

Народна библиотека
'РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ'

30 CP 94(4)

ИЗА кулиса

600000105

COBISS o

ПЕСКОВАЦ

ИЗА КУЛИСА

БЕОГРАД
1942

а/ 105 Ватт
93/99

Б
ч

ИЗА КУЛИСА

ИЗА КУЛИСА

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
ГРАДА БЕОГРАДА

Бр. 1372
Одељење A Струка IF

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
ГРАДА БЕОГРАДА
Бр. 23.645.940.42
Струка IF

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ
ПРОСВЕТНА ЗАЈЕДНИЦА А. Д.
БЕОГРАД

Графичко предузеће
„ПРОСВЕТА“,
Телефон 25-963
Б. Вашингтона 56

Садржај

Творац линије Мажино	7
Бик с пужеvim рогоvима	21
Владаvина стараца	89
Препирка оvо оилопних дивизија	103
Генерал Гамлен има реч	121
Тано је дошло до рата	175
Мора над француском	240
Слом	292
Влада у бекству	335
Трагикомедија у Африци	398

С дамама код „Максима“

Париска „Краљевска улица“ (Rue Royale) везује две значајне тачке француске престонице: чувену цркву Мадлен и Трг Слоге (Place de la Concorde), један од најлепших тргова на свету, који је свој данашњи знаменити изглед добио од једног градитеља, пореклом из Келна. Али у овој улици налази се и један етаблисман који је кроз деценије био средиште оног париског живота што га већина Европејаца и Американаца идентификује с појмом „Париз“ — ноћни локал „Код Максима“.

Историја куће у улици Роајал бр. 3. почиње 14 јула 1890: на дан француског националног празника порушила је париска гомила једну продавницу сладоледа која се налазила у приземљу куће. Ово свакако није био добар предзнак за даљи напредак овог локала, па ипак је бивши кавански келнер Максим Гајар обновио порушен локал и овде отворио мален ресторан под називом „Ресторан Максим“. Међутим, он је ускоро умро. А његова удовица, да би посао могла успешно даље да води, узела је у предузеће два промућурна компањона: један од њих био је познат кувар, а други директор хотела, који је успут био и агент министарства унутрашњих послова, плаћан из фамозног „тајног фонда“. Да би привукао добре муштерије, лондонске госте, овај директор-агент, дао је локалу назив „Максим'с“, који је звучао енглески. Па кад је године 1893 локал био другипут отворен, убрзо је постао најмонденскији ресторан светске метрополе Париза. У њему се окупљали сви људи од имена и значаја у животу Париза. Али не само они. У славним, дискретним маленим салонима на првом спрату овог локала састајао се белгиски краљ Леополд

са својом лепом пријатељицом Клео де Мерод (још и данас постоји његов омиљени салон у стилу Луја XVI); овде је своје богате гозбе приређивао доцнији краљ Едуард VII као принц од Велса; овде су руски велики кнезови за једну ноћ трошили небројене хиљаде франка, и то не само на јело и пиће, јер су код „Максима“ господа наилазила на оне скупе и „лаке“ даме, о којима је доскора цео свет певушио, када је од године 1899 све великоварошке позорнице обишао позоришни комад „Дама из Максима“, односно када је шест година доцније Лехар објавио своју чувену оперету „Веселу удовицу“. (Опште је позната арија из „Веселе удовице“, која у прозаичном преводу гласи: „Идем до Максима, где сам врло интиман, где сам са свим дамама „пер ту“, те их зовем по имену: Лоло, Додо, Жужу, Клокло, Марго, Фруфру“).

Али живот ових дама изгледао је само на позорници, и у светлости позоришне рампе, безгранично весео. Ноћни ресторан „Максим“ имао је и „шефа“, коме је био задатак да прима и испраћа госте, а његова жена, мадам Амеде, била је настојница дамске тоалете у локалу, те је ускоро постала интимна повереница дама које су посећивале локал, и схватила шта треба да се ради. Отворила је у провинцији дом за одојчад; па кад мајке нису могле да плаћају пансион за своје бебе, мадам Амеде дала би своме мужу миг да ону од дама која је у плаћању пансиона највише заостала најтоплије препоручи којем америчком гавану, који би у локал наишао. Тако је „рука руку прала“. Пролазна је била лепота ових дама, као што ни сјај многих кнезова и суверена, који су у овај локал залазили, није преживео први светски рат. Али „чувени оберкелнер“ Жерар повукао се у приватан живот као мултимиллионер...

Генерације париских лола биле су у „Максиму“ као код куће; човечје трагедије и комедије одигравале су се овде. Закључивали су се ту огромни послови, а министарства су у овом локалу била обарана и нова образована. У „Максиму“ дао је сенатор Гродидје иницијативу за избор препреденог Ремона Поенкареа за претседника француске републике. Јер то је одговарало животном стилу француских политичара: најозбиљнија питања јавног живота земље решавала су се истовремено с најфриволнијим питањима њиховог приватног живота.

Било је то 25 маја 1931. Над Паризом је своје сенке разастирала ноћ, која се већ претварала у праскозорје, кад су два полицајца у њиховим карактеристичним кратким пелеринама патролирали Краљевском улицом и зауставили се пред кућом бр. 3, пред „Максимом“, из кога је на улицу допирала грдна бука, ма да су прозори локала били затворени и застрти. Нису смели да уђу у „Максим'с“, ноћни локал отмене господе, јер су знали да се међу његовим гостима налазе људи на највишим положајима и утицајни народни посланици, код којих може да надрђа обични полицајац — „флик“, како га Паризлије зову — ако у незгодно време интервенише у локалу. Али бука је постајала све бешња. Урликао је неки громки мушки глас; чули су се праскави ударци, као да неко штапином удара по столовима и столицама; чуо се звекет полупаног посуђа и разбијених флаша. Полицајци нису могли дуже да пасивно присуствују овој страшној буци, те су коначно отворили врата знаменитог локала.

Али већ у вестибилу истрча пред њих „шеф послужитеља“, отмен господин у фраку, коме се на реверима истицало велико слово М (почетно слово „Максима“). Он је био руковалац гардеробе и настојник непрегледног броја ливрејисаних „шасера“, од којих је сваки зарађивао више неголи народни посланик, ма да и овај годишње добива дневнице у износу од 45.000 франака. Шеф „шасера“ Антонен почео је да преклиње двојицу полицајаца: „Врло је љубазно што сте се потрудили овамо, господо, али то није било потребно — нешто мало буке која ће се скоро слећи — ми то већ знамо. Имамо једног госта који је навикао у пијаном стању све у локалу да полупа и поразбија, али сва ће штета да буде надокнађена“. Своје излагање завршио је Антонен чаробном формулом, помоћу које Французи мисле да се решавају и најтежа питања, тј. реченицом „ça s'arrange“ („биће у реду“).

Полицајци су били у недоумици шта да раде, кад ли се отворе врата, која из ресторана воде у вестибил. „Видите, већ се умирио и сада иде кући!“ — рече месје Антонен и уклони са пролаза двојицу полицајаца, да опасном госту не би око запело на њима, и да не би

После доручка
у „Максиму“
Министар војске Ан-
дре Мажино напушта
фамозни ресторан
„Максим“; наш извеш-
тај приказује шта се
тамо одиграло (лети
1931).

дошло до новог кравала. Сакривени иза неких полуза-
творених врата, полицајци су посматрали господина,
који је у локалу све разбијао: он је добра два метра
висок и корача доста тешко, упирући се о штап, коме
је доњи крај обрубљен гумијом. Одмах су били начисто
ко је то: министар војске Мажино. Антонен га је с ком-
плиментима испратио до излаза, један од „шасера“
звиждуком је дозвоао аутомобилска кола, врата на ауто-
мобилу се отворила и затворила, мотор почео да ради
и два полицајца су буљила за колима која ишчезаваху...

Један од њих носио је на грудима врпцу француског ратничког одликовања, ратног крста. „Овај се, за време рата, пред Верденом, боље држао него онда у Паризу, за време мира“ — рече сажаљиво овај полицајац, исказујући тиме све што је мислио о Андре Мажиноу.

Када је 1914 избио светски рат, Мажино је имао 37 година, био је посланик и потсекретар у Министарству војске. Са овог положаја није му било тешко да себи обезбеди неко пријатно постављење иза фронта. Али он се одмах пријавио за борца на фронту, одрекао се и права да као посланик ужива извесна преимућства: постао је обичан редов и није хтео да буде друго оно што и остали његови сународници који су с пушком у руци вршили тешку дужност за отаџбину. „Рат је основна претпоставка за одржање народа који не жели да изумре“, писао је он тада једном свом пријатељу, и ужаснут сачекао уништавајуће ударце немачких напада-них трупа у лето 1914. Видео је непрегледне поворке цивилног грађанства које је бежало пред страхотама рата, видео је за поворкама избеглица и поражене француске војнике. „Падају све илузије — писао је он у свом ратном дневнику — кад их човек види у коликом нереду, са колико апатије и безнадности пролазе ови војници. То су људи који долазе из пораза. У неповезаним и случајним групама од 5—6 момака, они се више вуцарају но што маршују. Тупи су им погледи, блато и крв им прекрива лице, мундири су им подерани, плашљиво и бедно пролазе мимо резерви. Ови јадници упиру се о своје пушке као о штаке, а готово сви издишу од глади и жеђи. Дадосмо им јести и пити, те их питамо, како се развија битка, а они знају само то да кажу да је ужасно, страшно...“

„Па то почиње као и 1870 године“, рече један друг Мажиноу — овај први поражавајући утисак о подбацивању француске војске урезао се најдубље у свест Андре Мажиноа. Он још није ништа знао о одбранбеној линији која ће једном његово име да носи; али овај пресудни ратни доживљај из месеца августа 1914 тиштао је његову потсвест и његову душу. Дабоме, био је он одвише активне природе, а да би га ови очајни дани и лично сломили. Био је он ловац и мачевалац, човек огромне физичке снаге и изузетне срчаности, па кад се

операциони рат претворио у рововски, добровољно се пријавио за извидничку службу, те је пред Верденом спадао у ред најсрчанијих и најнеобузданијих француских предводника јуришних одреда. Био је више пута одликован и кроз кратко време унапређен за подофицира. На једном извидничком походу, новембра 1914, читава серија метака из немачког митраљеа покосила је сержана Мажиноа, тако да је од зоре до мрака остао лежећи на разбојишту, иза једног каменог блока, и тек ноћу његови другови су успели да смртно рањеног дива пренесу у позадину. Па ипак је остао у животу. После дуготрајног лечења опоравио се у неколико од тешких рана, те је 1919 као посланик ушао у француски парламенат, назван „плавим парламентом“, јер је у њему било толико ратника и бораца са фронта да се могло поверовати да ће то довести до преображаја у парламентарном животу Француске. У тој скупштини особито је упадао у очи два метра висок човек, који је с напором корачао, упирући се о две штаке — Андре Мажино, окружен ореолом не само ратног добровољца него и једног од најхрабријих и најтеже рањених јунака прве линије.

Доживео је он „победу“ савезничког оружја, ону „победу“ за коју је Клемансо рекао да ју је Француска само тако могла да задобије што је окупила око себе војнике целог света, чак и црнокошце из Африке; доживео је онај велики тренутак, кад је на челу ратних инвалида на колицима био вожен пред победничком војском, која је свечаним походом ушла у Париз, у парадном маршу прошла испод фамозне „Триумфалне капије“, и бучно била поздрављена од париских маса. Упркос ове „победе“, Андре Мажино задржао је у својој потвести успомену на оне страшне августовске дане из 1914, у којима се лично уверио да је немачки војник, у свом незадрживом нападачком елану, надмоћан над француским војником.

Постанак линије Мажино

Бејаше то 29 децембра 1927. Малени дворца у улици Доминик, који је данас седиште француског војног министарства, видео је већ најразноврсније обитаваче.

Видео је Наполеонову мајку, која је овде становала, али је, као обична и неповерљива провинцијалка, сјајан успон свог сина до положаја господара Европе непрестано пратила забринутим речима: „Само да то потрајел“ („pourvu que ça dure“). Видео је овај дворач маршала Ниела (1802—1859), по коме су добиле називе лепе жуте руже, и који је у своје време у француску војску увео пушку типа Шаспо; видео је овај замак и министра војног Буланжеа (1837—1891), који је дао изградити стубиште према башти дворца, како не би одвише очију могло да контролише многобројне дамске посете што их је редовно примао; овог суморног децембарског дана видео је овај дворач министра војног Пенлевеа у разговору с послаником Андре Мажиноом — у разговору који је био од далекосежног значења по судбину Француске.

Седели су њих двојица у министровој соби, која је имала изглед на башту. Грање дрвећа у башти изгледало је црно на млечној зимској магли. Покућанство собе је још из Наполеонових времена, те се црвенкасти ормани од махагонија издижу над зеленкастим тепихом, како то одговара укусу стила „ампир“. Господин Пенлеве је мален, буцмаст човуљак с јаким брком, а његов сабеседник Мажино и седећи га знатно надвисује, па ипак седи пред њим као ученик пред учитељем, јер је Андре Мажино у ствари просечан, интелектуално осредње одбарен човек, те осећа супериорност Пенлевеову.

Пол Пенлеве, који је у току свог политичког живота био небројено пута министар, неколико пута претседник владе, спада у ред феномена: као син париске занатлијске породице већ је с 12 година стекао толико знања да је могао да положи матуру. Још у младим годинама постао је професор математике на париском универзитету, те су његови радови са подручја диференцијалних једначина изазивали пажњу целог научног света. Преко механике страствено се интересовао за развитак авијације, те је био први Француз који је, као путник, предузео ваздушно путовање (с авијатичаром Рајтом). Од године 1910 посветио се политици и неколико пута био је војни министар, па како су војна питања привлачила његов луцидан математички дух, убрзо је постао најпризнатији стручњак за ова питања. И док је поменутог децембарског дана 1927 своје мисли излагао

После открића
споменика.

Претседник републике Думерг (десно), праћен од министра војног Мажиноа (лево), зањима маршал Петен (у средини); Думерг је мало пре открио споменик Фошу. Доброћудни осмејак претседника Думерга био је чуден; просечном Французу он је служио за доказ да је све у најбољем реду. Слика је снимљена 1931.

Мажиноу, који га је пажљиво слушао, садржавала су његова разлагања елементе доцирања једног професорског предавања, које карактеризује математичка прецизност и непогрешивост.

„Кад смо изгубили рат 1870/71 — рече Пенлеве — одмах се генерал Сера де Ривиер дао на утврђивање наше источне границе. Од Белфора до Епинала и од Тула до Вердена, изградио је он две утврђене зоне, два заштитна подручја, која су непријатеља приморавала да се служи свега са два пролаза, тј. с котлином код Шарма

и долином на северу Вердена. Добили смо рат од 1914 године, али наш ђенералштаб хитно препоручује да се источна граница поново утврди, те ми је израдио гигантску основу — препоручује ми да подигнемо подземна утврђења, којима неће моћи да науди никакав тешки топ, никакав мерзер, никаква борна кола, ни гас, ни авион...”

На то је професор Пенлеве с математичком тачношћу приказао појединости ових нових утврђења, која су тада постојала само на хартији; рачунски је доказивао да се на отпорности бетонских постројења, на надмоћности што је узидане машине дају браниоцима, мора да разбије свака навала са истока.

„Али ово је — наставио је Пенлеве — посао који има да траје годинама и који ће да стаје милијарде. Овај посао може само тако да успе, буде ли према одређеном плану систематски и континуирано извођен. Но има ли у француској политици сталности и континуираности? Министри се непрестано мењају, у парламенту данас се може наћи већина, која ће одобрити потребне милијарде, а сутра те већине неће да буде. Ви сте, господине Мажино, мој политички противник, ја нисам националиста као Ви — али у име нашег народа молим Вас за сарадњу: не откажите ми је!”

Док је математичар пред њега износио своја логична и јасна разматрања, имао је Андре Мажино једну визију: опет је видео поражене Французе из августа 1914, како очајни и безнадни мимо њега пролазе. Али сад ће коначно моћи да се отресе овог сабласног привиђења! Утврђења на источној граници, каква свет још није видео, спречиће у будуће сваки сличан француски пораз. И он је одушевљено пристао на сарадњу. Није он оригинални мислилац; та, он је у рату био тек сержан, а не војсковођа! Али он ће да изврши добивено наређење, он ће сав да се заложити за извођење јасног упутства, и учиниће то најједнодушније!

А господин Пенлеве зна зашто се баш на господина Мажиноа обратио: он је, наиме, претседник војног одбора у парламенту. Образован је овај одбор још у време револуције 1789, — тада санкилоти нису веровали својим генералима, те су их поставили под контролу ове комисије, састављене од убеђених републиканаца. Преко стотину година одржао се овај одбор, који има право

да зна за сваки детаљ у војсци, који познаје носивост најновијих типова топова и боју нових војничких мундира, који у следећем рату неће више бити плаве него земљане боје; овај одбор контролише употребу буџетских ставки што их је парламенат одобрио за војску; он даје власт неодговорним цивилистима над одговорним војницима. Али војни одбор, коме претседава Андре Мажино, не чини никаквих тешкоћа одговорним војним лицима, јер некадашњи сержан вреди за неоспорног војног ауторитета. 17 фебруара 1928 почели су радови на изградњи импозантних утврђења на француској источној граници. Доцније се помишљало да се ова линија не би смела називати именом Мажиноа него Пенлевеа; али она је ипак задржала име човека који је додуше није замислио, али је њену изградњу у дело спровео.

27 децембра 1929. У соби Министарства војног на улици Доминик, где је ономад седео с Пенлевеом, сада је Мажино главом министар војске, те му претстоји један тежак дан: парламенат треба да му одобри 3 милијарде 300 милиона франака за наставак радова на источним утврђењима. Његов војни ађутант, један млад капетан, необично је узбуђен, јер не верује да ће посланици одобрити овај огroman износ.

„Господине министре“ — рече официр — „социјалисти су против сваког новог војног издатка, да о комунистима и не говорим; а у редовима грађанских партија отпор против нових војних издатака такође је велики. Има их много међу њима који изигравају стручњаке, те изјављују да су утврђења без сваке вредности.. Десница у парламенту, сама по себи, ништа Вам не помаже, па како ћете доћи до већине?! Јер не ради се овде само о ове три милијарде: за њима треба да следују још многе милијарде, а то је оно што све плаши!“

„Нећу им све обесити на нос!“ — одговори ноншалантно Мажино. — „Рећи ћу им да „француски бедем“ неће наликовати на кинески зид; да би то било прескупо; да се ради само о томе да се изгради једна обезбеђена борбена линија и ништа више!“

„Но буду ли народни посланици видели штампан пројекат с предлозима и плановима, мораће да схвате шта Ви замишљате с утврђењима!“

„Проклетство, па Ви имате право — одврати министар капетану — на штампану основу нисам ни мислио!“

Мажино већ у духу гледа како се посланици јагме за штампан предлог закона о утврђењима, како подвлаче поједине ставке, како се каче за неке од њих, како дебата траје данима и данима. Ово ће све да упропасти! Јер какве све политичке компликације могу да наиђу, буде ли се дебата дуго развличила... И стари предводник извидница брзо се решава на вешт препад: „Напросто нећу парламенту поднети штампан предлог!“ рече он без оклевања.

Капетан је запањен — па то је немогуће! Искључено је да би парламентарци могли да одобре овакве огромне износе, а да не добију у руке тачну подлогу законске основе... Али, 28 децембра 1929 Андре Мажино добио је одобрење за 3 милијарде 300 милиона франака — ниједан од посланика није приметио да му овог пута није био стављен на расположење никакав штампани предлог законске основе. Сержан Мажино превео их је жедне преко воде!

Отада су биле одобраване непрестано нове милијарде; било је ископано 700.000 кубних метара земље, израђено 50.000 кубних метара бетона, подигнуто 200.000 кубних метара подземних просторија и 130.000 кубних метара зидова. Бетон, потребан за изградњу постројења на површини земље, достајао би готово да се подигне велика пирамида од Гизеха; подземни коридори линије Мажино дугачки су као мрежа подземне железнице у Паризу; челик, који штити оклопљена утврђења, шест пута је тежи него ли конструкција Ајфелове куле.

Овим цифрама, овим претставама о Мажиновљевој линији, опијао се Андре Мажино, опијао се и француски народ — у њима је он видео доказ своје војне снаге, а није ни слутио да је ово бежање у бетон и у механику израз његове необичне животне слабости. Изградња ових утврђења толико га је духовно окупирао, да је Мажино заборавио своје сопствене речи, изречене у лето 1914, да је „рат основна претпоставка за одржање народа који не жели да умре“ — а нема успешна рата без офанзивна духа.

После три године

Али је Андре Мажино настојао да заборави и нешто више од својих сопствених речи што их је о рату изрекао, а које већ нису приличиле његовом народу. Године 1903, он се био оженио дражесном девојком, која је претстављала његову прву љубав, и коју је за време феерија редовно посећивао у родитељској кући у Ремињију (у Лотарингији). Младу жену повео је у Алжир, где је као 28-годишњак имао висок положај код генералног гувернемана. Њихова срећа била је потпуна. Две године доцније родио им се син, а следеће године угледала је светлост и кћерчица, па је изгледало да ништа не може да помути срећу младих супружника. Али код трећег порођаја, 1909 године, умре млада жена и дете које је једва угледало свет.

Андре Мажино био је тиме тешко погођен. Није се више женио; сматрао је за немогућно да нађе другу жену која би одговарала његовој првој, надареној љубљеној супрузи. Па да би угушио свој бол, постао је један од редовних гостију „Максима“, где је неуздживо пуштао маха својој снажној и дивљој природи. Тако је то било још пре првог светског рата. Али и после рата, после делимичног оздрављења, иако му је једна нога била сломљена, а болови га нису напуштали, настављао је овај неуредан живот, чак и онда кад је постао министар. Та, није имао никога ко би га неговао и тешио, а инвалиду била је потребна нега и утеха. У то га је задесио нов ударац: од грипа му се тешко разболео јединац син, који се налазио на војној дужности код окупационих трупа у Мајнцу. У исто време разболео се и отац од дифтерије, тако да није могао до сина; он се обрати на министра војног Пенлевеа, који је младог Мажиноа дао одмах пренети из лазарета у Мајнцу у једну од париских клиника — али то није помогло, 18-годишњи младић је умро (1923).

Отац није могао да преболи смрт јединца. Његово двоје деце, лишено мајке, ионако није никада осетило шта је то породични дом. Млади Мажино — причали су његови вршњаци и пријатељи — имао је тешку и непријатну младост. Бол за изгубљеном породичном срећом претворио је Андре Мажиноа у „дивљег Мажиноа“, који се подао лумповању и пићу, те у пијаном стању разби-

На повратку с линије Мажино
У августу 1939 посетио је Черчил линију Мажино. Слика
га приказује при доласку у Париз. До њега лево је ге-
нерал Жорж, жесток противник свог претпостављеног,
генералисима Гамлена.

јао све око себе. Па кад би као народни посланик по-
лазио на зборове у провинцију, довикивали би му поли-
тички противници: „Како је јуче било код Максима?“
Или би пред његовом говорницом наслагали полупано
посуђе; или би на коцима, као на барјацима, носили

исписане и претеране рачуне за полупане чаше и флаше. Такав је био живот човека који је изградио линију Мажино, а такав му је био и крај. После једне ноћне пијанке довукао се до куће с тровањем од острига, те је умро кроз неколико дана, 7 јануара 1932.

Умро је као један од ретких француских политичара који се у току своје политичке каријере није обогатио, и који у својој делатности није знао ни за шта друго него за интерес отаџбине. Али је по њега било судбоносно што је на основу свог храброг и пожртвованог држања за време светског рата стекао нимбус значајног војног стручњака, што он у ствари није био, јер је он био само врло храбар, интелектуално просечан човек. Под крај живота била је већ сасвим сломљена његова животна снага: обориле су га несрећа у породичном животу, тешке озледе у рату и поражавајући утисци из 1914; па и његово дело, линија Мажино, постало је судбоносно по његов народ.

На обали лепог језера

10 септембар 1932. Злаћана јесен прекрила је својим крилима горње-италијанско језеро Лаго Мађоре, чије су воде тамно-зелене боје, као и све алпинске воде. Према невероватно плавом небу уздижу се насади лимунова и поморанци, кедрова и палми, на терасама башта на најлепшем острву језера, Изола Бела. У најотменијем хотелу Стрезе, у „Гранд Хотелу Стрезе и Боромејских Острва“, скупило се у салону на богату вечеру једно друштво, које већу пажњу обраћа кулинарским ужицима него ли лепоти природе, ма да је као прича леп поглед са прозора овог салона, који је смештен на првом спрату хотела. Јединствен је поглед на језеро са широм отворених прозора, кроз које у дворану допире миомирис субалпинске природе!

Париски финансијер Серж (Сергеј) Александар — његово јеврејско порекло је на њему неприметно! — по одобрењу француске владе игра улогу посматрача на привредној конференцији, која се управо у ово време одржава у Стрези. А он уме да живи. Како му је на конференцији досадно, дао је у два аутомобила довести своје париске пријатеље у Стрезу, те они сад седе покрај њега за богатом и кићеном трпезом. Ту су два брата књижевника, један управник позоришта, два до три берзијанца и неки на изглед ванредно отмени господин, Месје Дорн и де Алсоа, чија је физиономија фина попут филиграна. Његова седа коса уређена је с пажњом вредном дивљења, кожа му је готово прозирна, брк му претставља ремек-дело фризерске уметности; а у рупици левог ревера његовог светло-сивог жакета налази се значка, која гарантује за званично оцењену

С т а в и с к и
Снимак из вре-
мена око 1926,
кад је покрао
жене које су га
волеле.

вредност овог Јужног Американца: није то обична розета Легије Часте, него њеног великог крста. С благим, бескрајно дискретним гласом прича овај отмени господин о својим тркачким коњима, при чему није ни потребно да каже, како његову шталу издржава њихов актуелни домаћин, господин Александар — то и онако знају сви пријатељи финансијера...

Благо причање старог господина напречац прекине сам Александар. Он не воли да други говоре; најмилије му је да сам прича, брзо и непрекидно. Попут свих нервозних пословних људи, он пуши иза сваког јела: још није ни упола испразнио тањир пред собом, а већ пали цигарету. „Ова привредна конференција је већ стодеветнаеста конференција после Версајског уговора“, каже он књижевнику који до њега седи. „Петнаест

европских држава заступљено је на овој привредној конференцији, на којој се преговара о извозу жита, о тешкоћама трансфера и о девизним проблемима; образовало се безброј комисија, а свака комисија поделила се на безброј пододбора; кад се коначно на јавној седници пленума усвоји нека формула, на следећој тајној седници ограђују се против ње претставници Енглеске или Француске, или обеју ових земаља заједно — ето, тако они хоће да обнове привреду средње и источне Европе! Све је то ћорав посао! А ја имам у џепу већ готов план! Нека ме пусте да радим; нека ми само једанпут даду један уистину велики задатак — ја бих довео у ред финансије Европе!”

Нервозни и праскави финансијер говорио је бујно и плаховито. Изненада се мења интонација његова гласа, и мекано, нежно, гласом забринуте љубави, рече он својој жени, која је седела насупрот: „Ти ниси ни окусила ротквице у киселом кајмаку! Пробај их, срце моје, јер су уистину одличне!”

Супруга га погледа, насмеши му се и узме ротквице у киселом кајмаку. Она је млада жена нарочите лепоте. Лице јој има нежни, дугуљasti овал, обрве су над светло-смеђим очима избријане, а црта бојадисаних обрва допире јој од очију до слепоочница. Све њене кретње одају савршен мир и хармонију, њене хаљине одликују се елеганцијом највеће једноставности. Ма да њен муж носи надимак „лепи Александар”, поред ње он не чини никакав нарочит утисак. Он непрестано говори, а она воли да ћути — има она много тога и да прећути, јер „слатка Арлета”, како је зову, зна више него једног француског министра из најнепосредније близине...

Господин Александар опет је променио тему разговора, те пита браћу књижевнике: „Како ваши послови? Ви сте хтели да оснујете лист; ја сам вољан да помогнем и да вам ставим на расположење 18 милиона!” Браћа се запањено погледају — ово је тек понуда! Али на то брзо одговарају. Не, њима не би одговарао дневник иза кога би стојала једна група финансијера, или само један од њих — они сањаре о маленом, сасвим независном, илустрованом недељнику, тако рећи о једном уметничком часопису.

На Александрову лицу примећује се израз досаде. Он запита келнера: „Будимпешта се још не јавља?“, али не сачека његов негативан одговор, него каже браћи: „Мален посао ме не интересује — али бих хтео да имам један велики дневник... Но кад будете при крају с вашим предрадњама, кажите ми, радо ћу се ангажовати са 100.000 франака, из симпатије према вама!“

Он је устао од стола, ма да вечера још није завршена. Али његови пријатељи знају за његову нестрпљивост, те излазе с њим на балкон. По језеру плове чамци с белим једрима, а улицом, која води испод хотела, пролази висок и витак господин, чији крупан нос одмах пада у очи.

„Познајете ли га?“ рече немарно Александар једноме од госпoде покрај себе, док је „слатка Арлета“ као увек ћутала и, импонујући својим хармоничним држањем, посматрала језеро. „Добар човек је овај Жорж Боне (тада народни посланик и претседник француске комисије у Стрези, који је пресудних септембарских дана 1938 и 1939 био француски министар спољних послова). Он припада угледној породици, али је човек осредње памети и нема пара. Жена му је донела 300.000 франака — али шта је то? Као адвокат није имао успеха — добар правник, али сувопаран, сувопаран — па се бацио на политику. Но његов избор био је плаћен украденим новцем — лансирало га је „Удружење париских возача“, али су директори овог удружења сада због преваре осуђени на тамницу. Помоћу својих веза постигао је Боне одлагање извршења казне, па ће читавата афера да падне у заборав; али он мора увек да стрепи, неће ли поново бити изнесена на видело, јер то би га сахранило. Кад би имао 200.000 франака, да плати што су ови мангули на њ инвестирали, било би све у реду — али он их нема!“

Господин Александар врати се опет у салон, јер се изненада присетио да још нису свршили вечеру. У то уђе келнер са сребрним послужавником, очевидно носећи нешто за господина Александра. „Будимпешта?“ упита он. „На жалост, везе са Пештом још нема, господине Александре“, рече понешто свечано келнер у фраку, и готово збуњено додаде: „Један господин напољу жели с Вама да разговара, господине Алексан-

„Слатка Арлета“

Госпођа Стависки, рођена Симон Арлет, бејаше жена која је својом љупкошћу освајала мушкарце. Снимак из дана њених највећих успеха.

дре!“ — „Искључено, то је сасвим искључено“, одговори нестрпљиво финансијер, „кажите му да имам госте!“ — „То сам му већ рекао, господине Александре“, примети дискретно келнер, али му одлучно поднесе послу-

жавник, на коме је лежала једна савијена цедуља. Господин Александар је узео, отвори и — пребледе, тек што је бацио поглед на њу. Но убрзо се опет прибере. „Само један тренутак!“ рече он, извињавајући се својим гостима, те се брзо удаљи. Његова жена и његови гости већ су привикли на овакве прекиде, па су неженантно наставили да једу.

„Господин“, о коме је келнер са резервом говорио, и кога је Александар сада у маленом салону примио, не изгледа да би изазивао особито поверење. Сумњива је његова елеганција, чело му је упадљиво ниско, малене црне очи као да боду; али што на њему највише плаши, то су његове руке — огромне руке, које провирују из рукава његовог црвено карираног летњег капута, и које су налик на праве шапе. Изгледа да су ове руке гвоздене.

„Шта желите?“ кратко упита господин Александар, желећи да се брзо отресе свог посетиоца. Но то му не полази за руком.

„Мислим да смо ми још увек на ти“, рече човек с ручетинама, „а шта хоћу, то јамачно можеш себи да претставиш!“ При томе он је с палцем и кажипрстом показао знак плаћања, издавања пара.

„Позваћу полицију!“ оштро рече господин Александар и упути се ка вратима, али његов посетилац ни да се макне. „Само ти то учини, мој младићу“, рече он, искезивши се једва приметно, „па ћу имати карабинијерима шта да причам! Ово наиме нису француски полицајци, који с рукавицама третирају свог агента — ови овде су исправни, те ће зинути од чуда, кад им будем рекао да господин Александар, који у џепу има легитимацију француске владе, није нико други него фалсификатор чекова и велика варалица Александар Стависки. Године 1921 украо си својој љубавници — то није била млада Арлета, која је сада овде у салону, него једна жена с педесетак година! — накит; затим си фалсификовао чек на 48.000 франака, а године 1925 украо си на лађи „Валдивиа“ цео пакет вредносних хартија. — 1926 седео си због нових фалсификата чекова — а кад си изишао из тамнице, ниси имао ни паре у џепу, па да те није Арлета к себи примила, био би у Паризу спавао под неким од мостова на Сени!“

Као герла у Америци.

Након што је париски суд ослободио госпођу Стависки — отишла је она у Америку и живела тамо као манекен и герла.

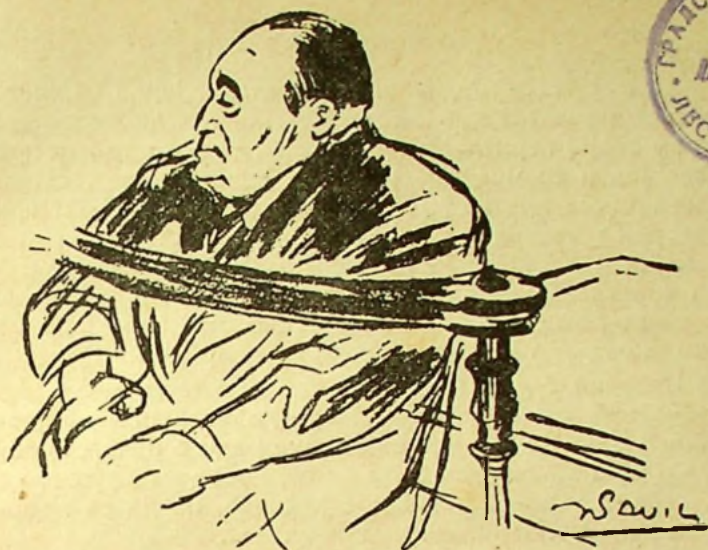
Господин Александар, иначе Стависки, посегне за својим портфејем. Сада не сме да дође ни до каквог скандала — једног лепог дана моћи ће другачије да обрачуна с овим типом, али не сада и не овде! Ћутећи пружио му је пет хиљадарки, које је онај други прихватио и поспрдно се препоручио „до скорог виђења“.

Варалица је остао сам у соби, те је марамицом обрисао лице, које се још знојило. Затим је узео цедуљу што ју је келнер донео на сребрном послужавнику. На њој је била исписана само једна реч: „Френ“ — име тамнице код Париза, у којој је седео заједно с овим мангупом великих руку... Поцепао је цедуљу у ситне комадиће и бацио их кроз прозор. У тај час неко закуца на врата. Он се препадне, али се прибере и рече: „Уђите!“ На вратима је опет келнер. „Сад се јавља Будимпешта, господине Александре“, саопшти он, а варалица Стависки, који је опет постао велики париски финансиер Аександар, рече „Конечно!“ и хитно се упути ка телефонској ћелији.

Неколико дана доцније седео је господин Сергеј Александар у авиону који је летео за Будимпешту, те је за време вожње размишљао о „послу“ који му је претстојао — а ово је уистину била „крупна ствар“. У трианонском мировном уговору, „победиоци“ су знатне делове мађарске територије доделили трима државама, Румунији, Чехословачкој и Југославији; али становници ових територија, који се иселише, јер нису били вољни да буду припадници нових држава, имали су по уговору право на отштету за своје поседе: у ту сврху, био је образован капитал, ликвидациона главница, у износу од 219 милиона златних круна. Но поступак око исплате отштета развлачи се у недоглед и потраживања још увек нису исплаћена — господин Сергеје Александар решио се да од експатрираних оптаната откупи ова њихова потраживања. Он им неће понудити више од 25% потраживања, али они ће радије да приме готовину него ли да још у недоглед чекају. У ово предузеће он ће да инвестира 20 милиона, па ће му то донети десетороструку добит...

Господин Сергеје Александар наслони се удобно на бело јастуче, које је за већу удобност путника било намештено над наслонцем авионске фотеље. Он зна за тајну како се у Француској несметано праве велики послови: везе, везе — то је чаробна реч. За посао који му претстоји, на пример, он је добио препоруку министарства спољних послова; поред тога, код министарства војног препоручио га је генерал Фурту; брат претседника владе Шотана његов је адвокат; партијску касу радикал-социјалиста, који претстављају грађанску левицу, и којима су на челу Ерио и Даладје, снабдео је личним добровољним прилозима; а нежне везе, које од његове лепе жене воде до неколицине министара, такође одлично помажу. Коначно, ту су још и народни посланици — добри Боже, новаца данас треба свако...

Требало је свега три дана да би господин Сергеје Александар свршио у Будимпешти свој посао, како га је био замислио. Јер све се свршава само од себе — кад човек дође с препоруком француског министарства спољних послова, широм су му отворена сва врата. Сада је господин Сергеј Александар опет у Паризу и разговара с адвокатом и народним послаником Бонором. Он му

Посланик Бонор

Цртеж из године 1925, кад је Бонор због својих кривица дошао пред суд.

показује хартије и уговоре што их је из Пеште донео. „Видите ли“, рече он, „ова ствар је суво злато, па вам неће бити тешко, на основу Ваших веза, да ми за овај посао прибавите једну аконтацију, рецимо, од 19 милиона франака!“

Адвокат и посланик Бонор се тргне. „19 милиона?“ убаци он. „Не налазите ли да је то мало одвише?“

„Али молим Вас, шта то значи према овом пројекту?“ примети лежерно господин Сергеј Александар и љубазно дода: „Па и за Вас ће при томе нешто да се нађе!“

Господин Бонор се предомишљао. Он зна да овај тобожњи господин Александар није нико други него варалица Стависки; али зна такође и то да је он, посланик града Париза, преко овог варалице у три године зарадио 700.000 франака...

Зато посланик Бонор не може да одоли напасти, и кроз четири недеље имао је Сергеј Александар на свом отвореном рачуну 19 милиона франака које му је дозначила француска држава!

Судија иследник се чуди

21 мај 1930. „Једна значајна ствар, једна необична ствар...” рече иследник Глар гласно, ма да посве сам седи у својој париској канцеларији, где већ цео дан проучава један омашан досје. Ту је једна пријава, сасвим јасна пријава против једног варалице, пријава због кривотворења чекова, па још у каквој висини! 20 милиона франака — пријава је из године 1926, према томе је већ четири године стара — па ипак још није дошло ни до какве расправе. Како ли се зове овај човек? Ово је неко инострано име — Стависки — вероватно Рус.

Иследни судија Глар није ово име никада чуо. Али он зна шта треба да ради: мора да извести свог претпостављеног, да се овде очигледно ради о неком пропусту — јер не може да буде да се, поводом једне пријаве, сабере тако опсежан досије аката, па да се против окривљеног опет ништа не предузме...

Иследник Глар пријавио се код свог претпостављеног, врховног државног тужиоца Пресара. Ово је човек у шездесетим годинама, ужива репутацију доброг правника, а његове везе су одличне: он је шурак господина Камила Шотана, председника радикал-социјалистичке партије, који је већ једанпут био претседник владе и сигурно ће то опет да буде.

„Но, драги мој Глар”, рече врховни државни тужилац Пресар врло љубазно, „шта Вас доводи до мене?”

„Једна невероватна ствар, господине Пресар”, одврати иследни судија, „за коју уопште не могу да схватим како је тек ових дана могла до мене да дође — овде треба одмах нешто предузети!”

„Врло лепо, хвале вредна је ревност код младог чиновника!” примети господин Пресар. „Ви се још нисте утопили у прашини аката — слушајте, Ви ћете учинити каријеру!” Старији господин насмеши се љубазно млађему. „Како ли се зове овај Ваш предмет?”

„Ово је пријава против неког кривотворитеља чекова који се зове Стависки” — одговори иследник, и исприча како му изгледа невероватно да кроз пуне четири године на овако тешку пријаву није уследило ама баш ништа.

Са лица врховног државног тужиоца ишчезнуо је пријатан осмејак, кад је његов колега споменуо име „Стависки“; па кад је овај довршио своје излагање, он је још неко време ћутао.

„Да бих Вас умирио“, рече коначно, „могу Вам казати да ми је овај предмет познат. Али Ви сте вероватно превидели — окривљеник има за браниоца адвоката Еса — а Ви знате да овај није само адвокат него и народни посланик! Верујте ми, будете ли хтели да пожурите ислеђење по овом предмету — адвокат ће Вам чинити највеће тешкоће!“

„Али, господине Пресар“, повиче револтирано иследни судија, „ваљда не мислите да би нас то могло побудити да не извршимо своју дужност! Немам разлога да се бојим адвоката!“

„Ви можда не“, рече понешто суморно врховни државни тужилац, „уза све то — будите опрезни, драги мој! Коначно, Ви такође имате интереса да Вам нико не подметне ногу. Послушајте свог искуснијег колегу, драги господине Глар — будите на опрезу!“

„Бићу, господине врховни државни тужиоче“, одговори иследник, привидно се слажући с њиме, али ипак настави, „но не замерите ми, ако изразим своје чуђење што Вас један адвокат може толико импресионирати! Што се мене тиче, кажем Вам — ја ћу ову ствар озбиљно да узмем у руке! И пронађем ли да се на слободи креће човек који слада у казниону, побринућу се да у њу дође!“

Он се поклонио и напустио канцеларију свог претпостављеног. Али је тиме на врховног државног тужиоца оставио врло непријатан утисак, јер поменутом Стависком није адвокат само посланик Ес, него и Пресаров шурак (његова жена је рођена Шотан), а ту је и други шурак, Камидј Шотан, који управо сада има највећи изглед да постане претседник владе — избије ли управо сада један скандал, било би то врло непријатно... Ваља спречити ову усијану главу, овог младог иследника да не направи чудо и покор...

Иследном судији Глару одједном је одузета могућност да у ствари Стависког ишта предузме: он је од данас до сутра био унапређен и пребачен у једно друго одељење.

„Паметна главица је овај Глар“, приметио је стари врховни државни тужилац Пресар, кад се повела реч о младом иследнику, „ја сам му претсказао да ће брзо учинити каријеру!“

4 јули 1931. Судски саветник Пренс, шеф финансиског одељења париског државног тужиоштва, пријатно је расположен: он данас полази на давно очекивано одсуство. Још није отпутовао, још је у својој канцеларији, али треба да изврши нешто врло пријатно: предаје на име свом заменику нерешена акта. Судски саветник Пренс је одличан чиновник и ужива глас ретко честитог човека; он припада генерацији која је цело време рата провела на фронту, где је више пута био одликован.

„Тако, драги мој“, рече он своме заменику, колеги Бризену, који ће да га заступа за време одсуства, „сад сте у све упућени, па Вам желим много задовољства! Надам се“, додаде Пренс у шали, „да нећу више заћећи ниједног акта, кад се будем вратио — да ћете Ви све посвршавати! Природно, изуевши случајеве код којих то не иде тако брзо...“ И он се на то опрости од свог колеге.

Судски саветник Бризен је вредан радник као и господин Пренс; после канцелариских часова, он узме са собом кући из хрпе нерешених аката онај досје који се налази на дну, јер је вероватно да овај најдуже чека на решење. Стигавши кући, после вечере, седе удобно за сто и почне сабрано да проучава овај досје. Но тек што је почео читати, обузе га немир и прође га добро расположење: због овог акта било му је час топло, час хладно.

Упало му је у очи, пре свега, кратко наређење судског саветника Пренса кривичној полицији: „Молим Вас, да извидите ко све финансира следећа три предузећа: „Друштво за финансирање јавних радова“, „Друштво за унапређење занатства и пољопривреде“, „Етаблисмани Алекс а. д.“. На ово Пренсово питање дала је кривична полиција управо потресан извештај:

„Директор и управник поменутих удружења, која располажу капиталом од неких 40 милиона франака, зове се Сергеј Александар, који у ствари није нико други него озлоглашени тип Александар Стависки.

Стависки, син једног јеврејског зубног лекара који се населио са Истока Европе, добио је у Француској на-

турализацију. За време светског рата пошло му је за руком, помоћу веза, да избегне војној дужности, те је ускоро, још као сасвим млад човек, постао један од највећих ратних спекуланата. Разбацивао је новац с истом брзином како га је и зарађивао; необично велики био је број његових пријатељица. Његов отац се убио, кад је видео којим путем му је син кренуо.

Године 1923 био је Александар Стависки прогоњен због једне милионске преваре, али је привидно сасвим ишчезао. Док га је полиција кроз пуне три године тражила у иностранству, живео је он под туђим именом мирно у Паризу: глумица Симона Арлет, коју је доцније узео за жену, сакривала га је у својој вили, одакле је руководио читавом једном гангстерском бандом, и с помоћу рафинираних фалсификата чекова зарађивао огромне паре.

Године 1926 издао га је један од његових саучесника, те је властима пошло за руком да га ухапсе. Али је због нарушеног здравља опет био ослобођен.

Ма да је тамницу напустио без икаквих сретстава, кроз најкраће време опет је располагао милионским кредитима и основао поменута друштва.

Ван сваког спора, Сергеј Александар, иначе Стависки, хоштаплер је и ноторни зликовац“.

Судски саветник Бризен седи за писаћим столом као да га је неко маљем ударио по глави. Упркос оваквог полициског извештаја, тај злочинац се и даље слободно креће по Паризу, шта више, живи потпуно неузнемиран и води своје послове! Кад помисли на ове „послове“, судског саветника поново спопада ужас: Бога ради, ова друштва што их је зликовац основао сигурно су, сва од реда, преварантска предузећа — по среди је сигурно нечувена превара, довешће то до новог милионског скандала... Али како је могао његов колега, како је могао Пренс овакав предмет толико времена да држи међу нерешеним актима?! Један овако солидан, поуздан и савестан судски чиновник!

Господин Бризен листао је даље по дебелом досијеу. Пуних седамнаест пута пошло је некоме за руком да спречи да по овом старом процесу из 1926 године дође до расправе. Једанпут се нису акта могла пронаћи; други пут је оптужени Стависки био смртно боле-

стан; трећи пут је тешка болест савладала адвоката, па опет ово, па оно — коначно је ту сасвим свежа Пренсова прибелешка од 18 јула 1930: „Ваља утврдити да ли су Александар и Стависки уистину једно те исто лице, а у ту сврху биће најбоље да се преслуша оптужени Стависки“.

Господин Бризен ухватио се за главу. Па то је већ одавна утврђено! Јасно и разговетно стоји то у полициским извештајима.

Судски саветник имао је осећај као да се налази пред понором, и готово га спопаде вртоглавица.

Следећег јутра пође он сав узбуђен до свог колеге, који ради у суседној соби. Исприча му целу ствар, призна му да целе ноћи није ни ока склопио, а и види се на њему, на његовом лицу, да је измучен, изморен. Но његов колега као да нема схватања за његово узбуђење.

„Знате ли шта“, рече он господину Бризену, „не дирајте у овај предмет, пустите га међу нерешеним актима, док се Пренс не врати! На крају крајева, код тога ћете Ви само опећи прсте — јер да је ова ствар врло врућа, то мора свако дете да запази!“

„Да лежи међу нерешеним актима?!“ повиче Бризен изван себе. „Овакав скандал? Зар да му и ја будем саучесник?! Не разумем овог Пренса!! Најисправнији човек у целом надлештву!!“

„Мислите ли“, упита га колега, „да би Пренс пуштао ову ствар да лежи, а да претпостављене власти не би за то знале?! Не схватате ли да је он могао тако да поступи само по наређењу?!“

Господин Бризен није ништа одговорио. Осушила му се уста. То има да значи да њихов претпостављени, врховни тужилац Пресар, шурак будућег претседника владе Шотана, покрива леђа јеврејину, многомилionској варалици Стависком...

Он хитно напусти собу свог колеге. У овом тренутку он неће да слуша ничије савете, поготово рђаве савете, и нико га неће одвратити од вршења дужности.

Он мора безусловно да разговара с врховним државним тужиоцем Пресаром, али за то мора да чека до октобра, јер је господин Пресар у јулу пошао на отсуство.

6 октобар 1931. Врховни државни тужилац Пресар вратио се са отсуства, а и судски саветник Пренс је опет овде, па господин Пресар држи са својим чиновницима седницу, на којој се расправља о текућим питањима.

Судски саветник Бризен морао је да обузда своју нестрпљивост. Пуних осам недеља ћутао је о свом открићу, и тек сада има прилике да га изнесе пред свог претпостављеног, господина Пресара, пред његовог помоћника, а у присуству саветника Пренса.

Господин Бризен изложио је садржину замашног досјеа. Прочитао је поразно саопштење кривичне полиције, доказао је да господин Сергеј Александар, пословни човек с милионским кредитима и препорукама министра трговине, није нико други него варалица Стависки, те је изнео да је против њега седамнаест пута морало доћи до расправе, али ни један једини пут није до тога дошло.

Саветник Пренс је на то ћутао. Али и није до њега да говори. Сада мора њихов старешина, врховни државни тужилац Пресар, „прокурор републике“, како гласи његова званична титула, да донесе одлуку по овој ствари.

„Поднесите ми о свему томе писмени извештај“, рече господин Пресар саветнику Бризену, те пређе на следећи предмет...

Кад се седница закључила, а старешине отишле, господин Бризен није могао више да се уздржава. „Пренс, Пренс!!“ повиче он. „Сматрате ли Ви то могућним?! „Извештај о актима“ — и то је све?!“

„Бризен“, одговори Пренс, „Ви сте се сигурно зачудили што сам у јуну, пред полазак на отсуство, наредио да се још једном утврди, јесу ли Стависки и Александар једно те исто лице, ма да је то већ давно утврђено. Али шта сам могао да учиним, кад ми је стално била обраћана пажња да ваља поступати врло дискретно?“

Господин Бризен нема на то шта да каже.

„Хвала Богу што одлазим одавде“, настави господин Пренс. „Сваког дана има да стигне мој премештај у апелациони суд, и тада нећу више имати никаква посла с овим предметом. Верујте ми, што сам све овде видео

и сазнао, то је у стању да човека лиши сваке воље за рад у његовом позиву. Поред тога, ваља да заблагодарим Провиђењу што нисам сам имао прилике да погледам иза кулиса — иначе не бих више ни паре дао за свој живот!"

У претсобљу врховног државног тужиоца, прокурора републике Пресара, чекају два господина, одевена у свечану црнину. Својим изгледом они одају провинцијалце, и стварно долазе из провинције, из Мелена, главног града департмана Сене — Марне, који нема више од 16.360 становника. Ова два господина су градоначелник Мелена и један рентијер по имену Дибоа, који је уједно претседник „Удружења улагача Сене — и — Марне"; чекају они на господина Пресара, у својству истакнутих чланова слободнозидарске ложе „Хирамова деца". (Хирам је био краљ Тира који је за подизање јерусалимског храма ставио на расположење кедровину и зидарске мајсторе). Рентијер носи под руком једну савијену повељу. Отварају се врата и у претсобље ступи господин Пресар, такође у свечану црнину одевен; господа која су га очекивала поздрављају се с њим карактеристичним стиском руке. „Претседник владе нас већ очекује", примети он достојанствено, и на то се три господина у жакетима и цилиндрима упуте к Пресаровом шураку, претседнику владе Камију Шотану. Он није слободан зидар, али управо то забрињава његовог шурака, господина Пресара, па је ложа „Хирамове браће" у Мелену одлучила да претседника владе, због његових заслуга за демократију, именује почасним слободним зидаром. Зато су три „брата" пошла до Камија Шотана, те му уз патетичне говоре предали лепу исписану повељу, којом се Камиј Шотан именује „узвишеним кнезом краљевске тајне". Тиме је он постао „брат високог степена", у односу према осталој „браћи" у ложама добио ранг претпостављеног, те припада интернационалној организацији „браће високог степена", која се сваке пете године састаје на већање. Овом својом новом титулом излаже се свечано почастивани опасности да постане смешним у очима свих немасона; али господин Камиј Шотан, претседник владе француске републике, не усуђује се да одбије ову титулу — читавог свог века он је привикао на то да се никоме не замера,

јер је само тако могао у животу да напредује. Као јуриста на име није далеко стигао, баш као ни његов колега Жорж Боне, а ни у државној служби није му упалило. Зато се посветио политици, али ту му је пре свега недостајало пара — Шотани су додуше увек заузимали угледне положаје, али се никада нису обогатили. Трошкови за избор народног посланика врло су високи, а само социјалистичка партија плаћа својим посланицима изборне трошкове. Пошто је Камиј Шотан, који се кандидовао на грађанској левици, једанпут добио ове паре, морао је безусловно настојати да трајно остане посланик, јер се иначе не би рентирао у изборе уложен и тешком муком намакнут износ. Зато је Камиј Шотан себи поставио принцип да буде са свима на доброј ноzi, да увек врши посредничку улогу, и да никад не наступа с одлучношћу која би могла да изазове злу крв. Њему не недостаје јасан поглед на ствари. Када је 1939 министарски савет француске републике терао воду на млин рата, Шотан ће да буде једини који се томе успротивио; он жели да се с Немачком преговара, чак и по цену да немачка војска не евакуише Пољску. Али његова реч није меродавна, јер је он ранијим компромисима на све стране везан, па је тако и без своје директне кривице ипак постао један од сукриваца за избијање актуелног рата. Његова компромисност задала му је много главобоље, већ поводом избијања скандала што га је изазвала афера Стависки.

* * *

Март 1932. Име града Бајон баскијског је порекла и значи „добра лука“. Светску извесност добио је овај град за време тридесетогодишњег рата, 1640, кад се у њему неко сетио да свој дугачак и оштар нож причврсти уз цев своје мускете, те је тако био откривен бајонет, који је по овом граду добио име. Сам град није од овог изума имао никакве даље користи. Он лежи у подножју Пиринеја, 5 км. далеко од Бискајског Залива, те претставља северну излазну тачку западних пиренејских кланаца. Одатле није далеко до Андеја, француског граничног места на шпанско-француској граници, на којој лежи насупрот шпанском граду Ируну, који је последњих година био често помињан. Бајон има 32.000 становника, претставља тих француски провинцијски

градић, у који понекад допре дашак проблематичног монденског света и ветра, јер на растојању од 6 км налази се светско купалиште Биариц са својим великим хотелима и чувеним коцкарницама.

Бајонски претседник општине, господин Гара, био је по ђуди својим суграђанима. Живео је он једноставно, носио је готова одела, производе конфекције, није куповао ципеле скупље од 61 франка. С поносом могао је господин Гара да гледа на своју 34-годишњу беспрекорну делатност у јавној служби; поред тога, био је то строг човек, који није био заражен модерним хуманитарним сањаријама — он се на пример одлучно успротивио против тога да би бајонска тамница добила централно грејање, ма да је врло добро знао да зими у њој влада ледена температура. „Конечно, тамница није санаториум“, рекао је господин Гара. Цео га је град познавао као тачног рачунџију и штедишу, па није било никакво чудо што га је изабрао и за народног посланика у париски парламенат. Тамо није он играо никакве улоге, гласао је за или против, како му је то наређивала радикал-социјалистичка партија, којој је припадао, јер он је био веран и честит провинцијалац. Тек једна ствар му је задавала бригае. Иначе је он лиферовао поврће париским пијацама, али се био упустио у један посао с цементом, који је ћораво свршио, тако да му је претила опасност да ће изгубити 200.000 франака, а то није малена свота за скромног претседника општине једног маленог провинцијског градића. Али у добар час упознао је једног врло симпатичног Паризлију, једног врло угледног финансијера, неког господина Александра, човека који доручкује с министрима, слободно улази и излази из министарстава, те не само да је генерални директор многих оријашких компанија него поседује и тркачку шталу, једно позориште и један лист, а поврх свега је заводнички љубазан. Господин Гара није дабоме ни слутио да је ова љубазност произлазила из пословног принципа што га је господин Александар (како је то доцније у великом Стависки-процесу било откривено) својим поверљивим пријатељима овако формулисао: „Мој трик је сасвим једноставан — правим послове само с потпуним идијотима, а за сараднике узимам само следеће или поткупљиве креатуре“.

С овим неоодољивим господином Александром упознао се, дакле, честити господин Гара; па кад се у разговору констатовало да град Бајон, изузетно за француске прилике, нема заложне банке, почео се господин Александар управо страствено интересовати за овај град, који је на њ — како рече — за време његовог боравка у Биарицу, увек чинио најбољи утисак. Господин Гара треба да оснује заложну банку: купалишни гости из Биарица и осталих купалишта служили би се њоме врло радо, доносили би у њу своје драгоцености, кад би изгубили веће износе у коцкарницама, а то би одбацивало велики добитак залагаоници. Поврх тога, оваква заложна банка могла би да буде везана с градском штедионицом, кроз коју би бајонске занатлије могле лако да долазе до обртног капитала. По речима Александровим, господин Гара сигурно зна да француска влада не обично помаже оваква предузећа за унапређивање народне привреде.

У очима господина Гара, овај Александров пројекат отварао је ружичасте перспективе за град Бајон. Поред тога, и он лично (Гара) почео је у вези с тим да се заноси надом да би кроз овакве институције могао да санира свој несрећан цементни посао... Али не, од свега тога не може ништа да буде! И он рече Александру: „Па Ви знате како наше власти споро раде! Док бисмо добили одобрење за оснивање залагаонице и штедионице, сви бисмо остали без косе на глави и без зуба у устима!“

„Драги господине претседниче“, рече му најљубазније неоодољиви господин Александар, „препустите Ви то мени. Помоћу мојих веза — видећете, све ће то ићи као по лоју!“

Господин Гара пронашао је нов приговор: „Али за све то ваља имати поуздане људе — видите, ја се јако мало разумем у ове ствари, а у Бајону не бих никога знао ко...“

Али случај често иде човеку на руку! Овај чаробни господин Александар случајно зна за једног човека који би одлично одговарао за директора градске штедионице („Crédit Municipal“) у Бајони, а поред тога падне му на памет да познаје и једног човека који би одлично могао да функционише као процењивач, јер је за про-

цену драгоцености, које се доносе у залагаоницу, дабоме потребан један експерт!

Господин Гара осећао се као на деветом небу — све тешкоће уклањају се као у причи, једном чаробном речи! Али постоји још једна препрека, а она је највећа. „Градска штедиона“, рече оклевајући господин Гара, „мора ипак да располаже с неким почетним капиталом а град Бајон не би у ту сврху могао да одвоји ниједан франак!“

„Али молим Вас“, рече симпатични господин Александар, „то ћу Вам врло радо предујмити! 200.000 за почетак — то ће достајати, зар не?“

Господин Гара није одговорио, него је десницу господина Александра ухватио обема рукама и чврсто је стегао, како то чине провинцијалци, да би изразили своју дубоку захвалност. Тако је дошло до оснивања „Бајонске Градске Штедионице“ (Credit Municipal de Bayonne).

Господин Александар одржао је реч: на основу његове интервенције све су формалности биле врло брзо и лако решене. Његовог кандидата господина Тисијеа пронашле су све контролне власти као врло подесног за директора залагаонице и штедионице, а то исто било је са проценитељем кога је Александар препоручио, а који се звао Сам Коен. И обеђани аванс у износу од 200.000 франака тачно је био означен. Предузеће је тако напредовало и цветало да је градоначелник господин Гара од претпостављене власти добио писмену похвалницу. А кратко време после тога, примио је директор обеју институција, Тисије, од министра рада Далимијеа један значајан акт, којим се осигуравајућим друштвима хитно препоручује да градске штедионице најобимније подупру; па како је овај акт био упућен лично на директора бајонске градске штедионице, у очима свију изгледало је то као министарска препорука овом новом предузећу. Све је то дабоме уследило на неуморну интервенцију симпатичног господина Александра, који је неупадљиво и невидљиво дејствовао.

Техничко пословање ових градских штедионица састојало се у следећем: Нема ли штедионица довољно готовине за једног свог клијента, који тражи кредит, она му издаје свој бон, који се испуњава у три отсечка:

један отсечак остаје код штедионице као признаница, други отсечак предаје се државном контролору штедионице, а трећи добива клијент. Како у Француској не постоји истинска самоуправа градова, него је цела управа централизована у државним рукама, штедионички бон има значење хартије од вредности, за коју држава јемчи, и на коју се, уз препоруку владе, добива готов новац, поготово од стране осигуравајућих друштава.

Господин Тисије, директор бајонске градске штедионице, има посету — заводљиви господин Александар из Париза је код њега, учинио је излет из Биарица „да би на лицу места могао констатовати како предузеће напредује“. „Кажите ми, господине Тисије“, спомене нехајно у разговору господин Александар, „налазим се у маленој неприлици — извесне суме су ми замрзнуле — не бисте ли ми могли помоћи с једним омањим кредитом?“

„Врло радо“, одговорио је господин Тисије. Пре свега, он је господину Александру имао да заблагодари за овај леп положај, а у другом реду, господин Александар је штедионици ставио на расположење почетни капитал од 200.000 франака. „Колико Вам треба?“

„Четири милиона, тако нешто“, рече господин Александар.

У први мах сматрао је господин Тисије ово за шалу; али господин Александар мислио је сасвим озбиљно. Та, он се не бави ситницама! „Толико пара уопште немам у каси, а и контролор не би дао одобрење за оволики износ“ — примети озбиљно господин Тисије. „Али то је сасвим једноставно“, одврати господин Александар, „написаћете осам штедионичких бонова, сваки на 500.000 франака, али на отсечку који ћете Ви задржати, као и на оном што ће га контролор добити, напишите само 50 франака. Чим дођем до готовине, вратићу Вам новац. Све је то само једна формалност!“

Господину Тисијеу постало је тесно око срца, те изјави да ипак мора о томе најпре да разговара с господином Гарал „И ја ћу с Вама до њега“, рече господин Александар и предложи ову значајну процедуру градоначелнику и народном посланику Гарау. И њега је на то стегло око срца. Али, добри мој Боже, та он је пре кратког времена од овог симпатичног господина Алек-

сандра добио на дар 200.000 франака, те је тиме ликвидирао ону грозну аферу с цементом! Уосталом, буде ли господин Александар правовремено вратио позајмицу, све ће опет да буде у реду. „Учините само тако“, решио је господин Гара. Тако је господин Александар добио своја четири милиона; али је новац вратио, пре но што је истекао термин штедионичким боновима. „Видите ли“, рече господин Гара свом директору градске штедионице, Тисијеу, „у овог човека може да се има вере“.

На овај начин је господин Александар, у току неколико година, из Бајона извукао 259 милиона франака. Да би ствар била што једноставнија, господин Тисије није фалсификовао само цифре на штедионичким боновима него и потпис државног контролора. Кад је префект департмана сазнао за тај обрт великих износа, званичним актом обратио је пажњу бајонској градској штедионици да је, према законским прописима, ограничен кредит што га она својим клијентима може да стави на расположење. Но чим је уплашени господин Тисије ово саопштио господину Александру у Париз, добио је префект департмана укор од стране претпостављених власти у Паризу, да не сме бирократским тумачењем закона да кочи економски развитак департмана.

После тога су милиони несметано путовали из Бајона у Париз. Али у децембру 1933 свануо је дан кад је цео хоштаплерски трик био откривен.

Скандал

20 децембар 1933. Претседник владе и министар унутрашњих послова Камиј Шотан позвао је свој кабинет на изванредну, хитну седницу. Најузбудљивији гласови круже Паризом — једни веле да је француски штедиша преварен за много милиона франака, а други говоре чак о једној милијарди; спомињу се имена министара и народних посланика који су умешани у ову велику дефрандентску аферу, али име великог варалице још није свима познато; тек посвећени знају да господин Сергеј Александар, „лепи Алекс“, или „велики Александар“, како он сам воли да га називају, није нико други него варалица и зликовац Стависки. Потребан је снажан за-

хват — али господин Камиј Шотан није Херкулес, да би могао да из темеља очисти ову Аугијеву шталу корупције и јавашлука у француском јавном животу и правосуђу. Јер његов рођени брат је адвокат овог господина Александра; врховни државни тужилац, прокурор републике Пресар, који је такође позват на ову седницу и који је сукривац што против господина Александра није спроведен судски поступак, његов је шурак; а управник Јавне Безбедности („Sûreté générale“), господин Томе, песничка је душа, која се мало разуме у послове свог надлештва, и нема појма да је управо његова Јавна Безбедност тог господина Александра снабдевала са спасоносним легитимацијама, и кроз године га подржавала, јер јој је он учинио извесне шпијунске услуге, и јер су неки њени чиновници од њега добивали паре.

На седници владе одржао је господин Шотан присутним министрима жестоку филипику — као пламен палиле су његове речи: „Правда ће, господо, неумитно и без сажаљења да буде извршена; она неће да поштеди никога, ма какав био његов положај“ — и сви присутни су одобравали његове речи. При томе, сви су они врло добро знали да су ове речи само штампи намењене, јер су сви посланици, који су у овај скандал били уплетени, припадали радикал-социјалистичкој партији, којој је господин Камиј Шотан тада био претседник. Све ће, дакле, и овог пута да пође истим током као и код свију ранијих скандала — мислио је свако од њих — те ће се јавни револт после извесног узбуђења слећи и све ће остати по староме, а скоро ће наићи неки нови скандал, који ће пређашњи да баца у заборав.

По завршетку владине седнице, господин Томе, управник Јавне Безбедности, сазвао је од своје стране све подређене чиновнике, те је исто тако ватреним речима њима прозборио, као што је то мало пре претседник владе учинио у односу према својим министрима и према њему. Чиновници Јавне Безбедности, који о целој ствари знају много више него ли њихов директор, одмах су начисто шта треба да се ради. Ништа не би било лакше него ухапсити варалицу, због кога је дошло до целог овог скандала, али његово хапшење могло би да буде само од штете... Јер буде ли Сергије Александар — Стависки ухапшен, он ће пред полицијом и су-

дом да избрбља и да искаже с којим је све министри-
ма и народним посланицима подржавао везе и послов-
не односе, а то ваља по сваку цену спречити...

* * *

21 децембар 1933. У оном делу Монмартра који странцима није познат, на булевару Орнано 7, становала је једна млада дама, која је тог дана била врло несрећна: њен пријатељ Анри као да је у земљу пропао. Она је више пута телефонирала на „Друштво за финансирање јавних радова“ (Трг св. Ђорђа, 28), где је њезин пријатељ — по његовим сопственим речима — намештен, ма да јој није хтео никада нешто детаљније да каже у којем својству је намештен. Она зна тек то да је његов генерални директор, господин Александар, управо ванредан човек. И кадгод је овог дана телефонирала, добила би лаконски одговор да га нема у канцеларији. Неколико пута долазила је у кућу, где је њен пријатељ имао мален намештен стан (собу и кухињу) — али увек јој је настојница куће сажаливо говорила да је господин отпутовао, и да се још није вратио. Кад је била последњи пут тамо, удариле су јој сузе на очи, а настојница јој је са саучешћем изјавила: „Дете моје, мушкарци не вреде суза што их због њих лијемо...“

Но малена Лисета не може да не плаче, овако самотна у свом стану — она мало што зна о свом пријатељу, али она га је волела, она га још воли, па јој је тако тешко на срцу, што ју је без једне речи напустио... У то се зачу куцање на вратима. Она је брже-боље осушила сузе и напудровала се, јер не треба баш свако да види како се она жалости, те отворила врата према коридору и сва срећна повикала: „Анри!“

Он је опет овде! Пољубио ју је и врло је учтив према њој; назвао ју је глупим дететом, кад му је кроз сузе поверила своје јаде; али на њено питање где је био, одговорио је само другим питањем, не би ли јој било пријатно да изиђу на ваздух. Истина, напољу је студено, али ипак може да се шета, па после тога могу заједно да вечерају и да проведу пријатно вече. Она није ни најмање наваљивала да јој Анри каже где је био; она већ тако добро зна свог пријатеља, да зна да нема те силе на свету која би га навела да каже нешто што он жели за себе да задржи. Уосталом, то се ње и

не тиче, она га воли — voilà — а кад се један мушкарац воли, ваља га узети какав јест, јер иначе би се волео други, који није овакав.

За трен ока она се спремила, те изиђоше из куће — у то запази Анри на супротној страни булевара једног човека где стоји. Био је то снажан и висок клипан. Подигао је оковратник капута — очигледно је да неког чека.

„Извини за тренутак, молим те“, рече Анри, остави Лисету и пређе преко коловоза, до човека који је на супротној страни стојао.

Лисета није овога никада видела. Њих двојица шетали су полагано горе-доле. „Тренутак“ трајао је дуго — прошло је већ десет минута. Лисета је констатовала да је то неучтиво; поред тога, почела је да зебе. Зато је одлучно кренула према оној двојци. Али кад је стигла до њих, прекинуше они разговор. Онај снажни дугоња с издигнутим оковратником скинуо је шешир и ишчекао.

„Нажалост, не можемо вечерас у шетњу и на вечеру“, рече Анри кратко и језгровито. Био је сасвим блед у лицу. „Али, спреми свој путнички кофер, јер ћемо да путујемо — можда још вечерас, или сутра изјутра, или прекосутра — ја морам пословно на пут, па ћу и тебе да поведем са собом. Не излази из куће, док те не позovem!“ На то је брзо пољуби и одјури.

Лисета је остала на месту као да је узета. Шта има све то да значи? Куда ли Анри хоће с њом да путује, и зашто мора одједном да оде?! Али Лисети је двадесет година; била је дете док је беснео светски рат; одрасла је у овим лудим послератним годинама, када мушкарци могу данас да буду богати а већ сутра сиромашни, још јуче нису имали ни сантима, а већ прекосутра су милионери — и она је научила да живот узима онако какав јест. Спаковала је своје коферче и чекала да Анри дође по њу — вечерас, или сутра изјутра, или прекосутра...

Бекство

22 децембар 1933. „Лепи Александар“ узбуђено корача кроз елегантне собе што их је изнајмио на петом спрату хотела „Клериц“, једног од најотменијих хотела на

авенији Елизијских Поља. Седам година ишло је све као по лоју, а последњих неколико недеља ни једна ствар да успе! Милиона из Бајона требало му је да би запушио друге рупе — увек му је полазило за руком да једном преваром прекрије другу — и одједном ништа више не пали! У Бајону презентирани су на исплату штедионички бонови у милионским износима, а он не може да нађе покрића за њих — све је као зачарано! У исто време посао с отштетом мађарских оптаната запео је као уклет, а сви његови пријатељи потпуно су затајили. „Јуче сам доручковао с министром“, тако је он на брзину писао узбуђеном господину Тисије-у у Бајон, „и потпуно смо се сагласили. Чврсто сам убеђен да ће ствар кренути на боље. Само не смемо губити нерава!“

У то зазвони телефон, и хотелска централа му најави разговор с Бајоном.

„Овде је Александар“, рече он, а глас му је звучао потпуно мирно, шта више, задржао је онај очаравајући тембр, с којим је он — искуство га је у томе поучило — све освајао. Али сабеседник у Бајону није данас на то осетљив. „Овде Тисије“, чуо је Стависки кроз апарат, „господине Александре, ја нисам могао више издржати. Пошао сам до адвоката и све сам му испричао. Нисам знао шта да започнем. Мој адвокат ће извести полицију. Обавештавам Вас о томе — то је све што још за Вас могу да урадим“. — Господин Тисије у Бајону обесио је слушалицу.

И варалица Стависки је обесио. Стојао је непомично, а рука му је још увек била на апарату. Тисије је, дакле, уистину изгубио нерве! Стависки је знао да је сада свему крај.

Прешао је у собе које су биле резервисане за његову жену. Увек га је она молила да се интересује само за исправне послове — он јој је то био и обећао. Сада мора да јој каже да је изгубио игру и да свему долази крај, ужасан крај. На ово саопштење она није почела да плаче ни да јадикuje — лепа Арлета одувек је знала да живи на рубу провалије — зато га је сада пољубила и упитала: „Шта треба сада да радимо?“

У то неко закуца на врата. Стависки се тргне: зар већ?! Не, то није полиција, него је то Анри; и како изгледа, он је један од ретких пријатеља који су му остали

верни. Анри је почео да наговара Стависког: он треба одмах да напусти Париз, јер ће иначе уистину бити ухапшен; он, Анри, зна за једну самотну кућицу у планинама, коју ће са својом пријатељицом узети у најам, па ће ту Стависки моћи несметано да живи...

Ставискоме је изгледало да ово може да буде спасоносно. Можда је то тек одгађање — али колико пута је већ његова ситуација изгледала очајна, па ипак се из ње искобељао! Зашто не би то и овог пута пошло за руком? Можда ће му упалити да се кроз неколико месеци убади у какав санаторијум; а тада ће се опет наћи какав лекар који ће га огласити за умоболника — овакво лекарско уверење већ је једанпут добио!

Сутрадан предвече напустио је он заједно с Анријем хотел, тобож као да иде у шетњу. У џепу је имао редован пасош на име Нименцени, издан у париској полицији 23 децембра 1933... Три дана после тога, напустила је Мадам Александар хотел „Клериџ“ са својих петнаест кофера, али није при одласку навела куда ће.

Стависки се није одмах с Анријем одвезао на станицу, јер је имао у џепу свега још стотину франака. Треба да набави новац за бекство. Зато су се одвезли до Триумфалне Капије и скренули у авенију Ваграм, где се по кафанама и ресторанима састају трговци дијаманата, где се и Стависки виђао са својим „пословним пријатељима“. Овде, у једном од локала, пошао је он у нужник, раскопчао у тоалети прсник и кошуљу, и из кожне кесе, коју је носио на голом телу, извукао два дијаманта, те их је мало доцније једноме од гостију понудио на продају. Трговац дијаманата оценио је у себи њихову вредност на 300.000 франака, али када је Стависки затражио 200.000, он му је хладнокрвно понудио 100.000 — зна он да је сада дошао његов час. Али Стависки то такође зна, зато је без речи узео што му је онај понудио. На то је с Анријем пошао на станицу.

Ишчезао је Стависки без трага и гласа, али господин Тисије и претседник општине Гара допадоше тамнице у Бајону. Зима је, па сад мора господин Гара на својој кожи да осети како је хладно у каменим ћелијама старе тамнице — па када га је у затвору посетио његов бранилац, остао је господин Гара на сламарици, замотан у покривач, јер је у ћелији тако хладно, да се

види дах што човеку излази из уста. „Да је он раније знао шта га чека“, тако је филозофирао тамничар, „сигурно би био дао увести централно грејање; али у томе је ствар: никад није човек правовремено довољно паметан“.

Париз као да је обузела грозница. Доживео је он и већих скандала; али овај као да је налик на кап воде у чашу која је већ до врха пуна. Почели су се људи сакупљати по улицама; почели су се орити бесни повици против министара и подмићених посланика. Адвокат и народни посланик Бонор, који је од Стависког био добио 700.000 франака, једва да је избегао линчовање — пуних десет часова морао је да преседи у некој неугледној продавници поврћа, куда је са улице утекао. Како су у скандал били умешани само политичари са левнице, искористила је то десница за жесток напад против левичарске владе — али свако осећа да се овде не ради о обичној кризи режима, јер овог пута до све јачег изражаја долази улица — над Паризом почела је претећи да се надвија сабласт револуције.

У Паризу, целој Француској, само једна ствар занима Французе — крупна варалица Стависки и његови тајни помоћници, министри и посланици. Новине посвећују читаве стране овој огромној афери — и то, прву, трећу и пету страну булеварских листова, јер те стране највише упадају у очи — сви су листови пуни Стависког и опет Стависког. Прве резултате ислеђења у Бајони одмах саопштавају репортери, којима врви миран градић Бајон — публика сазнаје како је дошло до ове милијонске преваре, и сваког дана упознаје нове, невероватне појединости. О животу варалице, почевши од његовог детињства, пише се најопширније, и управо је страшно шта све не излази на видело: због очајања над пропалим сином, његов отац је себи узео живот; Стависки је на то постао жиголо, био издржаван од жена; једног дана је у коцкарници у Кану на бакара добио милион франака, па се констатовало да су карте, које су му донеле срећу, биле обележене. Тада је Стависки дошао на идеју да освоји француску колонију Сајену на северном делу Јужне Америке: уз припомоћ гангстера са Монмартра наумио је био он да ослободи робијаше на острву Кајени, па да се њиховим садејством на-

метне за господара Сајене... Но у то се предомислио, те је радије опљачкао неке наивчине у Француској. Како се види, ово је био ноторни зликовац — па се све огорченије постављало питање: како ли је овакав зликовац могао да има контакт с министрима, да буде чашћен и подржаван од народних посланика, и како то да га судови нису гонили?!

Претседник владе и министар унутрашњих послова Камиј Шотан држи конференцију за конференцијом — са судским властима, с претседником републике, Албером Лебреном, те с министром Далимијеом, који се коначно вратио са свог новогодишњег отсуства. Он је сада министар колонија, али је раније као министар рада написао оно несрећно писмо на господина Тисијеа, с којим је његову штедионицу препоручио осигуравајућим друштвима. Далимије уверава Шотана да се није никада ни видео ни разговарао са Стависким, ни као Стависким ни као Александром — он је дневно потписивао по две стотине писама, па нико не може од њега захтевати да их сва прочита; поред тога, садржава поменуто писмо само констатацију да осигуравајућа друштва треба да буду од помоћи градским штедионицама — ово је сасвим генерално речено и није се директно односило на бајонску штедионицу. Међутим, било је ово писмо ипак упућено на директора ове штедионице... Министар Далимије је најмање крив у читавој овој афери — он је жртва било кога стрчног лица из његовог ресора, које се налазило у служби Стависког — али Камиј Шотан мора на некога да свали кривицу; зато је натерао господина Далимијеа да напусти свој министарски положај. Можда ће тиме Камиј Шотан да спасе свој сопствени положај... Поред тога, наговештавањем радикалних реформи, покушава да убеди јавност, како је управо он прави човек и на правом месту за ово критично време: он говори о потпуној реорганизацији полиције; обећава да ће прочистити судове; обећава да ће учинити крај злоупотреби да посланици могу у исто време да воде и своје адвокатске послове — али његов партијски друг, посланик и адвокат Кампенки, Корсиканац (који је доцније као министар морнарице одиграо улогу једнога од главних хушача на рат против Немачке), преузео је одбрану варалице — градоначелника Гара, који је покривао

Карикатура министра
председника
Шотана
француски цртеж из го-
дине 1934.

фалсификате свог директора штедионице, јер је овај градоначелник партијски друг господина Кампенкиа (поврх тога и председника владе Шотана)...

Где је Стависки?

Сваки дан доносе француске новине друге вести о боравишту зликовца који се налази у бекству. Понајпре је Јавна Безбедност за умирење публике саопштила да му је на трагу, и да се он налази сакривен у близини Париза — али затим се саопштава да су га видели у Цириху, мало доцније у Лондону, а коначно јавише новине да се већ налази на Океану, и да путује у правцу Венецуеле. Изгледа, према томе, као да полиција не зна где се крије Стависки; зато су промућурни журналисти открили госпођу Стависки — она се сместила у неком скромном хотелу у париској улици Облигадо, али је одмах напустила овај хотел, да би избегла фотографима и интервјуистима. На то је новинарима пошло за руком да открију незакониту кћер Стависког, па сада најисцрпније приказују њену биографију.

Док су Стависког тобож видели све којегде, где га уопште није било, боравио је он, далеко од очију радо-

зналих, у снежним брдима француских Алпа, где је малена Лисета доживљавала најневероватније ствари: од данас до сутра претворили су се она и њен пријатељ Анри у брачни пар Фаржас — а да о тој промени њихових имена и односа ни једна власт није ништа сазнала — „ми ћемо се тако звати“, рекао је Анри, и тиме је ово питање било уређено. Супружнички пар Фаржас најмио је код Шамони-а, француског зимовалишта на подножју Монблана, осамљену кућицу у брдима, „стару кућу“, како су је звали, па је прпошна Лисета могла да се осећа срећном: првипут у свом животу видела је мала Парижанка планине, те је с пуним правом констатовала да је снежни пејсаж величанствен. Кад јој је Анри у Шамониу купио још и бели скијашки дрес, а к томе и белу крзнену капу и беле крзнене рукавице (јер она је при свом одласку из Париза са собом понела тек најнужније ствари) — осећала се она овде исто тако пријатно као и у Паризу. И вођење кућанства у маленој планинској кућици било је за њу привлачно и „шик“ — кратко речено, могло је да буде исто тако лепо као на брачном путовању, да се једне вечери у кући није појавио један загонетан господин на скијама, који је однекуд са планина био дошао, и који се заједно с њима сместио у кућици, а који је — Лисета је то брзо наћушила — плаћао трошкове целе ове екскурзије, укључујући и њен скијашки дрес. Он јој је био претстављен као „господин Морис“, он је врло шармантан кавалер, али очевидно нису му нерви у реду: излази тек кад падне мрак; смртно се препадне, кад се неко случајно приближи њиховој усамљеној кућици; а кад се Анри и она спуштају у Шамони, ради набавке намирница, морају му пре свега да донесу новине, на које се „господин Морис“ баца као помаман и с којима ишчезава у својој соби кроз неколико часова...

Лисета није пала на главу. Она баш није приступачна грижи савести, али хоће бар да зна шта се то одиграва — па кад је и сама посегла новинама, лако је сазнала, јер је преко целих страна било писано: Афера Стависки. — Милионској варалици ушло се у траг.

„Господин Морис“ није дакле нико други него Александар Стависки... Спопао ју је смртан страх — па ипак она не може ову двојицу мушкараца да остави на

цедилу: јер ко ће им кувати каву? Зато је и остала, ма да је знала ко је господин Морис.

Кад би се са својим пријатељем Анријем (презиме му је Буа) налазила у Шамониу, он је редовно имао много да телефонира — слао би је тада у шетњу и одређивао јој време када треба опет да се врати; мора да су то неки међуградски разговори што их он води, јер често треба врло дуго на њега да чека. Он јој обраћа пажњу да о тим разговорима не казује ништа господину Морису, „то га без потребе узбуђује“, објаснио је Анри, а она је то примила за готов новац.

Ове недеље (7 јануара) вратио се Анри понешто збуњен из телефонске ћелије, па неће ни реч да проговори, док су се пењали према „старој кући“, где је „господин Морис“ на њих чекао. „Сутра ћемо предузети овећу шетњу“, рече Анри сасвим изненада.

8 јануар 1934. Стависки се затворио у своју собу у „старој кући“ и задубио се у читање новина. Оне тако много доносе о њему и његовим пословима — многи су знали којешта о ономе што је он последњих седам година радио, али су сви раније ћутали, а сада о томе причају и врапци на крововима. И шта све не излази на јаву! Чак и такве ствари на које је он сам већ одавна заборавио — у детаље се прича о оној крађи дијаманата што ју је извршио на штету једне давно заборављене пријатељице, док је још био „новајлија“, и док му још ниједан министар није био пријатељ... И сви, који су код њега ручавали, за које је он плаћао, које је он финансирао, сви сада једнодушно изјављују да га никад нису видели, или да никада нису знали да симпатични господин Александар није нико други него давно тражена варалица Стависки...

Док је Стависки незапажен боравио у маленом планинском дому, открила је малена Лисета да се њен пријатељ Анри јако чудновато влада. Јуче јој је био рекао да ће данас да учине дужи излет, она се на то већ рано спремила, навукла је свој бели скијашки дрес — а сада јој каже да треба још неко време да чека! И сада стоји он на прозору, цело време на прозору — као да би нешто необично могао кроза њ да види, или као да чека на нешто...

Леш Стависког стиже у Париз
Пошто су се и даље одржали гласови да Стависки није
извршио самоубиство, већ да је убијен од стране тајне по-
лиције, — у Париз је пренет његов леш да би био подвргнут
испитивању судских лекара.

Лисета излази пред кућу, пуним грудима удише
бистар зимски ваздух, ужива гледајући дивно зимско
сунце. Нека малена, дражесна, сасвим црна мачкица
пробила се кроз бели снег, зауставила се неколико ко-
рака пред њом, на каменој тераси куће што ју је ју-
трос Анри очистио од снега. Лисета се није мицала, да
не би уплашила мачку; после извесног времена, пошто
ју је црна животињица пажљиво посматрала, почела ју
је опрезно к себи вабити — мац, мац, мац.... Мачкица
је устала, згрбила се, хтела је да крене к Лисети — но
у то се тргла, окренула главу, прислушкивала уздигну-
тих ушију, прислушкивала — и у неколико скокова
ишчезла.

Тргла се и Лисета. Шта ли је то животињица чула?
У то и она зачује неки лаган шум, као да се опрезно
крха грање. Она погледа у правцу одакле је шум дола-
зио — и запази, десно у башти, две тамне сенке, које су
брзо ишчезле иза дебелих јела... У то се све опет сми-
рило.

Лисету је спопао неописан страх. Стојала је на ме-
сту као укупана. Шта ли је само то?! Шта има то да

значи?! Она се прибере и јурне у кућу. Тешком муком промуца: „Анри — Анри!“ — глас јој је звучео пригушено.

Анри је управо био запослен код пећи. Он се окрене и спази њено изобличено, бледо лице.

„У врту“ — пришапне она, „позади јела — тамо се неко сакрио!“

Он није ништа рекао. „Шта ли би то могло да буде!“ рече он коначно. „Но пођи“, настави он, као да је уплахирен, „сад ћемо коначно да одемо“.

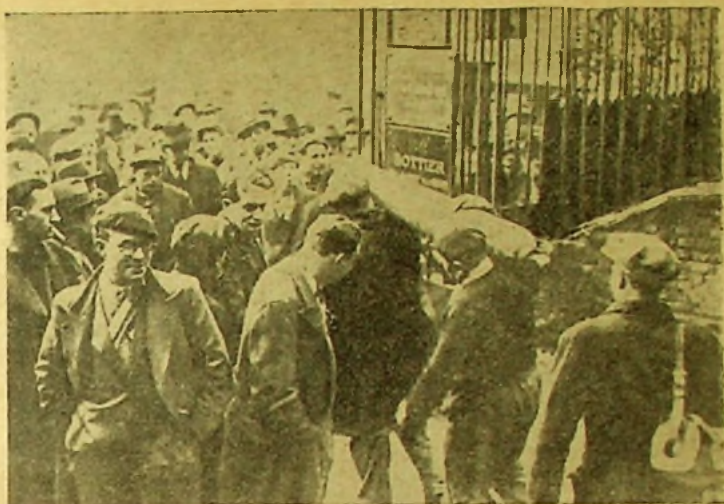
Изишли су из куће. Доцније је Лисети пало на памет да Анри Боа није господину Морису ни напоменуо да напуштају кућу. Вратили су се после три часа. Пред „старим домом“ налазило се мноштво људи, снег је био сасвим изгажен — ту су жандарми, тајни агенти — а унутра, у кући, лежао је Стависки на поду своје собе, у самртном ропцу, с прострељеном главом: сам се убио, рекоше чиновници париске безбедности.

Али он је још живео. Оставили су га пуна два часа без лекарске помоћи, тако да је изгубио много крви — али је још живео, кад су га пренели у шамониску болницу, живео је још целу ноћ — али није се више враћао к свести. Издахнуо је око три часа изјутра. Нико неће од њега више моћи сазнати с којим је министрима до-ручковао, и који су познаници за њ интервенисали, добивши као противуслугу од њега чекове на већи или мањи износ...

Министри у бризи

13 јануар 1934. Трећа седница парламента о афери Стависки. Узбуђење је огромно — како код противника владе тако и у влади самој. После невероватних догађаја последњих месеца изгледа да је све могућно, па се све упорније тврди да се Стависки није убио, него да га је полиција убила; усвоји ли се ова претпоставка, врло је близу помисао да је убијен по наређењу владе...

У владиним клупама заузеле су место претседник владе Камии Шотан, министар правде Реналди, министар финансија Жорж Боне и министар ваздухопловства Пјер Кот. Нису, дакле, сви министри изишли пред парламенат; међу онима који су сматрали за опортуну да се не показују, налази се и министар војни Едуар Даладје.

Иолужена цев за кисеоник
Касе, које је одбегли милионски варалица Стависки оставио,
отваране су помоћу дуваљки за кисеоник — и том приликом
утврђено је да су касе потпуно празне.

На говорничку трибину попео се посланик деснице Ибарнегаре. Његово баскијско име указује да је пореклом из пиренејског краја, где се налази и градић Бајон, чији претседник општине и посланик сада лежи у леденој градској тамници (у њој су, међутим, ипак инсталирали петролејске пећи). Ибарнегаре каже: „Гара је мој политички противник. Он је тешко погођен — нико не може од мене очекивати да ћу га још нападати!“ Овакав став наилази на одобрење парламента, а господин Ерио, велики беседник радикалсоцијалистичке партије, која је овим скандалом тешко компромитована, узвикује громким гласом: „Ми не тражимо ништа него правду!“ Говорник је наставио: „Варалица, који је кроз десет година играо улогу великог господина, имао је врло много политичких пријатеља, и по свему изгледа да се у Француској једнакост пред законом претворила у бедну комедију. Још би се хтелo да верујемо да је Стависки извршио самоубиство — што се мене тиче, остајем при томе: ово није било самоубиство него убиство!“

Ове речи говорникове погодиле су у живац посланике радикал-социјалистичке партије; али још пре но што је

дошло до бучних сцена у вези с овом оптужбом, устао је, и са свог места почео да говори, претседник владе Камии Шотан: „Разумем да може да буде извесне сумње код ових догађаја. Али ја сам све дао тачно иследити, не од стране полиције него од цивилних власти; саслушани су лекари, жандарми, сведоци — учинио сам, дакле, све што се могло. Зато питам: каквог смисла имају овакве оптужбе, као што смо их малопре чули? Тражите да се унесе светлост у ову аферу, која је нажалост још у много чему мрачна — али како да дођемо до њеног пуног осветљења, ако један народни посланик износи овакве приговоре, пошто сам парламенту дао јасне доказе?”

Али је посланик Ибарнегаре остао при своме: „Присуство проблематичног бандита, који се зове Анри Боа, утиче на мене поражавајуће. Ја и даље тврдим — Стависки је био убијен!”

Подигла се толика бука да је седница морала бити прекинута и одгођена за после подне; али тада је опет устао господин Ибарнегаре, са говорнице се обратио на министра Бонеа и рекао: „Два питања имам на Вас да поставим, господине министре. Јесте ли овластили Стависког да банци у Базелу поднесе мађарска потраживања за отштетом, да или не? Затим: јесте ли познавали Стависког, да или не?”

Са министарске клупе устаде Жорж Боне. Сви су погледи упрти у његов дугачки лик. Гробна тишина за владала је у парламенту.

„Одмах ћу одговорити на оба питања”, рече министар финансија Боне. „Базелска банка није никада есконтвала ниједан Ставискијев чек. А што се тиче другог питања: никада нисам имао никакве везе са Стависким. Уопште га нисам познавао. Смем да кажем и то: благодарети мојој интервенцији, било је спречено да Стависки добије другу аконтацију на мађарска отштетна потраживања. Кад је добио прву, нисам био министар финансија!”

„Врло вешто” — мислили су у себи неки посланици. „Да ли је његова жена, за коју се зна да јој треба врло много пара, од Стависког добила прстење и други накит, о томе он ништа не каже — али о томе није био ни питан!”

Даладјеова пекара
Даладјеова родитељска кућа у Карпантрасу, где је његов
отац био пекар, а његов брат наследио од оца радњу.

Одбијен је напад деснице — гласање је дало већину против њеног предлога да се састави парламентарна анкетна комисија за испитивање скандала — још једном је компромитованим посланицима и њиховим помагачима пошло за руком да спрече расветљавање њихових не-исправности и послова...

Али процес моралне дисолуције и даље је напредовао. Када је 23 јануара 1934 господин Пол-Бонкур, француски делегат код Лиге Народа, пред ђвећим скупом подносио извештај о питању разоружања, његовим слушаоцима падале су на памет чудне мисли. Они нису пратили његова излагања, нити су помишљали на то да пред собом имају заклетог непријатеља нове Немачке и фашистичке Италије, који је о Мусолинију говорио најпогрднијим изразима — него су шапатом препричавали: „Ово је, дакле, један од министара, кога мадам Стависки познаје из најинтимније близине...”

Но да ли је полиција уистину убила Стависког? Испита ли се мирно све што говори за и против ове претпоставке, ваља на ово питање дати негативан одговор; али ваља додати да је Стависки вештом режијом париске полиције био домамљен у глува брда, да су се по-

лицајци најмање два часа задржавали у „старом дому“, пре него ли је одјекнуо фатални хитац, тако да ваља претпостављати да је њихово присуство Стависког навело на самоубиство. Ван сваке сумње, била је намера полиције да му се онемогући причање — и ова намера је била постигнута.

Али раздражене масе нису се упуштале у беспристрасну анализу — по њиховом схватању, Стависки је убијен у интересу владе, и све веће узбуђење доводило је до све опсежнијих уличних кравала — упркос повољном гласању у парламенту, дани Шотанове владе били су, ван сваке сумње, већ одбројани. Новински напади били су све жешћи — свима је већ доста „читаве Шотанове својте, па ако неће добровољно да отступи, биће силом натеран на то. Наступио је моменат, на који је чекао један од министара који се демонстративно држао у позадини — Едуар Даладје; јер падне ли Шотан, доћи ће време његовог успона.

Улица

Вешти и окретни, за свој положај забринуте, претседник владе Камиј Шотан био је на чисто шта му је све овом афером било доведено у питање. Зато је спровео неколико отпуштања из државне службе: морао је да оде један високи чиновник Јавне Безбедности, за њим су следили три полицијска комесара, а један директор полиције био је позват да затражи пензионисање. Посланик и адвокат Бонор, који је због сарадње са Стависким био тешко компромитован, био је искључен из партије претседника владе, а парламенат га је лишио имунитета, тако да су судови могли да поведу поступак против њега. — Шотан је био приправан да жртвује и министра правде, против кога је сада била изнесена једна стара афера, у којој је на незаконит начин себи обезбедио знатна преимућства — али све ово није задовољавало узбуђене масе.

У Паризу није било дана ни ноћи без уличних немира. Дању су демонстрирале политичке групе против корумпиране владе, а ноћу је мрачна руља користила замор полиције — овде су били пробијени излози и покрадене изложене ствари, тамо су аутобуси били бен-

зином поливени и запаљени. Трговци су живели у страху за своје радње, понеки чак и за свој живот. Свима је било јасно да влада нема више никаква ауторитета — цела државна арматура била је осетљиво пољуљана — изгледало је да је довољан још само један снажан ударац, па да се све сруши.

26 јануара пружио се пролазницима великих булеvara, уз Оперу и пред Мадленом, особит призор. Градски намештеници скидали су гвоздене решетке које су заштићавале насаде по улицама — демонстрантима ваља одузети материјал за подизање барикада; уместо решетака, градски намештеници обавијали су стабла бодљикавом жицом, док су други цементирали гвоздене поклопце канализације и подземних телефонских каблова, да их демонстранти не би могли употребљавати у борби против полиције. Млади дерани с апашким капама на главама, с рукама у џеповима, забављали су се, посматрајући рад градских намештеника — а после подне, око 5,15 часова, трг пред великом Опером био је испуњен масом. Сасвим јасно се распознавало да се људи окупљају у омање групе — полицајци су тескобно приметили да то нису скупине радозналих, него плански организоване групе, те су брзо телефоном затражили појачање.

Није дуго требало на њ да чекају, јер је у полицијским касарнама све било алармирано. Стигла су јака одељења Републиканске Страже, полицијске трупе које дејствују само у Паризу, те су по асфалту одзвањала копита полицијских коња. Међу светином налази се много униформисаних полицајаца и тајних агената. На све стране спуштају се ролоји, јер се преплашени трговци боје за своје луксузне радње.

У току једног часа масе су се толико збиле да је престао сваки саобраћај на тротоарима. Изненада захори се гласна песма — огромна поворка демонстраната, у редовима од по 20 људи, долазила је са Мадлене према Капуцинском булевару...

Зачуше се повици, а на тротоарима засјаше јасни пламенови — али то су још увек само зелене и црвене магнезиске ватре које се пале, и док је ветар разносио њихов дим према крошњама дрвореда, масе су почеле

дивљачки да урличу: „Доле Шотан! Доле читава његова својта! Доле с плаћеним издајцама!“

28 јануар 1934, око 3 часа после подне. Аутомобил за аутомобилом улази у двориште министарства унутрашњих послова на тргу Бово, који је тек неколико корачаја удаљен од Елизејске палате, боравишта претседника републике. Претседник владе и министар унутрашњих послова Камиј Шотан сазвао је министре на седницу кабинета. Он је био блед у лицу, кад је отворио седницу, јер је знао да ће се у овом часу решавати о његовој судбини. Буде ли морао да оде и да напусти свој положај, овог пута то неће бити једна од многих обичних промена владе — буде ли данас оборен, пашће цео систем, уз који је он везан својом каријером, чак и својом егзистенцијом, и то не само он, него његов брат, његов шурак — шта више, може да дође до слома партије, којој сви они припадају. Вештим лавирањем он је умео до сада да спречи овај фатални обрт ствари; али није знао, хоће ли му то — још једном, сада — поћи за руком, јер у овој ствари има огорченог противника, министра војног Даладјеа, који ће данас сигурно покушати да изведе одлучан ударац против њега, не би ли сам постао претседник владе, ма да и он припада радикал-социјалистичкој партији као и Шотан.

„Господо“, започео је Камиј Шотан, „имам да вам саопштим да се наш колега, господин Реналди, захвалио на положају министра правде. Наглашавам да овај његов корак није ни у каквој вези с афером Стависки. Али приговори, који су се против њега износили по једној другој ствари, која је пет година стара, навели су га да да се одрекне свог положаја; сад ће он моћи као приватно лице да се супротстави оптужбама, које су против њега изнесене. Прихватио сам његову демисију, пошто сам се, у додиру са шефовима партија, уверио да ће ова одлука да произведе најбољи утисак не само на парламенат него и на јавно мишљење уопште: из овога се опет види, како влада озбиљно мисли да спроведе акцију чишћења, па мислим да смо тиме све урадили што се у овом тренутку могло учинити — седници парламента идућег уторника можемо мирно да гледамо у очи. Уосталом, истог је мишљења и господин Ериол“

Министри су одахнули. Опет се показало како је Шотан вешт и сигуран тактичар — он попушта ту и тамо,

како би ипак његов кабинет остао на власти, а кад и Ерио, најупливнији човек у радикал-социјалистичкој партији, стоји на гледишту да влада не треба да демисионира, тада су свима њима министарски положаји још прилично времена обезбеђени.

У то се јави за реч министар рата Едуар Даладје. Он готово увек ћути; а кад проговори, његов је говор енергичан, кратак, реченице су му отсечне, као да удара снажно чекићем, а изгледа као да увек располаже са знатним резервама снаге — у говорништву он је прави „бик из Карпантраса“, како га његови обожаваоци називају (Карпантрас је градић што га он заступа у парламенту).

„Ниједан Француз неће моћи да схвати“, рече Даладје, „како то да је отступио само министар правде, а влада је остала. Досадашње кризе биле су изазиване политичким разлозима, али ова криза је морална. Француски народ хоће да види у влади људе који се нису компромитовали, људе који зазиру од згртања пара, једном речи, људе у чије поштење нико не може да посумња. У овој ситуацији не може се изићи пред нацију ни с највештијим изјавама — она је сита изјава, она хоће да види дела. Ја захтевам да отступи читава влада, а знам да тиме износим захтев нације!“

У овом тренутку Даладје је имао 50 година. Његово је порекло скромно: отац му је био неугледни пекар на југу Француске, а брат му је још увек пекар. Тешко је било његовом оцу да одвоји нешто за школовање свог сина, па овоме није било лако: успео је додуше да се дочепа виших школа, али је на универзитету живео животом свих сиромашних студената, хранећи се у јевтиним мензама. Па ипак је постигао свој циљ: свладао је све испите и коначно добио оцену: „кандидат се врло добро спремио, показао се је даровитим и биће ван сумње добар наставник“ — и тада је добио намештење као професор у гимназији у Ниму. Предавао је историју. Али га школа није задовољавала, привлачила га је политика и први корак у њу пошао му је за руком: био је изабран за претседника општине у свом родном градићу. „Ово је један од наших“, рекли су људи; он је говорио, како на југу воле, пламеним одушевљењем; био је једноставан и афирмирао се једном новотаријом: на његов потстицај првипут су улице Карпантраса биле те-

мељито очишћене. Али је рат учинио крај овом мирно-допском деловању. Ушао је Даладје у рат као обичан војник, учествовао у тешким борбама, одликовао се као храбар војник, више пута био одликован и унапређен, те је као поручник био у првој линији, кад му је 7 новембра 1918 стигло наређење: „Око 8 часова појавиће се на путу према Капел један немачки ауто, на који се не сме пуцати. Чим се на аутомобилу буде распознао бели барјак, ваља обуставити ватру и кола задржати“.

Но било је 9 сати, кад су рефлектори обасјали мрак у правцу где су се Немци налазили, и кад је њихова светлост пала на жичну ограду која је затварала пут. Немачки знак труба („Господа официри!“) одјекивао је кроз ноћ — а као одговор на њ уследио је с француске стране други знак трубе, који је значио: „Обуставите ватру!“ — те је овај знак прелазио са трубе на трубу. Из аутомобила изишао је генерал Винтерфелд и претставио је присутним француским официрима немачку господу која су с маршалом Фошом имала да расправљају о примирју.

Уз руб пута стојао је један француски поручник с капом на глави, у униформи која је била упрљана од борби последњих дана, те је посматрао процедуру, која га је ванредно интересовала: био је то Едуар Даладје.

Као политичар придружио се радикал-социјалистичкој партији, оној партији која по немачком схватању није ни радикална ни социјална, а за коју непријатељи тврде да личи на холандски сир, који је само на површини црвен, док му је унутрашњост жута попут маслаца, мекана и храњива; други тврде да припадници ове партије имају срце на левој страни а кесу на десној. То је грађанска партија, која живи од идеологије француске револуције из 1789; она је апсолутно противна догматској дисциплини, залаже се за безуслован индивидуализам, при томе је националистичка и скроз на скроз антиклерикална. Партија је за „напредак“, али у свим социјалним питањима строго је конзервативна, заснива се потпуно на типичном француском ставу према животу — ставу, за који Французи кажу да га иностранац може исто тако слабо да разуме као и трагедије француског песника Расина (1639—1699), које претстављају највећи песнички производ француске литературе.

Министар претседник Даладје при аперитиву
Снимак из Марсеља. Даладје седи за столом на тераси једног ресторана. Бејаше познат као пијаница, због чега није желео да се фотографише у таквим ситуацијама. У једном наступу беса ухвати он свој шешир и у последњем моменту баца фотографима у главу.

За ову партију био је, после првог светског рата, од пресудног значења исти проблем као и за целу Француску, за целу Европу уопште: може ли из нове, ратне генерације да произиђе ново вођство? Све дотле био је Ерио, вешти и лукави тактичар, неоспорни вођ ове партије. Али, он је у суштини сасвим припадао предратној генерацији (рођен 1872); умео је да се прикаже присталицом Бриана; па да од „младих“ не би брзо био скинут с вођства, настојао је да их уза себе веже. Био је и он првобитно професор, и Даладје је у лионској гимназији био његов ученик — зато је сада, после рата, Ерио привукао Даладјеа, као свог ученика, у круг својих личних приврженика. У вези с тиме, професор Даладје брзо је правио каријеру. Добио је многотражено намештење у париској гимназији Кондорсе; Ерио му је прибавио и доцентуру на универзитету, тако да је Даладје у заносу изјавио: „Приправан сам да метем двориште

министарства просвете, само да бих могао да радим под Ериом". Али у току година изменио се овај однос између њих двојице — у борби између „младих“ и „старих“ у радикалсоцијалистичкој партији, окупила се једна група млађих око Даладјеа, и изгледало је да ће вођство партије од Ериа и Шотана да пређе на Даладјеа и његове „младе“. Ерио се срдio: „Ако је Даладје постао неко и нешто, има то мени да заблагодари“ — али Даладје није му остао дужан одговора: „Он ми је давао само оне положаје до којих њему самоме није више било стало“.

Своју снажну позицију у партији имао је Даладје у много чему да припише и свом браку. Кратко време после рата оженио се ћерком једног врло богатог лекара, који се већ није ни бавио лекарском праксом него је кроз фабрикацију лекова постао многоструки милионар. Иметак његове госпође дао је Даладјеу, који је иначе био пука сиротиња, потребну материјалну независност: без тешкоћа могао је да сноси трошкове свог избора, шта више, и партијску касу знатно да помаже. Није лежало у његовој једноставној, у суштини честитој природи, да би се обогаћивао проблематичним путем. „Није ми потребно да се борим за свој капитал или за капитализам!“ изјавио је он једном, са говорничке трибине у парламенту, а ова изјава чула се далеко ван зидова Пале Бурбона (зграде парламента). Врло добро послужила му је и лепа кућа његовог таста на авенији Елизијских Поља, у којој је имао репрезентативан дом. Његов брак био је срећан — срећа је била помућена једино болешљивошћу младе жене, која му је подарила два сина, и млада умрла. Ово је била велика несрећа за Даладјеа. У жалости због губитка жене, одао се пићу, и у његовој радној соби, чак и у његовом министарском кабинету, ваздан се налазила флаша „Пастиса“, како јужни Французи називају апсент; женама је постао антипатичан, јер је одвише заударао на алкохол. Смрт његове жене имала је негативан утицај и на његову материјалну ситуацију. На основу женидбеног уговора морао је, наиме, после смрти своје жене, цео њен иметак од 20 милиона франака као власништво својих синова да уложи у три-постотне државне хартије, па су се кроз то његови приходи необично смањили. Морао је да најми

јевтин стан, те се повукао у париску четврт око трга Терн (улица Виларе де Жоаје 17), у предео где обитавају малени париски рентијери и боље кокоте, такозване „roules de luxe“ („луksузне кокице“). У овом крају има мноштво малених ресторана, па се ту често виђао и Стависки. Но ма да се у многима од ових ресторана врши илегална трговина дијамантима и слични послови, по париском схватању није ово озлоглашена четврт; чак и сопственици фабрика аутомобила залазе радо овамо. И ту се сваке недеље, у подне и око 6 часова увече, могао да види Даладје, како седи уз аперитив. Изгледало је као да је већ утрт његов животни колосек. У то је дошао дан кад је упознао маркизу Де Крисол, и она је његовом бићу дала нов импулс — нажалост, на несрећу његову и читаве Француске.

Ова лепа и темпераментна млада жена није по свом пореклу припадала француском племству него једној грађанској породици, која се обогатила трговином сардина и грашка. Њен отац није за своју кћер пронашао ништа боље него да је са знатним миражом уда за једног маркиза. Хтео је он првобитно да јој обезбеди још виши положај — у сну ју је видео као принцезу, али су кнезове за своје кћери задобили разни амерички краљеви петролеја и говеђине, тако да су се он и његова кћи Мари - Луиз морали да задовоље маркизом Де Крисол. Истина, наишли су тиме на једну понешто проблематичну фигуру. За време првог светског рата, маркиз Де Крисол се као драгонски поручник налазио на бојишту, али је под утиском прве битке већ 1914 дезертирао и склонио своју русу главу у Женеву. Успело је његовој баби да омете његово извођење пред ратни суд — она је, наиме, још имала добре везе у војсци, јер је у своје време била интимна с генералом Буланжеом, који је осамдесетих година готово постао војним диктатором Француске. Дезертеру је пошло за руком да се насмејано врати из Швајцарске, и да као тумач буде додељен једној енглеској кавалеријској дивизији. Али на хитан захтев енглеског генерала Хорна морао је и одатле да оде, јер није имао обичај да плаћа своје коцкарске дугове. Кад је коначно умро, мало ко га је оплакивао, а најмање његова удовица. Задржала је помпезно име што га јој је он прибавио, а поред тога умела је да за-

штити свој иметак од свог мужа, те је после његове смрти почела да се истиче својим сјајем, својим драгоценим тоалетама, својим претераним накитом, а понајвећма тиме што је тражила да се приближи свакој политичкој величини, јер ју је њена неукротива таштина терала да у политичком животу одигра знатну улогу. Са својим сигурним инстинктом осетила је да јој у суштини мекани и неотпорни Даладје може одлично послужити, да је управо он човек кога је већ одавна тражила. Валаало га је тек отети од туговања за преминулом женом и од неугасиве жеђи за аперитивима! Постала је његова љубавница, те га је терала на највећу политичку активност, јер је и она хтела помоћу њега да се успне; желела је да га види још више него ли на фотељи председника владе, ма да јој је и овај положај доносио знатан уплив, чак и власт — хтела је да га види председником републике у Елизејском дворцу, а себе његовом супругом. Дотерала је тако далеко да се отворено саветовало људима, који су се у било којој ствари обраћали на Даладјеа: „Не треба с њиме да разговараш, него с њоме“. Маркиза је пекаревог сина сасвим имала у рукама. Али париско друштво ругало јој се и називало је маркизу де Крисол „сардином која мисли да је племенитија риба-лист“ („La sardine qui se crut sole“).

28 јануар 1934. Часовник је показивао 5,20 часова, кад је један човек суморна лица напустио Елизејску палату — он је изгледао заморен и исцрпен: Камиј Шотан најавио је председнику републике оставку свог кабинета. Хтео је он још да се одржи, али Даладје, његов министар војни, напао га је тако жестоко и с толико претњи да су министри један за другим изменили своје првобитно мишљење, те је коначно било решено да се поднесе оставка целе владе. Новинари, који су чекали пред палатом председника републике, закупили су обореног председника владе. „Не могу, господо, ништа да вам кажем“, резигнирано се он бранио од њихових питања. „Влада је отступила, јер је хтела да даде места једној другој влади, која ће имати задатак да се побрине за триумф правде, за моралну и управно-техничку обнову земље“. „А какав је став заузео председник Лебрен према вашој демисији?“ упита брзо један од журналиста. „Председник републике“, одговорио је господин

Шотан, „прихватио је моју демисију и још једном нам је заблагодарио. На то ме је запитао, не бих ли хтео да образујем нову владу, јер у парламенту располажем довољном већином — али ја сам то одбио. Изгледа ми да је најбоље да претседник републике има сасвим слободне руке. Не знам ко ће да ми буде наследник, али му желим све најбоље“.

Даладје долази на власт

Судба је одредила да господин Албер Лебрен буде последњи претседник француске републике. Он је ступио на своју дужност у уверењу да ће, попут свог претходника, провести седам година претседниковања у напорној, али у суштини ипак не одвише узбудљивој, репрезентативној дужности. У погледу репрезентације, он је уистину био на висини, и показао се својом љубавношћу и срдечношћу — али одједном је на њ пала дужност да доноси одлуке од којих је зависила судба Француске. Небројено много министарских криза могли су ранији претседници републике да реше по правилима игре француске унутрашње политике — но не буде ли сада господин Лебрен у стању да пронађе сасвим ново решење, не буде ли имао храбрости да крене путем којим се раније није ишло, лако може да дође до — револуције.

А господин Лебрен има једну идеју. У суштини, одзвонило је свим парламентарцима; сви су они изгубили сваки кредит. Требало би, дакле, наћи некога ко није ни посланик ни сенатор, ко се није мешао у све ове одвратне партијске комбинације, ко је над партијама — и већ је господин Лебрен пронашао таквог човека: то је његов претходник у Елизејској палати, то је Гастон Думерг, човек који је читаву Француску одушевљавао својим оптимистичким осмехом, који се смејућио ма где се показао, и који сада негде на југу Француске гаји руже. Свакако, он је мало престар, рођен 1863, према томе је у седамдесетпрвој години — али кад човек помисли, како је стар био Клемансо кад је дошао на власт — па кад би овај љубазни Думерг као спасилац ступио у владу, грозницом обузета Француска сигурно би се осећала као што се осећа болесник кад му прилази стари

кућни лекар, који уме да лечи невиним кућним лекаријама, које не задају бола... Како ли се зове провинцијско место, у коме овај стари господин весело проводи дане своје животне вечери, далеко од светске буке? Турнефеј — „Листе, — окрени се“ — уистину, име тог места има управо симболично значење!

Али Лебренова идеја не импресионира Гастона Думерга. „Ја сам престар“, изјавио је он на телефону. „Може ли човек у мојим годинама да још буде од користи? Ја бих могао саветовати, кад би ме за савет питали — али вама је потребан не претседник владе који саветује него онај који ће да дејствује! Зато немојте на мене рачунати!“

Жалосно је господин Лебрен спустио телефонску слушалицу; сад мора опет нешто ново да смисли.

29 јануар 1934. Ма да је то недеља, ипак није она дан одмарања, ни за претседника републике, ни за политичаре, ни за репортере. Већ од 8 часова изјутра опседају новинари улаз у двориште претседничке палате, јер данас ће кроз цео дан претседник Лебрен да прима у аудијенцију француске политичаре, пошто се још није нашла јака личност, која би Француску у својству новог претседника владе извукла из блата, у које прети да ће потонути. Господа која један за другим овде у аутомобилима дефилију, те се каменим степеницама успињу у палату, дејствују као фигуранти ревије о француској политици од 1912—1934.

У 9,25 часова појавио се Тардије. То је човек, у кога је некад Клемансо полагао наде да ће да буде његов наследник, али ништа не би од тога: истина, он је више пута био министар, неколико пута је нагласио да је француском парламентаризму одзвонило — али ни гласа о каквој енергичној акцији од њега. Он ради на опсежном делу у три свеске: „Револуција, коју треба извршити“ — али то ће да буде само књига, а не револуција.

После 30 минута, Тардијеа замењује господин Ерио, „лаф“ радикалне партије, који је стојао иза обореног Шотана, и од кога су се одметнули „млади“ у партији, предвођени борбеним Даладјеом. Ерио је остао свега 15 минута; очевидно претседник Лебрен мисли да се не исплати да више времена троши на човека чије је време прошло.

10,30 часова: из црне лимузине изишао је господин Жозеф Кајо. Којој ли он епохи француске историје припада? Пред први светски рат, он је покушао да Француску ослободи несрећног курса слепог потчињавања Енглеској; он је хтео да спроведе приближење ка Немачкој — али у одлучном часу, четири месеца пре избијања рата, његова жена упропастила је његову политичку каријеру тиме што је убила једног политичког противника свог мужа; за време светског рата провео је он тешке месеце у тамници, јер га је Клемансо из тактичких разлога оптужио због велеиздаје, и једва је избегао судбину оних који су у јарковима Венсена били стрељани. То је био политичар великог формата, који је свакипут фаталним стицајем околности био спречен да изврши потез који је само он могао да учини — али сада је он преживео човек, 71 годину стар, коме дрхте руке, а зна се да су томе допринеле и жене, којима се одвише страствено посвећивао.

71-годишњег Кајо-а сменио је 72-годишњи Барту — такође човек предратне Француске, фриволни стари господин, чије болесне склоности зна цео Париз, али га људи не жале него се уз смех забављају на његов рачун. Улазећи у претседникову палату, он је с таштом заузетости изјавио новинарима: „Већ сам пре два месеца рекао — Француској је потребна национална влада, свега неколико мужева, али то морају уистину да буду мужевии!“ То рекавши, пожурео је у палату са својим карактеристичним, готово поигравајућим кораком, који овом старом човеку даје црту невероватне лакоумности, као што му преплашени погледи што их неочекивано око себе баца дају изглед прогоњене зверке.

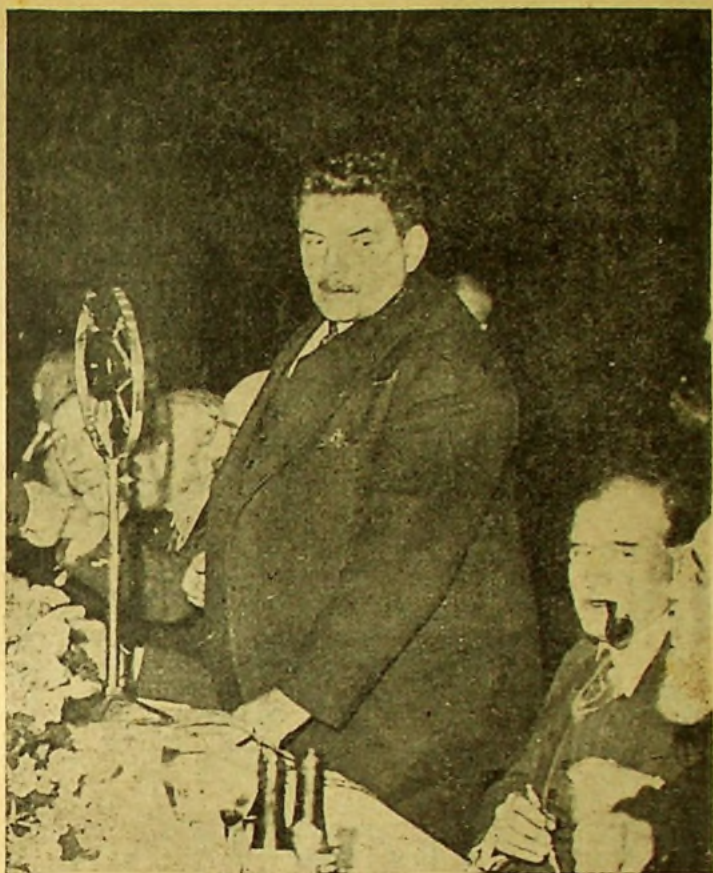
Тако су политичари један за другим улазили у дворште Елизијске палате, свакога су репортери сликали и свакоме су постављали питања — али још увек је сасвим неизвесно коме ће претседник Лебрен да повери тежак положај претседника владе.

У то се о узбудљивим питањима, која су тада покретала целу Француску, чуо један глас, који као да је из гроба долазио — новине су објавиле интервју с Ремон-ом Поенкареом. Како — питао се свако — зар је он још увек у животу?! Време је тако потпуно прешло преко њега и преко његовог дела да су га већ одавно

бројили међу мртве, ма да му још није била приређена: свечана сахрана о државном трошку. 74-годишњи старац, Поенкаре, живео је у ово време код својих пријатеља на Медитерану, у вечном пролећу Азурне обале (Cote d'Azur); шта све није већ он за собом оставио — светски рат, кога је годинама неуморно спремао; версајски уговор, због кога је много пута дошао у сукоб с Клемансо-ом, јер му овај диктат још увек није изгледао довољно тежак по Немачку; поход на Рур, који је био његово дело; пад франка, који је он успео да задржи, да се не би суновратио у понор — а сада мора да гледа како Француској, упркос његове „победе“, прети опасност да ће пропасти, док је тамо преко, с ону страну Рајне, Немачка опет стала на своје ноге и опасала се новом снагом! Па шта има он сада да каже? Новинар, коме је пало на памет да интервјуише Поенкареа, није могао да продре директно до њега, него је путем једног господина из најближе околине престарелог Поенкареа, сазнао за његово мишљење: „Господин Поенкаре дубоко жали савремени морални пад Француске. Република мора да ужива поверење свију, иначе она не може да се одржи; а ово поверење треба да се обезбеди борбом...”

Новинар је хитно стенографисао у своју бележницу ове реченице, које нису друго него немоћне фразе, верујући да су то пророчанске речи из уста старца који је некад играо улогу спасиоца Француске. Али он и цела његова генерација, као и његова епоха, сишли су већ с позорнице, јер се господин Лебрен одлучио за једнога од „млађих”: увече 29 јануара сазнали су Француска и цео свет да се нови претседник владе зове Едуар Даладје, а његова прва порука звучала је као фанфара: „Саставићу владу од енергичних и цењених људи, који ће воспоставити државни ауторитет”.

Кад је Едуар Даладје ових критичних дана ступио на дужност претседника владе, највећи део француске нације гледао је у њ с великим надама. Он је већ једном био претседник владе, тј. у години 1933, те је случај хтео да је на овај положај дошао управо истог дана када је у Немачкој Адолф Хитлер постао канцелар Рајха — 30 јануара. Ово прво Даладјеово претседниковање било је тек кратка епизода, и он је морао брзо у игри партијске

Два Едуара

Едуар Ерио стоји, до њега седи са лулом у устима Едуар Даладје. Оба вође радикалсоцијалистичке партије била су огорчени непријатељи, али за избијање рата у години 1939 подједнако су одговорни.

тактике да отступи — али сада се вратио у претседничку фотељу с репутацијом „човека јаке руке“, који мало збори и много ћути, који у себи кује далекосежне планове, те ће их извести, кад његов час куцне — зато сви с великим очекивањем упиру своје погледе у њега. Зна се да се из светског рата вратио кући као пацифиста; зна се да се више пута изјаснио у прилог директног спо-

разума с Немачком; познато је да је француски журналиста, који је новембра 1933 у „Матену“ објавио сензационалан интервју с Фирером Трећег Рајха, био Даладјеов пријатељ — не изгледа ли да би један политичар од великог формата и упорне енергије за Француску могао да створи сасвим нове животне услове? Но све зависи од питања, које је пресудно по Француску: да ли је њен нови претседник владе уистину државник од формата и енергије, или се он тек издаје за јаку личност? По свом пореклу он у себи носи рђаво наслеђе: он је јужњак и спада у ред оних јунака које је француски песник Алфонс Доде неупоредиво приказао у свом „Тартарену из Тараскона“, у оној прилици симпатичног хвалисавца, код кога иза великих речи следе тек смешна дела, који је уз највеће дивљење својих суграђана пошао у Африку као ловац на лавове, те је коначно убио само једног бедног, мирољубивог магарца...

Прве Даладјеове мере

У свом париском стану народни посланик Адријен Марке нестрпљиво чека на телефонски позив — Даладје је постао претседник владе, Даладје мора сваког тренутка да га позове к себи и да му понуди министарство унутрашњих послова — јер тако су се они пре 14 дана споразумели, то му је Даладје обећао. Несхватљиво је што позива још није добио — али Адријен Марке и даље чека.

То је један од најинтересантнијих младих француских политичара, исте старости као и Даладје, дакле, у педесетој години. Он је претседник општине у Бордоу и народни посланик. У почетку је био социјалиста, али се убрзо курталисао интернационалних тенденција француског социјализма. „Социјализам ваља остварити унутар нације“, тако је он изјавио, „па ако то називају фашизмом, тада је фашизам синоним здравог разума!“ — и он је био један од оних који су устали против јеврејског утицаја на француску политику, при чему је једнако нападао вођу социјалиста Леона Блума као и десничара Жоржа Мандела (у ствари Жеробоама Ротшилда). Он је реално гледао на Француску: „У драматичној међународној ситуацији, наша земља је дезорганизована и сумња у себе — радне класе су кризама упропашћене

и биле би ратом раздављене". Марке је енергичан човек с великим социјалним конструктивним основама, и док је преговарао с Даладјеом, заклели су се њих двојица да ће Француску спасти: у часу кад Даладје буде дошао на крмилу земље, они ће да саставе владу која ће из свих партија да обухвати уистину способне личности — он, Марке, има да буде министар унутрашњих послова, али и десничар Ибарнегаре треба да добије један портфељ; у кратко ваља да се изведе покушај, каквог у Француској још није било. У ранијим преговорима, Даладје му је дао реч и руку да ће тако поступити — али сада је већ прошао цео дан, а нови претседник га не зове к себи...

Коначно је zazвонио телефон — јест, то је Даладјеов шеф кабинета, који господина Маркеа моли да у 6,15 часова буде у министарству. Кад се Марке у заказано време пењао стубиштем Министарства војног, где је Даладје имао и претседнички кабинет, видео је у коридорима масу људи — све су то били политичари које је Даладје позвао. Они су јели сендвиче, пили пиво, пушили — пуни су их салони министарства, и све канцеларије изгледају као крчма. Господин Марке био је запањен: шта раде сви ти људи код Даладјеа?! Све су то они вешти посланици и парламентарни тактичари, којима би сада коначно требало да одзвони, све су то људи, за које је Даладје пре 14 дана био рекао: „да ће их дати бацити низ степенице"... Пре свега, он је овде видео промућурног јеврејина Малвиа, такође једну сабласт прошлости, човека који је небројено пута био министар, и који спада у ред оних с којима не треба ни разговарати, ако се жели нова Француска.

Марке је ступио у Даладјеов кабинет. Он је испуњен дебелим дуванским димом. Над камином се налазила флаша коњака, још само у четврт пуна.

„Шта ће ови типови овде напољу?" запита Марке.

Сав црвен у лицу, Даладје повиче: „До ђавола, ваљда смем да разговарам с киме хоћу?!" При том је песницом ударио по столу.

Марке је познавао ове експлозије гнева, кроз које је Даладје постао фамозан, ове сцене беса, када је он праштао да су се стакла на прозорима тресла, а све због једног забаченог акта који се није могао одмах

пронаћи. Али ово није могло да импресионише Маркеа као остале који су то сматрали за манифестацију снаге — он је знао да су то изливи слабости, која би хтела да изгледа као снага. Марке је запитао мирно али оштро: „Вреди ли још увек твоја реч коју си ми дао?“ и већ се спремао да оде.

Овакво држање смекшало је Даладјеа. „Немој одмах овако“, рече он и натера Маркеа да седне. „Како оно рекосмо — желиш ли да добијеш министарство народне одбране?“

„Најлепша хвала!“ одговори Марке. „За време светског рата био сам увек у позадини, према томе не спадам сада у ово министарство!“

„Но, онда узми министарство просвете!“ предложи Даладје.

„Кроз читав свој живот нисам положио ни један испит“, рече иронично Марке и дода: „изгледао бих као оперетски учитељ кога су питали зашто је постао учитељ, а он је одговорио: да би научио читати!“ Но у то се Марке уозбиљи и рече енергично: „Не знаш ли више што си ми био обећао, тада морам ја сам о томе да говорим: обећао си ми министарство унутрашњих послова!“

„Врло ми је жао“, одговори збуњено Даладје. „То морам Фроу да дам!“ Еуген Фро, адвокат и посланик, Даладјеов партиски друг, спада у ред „младих“ у партији — и Марке је схватио: Даладје, „човек јаке руке“, био је обећао министарство унутрашњих послова не само њему, Маркеу, него и многим другима. Постало му је јасно да Француску не може да спасе човек, чија су основна својства неодлучност и колебаљивост, те је одустао од даље сарадње с овим човеком који није држао задату реч.

Пала је ноћ. Претседник владе Даладје седи сам у свом кабинету, а пред њим лежи цело брдо аката: то су акта о афери Стависки. Коначно би он хтео да сазна колико има тачности у разним оптужбама и гласовима. Као градоначелнику Карпантраса било му је прво дело што је дао очистити градске улице — где ли треба сада најпре да употреби метлу, како би државу очистио?

Он је читао и читао акта, читао их целу ноћ. Постао му је јасно — ваља обновити цео управни апарат; а

да би се то десило, морало би врло много чиновника да ишчезне из канцеларија, без обзира да ли су криви или не. Природно, не сме се нико тешко повредити: врховни државни тужилац Пресар, шурак бившег претседника владе Шотана, треба да постане касациони судија; господин Томе, досадашњи управник Јавне Безбедности, треба да заузме место директора државног позоришта „Француске Комедије“ („Comédie Française“) — нико се неће зачудити овом премештају, јер је Томе песник, и као такав спада пре тамо него ли на чело полиске управе; господину Кјапу, досадашњем префекту париске полиције, решио је Даладје да дадне положај генералног резидента у Мароку. Тако је у ноћној тишини у себи одлучио господин Даладје; а следећег јутра, кад је већ сасвим рано преда њ био позват, усвојио је његове предлоге и нови министар унутрашњих послова, господин Фро — пре свега, мора овај Кјап да ишчезне из Париза! Али тиме је „бик из Карпантраса“ дирнуо у осиње гнездо.

Господин Жан Кјап је стасом упадљиво мален човек с изразитим лицем, широким леђима и темпераментним кретњама; држи се усправно и хода на високим потпетицама. Пореклом је Корсиканац, а племе Кјапа у сродству је с племеном Бонапарта. Жан Кјап, који је уосталом познат и као добар боксер, направио је каријеру у полицији и ваздан се разметао својом енергијом и самовољом. Кад су влада и сва надлештва, почетком јуна 1940, били напустили Париз, спадао је он у ред малобројних меродавних лица која су остала у Паризу, те је изјавио своју приправност да интересе града заступа пред немачким окупаторским властима. Кад је за време првог светског рата Клемансо, „тигар“, прогонио свога супарника Кајо-а, због тобожњег споразума с непријатељем, доказао је Кјап да је остао веран свом пријатељу: јавно је загрлио осуђеног Кајо-а!

Године 1934 био је Кјап већ седам година полициски префект Париза и поносио се је тиме што у току ових седам година ниједан неред, ниједна демонстрација, нису довели до смртног случаја. Он је дозвољавао демонстрантима да демонстрирају, њему је било стало до тога да његови полицајци не драже узбуђене масе бруталним поступцима — с друге стране, стекао је пуно

поверење својих потчињених, јер се бринуо за њих: подигао им је болницу и дом старца, издејствовао је да су били боље плаћени од учитеља, па су они били приправни за њ да скачу у воду и ватру. Али управо због тога био је он трн у оку комуниста — док је Кјап био претседник полиције, нису они могли ни помишљати на успешне метеже и побуне, и читава се левица најжешће окомила на овог Корсиканца — десница би се могла на њ ослонити, буде ли се решила да против владе искористи општи револт због афере Стависки. По мишљењу левике, изгледало је да је Кјап крив што је, у току последњих недеља, било дошло до јавних кравала и масовних демонстрација: он је тобож најоштрије иступио против комуниста, али је управо помагао демонстрације десничарских удружења, ратника и роајалистичке омладине, да би извршио притисак на владу. Даладје је знао да ће левичарске партије придобити за себе, буде ли уклонио овог омраженог човека — зато је сада, 3 фебруара 1934, телефонирао полициском префекту Кјапу, да би му саопштио премештај који га чека.

„Господине префекте“, рекао је Даладје најенергичније што је могао, „саопштавам Вам да сте именовани за гувернера Марока. Ваш наследник у париској полицији биће префект Бонфоа — Сибур. Он ће доћи до Вас, пре него ли његово назначење буде званично саопштено, па Вас молим да му предате своју досадашњу дужност.“

Господин Кјап је Корсиканац, па је на овај премештај реаговао јужњачком жестином; али господин Даладје је јужни Француз, па темпераментом не заостаје за Корсиканцем, кад падне у ватру. Дошло је до необично бурног телефонског разговора, у којем су ускоро били употребљивани изрази који не спадају у француски књижевни језик, него претстављају најбујније и најсочније елементе директног, усменог објашњавања. У току овог бурног објашњења, господин Кјап је неколико пута нагласио да и не помишља да оде у Мароко, а његово живахно излагање кулминовало је у реченици: „Ви ме, господине претседниче, унесрећујете! Избацујете ме, и сутра ћу да будем на улици!“

На то је Даладје обесио слушалицу — у свом узбуђењу он је сасвим друкчије схватио Кјапове речи —

доцније био је вољан да се закуне да му је Кјап рекао: „ја ћу сутра изићи на улицу...” Он је ствар тако схватио као да му је бивши префект полиције претио да ће се придружити демонстрантима. А то значи да се влада више не може ослонити на полицију, јер ко може јемчити да она неће поћи за својим шефом, за кога је толико одушевљена!

Даладје је сазвао седницу владе, али већ ту су се виделе последице Кјаповог отпуштања. Министар рата и министар финансија дали су због тога своје оставке. Кад су напуштали дворану у којој се већало, сви преостали министри упрли су своје погледе на Даладјеа — он је ћутао и у себи беснео — зар ће његова влада да се распадне још пре него ли почне да дејствује? За колико ли ће часова у улицама Париза да избије грађански рат? Како је претседник владе ћутао као заливен, устао је министар унутрашњих послова Фро и енергично рекао: „Предузећу потребне мере!” Отишао је, и највећом брзином одвезао се у Министарство унутрашњих послова, где су одмах дошли у акцију телеграф и телефон: била су алармирана 22 пука војске, у Ренсу, у Анжеу, у Компјењу, у Монтобану. Бомбардери били су доведени у стање приправности, а ни један цивилни авион није више смео да се уздигне; ако би који апарат то ипак покушао, биће силом спречен. Тенковски пук 503, који се налази у Саторију, имао је да се крене према Паризу, а 21 колонијални пук, који се налазио код Клињанкурских врата на северу Париза, издао је ратну муницију својим колонијалним војницима.

У својим диспозицијама ишао је министар унутрашњих послова Фро још и даље. Позвао је француску банку, тј. државну новчаничку банку, и наредио јој да све своје резерве стави њему на расположење; буде ли којем другом надлештву, које би се издавало за француску владу, исплаћивала новац, предузеће најоштрије противмере. Болнице су морале да се спреме за пријем рањеника; сви болесници, који су могли да напусте кревет, имали су до 3 часа после подне да буду отпуслени својим кућама. Коначно, господин Фро је позвао директора париске опере и саопштио му да одмах предузме све потребно како би опера могла да послужи за превејалиште.

Тако је за Француску наступио дан, када је претседник владе Едуар Даладје могао да покаже да је „човек јаке руке“, да је политички вођ великог формата, за каква су га уопште држали.

Даладје без маске

6 фебруар 1934. Већ четири недеље грозница тресе цео Париз. На улицама, жилама-куцавицама града, запажа се све веће приближавање револуције — из дана у дан поворке, демонстрације, кравали, крвави сукоби. У то стиже вест да су претседник владе Даладје и његов министар унутрашњих послова Фро отпустили префекта полиције Кјапа, па је то довело до експлозије и огорчења. Изјутра 6 фебруара окупљају се људи пред великим плакатима, који су ноћу били излепљени, те читају:

„Студенти! Претстоји државни удар левице. Сутра ћемо имати диктатуру у најодвратнијем облику — диктатуру политичких шићарција и масона! Влада се спрда с нацијом, па још каква влада? Влада лупежа и издајница! Има да буду уклоњени из војске и управе сви они који су на делу доказали своју независност и свој патриотизам!

Част наше генерације тражи да се омладина Француске, која национално осећа, сада подигне и да се стави на чело народног покрета, који тражи и жели нову Француску.

Изиђите сви с нама на улицу! Добаците у лице свим политичким спекулантима, овој багажи, овим кукавицама, овим издајницама, овим варалицама, да је њихово време за увек прошло! Окупимо се сви, уторак 6 фебруара у 18,30 часова, на булевару Сен Мишел!”

Једна нова вест узбудила је масе — јуче после подне жена једног париског сенатора причала је у пољском посланству да се Даладје решио да ухапси генерала Вегана. Нико није у стању да контролише тачност ове вести, али сви у њу верују, јер је опште познато да се енергични и своје одговорности свесни генерал Веган никако не слаже с Даладјеом. У ово време, Веган је био генерални инспектор француске војске, после отступања маршала Петена први војник Француске. Пре-

ма томе, Даладјеов режим ударио је најпре по полицији у лицу Кјапа, а сада хоће да погоди и војску преко Вегана — овако се закључивало у узбуђеним дебатама. Уистину, ово је права револуција, државни удар левице!

Улице већ врве светом. Из свих градских четврти покуљале су масе, а циљ им је један те исти: Трг Слоге — Плас де ла Конкорд — са кога најближи мост преко Сене директно води према згради парламента. Уосталом, сакупљање на овом тргу има већ своју историску традицију. Већ 21 јануара 1793, побуњени народ обрачунао се на овом тргу са својом владом, па је од тада овај трг често имао судбоносно значење.

У време револуције није се овај трг звао именом „слоге“, него је носио назив „Трг Револуције“. На његовој источној страни, где се данас налази Тилериска башта, дизао се још у оно време краљевски двор, који је за време нереда 1871 године био запаљен. Пред овим двором, недалеко актуелног министарства морнарице, била је на једном подију подигнута гиљотина, и овде је, тмурног јутра 27 јануара 1793, Луј XVI изгубио свој живот.

Лагано су се котрљала кола, која су несрећног краља на „Трг Револуције“ возила из тамнице у Тамплу — топови су претходили колима, топови су их следили. Кад је краљ изишао из кола, бацио је поглед око себе: видео је да је гиљотина окружена топовима и многобројном војском; до 40.000 војника било је тог часа сакупљено на тргу. Гробни мир сачекао је краља, а помоћници целата Сансона приступили су до њега, да би му везали руке. Он се бранио, није пуштао ни да му скину капу; свештеник, који га је пратио, наговори га да попусти, те је краљ капитулирао пред неминовношћу. Па ипак је остао узбуђен и његово снажно бурбонско лице било је црвено од љутитости. Попео се степеницама на гиљотину, па кад је био на врху, приступи њеном рубу и повиче: „Французи, умирем невин“ — у то су, на дани знак генерала Беријеа, стотине бубњева почели да бубњају, и у бубњању по разапетој телећој кожи нису могле да се чују последње краљеве речи. Било је 10 часова кад се краљ појавио на тргу; 20 минута доцније, победоносно је показао целат сакупљеној маси његову главу — била је то прва глава која је овде пала, за њоме их је следило 2.800...

Прошла је од тада 141 година. Знаменити Трг Слоге постао је један од најлепших тргова на свету; сликари су у својим сликама поново славили чаробност атмосферске ширине, управо бескрајности, која је својствене на овом тргу; у триумфалним походима безброј пута су маршовале трупе овим тргом — али за Француску има овај трг још и засебно значење, јер је њиме увек текла крв, кадгод би у Паризу дошло до немира. И овог дана, 6 фебруара 1934, над масама које су се овде сакупиле лебделе су, рекло би се, претеће речи „тигра“, старог Клемансоа: „У Француској неће бити друкчије, доклегод на Тргу Слоге опет не потече крв“.

Док се народ сакупљао на овом тргу, на другој обали Сене долазили су народни посланици у Бурбонску палату, у парламенат. Нико од оних који су присуствовали овој историјској седници од 6 фебруара 1934 неће моћи никада да је заборави...

Парламенат је био претворен у праву тврђаву. Сви прилази, мостови, широки кејови на обали Сене, уске улице што воде на трг Бурбонске палате, били су затворени, те се могао добити пролаз само на основу легитимације, којом је публика била пуштана на парламентарне трибине. Снажни одреди полицајаца запосели су празне улице, али су се уз њих налазиле и читаве чете војника, који су своје пушке у пирамиде сложили по коловозима, те стоје у приправности. Крстаре и коњичке патроле, а на већим трговима и оклопна кола.

У кулоарима парламента, на стубишту, у мањим дворанама, где посланици чекају на почетак седнице, влада огромно узбуђење. Радикал-социјалисте, на које се Даладјеов режим ослања, и који су његовој влади дали седам министара и неколико државних секретара, видљиво се труде да би изгледали што хладнокрвнији — уверавају да не постоји никаква опасност, да су све мере предострожности предузете, да ни једном демонстранту неће поћи за руком да продре у парламенат: изгледа да им је лична безбедност најважнија. Господин Мистлер, један од новопечених министара и Даладјеов пријатељ, славodobитно пролази кроз гужву узбуђених људи. Њему је тридесет и пета година, познат је као врло музикалан човек и позоришни списатељ; у том часу је министар трговине француске републике.

„Бога ради, господине министре, како ли ће све ово да се сврши?!“ говори му неко, а он одговара: „А шта? Влади је осигурана већина од 380 гласова!“ Господин Мистлер није још схватио да се Француска налази у стању у коме већина при гласању у парламенту није више меродавна...

У то се зачују звона која су посланике позивала у дворану пленума. Огромна је напетост у дворани, кад су у њу почели да улазе нови министри — све гледа на ове људе, у чијим се рукама налази судбина Француске. Први је у салу ушао Даладје, бледа лица, узбуђена израза. У очима му игра нека несигурност, нека унезвереност. Његов поглед клизнуо је по редовима посланика — он тражи одобравање, подршку, помоћ — али понајвећма сусреће непријатељство. Неће да му тапшу социјалисте, којима је за вољу отпустио Кјапа; никаква повлађивања на десници, којој за вољу је најавио оснивање анкетне комисије за аферу Стависки; а одобравање у редовима његове сопствене партије сасвим је млако — превише их је тамо који се боје резултата рада ове комисије, те су непријатељски расположени према Даладјеу. Кад се појавио Еуген Фро, министар унутрашњих послова, аплаудирају и социјалисте, јер је он послао војску на демонстранте десничаре, те је, према томе, овог часа био њихов човек.

Даладје се попео на говорничку трибину. Хоће да објави смернице унутрашње и спољне политике своје владе, али је био дочекан таквим звиждањем и толико бесним повицима да није могао да говори. Кад му је претседник парламента тешком муком обезбедио нешто мира и реда у скупштини, пошло му је за руком да прочита прве реченице владине декларације. Но кад је започео да говори о скандалу Стависки, и кад је рекао да се код тога ради само о „грешкама појединаца“ и о „свакодневним преварама“, избила је још бешња бука и галама него раније: блед, ослоњен на говорницу, с рукама иза леђа, као да су му везане, стојао је Даладје на говорници и беспомоћно гледао у бучну дворану.

Посланици који су са задоцњењем дошли на седницу, донели су споља зле гласове: масе су на улицама сваког тренутка све многобројније. Многи од послани-

ка излазе на малену терасу парламента, која се налази на углу Орсејског кеја и булевара Сен Жермен, према Сени, те оданде гледају на Трг Слободе, на другу страну реке. Огроман трг испуњен је масом људи. Између ове масе, која хоће да јуриша на посланике, и парламента налази се мост на Сени, заузет од полиције и војске. Па се посланици у страху питају: „Хоће ли демонстранти моћи да продру?!” И дрхћући од студени на отвореној тераси, обузети страхом и паником, посланици већ у духу гледају, како их побеснеле масе хватају и бацају у Сену.

Шарена је маса која је у много хиљада људи испунила Трг Слоге. Већина њих нешто очекују, али и сами не би могли да кажу шта. Они осећају да би влада морала делом показати „да овако даље не иде” — али како би у будуће морало да буде, то не би могли рећи. Поред осталих, овде се налазе десничарска удружења — „роајалисте”, присталице Леона Додеа, који би хтели републику да замене новим француским краљевством, на челу с једним од потомака брата несрећног Луја XVI; ту су и патриотска омладинска удружења, као и неколико организација ратника, који носе табле, на којима је исписано да захтевају да се држава ослободи корупције и масона. Али у буци и хуци на Тргу Слободе, поред ових добронамерних људи налазе се и други — мрачне фигуре из перифериских квартова Париза, које су на штапове причврстиле бријаче, да би коњима полиције могли да секу трбухе. Већина њих снабдевени су такође револверима и камама...

Маса на тргу постаје све многобројнија; изгледа као да се чаша испуњава, па настаје питање кад ће да се прелије. Два официра републиканске гарде хладнокрвно посматрају ситуацију са својих коња, на сенском мосту. „Да је Кјап још на свом положају”, примети један од њих, „он не би био на трг пустио ни једног човека, те се ништа не би ни десило: демонстранти би се растурили и распарчали по улицама — али новајлија (ново постављени префект полиције Бонфоа-Сибур) долази из провинције и не познаје топографију Париза!”

„Сасвим тачно”, рече његов друг. „На Трг Слободе сме маса да се пусти само тада кад се на њу са свих страна има да отвори ватра, како је то било учињено

1871 с комунцима; овако, ми ћемо да платимо стратешку грешку, јер није издата заповест да се пуца! Поред тога" — он изненада прекиде своје излагање, јер му се приближавао један господин у цивилу, који је с цигаретом у устима шетао по мосту тамо-амо: то је нови префект полиције Бонфоа-Сибур, који је својим погрешним мерама изазвао несрећу, која се мало затим десила.

„Живео Кјап! Доле Даладје!" — дивља вика одзвњала је кроз сумрак зимске вечери, а киша камења полетела је на момчад Републиканске Гарде, која је запосела улаз на мост. Бацају на њих велике комаде одваљеног асфалта и искиданих гвоздених ограда. Републиканска Гарда измиче, јер има много рањеника. На то један одред коњаника појури на масу и одбаца је за педесет метара — али уз слабодобитне поклике масе мора да узмакне, јер су ноге многих коња бријачима исечене, а многи од коњаника рањени предметима што их на њих бацише. У трен ока би подигнута једна барикада од гвоздених столица које се налазе по оближњим парковима, као и од порушених киоска. Полиција је заузела барикаду, али је јуриш на њу платила с 22 рањеника. На свим странама трга почеле су да пламсају ватре. Киша камења полетела је према министарству морнарице — импозантној згради која је 1760 подигнута као палата за госте француског краља — те уз лом и тутњаву попушта велика улазна капија министарства под бесним ударцима масе. Хоће руља да запали министарство — свежањ запаљених новина већ је полетео у портирску ложу, у којој спава једна беба, и пламенови су већ обухватили засторе на прозорима. У то са првог спрата појури низ степенице адмирал Дарлан (који је доцније бранио Денкерк); с официрима свог штаба он се пробија кроз масу, спасава дете и гаси ватру. Док су официри из зграде потискивали провалнике, једна друга група демонстраната провалила је у министарство кроз његов други улаз у улици Роајал. Против масе која надире употребио је капетан Фенар ватрогасне шмркове, и снажни млазеви воде натерали су масу за час на узмак; но мало затим она је ипак продрла кроз капију. Капетан Фенар бацио јој се сам у сусрет. Два

тешка поготка озбиљно су га ранила, али он ипак није узмакнуо, него је маси довикнуо: „Хоћете ли да демолirate француску морнарицу?!“ Ово његово држање импониовало је маси, те је она напустила министарство.

Међутим, у борби за мост пали су први метци — дошли су они од стране демонстраната. Преваљени и запаљени аутобуси горели су на више страна. Маса је свладала једно одељење полицајаца, који су на бициклима дојурили у помоћ, те им је отела бицикле; сваки од ових полицајаца задобио је по коју рану. Опет је команда полиције покушала да напредује преко моста, али је била сузбијена, пошто је већ половина момчади била рањена. Командант полиције упутио се на коњу, у пратњи једног трубача, те је наредио да се три пута труби сигнал који наговештава да ће војска отворити ватру — у неописивој буци и тутњави, звук трубе се уопште не чује, и још пре него што је трубач отсвирао прописни сигнал, била му је труба избијена из уста комадом олова. Командант је с трубачем морао да узмакне да би спасао живот. А сваки нов успех потстиче бунтовнике — ово већ и нису демонстранти, него прави бунтовници! — на све већу агресивност, на све бешње испаде. Положај полицајаца и Републиканске Гарде је врло критичан — на њихову срећу, масе немају јединственог вођства — али у то су на трг стигли збијени редови „Француске солидарности“, једнога од најбоље организованих и највише респектованих, десничарских и ратничких удружења, које је познато са своје храбрости и дисциплине. Њени редови разбили су на великим булеварима и на свим трговима, кроз које су пролазили, сваки отпор полиције — и сад су јурнули према мосту на Сени. „На парламенат! На парламенат!“ тако је гласио ритмички повик 2000 чланова „Француске солидарности“, а на мосту могло је да им се супростави највише 200 наоружаних људи.

Читаво ово време парламенат је заседавао и већао. Министар унутрашњих послова Фро пребацио се додуше у своје министарство и грозничаво чекао час кад ће моћи трупамa да изда наређење за пуцање — још се не усуђује то да учини, а и не зна хоће ли га генерали послушати. Непрекидно бруји код њега телефон — то су Даладјеови министри, који га из Пале Бурбона

салетају питањима: „Каква је ситуација? Хоће ли полиција издржати? Можете ли нам гарантовати да на парламенат неће масе јуришати?!“

У то је већ сасвим пао мрак. Скупивши се уз прозоре, народни посланици у страху гледају преко, на злокобни трг, где се види ватра, одакле допире урликање побуњеника, који се још боре за прилаз к мосту. Коначно, коначно, чују се салве — коначно је полиција, којој је поверено одржавање реда, приступила енергичним мерама.

Посланици деснице симпатизовали су с демонстрантима, али су их се у исто време бојали — јер ко им гарантује да неће и они у побуну против парламентарног система такође бити жртве народног беса?! Полиција, која сада пуца на нападаче, спасава такође посланике деснице од беса улице — али они искоришћавају и овај најновији обрт ствари против владе. Двојица од њих јурнули су у парламентарну салу, и говорника, који се баш спремао да своју борбену интерпелацију мотивише, прекинули повицима: „Пуца се на народ!“

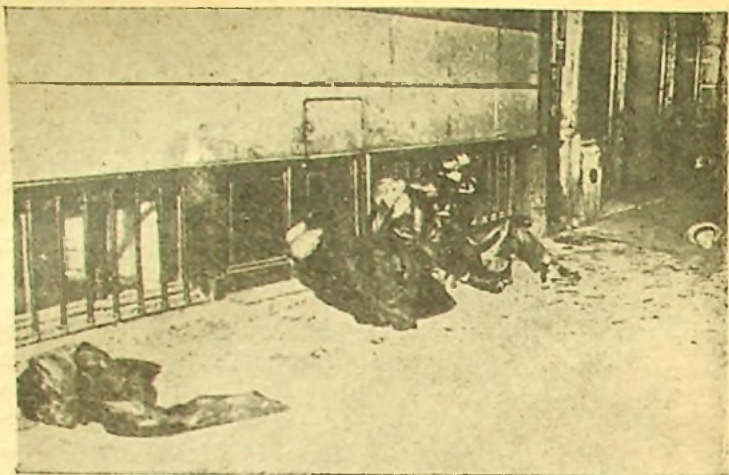
Парламентом је завладала мртва тишина. У то се зачује глас: „Господине Даладје, ко је издао наређење за пуцање?!“

Опет су очи Скупштине уперене у претседника владе, Едуара Даладјеа, који има репутацију „јаког човека“ и „спасиоца Француске“ — али са запрепаштењем посланици констатују: Даладје седи у министарској клупи, блед, нервно сломљен, збуњено проматрајући Скупштину, обузету највећим узбуђењем.

Парламенат опет одзвања очајним повицима посланика: „Ко је издао налог за пуцање? Ко је то био?!“

Даладје не даје одговора — не устајући, скљокавши се, он је суморно слегао раменима... Он то не зна. Он је беспомоћан, он пушта да ствари иду својим током... Посланици наваљују на њега: „Кажите нешто! Урадите нешто! Дајте наређење да се ватра одмах обустави!“

Али Даладје се не миче. Он беспомоћно седи као прикован на свом месту. Са деснице устаје слепи посланик Скапини, који је у рату изгубио очи, те очајнички пружа своје руке у правцу места, где зна да седи шеф владе, човек који у рукама држи крмило државе — и

Пажња! Они пуцају!
Демонстранти се скривају пред мецима полиције.

слуша, неће ли са тог места доћи било какво наређење, неко упутство, или бар нека реч — али Даладје ћути. И у овом часу он нема шта да каже!

Претседник скупштине нервозно тражи свој шешир. Коначно га је напипао и метнуо на главу. Седница је закључена.

На Тргу Слоге виши официри полиције узели су иницијативу у своје руке. Они не знају где се налази нови префект полиције што га је Даладје поставио; остали су без сваког наређења, без сваке директиве; али знају да њиховом захтеву за појачањима није било удовољено. Додијало им је да гледају како њихови људи рањени падају; заповедили су да полиција пређе у напад, те су одбацили затворене редове „Француске солидарности“. Но борба је била тешка! У току ноћи пала је одлука у корист полиције која је била боље наоружана; органи реда васпоставили су своју власт над градом, и тек тада могли су да преброје своје тешке губитке: готово 2.000 полицајаца било је рањено, многи од њих тешко; цивилно становништво имало је 16 мртвих и 655 рањених; пустошења и штете по париским улицама били су огромни.

Даладје — плаче...

Ове ноћи, чланови владе нису спавали. Даладје је седео у свом радном кабинету на Орсејском Кеју и чекао најновије вести министра унутрашњих послова. После његовог подбацавања у Скупштини, у кабинету, где више није било ниједног његовог противника, него му је сучелице стојао његов мекопутни штићеник, под-секретар Ги Ла Шамбр, опет га је изненада обузео вал енергије: викао је да полиција треба да употреби ручне гранате против демонстраната. Кад су хтели да га одврате од ове идеје, добио је један од својих напада срцбе, почео је да бесни, тако да су морали да издаду наређење о употреби ручних граната — али су се потчињени побринули да ово наређење не стигне до официра, који је био надлежан за употребу и руковање тим опасним оружјем.

Кад је почело да свиће, и кад је већ било јасно да су демонстранти, бар за прво време, били поражени, освануо је господин Фро код Даладјеа и затражио да се одмах објави опсадно стање. Даладје је на то приправан, он чак хоће и даље да иде — он хоће парламенат кући да пошље — за неко време хоће без њега да влада. Изгледало је као да се опет прибрао, као да је минуло јучерашње стање његове слабости, као да хоће да влада уистину као „човек јаке руке“. Па ипак није хтео да ове његове одлуке буду одмах објављене, и да бесповратно ступе на снагу, него је пре тога наредио да позову Леона Блума.

Јеврејски вођа социјалиста дошао је до њега и уве-рио Даладјеа да може да рачуна на његову подршку, али једино под условом да одржи Скупштину на окупу. Даладје је опет почео да се колеба, није могао више чак ни на то да се реши да објави опсадно стање. Кад га је, око 11 часова, посетио десничарски посланик Ибарнегаре, кога је ономад мислио да узме у састав своје владе, добацио му је овај огорчено у лице: „Вечерас ћете у Паризу имати 10.000 мртвих!“

Кад је то Даладје чуо, пао је у плач. Нити је послао Скупштину кући, нити је објавио опсадно стање, него је бацио копље у трње: пожурио је до претседника републике и дао оставку.

Много слављени „човек јаке руке“ показао се као колебљиви и неодлучни слабић, тако да су га тада његови сопствени људи називали „дезертером“. А противници су се злобно ругали: „бик из Карпантраса“ вероватно има пужевље рогове; комунисте су писали: „Бик из Карпантраса само је крава, ипе vache“ — то је израз којим се у жаргону означава највећи презир према једном лицу.

И овај човек, који се је 6 фебруара 1934 показао као потпуно беспомоћни политичар, мислио је да може у септембру 1939 Немачкој да објави рат...

Телефонски позив после ручка

На дан 7 фебруара 1934, седео је 71-годишњи господин с белим брковима и љубазним осмехом за столом са својом супругом, коју је већ одавна познавао, али је тек пре три године узео за жену. Они су управо завршили ручак, па је љубазни старац хвалио ручак: „Свако јело додија човеку, чак и хладно ћуреће печење. Али твоји ћурећи крокети су нешто изванредно укусно!“ Говорећи то, он је гладио руку своје жене, док су амурети (богови љубави), који су красили плафон дворца и видели већ много бујнија миловања — овај дворац потиче још из XVIII столећа — гледали доброћудно на овај старачки брачни пар, који се сместио овде на југу Француске, да би живео идиличним животом, пошто је стари господин кроз седам година био председник француске републике.

У то зазвони телефон и Мадам Думерг рече: „Сигурно нас ово сада зове наш добри стари Пикар због зеља“. Али у собу улети млада служавка, те узбуђено и сметено рече: „Господине председниче, на телефону је господин председник!“ Доброћудни старац насмеја се због ове тобожње служавкине бесмислице, али девојка брзо добаци: „Не, уистину, председник — у Паризу!“

Господин Думерг устаде и у недоумици пође к апарату. Шта може то да буде? Тек пре неколико дана напустио је Париз; он не жели више да зна за Париз, спаковао је своје ковчеге, резервисао два места на лађи, хоће са женом да пође за Египат... „Хало“ — рече у апарат — „овде Думерг!“

„Овде Лебрен!“ одазва се глас из Париза. Уистину, ово је претседник француске републике, а како узбуђе-но звучи његов глас!

„Господине Думерг“ — рече ужурбано Лебрен — „Ви морате одмах да се вратите у Париз, морате да саставите нову владу...“

Думерг није ни речи разумео, па ће рећи: „Извините, али Ви имате претседника владе, и господин Даладје је на последњем гласању у Скупштини добио лепу већину!“

„Зар Ви не читате новине?“ упита Лебрен очајно.

„Новине долазе овамо, у Турнефеј, увек са неколико дана задочњења!“ рече спокојно Думерг. Тада му је Лебрен испрекиданим речима испричао догађаје прошлог дана: како је у Паризу због афере Стависки дошло до праве узбуне, како су масе са „Трга Слоге“ („Place de la Concorde“), јуришале на парламенат, те је при томе пало много крви, много мртвих и рањених, тако да је Даладје био приморан да одступи. „Само један човек може сада да спасе Француску“, — салете Лебрен старца — „а то сте Ви!“

„Господине Лебрен“ — одговори Думерг — „ја сам стар, поред тога, већ сам резервисао место на броду; сутра путујем са женом у Марсеј; прекосутра одлази лађа; ми смо се толико радовали Египту — не, уз најбољу вољу не бих могао да прихватим!“

„Господине Думерг“ — очајнички повиче Лебрен у апарат — „не молим Вас ја — Француска Вас моли. Она је у највећој невољи!“

Думерг не зна шта да каже. „Морам најпре да говорим са својом женом, господине претседниче“ — рече он — „уистину, морам најпре да разговарам са женом!“

И обеси слушалицу. Али још није својој жени ни доспео све да исприча, кад ли пред кућом стаде ауто, а из њега изиђе његов стари пријатељ Албер Саро, те му рече исто што и Лебрен: он мора одмах да састави владу, јер само у њега имају Француска и Париз поверење. „Будете ли Ви на управи земље, престаће крвопролиће“ — уверавао га је Саро — „Ваше име је програм; за све Французе Ви сте оличење исправности!“

„Али мени је 71 година!“ забринуто примети Думерг.

„Мој драги господине Думерг“ — одговори Саро — „то и јест оно што ситуација тражи. Са Даладјеом и његовом групом „младих“ хтела је нова генерација, ратна генерација, да узме кормило државе у руке, али је бедно пропала. Ствар је у томе да баш ми, „стари“, можемо да управљамо Француском — једино предратна генерација уме и зна, како се у Француској води политика!“ Овим је он говорио и себи у прилог, јер прихвати ли Думерг Лебренову понуду, тада је и њему, Сароу, обезбеђено министарство унутрашњих послова.

Опет телефон звони, опет се Париз јавља. На апарату је Пјер Лавал и најусрдније моли Думерга да би образовао владу. Мало затим јавио се и градоначелник Париза, те је и он Думергу упутио исту молбу. Још једном се јавља Пјер Лавал: „Удружење ратника објавило је своје саопштење, у коме каже да је јуче наступило без оружја, али да ће сутра изићи под оружјем. Није тешко предвидети шта ће из тога да произађе! Дођите, што пре дођите!“

„Добро“ — рече Гастон Думерг — „кажите Лебрену да у принципу примам!“

Тешко дишући, спустио је он слушалицу. Прошла су пуна два часа, а из Париза се нико не јавља. Шта ли је то? Можда га у последњи час ипак неће? Али у том случају требало би ипак да му то кажу! Сада он зове Париз и покушава да добије везу с Пјером Лавалом. Кад му то не полази за руком, зове резиденцију претседника републике, Елизејски дворца. И опет слуша Думерг Лебренов глас: овај моли хиљаду пута за извињење што је, обрадован Думерговим принципијелним пристанком, сасвим био заборавио да га опет зове. Зато му сада благодари управо заносним речима, његов глас је прожет истинским осећајем: „*Mersi, merci... vous nous sauvez!* (Хвала... ви нас спасавате)“

Гастон Думерг (рођен 1863) није високог порекла. Отац му је био незнатан виноградар на југу Француске, па се син за време студија којекако пробијао. У својој непромишљености и оскудици учинио је омашку и продао је књиге, које нису биле његове, него су припадале правном факултету. Ово га је онемогућило у Паризу, па

када је положио испите, упутио се тамо куда иду сви чиновници који имају разлога да напусте Француску — у Индокину. Постепено пао је заборав на непромишљеност што је учинио као сиромашан студент, те се могао вратити у отаџбину, где је ускоро био изабран за народног посланика. Био је неколико пута министар, чак и претседник владе; али његова популарност порасла је тек у време кад је постао претседник републике, од 1924—1931. Одушевљавао је Французе своји жовијалним осмејком, с којим се пред јавношћу показивао сваком приликом. Поред тога, уживао је глас врло савесног радника и политичара чистих прстију, а то му је у очима маса прибавило највеће поштовање. Уосталом, прошло је време његових финансијских тешкоћа, јер је после претседниковања постао члан управног одбора Суеске компаније, што му је обезбеђивало годишњи приход од 300.000 франака.

Иза знаменитог Думерговог доброћудног осмејка сакривала се, у ствари, ретка памет и енергија. Албер Саро није претерао, кад је изјавио да кроза њ на крмилу Француске долази „стара гарда“ — гарда, којој су припадали мужеви као што је био Клемансо и Поенкаре. Попут ове двојице, Думерг је такође био одлучан противник Немачке, решен да овај свој став спроведе у дело. Јер његов програм био је следећи: Ауторитет у унутрашњој политици, а у спољној агресивна политика према новој Немачкој.

У ноћи од 7 до 8 фебруара, док су Думерг и његова супруга путовали брзим возом Тулуза—Париз, банде пљачкаша провалиле су у луксузне радње на париском булевару Мадлен, те их опљачкале. Полиција је била толико исцрпена и изморена ранијим догађајима да није ни могла да интервенише. Свануо је дан, право париско зимско јутро, хладно и магловито. Уза све то, пред орсејском станицом стојало је више хиљада људи, они су хтели да поздраве Думерга, спасиоца. Али кад је он изишао из воза, нису на његовом лицу запазили очекивани осмејак, него су угледали старца, изморена ноћном вожњом. Он зна да га чека тежак задатак.

„Улазим сада у лављу пећину“ — рече он. — „Да бих постигао што желим и што се од мене очекује, морао бих да мењам људе, али они су увек једнаки. Сада,

Нови човек, на да Француске 1934 године
Министар претседник Гастон Думерг (трећи десно) на свеча-
ном ручку. Десно до њега његова супруга, до ње Пјер Лавал.

у страху за себе и своју имовину, позвали су ме на власт; али за четири недеље, они ће заборавити свој страх, кроз шест месеци све ће опет да грца у старој корупцији, па ћу им тада бити само на сметњи..."

Он се одвезао у хотел Континентал у улици Риволи, где је увек становао у маленом апартману од три собе, кадгод би се задржавао у Паризу. И ту је сазнао необичне новости: Даладје се не одваја од флаше коњака; бивши министар полиције Фро мења сваке ноћи своје преноћиште, из страха да га не би линчовали; а и остали пријатељи Даладјеови дрхте од страха пред осветом, која би могла да наиђе.

Думерг је саставио своју владу: За министра рада узео је Маркеа, кога је Даладје био одбацио, и који одмах пројектира опсежне социјалне реформе и велике јавне радове; за војног министра узима часног маршала Петена; али уведе у владу и проблематичне људе, као Албер Сароа, позната са својих веза са свима људима који с исправношћу немају ништа заједничко; за министра правде одреди Шерона, од кога нико није

могао очекивати да ће завести ред у шталама француског правосуђа. Но где да нађе нови претседник владе толико морално интактних личности колико му треба за попуњавање многобројних министарских фотеља?!

Док је још био у размишљању, кога све да узме у владу, донесе му послужитељ једно писмо. Као што је већ био навикао, он га пажљиво отвори, погледа најпре потпис — Жорж Мандел — те пажљиво прочита оно неколико редака његова садржаја: „Радо бих Вам послужио с неколико информација, те Вас молим да ми телефонски саопштите, кад бих смео да Вас посетим“.

Думерг спусти писмо и почне да размишља. Како недужно звучи ово неколико речи, а како много оне значе за онога ко познаје њихова аутора...

Жорж Мандел „алиас“ Јеробоам Ротшилд

Било је то године 1903. Клемансо је седео у редакцијској соби свог листа „Правда“ за писањем столом, кад му се претставио један мршав, дугачак и млад јеврејин, којем је било 18 година, с препорученим писмом што га је саставио Клемансоов пријатељ, јеврејин Ренак. Зловољан као и увек, Клемансо је телефоном позвао Ренака и не водећи рачуна што ће његов посетилац да га чује, рече му: „Послао си ми овамо овог идиста — шта је с њим?“ А Ренак му одговори: „Ја га не познајем, али сам ти га препоручио, јер ме је наш рабин за то замолио!“ Клемансо спусти бесно слушалицу и још бешње запита свог посетиоца, који је од страха и запрепашћености једва седео на столици: „Шта заправо тражите од мене?“ — „Хтео бих у Вашем листу да пишем о спољној политици!“ рече мршави дугоња. Овај одговор побудио је радозналост Клемансоа: „Узмите хартије, седите негде напољу и напишите ми чланак о европској ситуацији!“

Обрадовани посетилац изиђе из собе, добије место у просторији где су заједнички радили чланови Клемансоове редакције, па док је 18-годишње момче на папир стављало своје мисли о европској ситуацији, настављали су уредници неженантно свој разговор: грдили су Клемансоову грубост, жалили се што никад тачно

не примају плату, са смехом причали, како су недавно послужитеља редакције затекли у загрљају портирове жене, која је од њега 30 година старија. Коначно је дошљак устао од стола и понео Клемансоу свој напис.

Овај је летимично прегледао напис и бесно узвикнуо: „Па ово је страшна будалаштина!“ Али му младић узврати: „Треба да окренете страну!“ Запањен, Клемансо то учини и на другој страни нађе да је дословно прибележено све што су његови сарадници у другој соби о њему говорили; шта више, није био пропуштен ни податак о послужитељу и портировој жени. „Овај момак је ипак употребљив“, помисли Клемансо и ангажује за своју редакцију Јеробоама Ротшилда, који се од овог часа прозвао Жорж Манделом, и који је ускоро Клемансоу постао неопходно потребан, тако да је увек био у његовој близини. Нису могли људи да схвате, шта ли је Клемансо пронашао симпатично на овој одвратној њушци, па су то коначно објаснили причом да је Мандел незаконити син Клемансоов. Па како је био циник, Клемансо је уживао у овој причи и није хтео да је демантује. Али он је тачно знао што је с Манделом добио: шпијуна, који је био приправан да изврши и најподлије наређење, који није зазирао ни од најнижих сретстава. Он је претраживао корпе за хартију, прислушкивао је на вратима — посланици који би га при томе затекли, ударали су га ногом у стражњицу — али то њему није сметало, он је био свуда и свагде, и преко њега је Клемансо сазнавао ствари које иначе никад не би сазнао.

Жорж Мандел напредовао је у каријери. Кад је Клемансо, под крај светског рата, постао претседник владе, био је Жорж Мандел велика зверка. Доцније, он је постао народни посланик, те је овај мрачни саможивац био страх и трепет свију: Његова мрежа била је разапета на све стране, њему су биле познате најдискретније ствари. Многе посланике имао је у шаци, јер је познавао све њихове скандалозне афере, све случајеве корупције. Жорж Мандел, који је некада као Јеробоам Ротшилд био незнатна и смешна фигура, у току 25 година дотерао је тако далеко да је постао силом, један од најутицајнијих људи Треће Републике...

Чекати и пити кафу
изгледа да мисли господин Мандел; доћи ће још оно
време кад ће да седи на министарској столици,

Гастон Думерг држао је у руци Манделово писмо. Знао је шта Мандел хоће: С материјалом, с којим је овај располагао, могао је Думерг да матира више него једног политичког противника, али је био на чисто да ће Жорж Мандел да поднесе и свој рачун — он је увек припадао десници, па ће од Думерга, који је такође десничар, затражити министарски положај, јер ма ко-

лико високо да се подигао, Жорж Мандел ипак још није постао министар. А Думерг не може себи да претстави како би његов министар рата Петен могао да седи поред овог Мандела; антисемита, нови министар рада Марке одмах би демисионирао, чим би овај јеврејин ушао у састав владе; и њему лично, старому господину Думергу, одвратна је помисао на све оно благо и прљавштину што би их Мандел пред њега изнео о појединим француским политичарима. Без сумње, све би било тачно што би Мандел открио и нањушио; али Думерг не жели да то зна, и због тога је Манделу поручио да није вољан да га прими, јер не жели да већ првих дана изгуби вољу за рад.

Тиме је Гастон Думерг задобио првог заклетог непријатеља. Јер Мандел је мирно и хладнокрвно проучавао ситуацију: Сада је фебруар; најкасније кроз годину дана, вероватно још раније, он ће овом старом господину да подметне ногу; при томе, неће да љосне само Думерг него много њих, па ће коначно и за њега, Жоржа Мандела, да се нађе која слободна министарска фотеља.

Министарство спољних послова — „хотел гарни“

Француски претседник владе није још 1934 имао свој претседнички кабинет; како је истовремено обично био руковођем ког другог министарства, вршио би претседничку функцију у кабинету односног ресора. Гастон Думерг није задржао ни један други портфеј, те је као претседник морао да замоли за гостопримство министра спољних послова Бартуа, у министарству на Орсејском кеју.

Било је 8,30 часова јутра. Гастон Думерг, који је био усталац, већ је два сата радио у својој хотелској соби, те је оданде пешице пошао на Орсејски Кеј. Није то било далеко: хотел се налази на почетку улице Риволи, па није требало него да се пређу Тилерије и Солферински мост. Али Думерг је радије пошао заобилазним путем преко Трга Слоге, јер му је пријало пролазити овим пространим тргом, на коме се непосредно пред његов долазак на власт пролила толика крв, па ипак доцније није дошло до револуције, чак ни до де-

монстрација, јер су се Паризлије умирили, откако је он, Гастон Думерг, на челу владе. На градским торњевима откуцавало је 9 часова, кад је Думерг ушао у министарство спољних послова и на велико чудо констатовао да је оно потпуно празно. Нема ниједног чиновника, ни једне секретарице, уопште никога... Он је звонио и звонио, док се коначно зачуђени портир није обрео пред њим. „Господине претседниче“ — рече он — „овако рано нећете овде имати среће, јер сва господа долазе тек око 10,30 до 11 часова!“

Претседник владе није могао у то да верује, те у пратњи портира прође кроз све канцеларије, али нигде не сусретне ни живе душе. Коначно отвори нека враташца и застане пред загонетком: није то била велика просторија и очигледно је да је служила за тоалету; али над порцеланским бидеом налазио се храстов сто, који се без сумње употребљавао као писаћи сто.

„Шта је ово?“ упита Думерг.

„Господине претседниче“ — рече портир — „сваки нови министар доводи у министарство толико својих добрих пријатеља да напросто немамо више места — један од господа морао се ево овде да смести!“

Думерг се врати у своју собу. Хтео је да подигне прозорске засторе, који су у предвечерје били спуштени, али му канап остане у руци — мољци су га изјели! Био је ван себе. „До чега ли је доведена ова лепа палата!“ срдито ускликне он. „Некада је то уистину била палата, а сада је то хотел гарни петог реда! Како могу да управљају државом људи који се добро осећају у прабини, блату и нередуну!“

Уздишући, пређе он у кабинет свог пријатеља Бартуа, кога је поставио за министра спољних послова, и који је управо био стигао у кабинет, хитно обавештен од услужног портира.

Барту је тада имао 72 године. Овај политичар од ранга и великог успеха био је човек за кога би се могло рећи да је био састављен од најсупротнијих елемената. Живео је он у срећном браку и дубоко је жалио за сином, кога је у светском рату био изгубио; није био само политичар него је објављивао и литерарна дела; поред тога, био је он рафиниран сакупљач рукописа и драгоцених оригиналних докумената: његова збирка

вредела је више милиона франака. Али знало се да је до ове збирке дошао на необичан начин: као министар, није плаћао многе интересантне прилоге својој уметничкој збирци готовим парама него званичним положајима; поред тога, било је познато — то му је јавно у парламенту било пребачено — да је у својој колекторској страсти присвојио рукописе који су припадали држави. Причало се да су књиге, које су под његовим именом објављене, написали и по поруци саставили сиромашни књижевници. Цео Париз знао је и то да је Барту био склон развратништву; чак су биле познате куће које је посећивао, да би дао одушка својим развратним нагонима. Злурадо се то препричавало, те је доводило и до непријатних сцена. Једном је Барту напустио познати локал „Лип“ на булевару Сен Жермен, где се пило алзашко пиво и где су се многи студенти састајали. Кад је Барту изишао на улицу, и кад га је шофер, који је с аутомобилом чекао, запитао: „Куда сада, господине претседниче?“ — повикали су студенти громогласно: „К Жакелини!“ означајући овим име жене, с којом је министар подржавао перверзне односе.

У политичком погледу пријањао је овај превејани човек десничарској, управо Поенкареовој оријентацији, ма да је формално припадао левици. За време француског похода на Рурско подручје, председавао је Барту једној седници с немачком делегацијом, те му је шеф ове делегације добацио: „Ви овде удобно седите у Вашим фотељама и траћите време, али у Рурском подручју сада гладују немачке жене и деца!“ На то је Барту цинички запитао: „Кажите ми, како се изговара ова реч, да ли „Ruhrgebiet“ или „Rührgebiet“? Думерг је врло добро знао, зашто је управо Бартуа узео за руковаоца своје спољне политике: Версајски диктат био је за њих обојицу неповредива светиња над светињама; оба ова старца грчевито су се хватили за тај диктат, не разумевајући да је он у новим приликама постао безвредна фикција. Думерг и Барту су, својом фаталном нотом од 17 априла 1934, одбили великодушни немачки предлог о разоружању, којим је Немачка била вољна да се одрекне нападног оружја, као што су бомбардери, тешка артилерија и тешки тенкови, под условом да јој се дозволи држање стајаће војске од

300.000 момака. Барту је после тога кренуо на велику турнеју кроз источну Европу, не би ли уз Француску поново повезао све оне силе које су версајски диктат потписале као „победнице“.

Једно суморно јутро

1 октобар 1934. Гастон Думерг, претседник владе француске републике, већ рано изјутра стао је пред умиваоник свог купатила, да би се обријао. Врата према оближњој спаваћој соби била су отворена, те је он разговарао са својом супругом, која је још у кревету лежала. Насапунао је лице четком за бријање и рекао: „Знаш ли, драга, кога сада видим, кад се у огледалу гледам?“

„Кога другог до ли себе сама?“ упита она.

„Не! Видим диктатора Француске!“ рече он и почне да оштри свој бријач, јер се стари господин није могао да привикне на модерне апарате за бријање. „И кад само помислим — једним јединим потезом бријача по моме грлу могао бих Француску да ослободим тираније овог диктатора! Па кад бих то урадио, тада бих био сигуран да бих наишао на одобравање Леона Блума, што ми до сада, у ово седам месеца, никако није полазило за руком! Уистину, ја сам лош републиканац, јер мени није стало до добра партија него до државе!“ Његове речи нису већ звучале весело него огорчено, а његова жена је гласно уздахнула. „Хтела бих да смо већ опет у Турнефеју!“ рече она, а муж јој одврати, пре него ли је лево лице обријао: „Скоро ћемо тамо да будемо...“

Ових седам месеца, његова се ситуација потпуно изменила: у фебруару био је поздрављен као спасилац Француске, а сада новине пишу да упропашћава републику, и да је ваља бранити од њега. Јер он јасно види од чега болује Француска, те државном реформом хоће да омогући претседнику владе да би се преко народних посланика могао директно обратити на француски народ. Али тим је мобилизовао против себе посланике свих партија. „Република је у опасности“, викали су они, а под републиком подразумевали су — своје дневнице и свој уплив.

Господа, која су се управо упутила с „хитном претставком“ претседнику владе Думергу, врло су узбуђена. „Докле ћемо доћи?!“ рече један старији господин са шиљатом брадицом. „Буде ли претседник републике, на предлог претседника владе, могао да распусти Скупштину, тада влада није више зависна од странака него свака странка од владе. Мој избор за народног посланика стојао ме је у свему 100.000 франака. Распусти ли претседник владе Скупштину, доћи ће до нових избора, а то значи да ћу опет морати да издам 100.000 франака, да бих платио плакате и кирије за дворане као и све остало, а ја још нисам платио ни своје дугове од прошлих избора. Сваки посланик, свака странка, има интереса да остане на власти што дуже без избора. И док господин Думерг напада животне интересе посланика, он напада народ!“ Сви су му одобравали. А нико није водио рачуна да због ових личних питања појединих посланика влада није у стању да предузме иједну енергичнију меру, а да се пре тога не би упустила у погодбе и преговоре с партијама, при чему свака од њих нешто одузме или дода, тако да на крају крајева законски пројект није ништа друго него ли сенка онога што је влада првобитно хтела да постигне...

„Замислите“, рече један прастари господин, који је већ достигао деведесету, и који је предводио ову депутацију, „распуштање Скупштине има да уследи без одобрења Сената! Претседник владе жели то сам да сврши с претседником Републике — два човека има да решавају о тако далекосежном питању без савета Сената — ја, је ли то уопште републикански?“

И њему су сви одобравали, а нико од ове госпode није се сетио какву смешну улогу је овај белобради старац одиграо већ пре 20 година, кад је навршио седамдесету. Тада, 1914, био је Бјенвени — Мартен министар правде и заступник претседника владе, те је управо њему немачки посланик фон Шен уручио немачку објаву рата. Амбасадор Шен учинио је то у врло учтивој форми, а Бјенвени Мартен уопште није схватио шта му амбасадор саопштава, није био на чисто да је то објава рата, и да овог часа почиње светски рат. „Хвала лепо за Вашу пријатну посету“, рече он уз пријатељски смешак, кад је амбасадор Шен устао да оде, „вероват-

но ћемо опет ускоро заједно доручковати!" И овај „геније" стојао је сада пред Думергом, те га је убедљивим речима у име француског народа опомињао да одустане од својих превратничких основа...

Но народ се више није мицао. У фебруарским демонстрацијама исцрпео се његов полет и елан. Да се тада нашао један истински вођ, могао је из покренутих маса да искује нешто ново. Али сада се одушевљење већ изветрило; пљачке и насиља светине приписали су добронамерним родољубима, који су тада с најплеменитијим побудама изишли на улицу, па су сада ови добронамерни елементи изгубили сваку вољу за „директну акцију". Тиме су народни посланици добили превагу, а њиховим интриговањем против Думергових предлога из позадине је с ђаволском вештином руководио Жорж Мандел, који је увиђао да је дошао његов час, три месеца раније но што је он у фебруару 1934. био израчунао. Он је знао да је кеса најосетљивије место човечје; он је такође знао, колико је поједини од посланика задужен, па их је упозоравао да своје дуге неће моћи никада да исплате, дође ли до Думергове ревизије Устава...

У ноћи од 14 до 15 новембра 1934 стао је један велики аутомобил у авенији Фош. На улици пустош и мрак. Било је већ 4 часа изјутра, кад су у кола ушли један старији господин и једна дама, тек неколико година млађа од њега. Био је то оборени претседник владе Думерг, кога су на цедилу оставили не само његови министри, не само шефови партија, него и сам претседник републике, кад је Француској хтео да наметне државну реформу, која би јој обезбедила чврсту и делотворну владу. Под окриљем тамне зимске ноћи напустио је Думерг Париз. Он није хтео да изазива никакву сензацију, него да незапажено ишчезне. С колима, која су одмицала у даљину, ишчезавала је и последња могућност да се Француска извуче из вртлога партизанства и партиског пашовања. Пуну слободу акције поново су задобили претставници оног коруптивног друштвеног слоја који је Француској лиферовао политичке вође; добили су слободу акције људи као Мандел, Блум и Рено, којима се придружио Даладје — лично незаинтересован, али неодлучан и неотпоран, који није био политичар него политички дилетант.

Љубоморна супруга

7 јануар 1935. Брзим и чврстим кораком напуштао је господин Пол Рено „Пале Бурбон“, дворац што га је војвода Конде довршио 1777 уз трошак од 16 милиона франака, и који је коначно постао француским парламентом. Жури се господину Реноу, јер има састанак, а већ је прилично доцкан, но ипак он не хита — не би му доликовало да јури, јер овај малени и еластични човек увек води рачуна о своме елегантном и достојанственом изгледу, како би се стекло опште уверење: „Ово је претседник владе, какав нам је потребан“. До тада он то још није био; дотерао је највише до министра правде и финансија; али управо то у потаји гризе овог необично енергичног човека, који је обузет безграничним честољубљем, и који истовремено зна да није Французима по срцу — његова ледена учтивост, његов оштар ум, његова циничка супериорност, све су то својства која Французи не воле, и која их управо иритирају. Насупрот господин Даладје, син сеоског пекара, по чијем се спољашњем изгледу још увек може да распозна провинцијалац, али из чијих уста излазе реченице с громовитим патосом, чије речи опијају и заносе — то је човек као створен за претседника владе, а не овај суперелегантни Пол Рено, који је постао потпуни Паризлија, који је љубимац банкара и који воли крупне финансијске послове.

Са својим уобичајеним циничним смешком, који азијатским цртама његовог лица даје нешто загонетно, а да ипак не сакрива издајничку порочност његових уста, поздрављао је господин Рено посланике и министре, који су, као и он пред ручак напуштали парламе-

Частољубиви по-
литичар господин
Пол Рено

нат. Али напољу, пред четири огромне колоне које кра-
се улаз у дивну зграду парламента које својом каме-
ном лепотом одговарају лепоти реторике која се у ње-
ној унутрашњости култивише, изненада је ишчезнуо
осмех са уста господина Реноа. Наједанпут је, наиме,
спазио, како се његова жена пење лепим прилазом к
парламенту — прилазом који је тако широк да се на
њему и четворопрежна кола могу слободно да окрену.
У том истом тренутку, Пол Рено имао је предосећај да
ће се одиграти нешто врло непријатно. Но он се свла-
дао, и опет је његово лице красио цинички осмејак.
„Bon jour, chérie“ („добар дан, мила моја“) рече он љу-
базно и пружи јој руку. Али је мадам Рено не прихвати.
„Остави то, молим те“, рече она, једва свладавајући
своје узбуђење. И необуздано саспе се на њега млаз

реченица што их је она успут у мисли наменила свом мужу: „Ако већ имаш метресу, молим те не пуштај бар њезина писма којегде по кући. Не због мене, уистину не — али води рачуна, молим те, о својој кћери!“ Са срдитом кретњом она је отворила своју ручну ташну и, не скидајући рукавице, турила мужу под нос неколико ситно исписаних писама.

„Добар дан, госпођо! Bonjour, Madamel“ — с намештеном учтивашћу поздрављали су посланици и министри, силазећи низ широке степенице, супругу свог колеге, с очигледном злурадошћу посматрајући на пролазу сцену, чији су смисао одмах схватили.. „Рено има, дакле, опет неку аферу“, шапутали су они злурадо. „Тај се никад не мења. Понајпре скандал у његовом сопственом изборном округу с двома малолетним девојчицама, који је узвитлао толику прашину да се више тамо није могао кандидовати — а сада му је Мадам опет наишла на неку нову везу“. И свако је од њих одлучио да ову забавну аферу одмах при ручку исприча за столом.

Мадам Рено је разборита, повучена жена. Она зна да ће се једног дана морати развести од Пол Реноа, јер јој то њено достојанство и част налажу. Најбоље би било, кад би се то одмах десило — али она је њега ипак некад волела, а и најразборитија и најповученија жена доживљава тренутке кад су разочарана љубав и бол јачи од памети и уздржљивости. Господин Рено је толико вешт да у томе одмах увиђа своје преимућство. „Наравно, ти имаш право“, рече он, „али ипак није у реду да о томе расправљамо овде, пред парламентом. Поред тога, ја морам сада на један заказани ручак“. Он погледа на часовник над улазом парламента: већ је скоро пола два.

Она је ћутала, док ју је водио до аутомобила који је стојао на тргу Пале Бурбона, а у том ћутању и њега самога непријатно су се дотицале његове речи „заказани ручак“. Зато је он наставио: „Ради се о врло важној ствари. Имам једну идеју — ваља потпуно реорганизовати француску војску, јер ће иначе следећи рат да буде за нас невероватна катастрофа!“

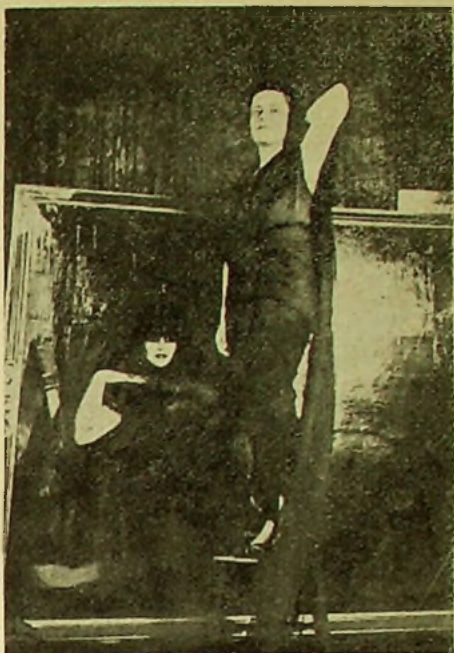
Она није одговорила, а њен шофер је са скинутом капом отворио врата аутомобила, и једну секунду че-

као, неће ли и господин Рено да уђе у кола — али на његов знак главом затвори пажљиво врата. Као дугогодишњи, издресирани слуга и шофер у њиховом дому осетио је он да у овај час међу супружницима влада бурно расположење. Али је господин Рено пошао до својих кола и кратко рекао свом шоферу: „Café de Paris“. Пре него ли су кола кренула, господин Рено је махинално опипао леви џеп прсника: да, он има код себе малену сребрну амајлију, која треба да га штити, против тешке аутомобилске несреће, што му је већ давно била претсказана. Ма да је господин Рено не-обично интелигентан — ипак је он толико блазиран да је празноверан као и сви они људи који нису способни ни у шта више да верују.

Прошло је већ 23 године откако је Пол Рено узео своју жену. При венчању кумовао му је Аристид Бријан, а 19-годишња Жана Ана Ери-Робер била је тада сјајна партија за њега, 35-годишњака. Као кћер „batonnier-a“ (претседника адвокатске коморе) не само да му је у брак донела знатан мираз — везе њеног оца вределе су најмање исто толико. Рено (рођен 15 октобра 1878) дошао је у Париз из алписких крајева, са границе Италије. Његово родно место Барселонет је географски највиши град Француске, а његови становници носе назив „Американаца“ — они су много промућурнији него ли други Французи: радо путују у Мексико, где имају својте. Његови рођаци по мајци били су банкари и сенатори, а његов отац имао је велико извозничко предузеће и једну фирму у Мексику. Бринуо се отац да му син упозна свет: послао га је на далеко путовање у Мексико, Кину и Јапан, тако да је Рено припадао малом броју Француза који су упознали и друге земље сем Француске. Младић, који је као син богатог и далеко-видог оца овако сјајно започео своју животну каријеру, вратио се с пута не само са значајним утисцима, него и са великом збирком јапанских дрвореза што спадају у ред ствари које треба држати пажљиво сакривене и закључане, а које могу да се показују само у мушком друштву, и то у поодмакле часове. Много се причало о тој његовој збирци, и радо су посећивали младог адвоката — али он је и иначе изазивао пажњу. Године 1900 дошло је до једног сензационалног процеса: Једна

Реноова љубав-
ница

фотографисана преа
својим портретом

банда анархиста вршила је злочин за злочином, али узалудни су били сви напори полиције да их похвата, јер су се зликовци као први послужили новим проналаском, аутомобилом (кроз то су и ушли у криминалну историју). Док се полиција још служила старомодним саобраћајним сретствима из прошле епохе, ова банда била је већ „моторизована“ — док су криминални чиновници вршили увиђај у једној опљачканој банци, банда је већ у сасвим другом делу града напала неког благајника и на тај начин држала у узбуђењу целу Француску. Кад су коначно били похватани, постао је процес против њих највећом сензацијом. Једнога од ових бандита бранио је неки малени и млади адвокат тако вешто и с тако надмоћном интелигенцијом да је од тог дана дошао на глас. „У Америци био би он као створен за гангстерског адвоката“, говораху париски јуристи — али малени и млади адвокат Пол Рено није пошао у Америку, него се у Француској посветио политици.

Једна несрећна жена

Госпођа Жан Рено, жена министра претседника Пола Реноа, тешко је патила због неморалног живота свога мужа. Кад је министар претседник Рено подлегао чарима контесе де Порт, под чијом је сугестијом подлегао енглеском утицају — дошло је до развода између њега и његове жене.

Године 1930 био је Рено министар финансија, попео се, дакле, необично високо. Али он се тиме није задо-

вољавао. Овај хладни рачунџија био је обдарен супериорном интелигенцијом; он је у стању у неколико минута да издиктира три важна писма, па да ни једна реч у њима не треба да се мења — толико је свака на месту; и физички се он одржао у најбољој форми, бавио се мачевањем и пливањем, тако да га је свако држао десет година млађим но што је уистину био; поред тога, сачувао је ретку радну способност. Он је тачно знао да је својом ретком способношћу превазилазио све остале ministre, да се о маси посланика и не говори. Није хтео, као онај Едуар Даладје, да постане претседник владе, како би затим једног дана могао да буде изабран и за претседника републике — то је прави малограђански идеал. Он није хтео да буде ни министар спољних послова, како би по вољи могао да рукује поверљивим фондовима, који му као шефу овог ресора стоје на расположењу — не, он тежи да постане претседник владе, због неугасиве жеђи за влашћу. Али свакипут до сада власт му је у последњем тренутку измакла из руку. Дадосе му министарство финансија, као што су га често давали Кајоу — овај је такође био човек супериорне интелигенције, али је морао да се троши у вођењу овог најнепопуларнијег министарства. Дадосе, коначно, Реноу и министарство колонија, па министарство правде, али ништа више: овај ледени човек необичне интелигенције није нигде омиљен, штавише, управо га се боје. Не преостаје му друго него да сам себи крчи пут, а он врло добро зна шта му је потребно да би се пробио кроз све супротности — потребна му је једна сензација, која ће га избацити на површину; потребна му је једна врло крупна афера, која ће га сасвим отворено и неоспорно обележити као човека будућности. И тада ће му пут до претседничке столице бити слободан. А управо ову „крупну ствар“, ову крупну аферу, имао је он пред очима, кад је овог дана полазио за „Café de Paris“.

„Линија Мажино биће наша несрећа...”

Као и све париске каване, „Café de Paris“ није кавана у средњеевропском смислу речи, него ресторан. Док се отмене даме из водећег париског друштва мо-

гле видети у хотелу „Ric“, на тргу Вандом, посећивали су овај ресторан на Оперској авенији у време ручка понајвећма политичари, који су ово време хтели да искористе за разговоре. Јело се тамо добро, ма да су прави сладokusци радије се хранили у мањим, специјалним ресторанима. Ручавање у „Café de Paris“ имало је готово официјелан карактер, јер је овај ресторан приређивао и банкете што су их министри при великим пријемима у министарствима давали. Раније је овај ресторан имао своје познате специјалитете: у засебном излогу налазили су се пред очима гостију сирови бифтеци и котлети, па је свако одабирао комад који је желео, а затим је „*maître d'hôtel*“, у фраку и светлој прегачи, пред очима гостију у самом ресторану пржио изабране комаде на сребрном роштиљу. У новије време, ово се више није практиковало; просторије ресторана биле су обновљене, тако да су добиле интернационални карактер великоварошког ресторана; али многобројна огледала (чак су и стубови били прекривени огледалима) одговарала су француском укусу; а као што је обичај у Паризу, поред слободних столова у средини ресторана, био је у реновираном ресторану задржан систем дугачких „*banquettes*“, пресвучених и тапетираних клупа уза зидове. Када је Пол Рено, коме је вратар у светло-плавој ливреји на улазу преузео шешир и мантил, ушао у ресторан, одмах је запазио свог партнера, како седи на левој страни, у једном ђошку. Био је то неки дугоња, мршави пешадиски пуковник, великих, на изглед обешених очних капака. Рено се брзо упутио к њему, и сео на „банкет“ до њега. Они имају преглед над целим локалом, столови десно и лево од њих су незаузети, па могу сасвим несметано да разговарају. Јело је брзо поручено — пуковник је већ изабрао, а Пол Рено је једним погледом прелетео преко огромног јеловника, и без размишљања поручивао јело, док је „*maître d'hôtel*“ бележио: гушчију цигерицу као предјело, затим један антре, па месо и коначно поврће. Он је одложио јеловник; дезерт ће доцније изабрати. Поручише и вино, па сад могу двојица госпoде да једу и разговарају, да се посвете предмету због кога су се и састали. „Француска“, рече пуковник, „није нипoшто спремна за будући рат. Линија Мажино моћи

ће свакако да издржи удар са истока — али удар неће доћи са истока, него са севера. Да бисмо га пресрели и сузбили, потребна нам је моторизована армија; потребне су нам оклопне дивизије, као што их је преко Рајне већ одавна почео да формира господин Сект”.

Пол Рено је пажљиво слушао. Пре шест година, о Божићу 1929, водила се у парламенту дебата о евакуацији Рајнске области и о Локарнском споразуму. Један посланик десничар изазвао је пажњу следећом својом изјавом: „Локарно не пружа довољно безбедности; сигурност Француске лежи само у — споразуму с Немачком!” Пол Рено изрекао је ове речи, и он би био покушао да дође до споразума, да су му тада дали претседништво владе — сад му се пак пружа прилика да буде претседник, ако се заложи за формирање нападачке војске...

„Линија Мажино биће наша несрећа”, наставио је пуковник. „Војска, која хоће само да се брани, сама себи сече артерије. Знате ли шта је о нашим тврђавама био рекао Немац Шлифен, на основу чијих планова би нас Немци 1914 били победили, да су их правилно спровели?”

И пуковник је лагано цитирао реченице из Шлифенове расправе о битци код Кана, које је знао напамет: „У свим нашим великим биткама — код Кенигреца, Гравлота, Седана и Париза — непријатељске тврђаве одиграле су за Прусе и Немачку врло позитивну улогу. Оне су привлачиле противника, који није био решен да проведе нападну битку, доводиле су га до неактивности и омогућавале, односно олакшавале, његово опкољавање. Нападача не могу да одврате ни оклопљене куле ни бетонски блокови. Истина, савремени уређај и мноштво утврђења могу нападача у први мах да запање, али све се те препреке могу свладати, ако се као циљ има пред очима не потискивање него уништење непријатеља”.

Својим оштроумним духом и анализаторском интелигенцијом схватио је Пол Рено шта за њ и за Француску значе ове пророчанске речи Немца из 1913 године, које је француски пуковник мало пре цитирао: сви Французи уљуљукују се у варљив сан да ће помоћу утврђења линије Мажино, каквих свет још није видео, себи

знатно олакшати напоре рата — али он, Пол Рено, скинуће им копрену с очију, рећи ће им истину, јавно ће објавити шта треба одмах да се ради.

„Оклопне дивизије које бих хтео формирати“, наставио је пуковник, „не би нам дале само једну офанзивну, нападачку армију, него би послужиле и за то да се дух француске војске из основа измени. Војска се дави у бирократизму и у самодопадном мишљењу да смо једанпут за увек победници, ако смо 1918 победили. Данашње оклопне дивизије одговарају јучерашњим и прекјучерашњим коњичким дивизијама; некада се говорило о „коњичком духу“, а једног дана ће се говорити о „тенковском духу“, и само она трупа која буде задојена овим духом победиће. Свака част маршалу Петену; али, кад он изјављује да ће будући рат овако да изгледа: „Рупа, у њој војник, пред њом бодљикава жица, иза ње топ“ — бесмислено је то. Но сви се грчевито хватају за то, и ова општа заблуда не може људима да се избије из главе“.

Рекао је ово пуковник готово очајним тоном. Колико ли је он пута већ излагао ове своје мисли — друговима, претпостављенима, толиким политичарима — али никога није придобио за своје планове. Сви га сматрају за чангризавца, за свезналицу — али га Пол Рено не сматра таквим. „Господине пуковниче“, рече му, „дајте ми тачне податке, па ћу у парламентарном одбору за војску да поднесем одговарајућу законску основу. Њен војнички део морам да препустим Вашој стручности, али су Ваши предлози и с политичког гледишта потребни. Каква ли је француска спољна политика? Агресивна! То је политика која се ослања на војне савезе који имају да опколе непријатеља, и да га униште, кад буде потпуно опкољен — но има ли Француска и војску, која би одговарала оваквој нападачкој политици? Нипошто. У општем јавашлуку, у слабом виталитету, у отсуству инстинкта, нико од водећих француских људи није у стању да увиди да је за нападачку политику потребна и нападачка војска. Но то ћу ја сада узети у своје руке!“

Пол Рено већ се видео у улози спасиоца домовине, а у вези с тиме, коначно у улози претседника владе. Он је учествовао у светском рату као санитетски подо-

Издајица

Снимак де Гола од 6 ју-
на 1940, кад га је Рено
произвео за генерала

фицир; видео је борбе у Азији, те је често причао како не може никада да заборави што је видео: бескрајне поворке избеглица, немоћно очајање на лицима мушкараца, ужас на лицима матера и сасвим угасле очи деце... Зар да се и сада не сећа ових страшних слика?! Али ове ратне грозоте добро ће му послужити за извођење његових властољубивих циљева.

Кад су њих двојица, дугоња-пуковник и стасом малени цивилиста, напуштали локал, пратила су их погледом два генерала, који су седели за столом уз шољу црне каве и уз чашице „vieux marc de Bourgogne“ (врло јака ракија). „Који ли је ово пуковник што се прилепио уз овог лисца Реноа?“ запита један од њих, гунђави и бркати господин, а други му одговори: „Пуковник Де Гол“. — „Никад нисам чуо то име!“ примети његов партнер, а овај му одговори: „Ја сам насупрот и одвише о њему слушао! То је човек познат са својих без-

бројних женских афера. Већ 1926 узео је за жену једну необично симпатичну госпођу, али се од ње раставио па се сада вуцара са свим могућим женама полусвета. Пре свега ово не ради нормалан човек; поред тога, ово прелази његове материјалне могућности. Зато се бацио као помаман на коцку — најпре се коцкао у Енглеском клубу на шосеји Отен затим у Аероклубу на Аврском тргу, а кад су ове две коцкарнице биле затворене, остао је главним „петлом“ у коцкарском клубу на Капуцинском булевару. Не зна он за самообуздавање, упола је авантуриста. Па ипак се у прошлом рату беспрекорно понео: 1914 био је рањен код Динана, 1915 унапређен за капетана, а 1916, после тешких борби код Дуомона, био је заробљен. Али сада пада на све ниже гране. Међутим, он је дете строго клерикалне породице — отац му је био пуковник као и он, али је скинуо униформу, када је 1904 свештеницима било забрањено да држе школе, те је постао надзорник великог језуитског института у Вожирару“.

„Штета, уистину штета“, промрмљао је други генерал и на душак испио своју ракију; није рекао, да ли се његово мишљење односи на сина или оца.

Мора

15 март 1930. Пол Рено није члан парламентарног одбора за војску који броји 32 члана, али је ипак позват на данашњу седницу овог одбора, јер има да се поведе расправа о његовом предлогу, а постоји обичај да се предлагачу дозвољава да се изјасни о мишљењу стручњака о његовом предлогу, ако је потребно, да га и брани. Овај одбор је састављен по партиском кључу, према снази појединих странака у парламенту. Зато су његове одлуке врло важне: Ако он нешто одбије, нема више изгледа да ће то доћи пред пленум. Истина, може министар да се позове на пленум, ако му одбор одбије предлоге које сматра умесним — али он ће то у врло ретким случајевима да учини, јер гласање у одбору није друго него проба за гласање у пленуму, пошто је релација снага у одбору и пленуму једнака. Одбор заседава у једној од многобројних узгредних зграда које припадају комплексу парламента, и које затварају ве-

лика четвороугаона дворишта. Одборска соба, са својим једноставним сивим зидовима, својим високим прозорима и обешеним географским картама, потсећа на класну собу у школама, и овде ће овта поподнева да се решава о законској основи Пола Реноа — данас нам је свима познато да се ту уистину решавало о судбини Француске.

Законски предлог, који је пуковник Де Гол израдио за Пола Реноа, и који се сад налази пред одбором, предвиђа измену постојећих закона о организацији војске из године 1927—28. Амандман Пола Реноа предлаже да се формира засебна трупа од 11 дивизија, с одговарајућом резервом као и с потребном комором. Само пети део момчади може да буде рекрутован међу урођеницима у северној Африци и осталим француским колонијама; поред тога, ова трупа треба да буде састављена само од професионалних војника, који имају да се обавезу на дугорочну службу. Мишљење је, наиме, пуковника Де Гола — а он је ово мишљење преузео из списка генерала Секта — да само професионални војници могу да руководе оклопним колима, с којима би ове нове дивизије првенствено имале да буду снабдевене, јер то тражи компликованост модерних машина. Као што би било апсурдно да се машинисте, који управљају локомотивама, мењају кроз 1—2 године дана, тако исто морају војници да се сасвим саживе са својим машинама.

Пол Рено осећа да расположење у сали заседања комисије за војску није повољно по његов предлог. Али он не допушта да би се приметило његово разочарење; као увек, на његовим усницама поиграва цинични осмејак, он чаврља с посланицима необично љубазно. Седница још није започела, те се разговори воде слободно.

„Драги господине Рено“, рече му претседник одбора, „имаћете тешку ситуацију — војни стручњаци су апсолутно против Вашег предлога!“

„Драги господине Сенак“, с осмејком одговара Пол Рено, ма да у њему све ври од беса, „стручњаци су увек против новотарија!“

Нико не запажа на њему неко узбуђење, јер он мајсторски влада собом. Уосталом, не ради се овде само о оклопним колима — прође ли предлог, он ће

кроза њ да стекне ореол реформатора војске, па ће тиме коначно да избије на површину. Но како да не будеш бесан, кад видиш какви медиокритети, какви просечни мозгови решавају о судбини овако далекосежног предлога?!

У то је претседник одбора звоном дао знак да седница почиње, и сви су заузели своја места. Па ипак је пре почетка дискусије посланик Албер Форсинал успео брзо да пришапне Леону Курсону, који је до њега седео: „Кажите ми, молим Вас, зашто је Реноу толико стало до моторизовања војске? Није ли он, на крају крајева, заинтересован у некој фабрици тенкова?“

„То не бих знао тачно да кажем“, пришапне му сусед. „Али је то могућно, чак и врло вероватно!“

Дискусија траје већ преко два часа. Пол Рено седи затворених очију. Он не може дуже да посматра „идиотске букване“ (тако он у приватним разговорима назива своје колеге). Цинички осмејак ишчезао је с његовог лица. Страшно му је неподношљиво да слуша глупаве противразлоге, који се овде износе против његове законске основе о формирању нових и многобројних оклопних дивизија — али он мора да слуша, он мора ове противразлоге да бележи, како би доцније, кад му претседник комисије Сенак додели реч, могао редом да их побије. Због тога се свладава, седи непомично, не показује ни најмањег знака нестрпљивости — али да би могао издржати, мора свакад толико да затвори очи.

Зашто су чланови војног одбора против његовог предлога? Одговорна војна лица исказала су се одлучно против њега. Истина, нису они против формирања нових оклопних дивизија, али да сада одједном треба све да зависи од ових тенкова господина Реноа и пуковника Де Гола, то је ипак мало претерано. Ваља градити тенкове, али и авионе, једно и друго, и то постепено, како би коначно све било комплетно — али то ваља препустити стручњацима, а не лаицима, који све постављају на главу! А посланици примају са задовољством овакво расуђивање генерала и војних стручних лица, који Реноов предлог у свему не одобравају. Јер би ове нове оклопне дивизије господина Реноа стојале нових милиона, а нови милиони — то значи нове дажбине;

међутим, има ли партије која би сада, годину дана пред нове изборе, могла да гласа за овакво повећање државних издатака? Па то би значило исто што и дати противницима у изборној борби најјаче аргументе против себе! 600 милиона франака само за персоналне издатке, а колико би још милиона требало за сама оклопна кола?! Не, овако нешто може један посланик својим бирачима само тада да сервира кад му није стало до поновног избора!

Известилац, који је имао задатак да критикује законску основу, приближавао се са својим излагањима крају. „Ван спора, господе, сваке хвале вредна је намера господина Пола Реноа да нам стави на расположење труп, која би сваког тренутка била спремна за напад, и богато била снабдевена борним колима. Али је мишљење стручњака, и моје, да се ово може постићи и другим путем, који није скопчан с огромним издацима што их предвиђа законска основа господина Реноа, а који не претпоставља потпуну измену у изградњи наше војске. На жалост, број војних обвезника није у Француској доста велики; према томе, морали би се људи, који би били приправни да врше службу као професионални војници, узети из састава осталих јединица, код којих би кроз то дошло до непријатних празнина. Не, биће најбоље да се појача састав наших „експедиционих дивизија“, које се претежно састоје од наших колонијалаца, али су у Француској гарнизониране; поред тога, биће потребно да се у метрополу доведе што већи број правих колонијалних трупа. Кроз то ће се, на најједноставнији начин, остварити намера која је поштованом предлагачу била пред очима! Поврх свега, природно је да ће се изградњи ваздухопловства морати посветити изузетна пажња“.

Известиочево резонување изазвало је опште одобравање, али господин Рено односи се с презиrom према његовим предлозима — они претстављају бедни компромис и изазивају код Француза још једну фикцију, која је у стању да одврати њихов поглед од стварности — зар да колонијалне трупе, као и линија Мажино, претстављају снагу Француске! Али он није показао своје осећаје, кад је, на молбу претседника одбора, почео да говори. А говорио је као увек: потпуно

сабрано и хладно, нижући реч уз реч, логиком која је поседовала оштрину ножа.

„Господо“, рече Пол Рено, „својствено је француским војним лицима да затварају очи пред новим проналасцима војне технике. Упркос нечувених победа Пруса 1864—1866 године, нико није сматрао за потребно да нашу војску реорганизује на основу искуства ових пруских ратова; последица тога био је страشان пораз 1870. После тога, код нас се није водило рачуна о поуци из руско-јапанског рата, као и из балканских ратова, који су показали значење пољских утврђења против пешадијског напада; последица тога били су страшни губици 1914 и следећих година. Међутим, моторска техника се невероватно развила — изгледа да их у Француској има премало који би о томе повели рачуна, па је довољно да изнесем речи једног француског генерала — у његовом је сопственом интересу да не споменем његово име: „Духу француског војника одговара напад на бајонет, и с ножем у руци он ће да обрачуна такође с оклопним колима!“

Пол Рено учинио је малену паузу, да би ова страшна изјава једног незналице, који се сматрао стручњаком, на господу посланике могла што потпуније да делује. Затим је подигао глас до немилосрдне тврдоће. „Претставите себи, господо, да опет дође до рата, и да непријатељ уђе у Белгију. Да бисмо обезбедили наше угрожене северне границе, морали бисмо у том случају да му супроставимо једну армију. Господо, овакве армије ми немамо. Јер трупе којима располаже Француска, одређене су за запоседање линије Мажино и за резерву иза ове линије. То значи, 350 км. наше границе на северу сасвим је отворено, и наш главнокомандујући, да би ову границу заштитио, морао би одбрану источне границе за толико дивизија да ослаби, колико би их у последњем тренутку могао да пребаци на север. Хоћете ли ви, господо, да преузмете одговорност за овако нешто? Хоћете ли, док је још на време, да се побринете за наоружање Француске, или ћете почети с импровизацијама тек онда кад бомбе буду падале?“

Господин Рено је заћутао, и у том часу, 15 марта 1935, мора је легла на груди госпode из парламентар-

ног војног одбора. Зар уистину тако лоше стоји ствар с француском војском, над којом треба они као војни одбор да бде? Али уто је узео реч претседник одбора. „Једно заборављате, господине Рено“, рече он, „ми нећемо сами да се боримо“, — и у то га весеље над његовим сопственим реторичким полетом занесе у најлепшу декламацију: „Раме уз раме с нашим храбрим војницима стојаће синови Албиона! Њихове дивно опремљене дивизије, под заштитом непобедиве енглеске флоте, одмах ће да појуре преко канала, а над сувоземним трупима загрмеће мотори авиона које ће нам Енглеска, наш велики савезник, у све новим валовима слати!“

Одлануло је господи у војном одбору. Нестало је море и стрепње — Француска додуше нема довољно оклопних дивизија, али има у изгледу помоћ Енглеске, па зато могу они својим бирачима да уштеде нове непријатне издатке. Предлог господина Пола Реноа био је одбачен.

„Знате ли“, рече посланик Леон Курсон на излазу посланику Алберу Порсиналу, „читаво сам време размишљао, нема ли Рено ипак учешћа у изради оклопних кола — и сад сам се сетио: та, он је Викерсов адвокат!“

Фирма Викирс је велики лиферант оружја у Енглеској. И ма да државни тужилац, који је 1940 бившег претседника владе Пола Реноа оптужио пред државним судом у Риому, није могао доказати да се на чињеницама заснива тврдња да је Рено био заинтересован у енглеској индустрији оружја, ипак је необично значајно да се уопште могла појавити оваква претпоставка — значајно по корупцију у политичком вођству Француске, као и по личност самог Реноа. На основу искуства што су га Французи стекли са својим министрима, они нису могли више да верују да би неко од министара могао да ради из побуда које не би биле егоистичне. И управо Реноу су приписали овакво држање, јер су много тога чули и знали о његовим уносним финансијским операцијама. Својом оштроумношћу, Рено је тачно видео шта француској војсци недостаје. Нису озбиљно узимали његове опомене, док је још било на време. Иронија судбе хтела је да су га поставили за

претседника владе тек у часу кад су страшни порази доказали да је уистину недостајало оклопних дивизија; али тада је било доцкан, и ништа више није могло да помогне!

Слободна љубав или брак!

13 фебруар 1936. Булевар Сен Жермен, који на левој обали Сене води од парламента кроз универзитетску четврт града Париза, као и све велике артерије, необично је живахан око подне. Тротоари су пуни људи, који излазе из радња и канцеларија, те имају свега један час на расположењу за ручак; коловозом јури двоструки ланац аутомобила. У једном од ових аутомобила, који не могу сви брзо да промичу, јер сваки толико закрчи саобраћај, налази се за воланом посланик Моне. У дну кола седи његова млада жена, а до ње један господин јеврејског изгледа, с неуоквиреним наочарима на носу и са спуштеним брком. Њих двоје су у живахном разговору.

„Наравно да сам читала Вашу књигу о браку“, рече млада жена, „али Вам морам рећи“ — она је запела на часак, али затим одлучно настави: „Кратко речено, Ваша књига ме не убеђује“.

„Свакој истини потребно је време, да би победила“, одговорио је господин поред ње, с извесном самодопадном супериорношћу, „а једва да има нешто једноставније и јасније од моје тезе. Видите, драга госпођо, годинама се водио спор, да ли су мушкарци полигамски а жене моногамски настројене, или обратно. Ја једноставно кажем: кад су мушкарци и жене млади, једни и други су полигамски расположени; а кад достигну извесну зрелост, развија се код њих склоност ка моногамији, и тајна срећног брака лежи само у томе да мушкарци и жене треба у брак да ступају тек онда кад су једно и друго сазрели, кад их је, тако рећи, прошао бес. Усвоји ли се мој захтев, који произлази из моје тезе, у Фран-

цуској ће још да буде срећних бракова. Ваља француским девојкама дати исту слободу коју имају и француски младићи — ваља им дозволити да најпре стекну искуство у слободним везама, и оне ће да постану најсрећније супруге! Не „слободна љубав или брак“, него најпре слободна љубав па онда брак!”

„Али то је анархија” — рече револтирано млада жена; она није тако вешта на речи као њен партнер, али са сигурним инстинктом природног бића она осећа сву резорност овог литерарног мишљења о љубави и браку.

„То је свладавање анархије, јер се тиме даје слобода човечјим анархичним инстинктима, док они сами одсебе не пронађу ред. Узмите мене: док сам био млад, одбијао сам сваки ауторитет — а сада, са 64 године, постао сам у толикој мери човек реда да вероватно неће дуго трајати, те ће управа над Французима бити мени поверена — није ли тако, Моне?”

Посланик за воланом није имао времена да одговори, јер је нагло морао да повуче кочницу — готово је улетео у поворку људи која је прелазила булеваром. Била је то дугачка поворка студената која је следила једна кола што су мртваца возила на гробље: била је то сахрана књижевника Бенвила, једнога од страсних националиста; у поворци су биле његове присталице, париска националистичка омладина, која му је одавала последњу пошту.

Омладинци су загледали у ауто, који је тако изненада пред њиховом поворком морао да кочи и да стане, те су у њему препознали човека у наочарима и са спуштеним брком. Био је то њихов омражени противник: Леон Блум, вођа социјалиста. Чим су га препознали, дошло је до огромне гунгуле.

Пре неколико дана изрекао је овај исти Леон Блум у парламенту врло опасне речи. Студенти правног факултета штрајковали су, наиме, против једног професора који се заложиио за интересе Негуса у Абисинији и за санкције против Италије, па је Леон Блум, вођа социјалиста, поводом тога рекао: „Обрачунаћемо се с овим фашистичким студентима! На једну нашу реч, 10—15.000 радника доћи ће из предграђа црвеног Париза и показаће студентима ко у Француској влада!” Ова претња насиљем изазвала је злу крв, и ево сада виде студенти

пред собом човека који је хтео против њих да пошље социјалистичко радништво! „Леон Блум! Леон Блум!“ одзвањали су огорчени повици, а мало затим одјекнуше речи: „Умлатимо га!“ Маса младих људи као да се преплашила ових речи, као да је устукнула — у то скочи један „Camelot du roi“, један присталица париских монархиста, на папучу аутомобила и железном мотком разбије стакло на његовом прозору. Маса је почела да урличе: „Бацимо га у Сену!“ — и већ су Блума извукли из аутомобила.

У то је с неке оближње грађевине дотрчало неколико зидара и отело социјалистичког вођу из руку разбеснелих студената. Зидари су хтели рањеног Блума да унесу у једну кућу. На њихово снажно ударање, отворе се врата, али када је настојница запазила крвљу обличено лице рањеника, ужаснута овим призором, одмах је затворила врата. Али ипак им је пошло за руком да га унесу у оближњу кућу, па кад су се масе разишле, могли су господин и госпођа Моне да одвезу рањеника у болницу.

Озледе нису биле тешке и већ следећег слепоподнева могао је Леон Блум да се врати својој кући — али је узбуђење због овог случаја у Паризу било огромно. Јер то је био сигнал за највећу опасност: Француска је газила све дубље у огорчене и бесплодне унутрашње борбе — а тамо преко, с ону страну Рајне, један човек неуморно подиже нову, јаку, духовно јединствену Немачку. Зар Француска нема човека који би је, попут Фирера или Дучеа, повео и водио? У партиској борби, у вечном сукобу честољубивих политичара по питањима уплива и власти, Француска је дошла на саму ивицу опасног понора — хоће ли се стровалити у њ, или ће је једна јака влада правовремено спасти?

Један филм у руској амбасади

6 март 1936. Велики пријем у берлинској амбасади Совјетске Уније на најотменијој берлинској улици „Unter den Linden“ (Под липама): амбасадор је позвао госте да гледају филм који приказује совјетске маневре у Украјини. Сви инострани војни аташеји обећали су да ће доћи; и господа из немачког ђенералштаба прихватили су позив. Инострани аташеји већ су се сви окупили у

амбасади — али немачке госпoде нема. Откуцало је већ 5 сати, али претставника немачке војске још нема. Око 5,15 часова телефонски позив: госпoда из немачког ђенералштаба извинила су се и моле да се без њих почне; неочекивано, они су позвани на једну неодложиву конференцију. И тако се филм почео приказивати без њих.

Свршило се приказивање филма, око 6 часова, и гости се заједно с домаћином налазе око бифеа, те се крепе. Белгијски војни аташе одвојио се с једним Французом, за кога зна да је пријатељ француског амбасадора Франсоа-Понсе.

„Знате ли зашто немачки официри нису дошли?“ запита Белгијанац Француза, а кад је овај одговорио да не зна, настави белгијски аташе: „Овог тренутка одлучује се о поновном запоседању Рајнске области!“

Француз је прикрио своје узбуђење. Кад су се вратили ка групи у којој се задржавао Франсоа-Понсе, Белгијанац је увребао згодан тренутак да и амбасадору саопшти своје откриће. Али Франсоа-Понсе није хтео да верује.

„Маните се! Не правите шале! Није прошло ни четврт године што сам немачкој влади по наређењу свог претседника министарског савета саопштио да би Француска била принуђена да предузме најозбиљније војне мере, кад би се Рајх решио без преговора да запоседне демилитаризовану зону. Запоседање рајнске области није једноставна ствар. Једног дана ће сигурно до тога доћи — али још није наступио час за то. Још нисмо тако далеко дошли!“

На то је француски амбасадор узео Белгијанца и свог француског пријатеља под руку, „ради умирења“, повео их је поново до бифеа и постарао са да обојица још једном добију сендвиче с неупоредивим руским ајваром.

Но следеће ноћи саопштио је амбасадор својој влади у Париз да су он и амбасадори других сила позвати за суботу, 7 марта, у 10 часова ујутру у немачко министарство спољних послова, где ће им бити дато једно саопштење. А када су Паризлије 7 марта угледали новине, могли су у њиховим последњим издањима на првој страни да прочитају: „За сутра или за понедељак очекује се један велики Фиреров потез“.

Потонула прошлост

И бивши министар Саро (други с лева) верује још увек да ће у политици играти извесну улогу. Десно — вице-претседник Шотан. (Снимак из године 1936).

Једна влада хоће рат

7 март 1936. Нешто око 9 часова ујутру почели су пред министарство унутрашњих послова у Паризу да стижу аутомобили министара — претседник владе Албер Саро позвао је своје колеге на хитну седницу. Он претпоставља да ће се наговештен Хитлеров „велики гест“ састојати у окупацији Рајнске области — и он је решен да на то одговори оружјем.

Албер Саро, човек у годинама, карактеристичан је француски политичар. Велики је његов утицај — његов брат је директор „Тулуске Депеше“, једнога од најважнијих провинцијских листова, а он сам је мајстор закулисне политичке игре. Свој највиши властољубиви циљ опет је постигао: постао је претседник владе и министар унутрашњих послова, и Француска се налази у његовим рукама. Цео Париз прича о једном изузетном догађају који је претседника владе Сароа довео у везу с „посло-

вима" чудне природе. Једног дана понудио му је неки трговац уметнина једну збирку црначке уметности на продају. Саро је погледао колекцију, али није показивао интереса за њену куповину — „послаћу Вам некога ко ће је купити“, рекао је министар. Уистину, још истог дана дошао је купац који се позвао на Сароа и купио целу збирку. „Куда да пошљем рачун?“ упитао је трговац. „Пошаљите га „Сфинги“ („Sphinx“) рече купац — а то је име једне од најпознатијих париских јавних кућа. Уистину је рачун тамо био плаћен, а ову црначку збирку препознали су љубитељи уметности — у једној марсејској јавној кући... Претседник француске владе имао је, дакле, пословне и пријатељске везе с оваквим круговима! Али нико од Француза није се на то скандализовао: Правили су људи само вицеде на његов рачун — Французи још нису били свесни тога да ће једног дана сви морати да плате рачун за овакве злоупотребе.

Албер Саро дочекао је и поздравио у свом кабинету министра спољних послова Фландена, министра Пол-Бонкура, који је Француску тада заступао код Лиге народа у Женеви, министра војног Морена и шефа француског ђенералштаба Гамлена. Врло срдечно поздравио је и министра пошта, господина Мандела, уистину Јеробама Ротшилда, који је већ од 1934 коначно постао министар. Дали су му министарство пошта, те се проноси глас да овај свој положај искоришћава за то да би, помоћу својих агената, прислушкивао разговоре водећих политичара.

Министри су се прерано састали — још нема званичне подлоге за доношење било каквих закључака. Око 9,30 часова дошао је у министарство спољних послова на Орсејском Кеју немачки амбасадор у Паризу, граф Велцек, и предао ноту — али она је министрима стављена на увид у хитном и несрећеном преводу. Министри су се договорили да ће се у 11 часова поново састати, па кад су их при напуштању министарства унутрашњих послова сателети новинари, није могао Пол-Бонкур друго да каже него: „Немачки меморандум биће тачно проучен“. Министар спољних послова Фланден потврдио је главом ову Пол-Бонкурову изјаву, те су се сви министри удаљили, старајући се да што бодрији изгледају.

У то време, министар спољних послова у Берлину примио је стране амбасадоре у палати министарства у

Вилхелмштрасе и саопштио им Фирерове закључке, које је и сам Фирер у Рајхстагу објавио немачком народу и целом свету: „Од данас васпостављен је пун суверенитет Рајха у рајнској области“, и у исто време понудио је Адолф Хитлер Француској и Белгији пакт о нападању кроз 25 година. Ујутро овог дана прешле су немачке трупе Рајну.

Претседник владе Саро је изван себе — он би хтео да дејствује, исто тако брзо и упечатљиво да дејствује као и Немци, али не може: мора понајпре да се споразуме с Енглезима, Белгијанцима, с Италијанима, са свима силама које су потписале Локарнски пакт, кога се Немачка сада одрекла. У тим преговорима пролазе часови, прошао је цео дан, па и цела ноћ; тек у јутро следећег, недељног дана могу министри француске владе да се састану на одлучујућу седницу под председањем претседника републике.

8 март 1936. Министри су се довели у почасно двориште Елизиске палате, прошли су претсобље и задржали се у дворани за заседање, која се налази у партеру и има изглед на башту, а зидове јој красе портрети европских суверена: на њих гледа цар Фрања Јосиф, италијански краљ Виктор Емануел II и папа Пие IX. Сlike је поставио Наполеон III, док још није био цар него претседник републике, па оне још и данас овде висе, и дају политичарима повода за размишљање. Краљеви су, наиме, насликани у шарму своје младости, те је стари министар Пишон, слабо третиран сарадник Клемансоа, једном рекао Бријану: „Ови краљеви остављају на своје народе далеко пријатнији утисак него ли ми, републикански министри!“ — „Ово долази одатле што они постају краљевима у годинама кад ми још не можемо бити министри“, одговорио је Бријан.

Али данас није време за овакве шале. Данас се ради о томе хоће ли Француска да прихвати Фирерову понуду мира кроз 25 година, или ће је одбацити. Појавио се претседник републике Лебрен, и господа министри одбацили су цигарете, јер се на седници министарског савета не пуши. Заузели су места, како је прописано. У средини дугачког стола седи претседник, десно до њега потпретседник министарског савета, па министар финансија; с леве стране, министар правде, „чувар

печата". Министар спољних послова Фланден приказао је ситуацију: Рајнска област је запоседнута и он се с Лондоном споразумео да у Паризу треба да се одржи састанак сила које су потписале Локарнски уговор. То је већ нешто — али није довољно. На заједничким седницама није до сада господин Мандел никада узимао реч, увек се држао у позадини и чекао свој час, који је сада дошао за Клемансоова ученика. Он је отсечно рекао: „Ради се о том, хоћемо ли на ударац одговорити противударом, или ћемо се ограничити на приговоре правне природе. То су питања, на која бих хтео да добијем одговор!“

Манделове речи распојасале су страсти. Албер Саро, претседник владе, Пол Фланден, министар спољних послова, Пол-Бонкур, делегат у Женеви — сви они страствено изјављују да окупација Рајнске области претставља ратни чин, на који ваља исто тако одговорити. Француска влада има да предложи силама, потписницама Локарнског уговора, да против Немачке наступе оружаној силом, и у ту сврху Француска има да учини прве кораке. Зато је министарски савет закључио: ваља одмах запосести линију Мажино, афричке трупе морају одмах с југа да маршују на источну границу, а граничне трупе треба да опозову сва отсуства и да буду у алармираном стању.

Но све ово не задовољава господина Мандела. „На акцију као што је окупација рајнске области треба Француска да одговори мобилизацијом!“ рече он оштро.

„Министарски савет се и решио на делимичну мобилизацију“, одговори генерал Морен.

При речи „мобилизација“ запео је дах министрима — „мобилизација“ — то је рат!

„Делимична мобилизација, господо, то је први корак ка општој мобилизацији“, рече енергично Албер Саро. Он се решио да ствар тера до краја. Он хоће рат. Али није он сам који га хоће: и Мандел је за рат, и Пол-Бонкур, сви непријатељи обновљене Немачке хоће рат — а министри који га још неће такође ће гласати за њ, буде ли Албер Саро повео ствари током који се неће моћи задржати. Тада ће и господин Лебрен потписати декрет којим се објављује рат!

Кад су Французи увече овог узбудљивог дана отворили своје радио-апарате, чули су свог претседника

владе Албера Саро. Он је пламеним речима говорио против немачке акције, покушао је да занесе свој народ. „Овакав корак“, узвикнуо је он, „може Немачка да предузме само зато јер зна да Француска није сложна, да је разривена унутрашњим борбама. Али Француска је умела да се уједини, увек кад је требало да се иде против спољњег непријатеља, те ја овиме свечано изјављујем: Француска неће преговарати с Немачком, доклегод се Штрасбург налази на досегу немачких топова!“

Овим се француски претседник владе експоновео пред целим светом, а учинио је он то промишљено и намерно. Француска није смела да узмакне, она је морала да уђе у рат, и да обори Немачку.

Претседник владе говорио је на радиу у свом стану. Сада има да дође последњи и пресудни корак — Албер Саро очекује, у свом стану на авенији Виктор Иго 15, шефа ђенералштаба Гамлена, да би се упознао с његовим војним предлозима; он и не слути шта ће му овај ноћни састанак с тим значајним човеком донети.

Обузет жељом за влашћу

8 март 1936. Дванаест улица састаје се у велику „Звезду“, на средини које се налази Триумфални Лук, камени споменик победних Наполеонових ратничких похода, којима је он хтео Европу да потчини својој вољи. Једна од ових улица је авенија која носи име по славном француском песнику Виктору Иго-у. Ту станује претседник владе Албер Саро, и у свом стану доцкан увече очекује три министра народне одбране и шефа ђенералштаба, да би с њима расправио питање рата против Немачке, на који се већ решио.

Албер Саро има 64 године, елегантан је и негован, увек уздржљив. Па ипак често долази код њега до необузданих испада, који издају жестину његове јужњачке природе и његову страствену жељу за влашћу, која га тера, као што мотор од 1000 коњских сила тера авион. Он и његов брат Морис важе као некрунисани краљеви јужне Француске. Милионском тиражом листа „Депеш де Тулуз“, чији су сопственици њих двојица, они владају јавним мишљењем француског југа. Старијем брату Морису више пута нудили су високе положаје у држави,

чак и претседништво републике — али увек је овај мигран и тих човек све те понуде одбијао, те остао директор великих новина, које су са својим многобројним и различитим издањима највећи провинцијски лист Француске; старијему од браће Саро било је довољно да влада јавним мишљењем својих земљака. У овом листу започео је и Албер Саро, који је у почетку био адвокат, своју журналистичку каријеру; затим је постао народни посланик, па три пута државни потсекретар, осам пута био је министар, двапут генерални гувернер Индокине; он је предводио француску делегацију на поморској конференцији у Вашингтону, био је амбасадор у Анкари — провео је свој живот на властодржачким позицијама, навикао је да удише ваздух власти. Кад су азијски поседи Француске, пре свега Индокина, под упливом светског рата започели да устају против Метрополе, кад су се устручавали да 1916 своје синове пошљу у Француску као храну за топове, тада је пред маршалом Жофром било расправљано питање: не би ли у далеку Индокину требало послати трупе, да обезбеде мир. Жофр је одговорио: „Пошљите им један армијски корпус, или Албера Сароа“. Влада је у Индокину послала Сароа, и он је успео да у Француску отпреми на фронт преко 100.000 Анамита. С поносом се Саро сећао ове своје гувернерске мисије у Индокини; а у стану, чијим је собама сада у очекивању тамо-амо шетао министар претседник Саро, много источноазијских уметничких дела говорило је о овој сјајној периоди његова живота. Али овај период био је скопчан и са једном злом успоменом...

Кад је Албер Саро дошао за генералног гувернера у Индокину, наишао је на нов и фантастичан свет. Видео је ту прастаре храмове, у мирису фимијана, искићене златним киповима чудних божанстава; поглед на непроходне и маглом обавијене азиске шуме узбуђивао је богату фантазију овог јужног Француза. Кад је једне ноћи ушао у једно прастаро предворје храма, на хиљаде бакаља осветљавало је његове галерије и первазе, а у њиховом сјају и светлости играле су, њему у част, камбоџанске девојке: нежне прилике у вековним костимима, са снежним нашминканим лицима, на којима су се црне обрве истицале као полумесеци, окрета-

ле су се у зачараној екстази, уз чудну музику ксилофона и фрула. Мирисаве бакље пламсале су и осветљавале колебљиве сене што их је пун месец бацао на камен патос дворишта — а игра, коју су некад играчице играле у почаст краљева који су вукли лозу од богова, сада је била давана у част француског генералног гувернера Албера Сароа. Он је сада био стварни господар овог страног света, становао је у палати у Ханују, а уједно је био и врховни командант трупа. Колонијалне компаније, које су овде огромно много зарађивале, пожуриле су да достојно дочекају новог гувернера, па је сјај, којим је овај био окружен, занео једну младу Францускињу, жену неког колонијалног чиновника. Она је напустила свог мужа и постала Сароу љубазница. Но када је истекло његово гувернерско време, кад се враћао у Париз, сматрао је он посве природним да и његовој авантури с овом љубазницом буде крај: она је припадала поглављу његовог живота, које је носило натпис Индокина; а то је поглавље већ било довршено.

Али љубавница није ствар тако схватила. Није хтела да га напусти; него је хтела да остане уз њега, да пође у Француску, у Париз. Моћни господин препао се нежељених компликација; да би избегао сваку сцену и сваки скандал, привидно је попустио, али није пристао да она путује истом лађом, него је тражио да дође после њега другом, како би форма била спасена. Срећна и пресрећна, она је на то пристала и отпутовала за љубљеним мушкарцем; али када је лађом стигла у Марсеј и хтела на обалу, сва блажена што се примиче крају њен дуготрајни растанак од Сароа, задржала ју је рука једног униформисаног чиновника: француска полиција није јој дозволила улазак у Француску. И ма колико да се очајна жена борила, на било кога да се обратила — нигде није могла да добије потребан званичан акт, јер су везе Албер Сароа далеко допирале...

Али он је потценио снагу љубави коју је у њој разбудео; прерачунао се овај вешти човек: није могао ни да слути, колико дивља је издржљивост једне жене која је у љубави разочарана. Кад јој је Албер Саро писао да на жалост не може ништа да предузме против забране њеног уласка у Француску, она је знала да је до те забране дошло на његову иницијативу; јер за човека ње-

говог положаја било би сасвим лако да поништи ову забрану, само да је он то хтео. Ишчезла је из Марсеја; ревносни чиновници одмах су у Париз саопштили о њеном одласку и Алберу Сароу је одлануло — али прерано. Преко једног маленог, недовољно чуваног прелаза преко италијанско-француске границе прешла је она у Француску, допутовала у Париз и хтела да посети Сароа. Кад је он избегао да је прими код куће, осванула је у његовом министарству, те је овом упливном човеку претио озбиљан скандал од стране напуштене љубазнице. Њој је било стало само до њега, ни за чим другим она још није ишла него да га опет задобије за себе — али шта ће бити, буду ли се његови политички противници за њу заузели, буду ли хтели да ову жену искористе, како би га онемогућили?! Албер Саро решио се да брзо дејствује — и тако је дошло до тога да се ова разочарана жена једног дана није више појавила у министарству, ни у његовом приватном стану на авенији Виктор Иго бр. 15 — уместо тога, једна приватна болница за умоболнике пружила је нетражено гостопримство једној жени, која се очајно бранила, и није је више пуштала из својих добро чуваних просторија. Везе Албера Сароа допирале су уистину врло далеко...

Он није познавао препрека на свом путу ка власти. Сада, 8 марта 1936, наступио је моменат кад се приближавао свом животном зениту, кад је имао Француској да потчини Немачку. „У походу на Рур покушали смо да употпунимо оно што је у Версајском уговору било непотпуно“, изјавио је једном Албер Саро. Поход на Рур није тада успео; али сада мора до коначне победе да доведе ултимативан захтев на Немачку, да своје трупе повуче из Рајнске области. По мишљењу претседника владе Сароа, француска војска била је спремна; можда је штета што је прошле године пошао у пензију генерал Веган — али попут целог француског народа, претседник владе Албер Саро с пуно поуздања гледа на његовог наследника, генерала Гамлена, који сада мора сваког тренутка да уђе у собу.

Велика одлука

Попут претседника владе Сароа, и генерал Гамлен је у то време имао 64 године. Сјајна је била његова вој-

ничка каријера: официрску школу у Сен Сиру свршио је 1893 године, кад му је било свега 21 година, као најбољи у својој класи; ратна школа, у којој је његов учитељ за тактику и ратну историју био потпуковник Фош, дала му је оцену „врло добар“; с 29 година био је капетан у ђенералштабу 15 армијског корпуса. У светском рату налазио се у Фошовом штабу, те је израдио концепт гласовитог „наређења бр. 4“, које је довело до преокрета у битци на Марни 1914.

Познато је да је до овог „чуда на Марни“ дошло само трагичном заблудом немачког вођства: маршалу Жофру није пошло за руком да извојује коју другу победу — он беше смењен, па је кроз то Гамлен изгубио свој положај у штабу врховне команде. Ни један од Жофрових наследника није га позвао к себи — нити Нивел, ни Петен, ни Фош. Постао је бригадни генерал и коначно командант дивизије. Ван сваке је сумње да је све задатке одлично извршио; но да ли је било на месту што га је штампа заносно славила, кад је 1935 после Вегана постао шефом ђенералштаба? Зар није нико увиђао да му је тиме додељен задатак какав још није имао да реши? Јер до тада он је увек био само други, одличан потчињени официр, али ипак само потчињени, који је над собом имао одговорног претпостављеног; сада одједном био му је поверен положај који је потпуно од њега самога зависио. Лично, био је он високо образован човек, поред тога био је врло љубазан и комуникативан, интересовао се за науку, бавио се филозофијом, шта више, имао је смисла за уметност — од мајке наслеђен дар, јер је она била сликарка — те је певао песме и највеће му је било весеље да их даје на читање најинтимнијим пријатељима. Али све ове симпатичне врлине нису у суштини говориле у прилог његовим војничким одликама, а пре свега: нису гарантовале да је он дорастао највишем војном положају. Истина, над његовим писаћим столом висиле су три заставе ловачког батаљона што га је кроз две године предводио; истина је и то да је он изгледао као да је десет година млађи — но да ли је уистину био рођен војник, коме је урођена храброст пре доношења одлука, који не зазире од стављања свега на једну коцку? Свакако је било врло значајно да је он редовно долазио у сукоб са својим нај-

ближим сарадником у ђенералштабу, с генералом Жоржом, необично енергичним човеком — али сви су говорили да је Жорж долазио до сукоба и с Фошом и с Веганом. Према томе, разилажење Гамленово с Жоржом ваљало је свести на тврдоглавост генерала Жоржа. И због тога се прелазило преко свих опомена које су давале повода за размишљање. Указивало се, наиме, да Гамлен за своју каријеру има да заблагодари управо својој личној мекоћи, да га ово карактерно својство чини подесним сарадником за политичаре, јер им никада не задаје тешкоћа, и јер је политичарима прирастао срцу понајвише својом припадносту једној масонској ложи. Било је у Француској увиђавних људи који су га називали „политичаром који се претворио у врховног команданта“ („un politicien déguisé généralissime“) — али јавно мишљење придржавало се једне друге формуле, коју је штампа изнела: „Линија Мажино и Гамлен — то су наде Француске“.

Сада је генерал Гамлен за једним столом, у стану претседника Сароа, седео с министром војске генералом Мореном, с министром морнарице Пијетријем, Клемансоовим пријатељем, и с министром ваздухопловства Марселом Деа. Овој тројици министара била је поверена народна одбрана; један од њих, Пијетри, био је адвокат и способан административац, док је Деа био професор, који је на основу своје партијске припадности постао министром ваздухопловства и чиновницима свог новог ресора се претставио с речима: „Господо, ја се никако не разумем у ваздухопловству, али се надам да ћу од Вас много научити!“ Од ове двојице није се могло ништа очекивати, тако да су речи претседника владе биле упућене пре свега на генерала Гамлена.

„Господо“, рече Албер Саро, „влада се решила да на запоседање Рајнске области дадне доличан одговор. Какве мере ви предлагате?“

Сви су погледи упрти у генерала Гамлена. Овај човек с пуним, понешто мекопутним и сањалачким лицем, с црним очима и високим челом, одговорио је мирно: „Наређења владе су извршена: линија Мажино је запоседнута, колонијалне трупе налазе се у маршу са југа према источној граници, а граничне трупе су у стању алармираности“.

Под утицајем Мажино-линије
Шеф генералштаба Гамлен утонуо је сав у посматрање Мажино-
линије, коју у великом размеру приказује карта у његовој радној соби.

На то је он заћутао, а претседник владе рече го-
тово осорно: „Свакако, ово су одбранбене мере. Али

оне нису довољне. Потребно нам је нешто више. Потребна нам је општа мобилизација — тада ће Немци одмах повући своје трупе из Рајнске области, а то је оно што треба да постигнемо, па ја претпостављам да ће ђенералштаб захтевати општу мобилизацију!"

„Општу мобилизацију?" упитао је Гамлен и додао: „То значи рат!"

„Ми смо били у своје време запосели област Рура, па то није довело до рата!" одговори претседник владе. „Војска мора једном показати да постоји!"

„Није у војничком интересу Француске", рече полагано генерал Гамлен, „да се излази из линије Мажино".

Претседник Албер Саро био је ван себе. Бранити линију Мажино, сакрити трупе иза ове линије — то је једина идеја коју је имао овај генерал! С Фошом било би то друкчије, али њега више нема — и с Манженом би другојачије било! Саро је памтио знамените речи Манженове, које су претстављале његову сталну формулу: „Il faut attaquer!" („Ваља нападати!") — али овај необуздани нападач је мртав, како кажу, отрован — сада је овде само овај генерал Гамлен, који саставља мирне и fine песме, са којим нико никада није имао спора, али који као војник зазира од рата, јер зна да му није дорастао... Јуче је он, претседник владе, на микрофону целом свету објавио да Француска неће да преговара с Немачком док Штрасбург лежи на дохвату немачких топова — а сад он види да му ништа друго не преостаје него да преговара, јер врховни заповедник француске војске хоће да брани Француску, буде ли нападнута, али ништа више... Овде, у радној соби у стану претседника Албера Саро на авенији Виктор Иго 15, овог тренутка пала је одлука о судбини Француске; пошто одговорно војно лице није имало вере у себе и у своју војску, а како с друге стране одговорни министар није имао храбрости да прими мировну понуду Фирера, Француска се коначно упутила у сусрет слому који ју је четири године доцније задесио.

„Морате да водите рачуна и о томе, господине Саро", примети сада један од министара, „да ратнички гест, који би можда довео до рата, са гледишта унутрашње политике није баш целисходан. Налазимо се пред из-

борима: још свега четири недеље, па ће парламенат поћи у изборе. Наступимо ли сада одвише енергично, даћемо левици изборну паролу, какву само жели: „Против људи који хоће рат“ — а десница, која би и била за енергичан наступ против Немачке, пристаће на рат само онда ако јој дате одговарајући број министарских портфеља — али ви не можете због тога из владе да уклоните своје сопствене партиске другове!”

„Најзад“, дода Пијетри, „не смете ни то заборавити: на жалост, има много дефетиста међу Французима који ће рећи: Немци нису ни окупирали француску територију, него један сектор који им стварно и припада!”

Енглеска у позадини

16 март 1936. У елегантним просторијама хотела „Савој“ у Лондону, дискретна музика свира у време поподневног чаја, а елегантно одевене даме и господа „горњих 10.000“, који овде проводе после подне, с уживањем се предају бесадржајним разговорима, који претстављају садржај њихова живота. Али француски гости, који су дошли из Париза и већ неколико дана овде станују, седе забринутих лица у великом хотелском холу. Француски претседник владе Албер Саро послао је у Лондон свог министра спољних послова Фландена и делегата код Лиге народа Пол-Бонкура, не би ли у овој тешкој ситуацији нашли повољан излаз, али су ова господа код Енглеза наишли на мало предусретљивости, шта више, морају у себи да признају да лондонска господа посматрају тешкоће Француске с неприкривеном злурадешћу.

„Ми нисмо подржали Енглезе“, рече огорчено Пол-Бонкур, „кад су они захтевали санкције против Италије, па нам сада враћају истом мером и не подупиру нас против Немаца! Они хоће да осетимо колико смо од њих зависни — помоћи ће нам тек тада кад се сасвим подредимо њиховој политици! Ја не видим више могућности за избацивање Немаца из Рајнске области”.

Али господин Фланден се не слаже с тим: „Није то тако, драги мој — Енглези би хтели да нам помогну, али не могу. Идн и Чемберлен zaloжили су се најпри-

правније за нашу тезу да би Немце требало избацити из рајнске области — али ме је господин Балдвин дословце уверавао: „Не смете једно да заборавите, а то је да Енглеска није спремна. Енглеска мора прво да се наоружа, па ће тек онда да удари. И кад буде наоружана, удариће!“

Али овај одговор не задовољава Пол-Бонкура. „Дани Балдвинове владе су одбројани“, каже он, „и шта онда?“

„Ово ће бити одлично по нас“, одговори Фланден, „јер ће његов наследник да буде Чемберлен. Видели сте да сам синоћ дуго времена с њим разговарао — могу Вас уверити, он је за нас! Сасвим се слаже с нама да с Немцима ваља свршити, пре него ли буде доцкан!“

„Страшно смо се бламирали“, рече бесно Пол-Бонкур. „Знате ли шта се на све стране чује, поготово код Пољака и код Балканаца? Они немају више никакве вере у нашу снагу — обећавали смо да ћемо целу Европу и све њене државе да бранимо, а кад тамо, нисмо у стању ни сами себе да бранимо! Немци раде што им је воља“.

„Постараћу се да то буде последњи пут“, рече одлучно Фланден, а кад се кроз неколико дана вратио у Париз, донео је са собом један важан докуменат — споразум с Енглезима да ће од сада ђенералштабови обеју западних сила најтешње сарађивати. Првипут после светског рата Енглеска је пристала на овако формулисани споразум — рат, који Француска није више у стању сама да поведе, биће од сада спреман у заједници с Енглеском!

* * *

Кроз три године, 15 августа 1939, пројуриле су четири импозантне лимузине, од којих је свака носила француску тробојку, са 120 км. на час кроз Елзас, који је још био француски. Положај је ванредно тежак. Француска није одједном него поступно мобилисала, али рат још није избио — још сељаци жању и са својих поља запазише четири лимузине, што је код њих изазвало неповерење — то су велика господа из Париза, или још даље од Париза, а то не слуги на добро. Њихова сумња је оправдана, јер у првим колима не седи

нико други него Винстон Черчил. Наводно он проводи своје ферије на југу Француске — али у ствари инспицира источну границу Француске, у првом реду линију Мажино. Прате га висока француска војна лица — међу њима генерал Жорж, у кога се полажу велике наде. Кола су се зауставила, из њих изиђе Винстон Черчил у својој светлој кабаници, са штапом и дебелом цигаром у руци, те с генералима ишчезне у једној од невидљивих тврђава, које Французи и Енглези сматрају последњим чудом света. Одавде се даље одвезоше ка Страсбургу на Рајни, и док су на њеној обали стојали, рече Черчил, извадивши из уста цигару: „Ово је, дакле, граница Велике Британије!“

Беспомоћни премијер

12 септембар 1938. У лепој соби француског министарства рата, која је некад била салон Наполеонове матере, седи Даладје, претседник француске владе и министар народне одбране, за својим писаћим столом. Његов поглед застаје најпре на прозору, па се затим преноси на огромни гоблен, који приказује предају једног освојеног града краљу Лују XIV, који — како натпис каже — „лично предводи своју војску“. Министар гледа расејано на зидни тепих, не обраћајући пажњу на његове појединости — Едуар Даладје се дубоко замислио.

Давно је већ то било када је, исто овако сам као и сада, у министарству спољних послова провео ноћ над актима афере Стависки. Тада је изгледало као да ће се Француска сломити на оном скандалу — данас, после четири године, нико више о том и не говори. Већ 1935 године, кад је коначно дошло до процеса по овом скандалу, био је он предмет већ сасвим површне сензације: оптужница се састојала од 50 томова аката с неких 35.000 на машини писаних страна; поротници су имали да одговоре на 1956 питања, те су им у суд морали донети пољске кревете, да би тамо могли спавати. И шта је из свега произишло? После две године ислеђења, једва да се ко још сећао криваца! Директор Тисије, који је бонове на 50 франака претварао у бонове на 500.000 франака, био је осуђен на седам година робије; претседник општине и посланик Гара добио је две године тамнице; много њих било је ослобођено оптужбе;

Даладје опет на сцени

Након што је Даладје фебруара 1934 као министар претседник тако жалосно завршио, успео је да као министар у влади Народног фронта опет узме кормило у своје руке. Слика га приказује у разговору са новинарима.

посланик и адвокат Бонор, на кога се толико викало, јер је на варалици Стависком зарадио лепе паре, добио је чак одгоду суђења... Шта ли је било с парламентарном анкетном комисијом? Истина, два-три сенатора морала су да се захвале на мандату, али је господин Шотан, „узвишени кнез краљевских тајна“, који је због афере Стависки морао да отступи, сада опет постао потпретседник владе у Даладјеовом кабинету. Који ли је био резултат ислеђења по крвопролићу 6 фебруара 1934? Да ли је први метак испалила полиција или демонстранти, јесу ли или нису и митраљежи били стављени у дејство — на ово питање свако одговара према својој партијској припадности. Али већ одавна нико за то и не пита — Француска има сада друге бриге: ко је могао и да помисли да ће ова нова Немачка, којој су емигранти толико пута прорекли неминован унутрашњи слом, тако да напредује? Понајпре је гласање у Сарском подручју донело тежак фиаско за Француску, јер се показало да је сва њена агитација илузорна; затим је

дошло до ремилитаризације и до запоседања Рајнске области; после тога наступило је прикључење Аустрије Трећем Рајху; шта ли ће сада да буде са судетским Немцима? Шта ли ће бити с Чехословачком? Вечерас ће немачки Фирер да говори на закључној седници нирибершког партијског конгреса — шта ли ће рећи? И шта ће он, Едуар Даладје, руковалац француске политике, на то да учини?! Даладје је сам са собом разговарао, нешто нечујно мрмљао, а при томе је његово лице добило израз, који су Паризлије означавали речима: „Даладје увек изгледа тужно као пас!“

Неко је закуцао на врата и на њима се, пун поштовања, појави господин Женеврије, Даладјеов шеф кабинета, те рече: „Време је за седницу“.

Даладје је устао. Он је донео одлуку. Не може се тек на то чекати шта ће вечерас да каже Адолф Хитлер! Треба и он сам нешто да предузме! „Аранжирајте ми састанак са тројицом шефова ђенералштаба“, рече кратко, и после кратког оклевања дода, као да је најпре морао сам себе да свлада, „а затим бих хтео да разговарам и с генералом Веганом!“

Министри су се састали на седницу кабинета. Ту је неизбежни господин Саро, још једном министар унутрашњих послова; он је поздравио новинаре, који су у претсобљу чекали, додирнувши прстом обод шешира. У то се приближила дугачка прилика министра спољних послова Бонеа, такође једнога од оних који су срећно претурили аферу Стависки. Са свих страна га салетеше репортери: „Добар дан, господине министре“. — Лице господина Бонеа развукло се у грчевит осмејак. „Добар дан, господо, добар дан“ — и већ је ишчезао иза врата. „Уколико више се француски министри смешкају, утолико ствари горе стоје“, приметио је један од искусних журналиста.

Сад су се сви окупили у соби за већање: Пол-Рено, министар правде, мален, елегантан, с циничким осмејком на уснама, који му служи за маскирање надмоћности. Поред њега је Жорж Мандел, коме су колеге понајпре били дали политички безначајни ресор пошта, али је он умео и на овом положају да се на свој начин афирмира. Јер ма да је омражен, морају му и најљући противници признати да поседује огромну радну снагу,

ретку енергију и беспошtedну истрајност. Кад је напустио ресор пошта, у дворишту министарства сабрали су се у великој маси чиновници, те извиждали свог бившег министра — али свако је из публике морао признати да је он био први који је покушао да јавашлук, који је био својствен овом ресору, замени редом и дисциплином. Сада је руководио министарством колонија и постао значајна личност, јер у његову надлежност спада да из живог резервоара Африке и источне Азије лиферује колонијалне војнике, без којих Француска већ неколико деценија не може да води рат. Но Манделу није ни то довољно — он хоће да добије министарство унутрашњих послова, те чека дан кад ће му ово запасти.

Ни Рено ни Мандел не спадају у ред Даладјеових пријатеља. Ови су се окупили у једну групу: Ги ла Шамбр, који оне ужасне ноћи од 6—7 фебруара 1934 није напустио Даладјеа, и који је тада био државни потсекретар, сада је министар ваздухопловства; још увек је његово лице мекопутно, још увек се говори о његовом браку — узео је за жену Кору Маду, певачицу једне „*Voite de nuit*“ („ноћна кутија“), једнога од многобројних малених париских ноћних локала, у којима влада већа или мања слобода у опхођењу. Велики и спужvasti Патнотр је Даладјеов министар привреде, а уједно и финансија радикал-социјалистичке партије, што му као мултимиллионеру није ни тешко. Није му шкодило што су једног дана његовог шофера нашли мртвог: очевидно, он је узео прејаку дозу неке опојне дроге, којом се снабдео у министровој кући — услужна полиција заташкала је целу ствар. Министарство морнарице сада је поверено радикал-социјалисти Сезару Кампенкију, који је ономад тако добро бранио једног учесника афере Стависки да је његов клијент добио свега две године тамнице; министарство трговине припада сада јеврејину Жану Зеју (који је сада због дезертерства осуђен на депортацију) — сви они спадају у ред „младих“, сви су они Даладјеови протежери, и сада имају да одлучују о судбини Европе.

Даладје је стигао у салу за већање, отворио седницу и као претседник владе први узео реч. Каква је ситуација? Судетско питање мора да буде одмах решено — то није само немачко него и енглеско гледиште.

Но при решавању овог питања сарађиваће Енглеска и Француска; да ће Енглеска о овом питању доследно да буде уз Француску, сасвим недвосмислено произлази из закључака ванредне седнице британског кабинета, која се јуче одржала. Извештај о томе добио је Даладје непосредно од француског амбасадора у Лондону. „Но шта ће се у појединостима одиграти, то зависи само од говора што ће га господин Хитлер“ — Даладје баци поглед на свој ручни часовник — „одржати кроз час и по. Боне, Ви имате реч! На седници кабинета („Conseil du Cabinet“), министри се у кратко називају именом, те су „per tu“, ако су пријатељи; али на седници министарског савета („Conseil des Ministres“), која се одржава под претседништвом претседника републике, и на којој се не дискутује него само извештава, министри се свечано називају „господин министар спољних послова“ или „господин чувар печата“.

Жорж Боне провлачи непрестано десну руку кроз косу. Он говори о својим утисцима у Женеви, одакле је јутрос стигао у Париз, и о извештајима из Прага. „Читали сте у лондонском „Тајмсу“ Идново писмо“, рече он, „и ја потписујем сваку његову реч: „опасна је самобмана свака претпоставка да би се могао локализовати рат који би избио у средњој Европи“. Зато ми изгледа безусловно потребно да Праг попусти, а како чујем, прашка влада се већ сагласила с тиме да се, у оним крајевима Чехословачке где се немачки говори, проведе плебисцит“.

Започела је дискусија. Пол Рено и Жорж Мандел противе се плебисциту.

„Ко неће плебисцит, тај је за рат!“ рече Боне и провуче руку кроз косу — он је необично нервозан, јер осећа страшну одговорност, која пада на њега као министра спољних послова, па још уз оваквог претседника владе као што је Даладје, код кога се никад не зна каквим ће утицајима одједном да подлегне. Он, Боне, морао би да наступи с крајњом енергијом, да се управо наметне, како би спровео своје интенције и очувао мир; али он нема за то довољно снаге, осећа се као да га бацају тамо и амо.

„Но, ваљда ће се моћи наћи нека средња линија!“ примети помирљиво Камиј Шотан. Он је увек за сред-

ње линије — само да се не донесу далекосежне одлуке, него тек од данас до сутра, тако се ипак може напред, а пре свега тако се чува министарски положај...

Реч је узео поново Даладје. Он је узбуђен, крв му је ударила у главу, а говори патетично као на зборовима, где жање успехе својим декламацијама, које изгледа да му из срца долазе: „Француска хоће мир. Страствено тежи Француска за миром. Ја то знам, јер познајем своју земљу и свој народ. Ја знам да код нас сви зазиру од рата!“

Од узбуђења, он је стегнуо песницу. „Ми хоћемо мир, али не допуштамо да се дира у нашу част!“

У то је избило 6 часова. Седница је била прекинута: у 7 часова ће Хитлер да говори. На излазу, министар спољних послова Жорж Боне поново је врло немиран: шта стварно Даладје хоће? Он не може да заборави приказ: како је Даладје, за време свог говора, био сав црвен у лицу и стезао песнице...

Поглед у провалију

Час доцније говорио је Фирер из Нирнберга. Господин Даладје дао је донети један мегафон на свој писаћи сто у министарство рата, те је покушавао да прати говор. Још никада није била толика навала становништва уз радио-апарате — ма да врло ретки слушаоци разумеју немачки. Хоће људи макар само Фиреров глас да чују, јер знају да је то глас судбе. Из небројених прозора париских домова продире овај глас у суморно септембарско вече, а пред гласноговорницима париских новинарских предузећа налазе се многобројне масе. Ноћу су изишла прва ванредна издања новина, која доносе не само слике са нирнберншког конгреса него и потпуни текст говора. Публика је навалила на ова издања, пожудно чита прве извештаје — и свима је одлануло: Хитлер неће рат! Он жели — читају дословце — „једном за увек да ликвидира вечни спор с Француском“. Он тражи право самоопредељења за судетске Немце — а зашто да не? Шта се нас тичу ови људи, који живе у крају за који и не знаш тачно где се налази? То је мишљење Паризлија.

Едуар Даладје, који је Фиреров говор у преводу темељито проучио и осетио решеност у немачком ста-

ву, није вољан да учини грешку, коју је 1936, при запоседању Рајнске области, учинио Албер Саро. Он је, на име, тада високопарно објавио да Француска не може да преговара с Немачком, док се Страсбург налази на дохвату немачких топова — па је ипак морао да преговара, јер је генерал Гамлен изјавио да Француска војска није спремна за нападни рат. Не, пре него ли се изјасни, Даладје хоће да саслуша претставнике оружане силе — зато сада код њега седе три шефа ђенералштаба: генерал Гамлен за сувоземну војску, адмирал Дарлан за морнарицу и генерал Вијмен за ваздухопловство.

Значајне су физиономије четворице људи, који овде сучелице седе, и којима је судбина наменила изузетну животну улогу. Овде је Даладје, син сеоског пекара, дежмекаст, који на кратком врату носи главу интелигентног маловарошанина, коме шиљат и снажан нос и подбрадак дају израз енергије. Њему насупрот седи Гамлен, човек средњег узраста, из боље фамилије, однегована лица, на коме се види врло мало једва приметних набора, са светлим и доброћудним очима, које изгледа као да су мало одвише на опрезу, тако да мирноћа његовог лица потсећа на напрегнутост научника, који се увек боји да ће га питања практичног живота избацити из његове мисаоне усредсређености. Види се овде и храбро лице Дарлана, енергичног морепловца, чија се духовна дисциплина заснива на интензивном раду у адмиралштабу, који уме савршено да се сналази у друштвеном опхођењу. Ту је, коначно, генерал Вијмен, човек припростог порекла, који је с 20 година ушао у артилеријску службу, после трогодишњег службовања почео полако да напредује, док се у прошлом светском рату није ванредно истакао као пилот, те сада постигао највиши положај у ваздухопловству; дође ли опет до рата, биће он врховни командант француског ваздухопловства.

„Господо“, рече Даладје, „замолио сам Вас да дођете до мене у врло озбиљном часу. Од онога што ћете да ми кажете зависиће одлука владе и судбина Француске“. Даладје се при томе нешто нагне и запита својим храпавим гласом: „Буде ли Француска присиљена

да Немачкој објави рат — може ли се она поуздати у своју војску?"

Сви су погледи упрти у Гамлена, који треба као први да се изјасни. Он размишља извесно време, пре него ли ће да говори. Он зна да се војска већ дуже времена налази у стању постепене мобилизације, која се неупадљиво али константно спроводи, па још мало што недостаје да би овај први важан процес за вођење рата био завршен. Он зна што му је одговорити, те са својим пријатним, нешто меканим гласом рече: „Војска је спремна“.

Даладјеу је одлануло. Овог пута говори Гамлен друкчије него 1936! После њега, без околишења надозвучје адмирал Дарлан: „Морнарица је спремна; буде ли енглеска флота на нашој страни, нема Француска на мору чега да се боји!“

Сада је ред на генерала Вијмена. Који други француски војник нашао би се у том часу у великој стисци, избегавао би да каже истину, те би себе и друге заваљавао, с обзиром на ситуацију — али генерал Вијмен не спада у ред оних који млате празну сламу.

„Почне ли сутра рат“, рече он одлучно, „кроз 14 дана нећемо више имати ни једног јединог авиона. Уколико их имамо, морамо на њима употребљавати резервне официре, јер су ове машине већ унапред осуђене на пропаст. Праве наше пилоте морамо да чувамо, док не добијемо боље авионе. У мају сам у Америци поручио авионе. У октобру биће први од њих излиферовани, а на пролеће 1939 последњи. Док их све не добијемо, не смемо да ризикујемо наше пилоте“.

Присутној господи запео је дах. У духу, виде они пред собом катастрофу, а усред њиховог гробног ћутања одзвањао је и даље немилостив глас Вијменов: „Господо, тако то изгледа после 14 месеци владања Народного Фронта! У току прошле године спао је број наше месечне продукције на 35 апарата; број авиона што их Немачка може у току једног месеца да изради цени се на 1000 апарата. Још у априлу ове године није војна управа могла да преузме ниједан апарат, јер су радници једне фабрике авионских саставних делова ступили у штрајк и запосели фабрику.“

Што се тиче броја већ израђених и готових авиона, ми се према Немачкој односимо као 2 према 5. Прибројимо ли нашој авиацији и енглеску, још увек имају Немци бројну премоћ. Публика је увек заваравана бајком о француској премоћи у ваздуху, и то тако што су се нашој ваздушној флоти прибројавали не само енглески него и чехословачки, чак и совјетски апарати; али ја нисам политичар, ја сам авијатичар — и по мом рачуну, господо, наше снаге према немачким односе се у ваздуху као 2:5!

Што се тиче типова, немачке машине знатно превазилазе оне којима ми сада располажемо. Немачки авиони типа Месершмит у стању су да нам онемогуће свако летење дању; преостали би нам само ноћни летови и извидничка служба за сувоземну војску. А шта и на том пољу можемо да очекујемо, показују догађаји последњих осам недеља: 3 септембра срушио се, из необјашњивих разлога, потпуковник Тур са својим авионом, те изгорео заједно с посадом. Из необјашњивих разлога експлодирао је 29 августа један авион над аеродромом По и у пламену се срушио — цела посада била је мртва. На дан 28 јула срушила се једна машина, кратко време после узлета, са сто метара висине — цела посада мртва. Један апарат „Потез“ срушио се 23 јула у пламену, па је и ту погинуло седам чланова посаде. Схватићете, господо, зашто наши пилоти зову своје машине „летећим мртвачким сандуцима“; разумећете речи пуковника који командује ескадрилом бомбардера у Лиону, а који је изјавио: „Дође ли до рата, моћи ћемо храбро да погинемо, али ништа више од тога“. Ви знате, господо, да сам пре три недеље био код генерала Геринга, и да су ми тамо све којешта показали“. Он се насмеја кратко али гневно: „Показали су ми чак много штошта, али свакако не све!“ — и тада настави опет са својом немилостивом озбиљношћу: „Оно што сам видео дозвољава ми да кажем: и немачки авијатичари ће храбро да гину, али поред тога, моћи ће и нешто да учине!“

Даладје је тупо пред себе гледао, као сељак коме је град уништио жетву. Да ли је мислио на авионе који су, уз његово одобрење као министра војног под владом Народног Фронта, били изручени Црвеној Шпанији,

Кабинет Даладјеа

С лева на десно: Рено, Мандел, Кампенки. Затим де Монзи, Даладје. Пореа њега министар спољних послова Боне. Напред десно министар Помаре, звани „Пом“.

те сада недостају у Француској?! Без авијације не може он у рат, а Праг тера на рат, сваким даном све више, чак и сваким часом; ако Праг започне рат, мора и Француска у њ — уистину, ситуација је очајна, као код коцкара који нема храбрости да одмах у почетку положи карте, ма да је свестан да мора изгубити игру.

Тешки часови

Среда, 13 септембар 1938. И данас је опет сјајан, сунчан дан. Париз је обасјан светлошћу, људи на улицама задовољно удишу свеж јесењи ваздух и осећају се као препорођени, јер су уверени да због Чеха неће доћи до рата — но шта мисле њихови министри? Масе, које се тамо-амо крећу по дивној авенији Елизијских пољана, ипак се узбуђују, јер виде да један ауто за другим креће у правцу Елизијске палате, куда је претседник републике позвао министре на већање.

На седници министарског савета дао је господин Лебрен, претседник републике, реч министру спољних послова Бонеу. Опирући се рукама о свој досје и подвлачећи сваку важнију реченицу кажипрстом, упртим у мастионицу која је пред њим, Боне говори: „Фиреров говор у Нирнбергу био је енергичан, врло енергичан, али врата нису затворена и преговори су могући. Пре свега: ниједна непријатељска реч није пала на адресу Француске!“ Сада је министар приказао одјек овог говора у иностранству: у Риму су одлучно за плебисцит у оним деловима Чехословачке где живе Немци — затим Боне извештава о расположењу у Лондону и Прагу, те у кратко наводи садржај извештаја што их је добио од француских дипломатских претставника у Брислу и Букурешту. „Морамо да заузмемо исто такав став као и Енглеска“, закључио је господин Боне.

Господин Думерг, претходник актуелног претседника, имао је обичај да министре темпераментно прекида и да неженантно казује своје мишљење, без обзира да ли им је то било пријатно или није; господин Лебрен не ради тако — он се не изјашњава, неће да покаже, да ли одобрава или не изводе појединог министра, а кад је један говорник готов са својим излагањима, он се учтиво обраћа следећем: „Смем ли Вас замолити, драги министре!“ Господин Шотан, потпретседник владе без портфеља, и господин Патнотр, министар привреде, усвајају мишљење господина Бонеа, али затим долазе до изражаја противна мишљења — то је група Рено, Мандел, Зеј, а њој се придружује и Албер Саро: у спорном подручју не сме се ни по коју цену дозволити да дође до плебисцита! Коначно замоли господин Лебрен претседника владе и министра народне одбране да узме реч.

Даладје се колеба једног тренутка. Сви гледају у њ и још пред очима имају слику, како су га на последњој седници кабинета видели — црвеног у лицу, стегнутих песница, где прокламује вољу за миром, па ипак је решен на рат — али сада он говори сасвим друкчије, ни најмање ратнички: „Морамо Чехословачкој да препоручимо уздржљивост, морамо да сачекамо догађаје“ — и при том он се сећа страшних открића шефа ђенералштаба ваздухопловства Вијмена, и зна да Фран-

цуска мора да попушта, јер једна земља с упропашћеним и растројеним ваздухопловством не може 1938 године да води рат...

Присталице рата у министарском савету погледали су се значајно: колико дуго ће још морати да подносе овог председника владе који је персонификација слабости?!

Али господин Лебрен учтиво пита: „Неће ли бити најбоље да Вама препустим, драги претседниче, да одредите термин следеће седнице?“

„Врло радо, господине претседниче!“ одговорио је Даладје. Тиме је седница министарског савета била закључена. Министри пружише руку претседнику републике, који је још неко време задржао Даладјеа.

Кад је Даладје изишао из претседникове палате, нервозном журбом палио је цигарету коју је сам замотао. Репортери су били подигли своје апарате да га сликају, али је он то суморно одбио, а израз лица био му је толико измучен да су репортери добровољно одустали од сликања.

Кратко време после тога, седео је генерал Веган визави претседника владе Даладјеа. Не воле они један другог, и свако од њих зна шта његов визави о њему мисли. Генерал није решио питање, да ли га је Даладје критичних фебруарских дана 1934 уистину хтео дати ухапсити, како се то причало; но и мимо тога, он није тајио своје антипатије према левичарским политичарима. У свом војничком мишљењу и просуђивању, исказао се је проницљивошћу — кад су у шпанском грађанском рату симпатије Француске, а поготово њене владе, сасвим биле на страни црвених, и кад је било опште уверење да је победа црвених неоспорна, изјавио је он отсечно: „Из игноранције и анархије не може никад да произиђе победа“. Никада није тајио да је одлучан противник владе Народног Фронта, којој је Даладје припадао као министар народне одбране, и увек је устајао против неспремности француске војске, а нарочито против „одбрамбене теорије“, за коју се његов наследник Гамлен тако безусловно залагао. Реченица „Француска мора да има одбрамбену војску“ доводила га је до беснила: „С војничког гледишта“, одговарао је он страствено, „ово схватање је бесмислено и опасно. Бесмислено је, јер

војска мора да се бије, а борба захтева према околностима напад или одбрану. Опасно је, јер нам отуђује пријатеље, а нашим непријатељима препушта иницијативу!" Тако је он у свему сушта противност Даладјеу, јер и претседник владе присиже на „план 22", на Гамленов ратни план, који се ослања на одбрану линије Мажино и рачуна да ће се противник искрвити у бескорисним нападима на њу. Па ипак је претседник владе замолио генерала да дође до њега, јер коначно је Веган био шеф ђенералштаба маршала Фоша; Веган је у Пољској сузбио Русе, кад су већ готово били уништили пољску војску; он је имао врховну команду у Сирији; у кратко, 71-годишњи генерал је најзнатнији од живих француских војника. Утолико теже пада на теразије његово поражавајуће мишљење, што га сада износи на Даладјеова питања.

„С војничког гледишта, француска и енглеска политика гаранција", рече генерал, „једна је лудорија: тиме сте себи наметнули обавезе које ни Француска ни Енглеска нису у стању да испуне. Моје мишљење о недовољној снази француске војске већ знате, господине претседниче. Додаћу да ова војска није у стању да се бори ни у Чехословачкој, ни у Пољској, нити игде другде, него само на нашим границама, а и у ту сврху треба да положи све своје снаге. Што се тиче војних могућности Енглеске, то њена сувоземна војска није тако наоружана да би могла знатне количине трупа да пребаци на европско ратиште".

Тиме је он изнео што је имао да каже, па је отишао. Док се спуштао степеницама министарства рата, селетеле су га успомене на велики рат, док је овде Клемансо дејствовао, у духу је пред собом видео свог обожаваног мајстора, маршала Фоша, како је стојао пред картом Европе што ју је Версај био створио, како је показивао на бојадисану мрљу, која је претстављала Чехословачку, и при томе рекао: „Једнога дана ће за ово овде опет доћи до општег рата!

* * *

Тог истог дана, 13 септембра 1938, у топле часове раног поподнева шетала су два остарија господина под густим крунама дрвореда у Тилеријској башти. Као до-

бри познаваоци баште, они су се каменим степеницама попели до осамљене терасе пред старом зградом, у којој се некада Марија Антоанета играла кожном лоптом. Ова тераса, по страни баште, омиљено је уточиште младих љубавних парова, али и старије, искусније господе, која живе од својих успомена.

„Да, да, мој драги“, рече граф Силвен Бонмаријаж де Серси своје пратиоцу, „једног овако лепог септембарског дана заувек сам се опростио од Хелене. Све је међу нама било свршено. Дадосмо једно другоме последњи пут руку — ја сам се смешкао, а она је имала сузу у оку — збогом! После три корака окренуо сам се, а и она — тада је у мом оку била суза а она се — смешкала!“ У то се разговор опет врати политици. Граф је познавао све водеће политичаре из непосредне близине. Као млад човек радио је најпре под Клемансоом, а доцније под Вивианијем, француским министром који је умро 1925. Увек се граф де Серси залагао за немачко-француски споразум, па када је немачки министар спољних послова Рибентроп у децембру 1938 посетио Париз, био му је стари господин претстављен, и немачки министар спољних послова срдечно га је поздравио. На основу својих солидних веза, дубоког познавања ствари и трезног расуђивања, граф Серси тачно је знао каква је актуелна ситуација.

„Да је Даладје политичар од формата“, рече он, „размахнуо би сада око себе — одрекао би се једном за увек бесмислене источне политике, која проистиче још из времена Луја XIV и не спада више у Европу, која је у Немачкој и Италији добила нову осовину, око које се сада континент окреће“.

„Мислите ли да би он за овакву политику добио већину у парламенту?“

„У томе и јесте ствар — уместо да гледа на Европу, он гледа само на већину у Скупштини! Социјалисте, уопште све левичарске партије су против ауторитативних држава — и за вољу гласова што их са собом доноси господин Блум, Даладје се не решава на нешто ново, да започне нов живот нације, као на пример Немци! При томе, он се не осећа најбоље у својој сопственој кожи, јер у Скупштини он је најмирољубивији човек на свету, срећан кад може на миру да ужива у

свом аперитиву. Унутрашња слабост тера га да се исправа као тобож јак човек! Знате ли нашто ме ово потсећа? Опет је тачно она иста ситуација као и године 1870..."

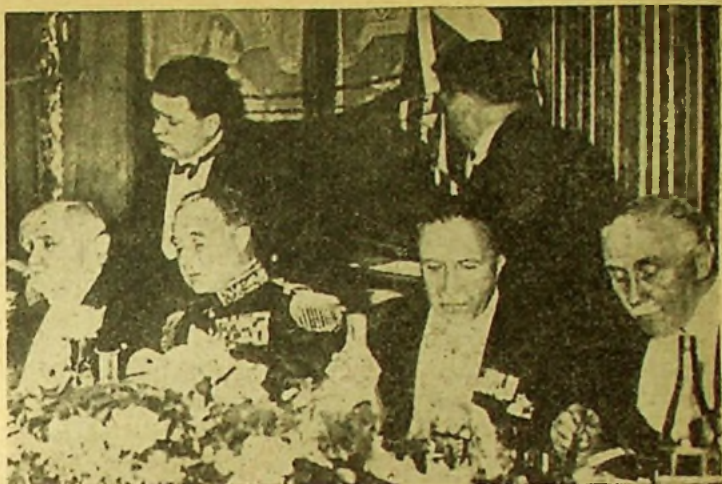
И з л а з

Велико је узбуђење госпoде која су се окупила у Даладјеовом кабинету. Још није ни до каквих далекосежних последица довео Хенлајнов ултиматум прашкој влади, којим се тражи укидање изузетног стања, повлачење чешке државне полиције и казернирање трупа у судетским земљама — но не могу ли сваког часа да наступе компликације? Деси ли се тамо нешто, реше ли се Чеси изненада за борбу, мора и Француска у рат, и то у рат за који није спремна, за који нема ваздушне флоте...Едуар Даладје седи за својим писаћим столом, црвен у лицу, подбочивши се лактовима о сто и буљи пред себе. Министар спољних послова Боне живо наговара Даладјеа. „Треба нешто да се предузме! Не можемо дозволити да нас Чеси натерају у рат као стоку на кланицу!"

Даладје подигне телефонску слушалицу и позове шефа свог кабинета. „Спојите ме одмах са станом господина Чемберлена на Даунинг-Стриту! И да нико у канцеларији не прислушкује! Ваља онемогућити да би ико могао да слуша наш разговор! Јесте ли разумели?"

Даладје је обесио слушалицу. Минуте чекања. Опасне минуте... Шта ли се све у току ових минута може да деси тамо на чехословачкој граници — можда ће у току ових минута који од чешких официра да изда наређење, које може да учини беспредметним сваки даљи разговор с Лондоном... А шта ће Даладје у овом разговору да каже? Нашто се одлучио у току ових последњих, пресудних минута?

Зачује се зујање у телефонском апарату. „Лондон, господине председниче!" Даладје узима слушалицу и чује глас свог шефа кабинета: „Хало, хало! Овде претседник владе! Он би хтео лично да разговара с господином премијером!" Затим: „Извол'те говорити, господине председниче!"

Банкет у Паризу

Други десно је енглески посланик у Паризу, Сер Ерик Фипс.
Десно до њега лорд Милнер, лево генерал Гамлен.

Даладје је покушао да се објасни на енглеском: „Хало, на апарату Даладје. Како сте, господине Чемберлен? Ја сам мислио... Ја бих хтео.. У овим тешким приликама...”

Даладје није могао даље. Његово незнатно познавање енглеског језика издало га је због узбуђења; а тамо преко, с ону страну Канала, покушао је господин Чемберлен да сабере остатке своје француштине што је научио у школи, па тако су оба министра муцала, а да нису тачно знали шта хоће један од другог.

У очајању, Даладје је спустио слушалицу. „Није ли већ овде Фипс?!” Мислио је тиме на господина Ерика Фипса, британског амбасадора у Паризу, кога су замолили да присуствује овом разговору, и хвала Богу — у том тренутку уђе Сер Ерик Фипс, сабран, закопчан, коректан као увек, те почне да преводи на енглески Даладјеове речи: „Ситуација је врло критична... Господин Даладје мисли да безусловно треба предузети нешто ново... Не би ли се дало добити директан контакт с господином Хитлером? Господин Даладје не може, на

жалост, лично ништа у том правцу да учини... Но, не бисте ли Ви могли нешто да предузмете?"

Три присутна Француза чују да Чемберлен нешто у телефон говори — дабоме, они чују тек неко неодређено зујање, јер је слушалица на уху господина Ерика Фипса — али уздржавају дах. Шта ли ће Чемберлен да одговори?

Сер Ерик Фипс одложио је слушалицу. „Господин Чемберлен мора још да размисли о предлогу. Али у принципу је сагласан“.

* * *

Шеф кабинета претседника Даладјеа ступио је у кабинет свог претпостављеног, кога назива „патрон“ (газда). Господин Роже Женеврије, коме још нема 40 година, изгледа добро и преплануо је у лицу — тек што се вратио са одсуства,веденог на француској Ривијери. Он је привржен Даладјеу, тишти га само то што Даладјеова љубазница, маркиза Крисол, тако често долази у министарство, и увек наступа као да је код куће, „хоће да импонује“ — што је мишљење не само његово него и свих чиновника у министарству. Служитељ у кабинету давао је израза овом општем мишљењу тиме што је маркизу назвао „la patronne“ (газдарicom, шефовicom), чиме је испољио и своје неповољно мишљење о Даладјеу — уосталом, свако зна да она командује Даладјеу.

„Но, шта има, младићу?“ упита Даладје. Још није добио одговор из Лондона, али је понешто спавао и одморио се, а још није посегао за флашом, да би се умирио.

„Господин Фланден је овде“.

„Добро, нека уђе“, одврати Даладје, и висок лик бившег министра Фландена појави се у кабинету. Он долази у својству претседника „Демократског Савеза“, највишег партијског удружења, које се састоји од претставника парламентарног центра и умерене деснице. Увек је он био непомирљиви критичар злокобног Народног Фронта, па се сад залаже за паметан споразум с Немачком, ма да су познате његове тесне везе с енглеским политичарима. Фланден излаже своје мишљење о актуелној ситуацији, а Даладје га без речи слуша.

„Господине Даладје“, рече Фланден врло озбиљно, „знам да имате законско право да наредите мобилизацију, али ја Вам најодлучније оспоравам морално право на то. Јер мобилизација је данас готово једнака објави рата, а до ове не може да дође, према члану 9 француског устава, без претходног одобрења парламента“.

„Ради се о виталним интересима Француске, господине Фланден“, убади Даладје, „и треба брзо да се дејствује, ако то околности траже!“

„Сви се Французи слажу у томе да животне интересе Француске ваља бранити“, одговорио је Фланден. „Али нико нема права да означава извесне интересе као животне, који то стварно нипошто нису!“

Даладје је већ хтео да плане, али се ипак уздржао. Могао би још да излане, како је необичан предлог учињено премијеру Чемберлену, да би се рат избегао; а он то неће да каже: још није добио дефинитиван одговор из Лондона.

„Народ неће рат“, наставио је Фланден. „Ја управо долазим из департмана Јон, где је моја кћер удата. Разговарао сам с многим сељацима: од наших војника који су пали у прошлом рату, 80% их је сељачког порекла; уза све то су сељаци спремни опет да маршују, ако би — француско тле било угрожено. Но они неће да иду у рат, да би спречили три и по милиона Немаца да се придруже својој отаџбини!“

Господин Фланден је устао и Даладје га прати до врата. Већ је Фланден положио руку на кваку, кад га Даладје задржа.

„Фландене“, рече он, „будите уверени да сам предузео само најнеопходније мере. Буде ли потребно, сазваћу парламенат. Али и Ви сте били шеф владе у тешким тренуцима — схватићете да има ситуација, кад интервенција партија може све да поквари! Верујте ми, предузео сам и последњи корак да спасем мир, али све је још у ваздуху — од свега срца Вас молим, не чините ми тешкоће!“

Фланден је отишао, а да га ни последње Даладјеове речи нису успокојиле. Кад је стигао кући, издиктирао је све што је мало пре био рекао претседнику влада, те му је по служитељу послао своје прибелешке;

али се није ни тиме задовољио — пошао је лично до претседника републике и предао му је исти такав меморандум.

Кроз то време заузео је у Даладјеовој соби столицу, са које је малочас био устао Фланден, господин Леон Блум, јеврејски вођа социјалиста. Он изгледа врло неговано у свом тамноплавом оделу и елегантној, тамној кравати. Сада посетилац ћути, а Даладје говори — пред шефа партије, за кога осећа симпатије, износи погледе на ситуацију који су дошли до изражаја на последњој седници министарског савета. Господин Леон Блум саглашава се с њима, па га Даладје изричито пита: „Јесте ли сасвим сигурни да ће партија бити уз Вас?”

„У оваквим стварима не играју нијансе у схватању никакве улоге — у томе се слажемо!” одговорио је господин Блум и наставио: „Уверен сам да ће Хитлер устукнути, ако се против њега наступи с довољно енергије!” Он још није научио, ни познао, да су се сва његова претсказивања, изнесена с толико претенциозне сигурности, показала као нетачна. 10 фебруара 1934 он је био написао: „У Сарском подручју немачки фронт из дана у дан губи од утицаја” — гласање у Сару доказало је противно; 16 јануара је прорицао: „Италијани ће у тропским кишама Абисиније да се топе као фараонова војска у Црвеном Мору” — три месеца доцније ушао је маршал Бадоло у Адис-Абебу... И нико није заборавио комичну сцену, кад се он на социјалистичком конгресу хвалио као нов човек: „Потребан нам је вођа!” грмео је он у дворани. „Да бих био Ваш вођа, мора у човеку да се пробуди један други човек” — Нико није схватио ове нејасне речи, али у истом тренутку иза силуете говорника појавио се један други човек, као да се десило чудо магичног одвајања личности — то је био само келнер који је господину Блуму доносио његов чај од камилице. Овај Леон Блум био је са својом владом Народног Фронта крив за скандалозну привредну декадансу Француске — али је господин Даладје, пре и после тога, много на њега полагао, јер су му били потребни социјалистички гласови, кадгод би у парламенту дошло до гласања. Зато се он и сада са собом борио, не би ли свом интимном пријатељу саопштио, какав одговор очекује из Лондона — али је одолео на-

пасти и прећутао, те је тако првипут у француској политици била у току једна акција за коју је уистину само пет људи знало, а ови су „ћутали као заливени“. То је нешто сасвим ново, јер је француској политици својствено да сваки министар својим партијским друговима прича о актуелним догађајима, о ономе што је претседник рекао њему а он претседнику, тако да је у Паризу свако, ко је имао добре везе, могао да сазна све, чак до најинтимнијих разговора.

* * *

Ове вечери изгледало је париско министарство спољних послова као настањена кућа, у којој кирајџије преко ноћ остају на ногама, али се светлост не пали у свим собама. У „салону амбасадора“ на првом спрату седи неколико посланика, специјалиста за спољну политику, те живахно дискутују. Реч води посланик Брине, кога су позвали доцкан увече, јер су у министарству требали адресу судетског посланика Кунта, а Брине ју је знао, јер га је једном као адвокат заступао. У то се појави министар Монзи, погледа присутне и у чуду запита: „А где је Пом? Зар уопште није овде?“ Хтео је он, наиме, с министром привреде Помареом још једном до министра спољних послова Бонеа, да би му изнели своје мишљење о важности источне Европе. „Ко има Беч, тај држи цео исток у рукама“, изјавио је он с патосом, али није доспео до Бонеа, јер у том тренутку — већ је 10 сати, — појави се чешки посланик. Он је дошао у фраку, вероватно долази с неке друштвене приредбе и веома се жури. Поздравио је господу у журби, те ишчезао у министровој соби.

Господа у „салону амбасадора“ се погледају — изгледа као да се нешто десило?!

У оном истом друштву, које је чешки посланик очекивано напустио, наишао је Сер Ерик Фипс на министра финансија Реноа. „Но, шта кажете о најновијој вести?“ упитао је Енглез господина Реноа.

„Каква вест?“ рече господин Рено, старајући се да изгледа као да је незаинтересован, јер не би хтео признати да му последње вести нису саопштаване.

Сер Ерик Фипс примећује на то без икаква узбуђења, јер нема те вести на свету која би га могла из-

бацити из концепта: „Сер Невил Чемберлен састаје се сутра с господином Хитлером! Ово је идеја господина Даладјеа!“

Господин Рено је запрепашћен. Тако нешто сазнао је случајно у једном друштву! Па ипак се мајсторски свладао и одговорио: „Тако, тако...“

Тада је господин Рено, забавивши главу према стражњем делу оковратника, пошао у велики хол дома, у коме је био гост, те је служи рекао гласније но што је било потребно: „Позовите одмах министра Мандела! Није ли више у министарству колонија, биће сигурно у Рицу!“

Слуга одговори: „Одмах, господине министре!“ и потражи везу. Међутим, господин Рено је нестрпљиво шетао горе-доле. Невероватна је управо Даладјеова савомоља! Овог немогућег претседника владе ваља уклонити, а за то му је потребан Мандел...

„Господине министре, господин министар Мандел је на телефону!“ саопштио је слуга, а Рено похита к телефону, и зачује носни глас који је рекао: „Овде Мандел!“

„Овде Рено“, зачује Мандел од своје стране, и затим: „Кажите ми, Мандел, јесте ли обавештени о томе да Чемберлен путује у Берхтесгаден?“

„Куда?!“

„У Берхтесгаден — састаје се с Хитлером!“

„То је немогуће!“ повиче Мандел. „За то бисмо ми морали да знамо!“

„А што је најневероватније: ово је Даладјеова идеја!“

„Искључено!“ повиче господин Мандел. „Искључено! Сигурно бих нешто дознао!“

„Овај час ми је то Фипс рекао!“

Господин Мандел није могао више да сумња, јер је знао да британски амбасадор, коректни господин Фипс, каже овако нешто само онда кад то посве сигурно стоји. Први пут је господина Мандела издала његова тајна служба прислушкивања! Остали министри прошли су још горе: сазнали су за овај сензационални догађај тек следећег јутра из новина!

Господин Невил Чемберлен
Цртеж француског карикатуристе Лиона, који је приказивао своје политичке цртеже фебруара 1938 на париској изложби хумористичких цртежа.

Једно мучно питање

19 септембар 1938. Дипломате путују: Господин Чемберлен отпутовао је из Лондона за Берхтесгаден и опет натраг у Лондон; господин Даладје и Боне, његов министар спољних послова, били су у Лондону, да чују шта је Чемберлен од Фирера сазнао, па су одмах одлетели натраг у Париз, те се сада са својим колегама налазе у Елизијској палати — на седници министарског

савета, под председањем председника републике, Лебрена. Кад су напустили авион на париском аеродрому Ле Бурже, било је 9,40 часова — за 10,45 заказана је седница министарског савета, на којој има да поднесу извештај о резултату лондонских преговора.

Обична слика: ауто за аутом долази у почасно двориште Елизијске палате; све су то државна кола, јер сваки министар претендује да му се аутомобил стави на расположење. Само господин Патнотр, министар привреде и многоструки милионар, долази у својим сопственим колима, у врло луксузном аутомобилу што га тера шофер у плавој ливреји са баршунастим реверима и позлаћеним дугметима.

Господин Даладје пење се полагано стубиштем које води к улазу и које је прекривено црвеним тепихом; изгледа да је тешка ташна што је носи под руком. Кад је стигао до својих колега, види се да је још у црном оделу, док су остала господа већином у сивом. Само један још, господин Мандел, има црно одело, јер он је увек у црини, као да жали за неким, па је то допринело да су га колеге између себе називали „cochon triste“ („тужно прасе“).

„Смем ли Вас замолити, господо, да заузмете места“, рече председник републике, па кад се то десило, обрати се на Даладјеа: „Драги председниче, ми пажљиво слушамо!“

Даладје почне да говори. Говорио је тако тихо да је министар трговине Шапделен на другом крају стола морао да метне руку на уво, не би ли чуо његове речи.

„Чемберлен нас је о својој посети у Берхтесгадену известио тек сумарно“, рече Даладје. „Он је констатовао да је господин Хитлер врло одређен и веома одлучан. Од почетка до краја разговора, Фирер је наглашавао своју решеност, што је на господина Чемберлена оставило врло снажан утисак. Тада нам је господин Чемберлен изложио гледиште британске владе: тражи ли Хитлер за судетске Немце право самоопредељења, не може томе да се успротиви ни једна демократска влада. Зато је британска влада одлучила да Прагу хитно саветује да попусти. И већ је чехословачкој влади пријатељски саопштено да ће морати да се одрекне судет-

ских крајева, који за њихову државу претстављају само несносно оптерећење“.

Ни код једне реченице није Даладје издизао глас. Осећао се утучен, јер Француска није савезничкој Чехословачкој смела да препоручи да се одупре новој Немачкој, пошто је тако слабо наоружана да у случају потребе није у стању да помогне свог савезника, баш као ни Енглеска. Он је осећао шта његове колеге, поготово његови непријатељи Мандел и Рено, овог часа мисле: „Дакле, опет дипломатски пораз, као 1936 у питању ремилитаризације Рајнске области, као у марту ове године (1938) у питању прикључења Аустрије Рајху“... Да би сам пред собом заташкао признање о овом новом поразу, да би га сакрио пред својим политичким противницима, почео је да извештава о свом предлогу који је бар будућност имао да спасе: „Предложио сам британској влади следеће: буде ли се Праг одрекао судетских земаља, морају Француска и Енглеска да гарантују опстанак Чехословачкој. Нису још сви британски министри за то, али Чемберлен и Халифакс су безусловно за мој предлог: енглеска граница није само на Рајни него и на Ческој шуми“.

Први је затражио реч господин Мандел. Он има да постави свега једно питање, и он то чини толико реско колико му то његов назални глас допушта: „Шта ће се десити, ако Праг одбије француско-британски предлог?“

Завлада је гробна тишина. Са својих неколико речи Мандел је открио рану — јесу ли Француска и Енглеска уопште вољне, и у стању, да ишта предузму против немачке победе?

Нико није одговорио на Манделово питање, ни Даладје, ни министар спољних послова Боне, па је Мандел наставио: „Буде ли Праг одбио — да ли ћемо упркос тога Хитлеру да саопштимо франко-британску основу?“

Даладјеово лице облило је тамно црвенило. „Не!“ рече он храпавим гласом. „Одбије ли Праг, мора да се преговара испочетка“.

Колико је Даладје био црвен у лицу, толико је министар спољних послова Боне био блед. Он пришапне нешто на уво свом суседу, министру ваздухопловства Ги Ла Шамбру, а овај даде главом знак — одобрења.

Тада су узели реч остали министри, један за другим, сваки кратко, само за две минуте: „Не можемо ми

допустити да наше држање зависи од одлуке Прага“, рече покашљавајући господин Шотан. „Ја сам уверен да ће Праг прихватити“, рече министар финансија Маршандо — али „тврди“, Рено, Кампенки и Мандел му противрече: „Пре свега, није нипошто сигурно да ће Праг прихватити; у другом реду, није то ни пожељно“. Њих тројица су против попуштања, њих тројица хоће рат.

У то је министар спољних послова Боне подигао прст, па га је господин Лебрен позвао да говори. Да би његовим речима дао што више значења, рекао је господин Лебрен сасвим свечано: „Господин министар спољних послова има реч“.

„Молим министарски савет за овлашћење да предузмем хитне кораке код прашке владе — чини ми се безусловном потребно да у Прагу сасвим јасно упознају одговорност којој се излажу за случај неприхватања наших и енглеских предлога. Истина, ови предлози значе жртву — али у исто време значе и спасавање мира“. — У овом смислу говорио је министар спољних послова Боне, а кад је завршио, нико више није узео реч, чак је и ратна партија ћутала — ако је тако како Боне каже, ако се не сме охрабрити Праг, а да се не доведе у опасност сигурност Француске — шта ли се још може учинити?!

Претседник републике прекрио је лице рукама. Нико ништа не каже. Опет ћутња, тешка ћутња...

Коначно се тргне господин Лебрен. „Господо“, рече он, „да ли одобравате изјаве што су их овде дали господин претседник министарског савета и господин министар спољних послова?“

Сви дадоше главом знак одобравања — дабоме с различитим осећајима.

„У Ваше име захваљујем обојници госпoде што су се у Лондону тако успешно zaloжили за интересе Француске“. Претседник Лебрен је устао, седница је закључена.

Господин Боне упутио се одмах у министарство спољних послова на Орсејском Кеју, где га је већ чекао чехословачки посланик Осуски. Цео час су они разговарали; кад је посланик поново изишао из министровог кабинета, спазили су новинари, који су напољу чекали,

једног тешко потресеног човека. „Видите пред собом“, рече он, „једног осуђеника, који је суђен без саслушања“ — Ове речи имале су огромно дејство, јер нико није водио рачуна да је Праг само зато био приморан у овом часу на жртве што је дозволио да прође 18 година, а да ништа није било урађено у решењу судетског питања!

Овог понедељника после подне појавили су се француски и британски посланик заједно код Бенеша, те су му изручили предлог својих влада о томе шта треба да се предузме у судетском питању.

Покушај сметања

У кабинет министра правде Пола Реноа ушао је господин Мандел. Министарство се налази непосредно до хотела Риц на Вандомском тргу, али министров кабинет има изглед на баште на другој страни. Мандел је као увек црн, сух, разум без душе; Рено забацује главу унатраг, као увек кад је узбуђен, а руке је укрстио на леђима, тако да му се капут на њима набрао.

„Првипут“, рече Мандел, „сагласан сам с комунистима. Они траже да се против Фландена (министра спољних послова за време немачке окупације Рајнске области) дигне оптужба, јер је допустио да се без отпора напусти демилитаризована зона!“

„Јесте ли већ читали данашњи „Humanité“ (орган француских комуниста)?“ запита Рено. Он извуче једне новине из брда хартије и прочита из њих ове редове: „Даладјеово министарство оспорава уговоре, који носе потпис Француске, и потписује нову капитулацију пред фашизмом!“

„Боне је изгубио нерве. Он непрестано говори“, примети Мандел.

„А Даладје се колеба тамо и амо — окреће га сваки дашак ветра!“

На тренутак је занемео разговор, чији је смисао обојици јасан — свако од њих мисли, кад ли ће наступити моменат, те ће они крмило државе добити у руке, која ће тада ударити другим правцем...

„Сви говоре само о нашој слабости“, рече Рено. „Разговарао сам с генералом Спирсом: јавно мишљење

Енглеске отворено је против Чемберлена. Шта Черчил каже?"

„Ви знате његову формулу“, одврати Мандел. „Француска и Енглеска имале су да бирају између срамоте и рата. Изабрале су срамоту — али ће скоро имати и рат“. На овај начин Черчил вешто сакрива решеност Енглеске да и даље настави своје фатално мешање у питања европског истока.

„Черчил мора да дође у Париз“, одлучно каже Рено. „Ја ћу то уредити — молим Вас, ступите одмах у везу са чешким послаником — он не сме Бонеа да узима озбиљно, он мора Праг да опомене да не сме попуштати — Бенеш треба да нађе било какав одговор, којим ће одлука бити одгођена, док не разговарамо с Черчилом. Пође ли нам за руком да оборимо Даладјеа, Чехословачка је спасена!“

Следећег дана стигао је Черчил у Париз и довео са собом свог интимуса, бригадног генерала Спирса, Енглеца који је одрастао у Паризу и боље говори француски но енглески, чије су симпатије сасвим на страни Француске. У ово време, Черчил није био друго него „Member of Parliament“, члан парламента, који је имао седиште у стражњим клупама конзервативне странке, те хушкао и роварио против премијера Чемберлена. Он је био изван себе због политике коју је „старац“ (друкчије он не зове Чемберлена) био повео. У часовима одмарања, он се бави сликањем пејсажа (потписује их именом Шарл Марен); али сада је то запустео, и цело време проводи у интриговању против Чемберлена, да би сео на његово место, као што Рено и Мандел раде против Даладјеа. Зато је на Реноов позив одмах долетео у Париз, и сада седе господа у једном салону хотела „Ric“ за вечером. Рено и Мендел позвали су још неколико својих једномишљеника, све министара, који су против Даладјеа а за рат. Ту је господин Кампенки, адвокат и министар морнарице; ту је такође Жан Зеј, јеврејски адвокат, 34 године стар, који се поноси што је у једној песми обешчастио француску заставу, као нико пре њега; међутим, ово није сметало Леону Блуму да му, у време владавине Народног Фронта, дадне положај министра просвете, који је задржао и под Даладјеовим претседништвом. Он спада у ред најнеобузданијих рат-

них хушкача, те и не слуги да ће у рату, што ће га он и његови пријатељи следеће године изазвати, бити ухапшен као дезертер и осуђен на депортацију. Ове присталице ратне странке, који иначе у Паризу воде реч, при овој вечери у Рицу играју сасвим незнатну улогу — чак и Рено није друго но послушан ученик, јер нико од њих не може да се мери с виталитетом Винстона Спенсера Черчила. Овај дежмекасти човек гојазна лица, који је непосредно до пред вечеру пушио своје дебеле и четвороугласте цигаре, једе и пије сада за тројицу — при томе он води разговор, а други не стижу него тек поједине речи да убаце у дебату. Черчил говори безобзирно гласно, и зато је Рено за овај састанак изабрао овај одвојени салон, јер он познаје Черчила, који има обичај као „enfant terrible“ своје мишљење сасвим гласно да исказује, без обзира ко ће све чути његове непромишљене изјаве, шта више, његове погрде на адресу водећих људи. Али Мандел се трза свакипут кад се отварају врата — додуше, то су само келнери који долазе и одлазе, али ко зна нису ли напољу и неки прилушничари?

„Овај Даладје мора да оде!“ повиче Черчил, и то је резултат ове вечере. Следећег јутра потражио је Черчил претседника парламента, господина Ериа — овај је постао огорчен непријатељ Даладјеа, те га Черчил моли за подршку у случају да уместо Даладјеа постане претседник владе, јер је и Ерио присталица ратне странке. Черчил се добро сналази међу члановима радикал-социјалистичке странке. „Енглески конзервативци“, тако је он једном изјавио 1924 године, „који знају шта хоће, највише су заинтересовани за то да у Француској буде на власти социјалистичка или радикал-социјална влада. Ове владе стају земљу скупо, чланови ових влада као и њихове партије имају енормне потребе за парамма, па кад им човек удовољи, сигуран је за њихову верност“.

Док је енглески премијер Чемберлен у Годесбергу по другипут преговарао с немачким Фирером (22—23 септембра 1938), покушао је Форин Офис (енглеско министарство спољних послова) на Даунинг Стриту одлучно да омете ове преговоре: 23 септембра, у 5 часова после подне, споразумео се Форин Офис с Орсејским Кејом да прашкој влади ваља препоручити пуну моби-

лизацију, што се и десило. Исте вечери упутио је господин Чемберлен у Годесбергу молбу на Немце и Чехе да се уздрже од свих мера које би могле довести до инцидента...

У Паризу је ратна странка од часа до часа добивала у утицају — пре но што је Годесбершки меморандум био и објављен, већ је био одбијен као неприхватљив. На своје запрепашћење, Даладје је констатовао да је расположење у кулоарима парламента постало сасвим ратничко! Његова је једина политичка максима да при гласању у парламенту ваља добити већину. Кад је грађански рат у Шпанији био завршен поразом црвених, рекао му је министар спољних послова Боне: „Слушајте, већ је крајње време да генералу Франку пошљемо свог посланика!“ — а он је одговорио: „Ван сваке сумње — али то би ме при следећем гласању могло да ослаби за 80 гласова!“

Због тога је он сада преко реда нервозан. Зна Даладје да Француска не може у рат, јер је стање њеног ваздухопловства катастрофално! А сада одједном терају парламентарци на рат... Али не само они — и ђенералштаб му се јавља и огорчено му приговара што допушта да се Немцима уступе подручја у којима се налазе утврђења што су их Чеси изградили тачно по узору линије Мажиноа, јер су они у своје време од Француске добили планове...

Пред Даладјеом налазе се посланици који оштро устају против попуштања визави немачких захтева. Он је у страшној неприлици шта да одговори — и опет прибегава пози „јаког човека“. Удара шаком о сто и виче на сав глас: „Буде ли Чехословачка нападнута, Француска ће извршити своје обавезе!“

Један од посланика не да се обманути. „Едуарде“, рече он, „мислиш ли тиме садашњу Чехословачку, или нову Чехословачку без судетских земаља?“

Даладјеа облије тамно црвенило, јер је ово питање погодило у живац. Да би сакрио своје праве намере, он одговара дугачким и пламеним говором, те коначно прочита партијским друговима последњу страну Гамленова меморандума, на којој шеф ђенералштаба приказује потребу војне интервенције у корист Чеха.

Господа одлазе, више збуњени него поучени. Они не знају да је на првим странама овог Гамленовог меморандума наведено, какве се све невероватне тешкоће супротстављају војној интервенцији у корист Чеха — Даладје, наиме, показује, већ према потреби, или прве странице овог меморандума, или последњу...

У ноћи је министарски савет у Паризу решио да се спроведе јавна делимична мобилизација француске војске; тајна мобилизација била је већ дуже време у току.

Запрепашћење у Лондону

„Господине Чемберлен, Ваш споразум што сте га у Годесбергу закључили с господином Хитлером неприхватљив је за Француску!“

Господин Невил Чемберлен мисли да није добро чуо. Да ли је то онај исти Даладје који га је 13 септембра телефонски позвао у помоћ; да ли је то председник владе оне земље која овог тренутка уопште не може да води рат?! Па ипак, ево сада, 25 септембра, Даладје седи у Лондону визави њега и ватреним речима приказује како ће цео француски народ да буде уз њега, ако се успротиви одступању граничне територије од стране Чехословачке. Ово нарушава све Чемберленове планове, јер он зна зашто је летео, најпре у Берхтесгаден а затим у Годесберг: У целом Лондону нема ни једног сигурног склоништа против бомбардовања, а управо је смешно како мало има антиавионске артилерије. Сада, у септембру 1938, Енглеска не може да започне никакав рат — но ако га Французи пошто-пото хоће, нека га и воде... „Изгледа ми потребно да овамо дозовете господина Гамлена“, одговори коначно Чемберлен.

Следећег јутра (26 септембра) стигао је шеф француског ђенералштаба. У сали за већање у министарству спољних послова на Даунинг Стриту висе велике карте средње Европе, источне границе Француске с линијом Мажино и с немачким „Западним бедемом“. Овај бедем називају демократске силе „Зигфридовом линијом“ — она се гради од 20 јула, а сада на њој ради готово 280.000 људи; подигнута су на њој већ снажна утврђења, али посао још није готов. С оловком у руци Гамлен је лако прелазио преко ове линије, без икаквих тешко-

ћа он је у овом тренутку запоседао, у теорији, Немачку. Али кад је Гамлен дошао до краја својих излагања, искрсло је једно велико питање: „У овом предузећу“, примети Гамлен, „сасвим је природно да бисмо били упућени на издашну помоћ британских трупа. Пре свега, морала би нам Royal Air Force (британско ваздухопловство) са снажним флотилама да стоји на расположењу“.

Присутни енглески министри изјаснили су се прилично неодређено о Гамленовим излагањима, а Чемберлен био је сасвим на чисто да је ова француска концепција чиста фантазија, и ништа више. Зато је учтиво рекао да Велика Британија мора у првом реду да мисли на безбедност свог острва — и да се решио да попусти немачким захтевима, јер ни Енглеска ни Француска нису војнички у стању ишта друго да предузму: не иде он за тим да одржи мир, него да још одгоди рат.

Даладје се опет вратио у Париз и „човек јаке руке“ тешко се забринуо какав ће одјек у његовој сопственој земљи да изазове његово држање у Лондону. Јер није тачно да „цео француски народ“ стоји позади њега, решен на рат, него су за то само партије левице — а већ се јавља жестока опозиција, која зна како ће да упливише на господина Даладјеа: саопштиће му да ће при гласању у парламенту најмање 200 гласова да буде против њега...

Овај моменат, кад се овај колебљиви човек изненада опет побојао рата, који је мало пре сам хтео да изазове, искористио је његов министар спољних послова Боне, који је тачно знао да Француској ништа друго не преостаје до ли политика попуштања. Позвао је к себи енглеског амбасадора Сер Фипса, који је био за исту политику као и његов премијер и није се одушевљавао за опасан и самовољан курс што га је терало лондонско министарство спољних послова. Фипс је одобрио Бонеову намеру да француском амбасадору у Берлину саопшти, да Француска нипошто није противна преговарању, како би то могло да изгледа. На то се Фипс и Боне растадоше, око 11 часова увече. Али већ три часа доцније, енглески амбасадор опет позове Бонеа. „Хало, господине Боне, већ је врло касно, већ је око 2 часа — но не бих ли ипак могао још једном с Вама да разговарам?“

„Срећан пут, мистер Чемберлен“
викнуо је лорд Халифакс, енглески министар спољних послова,
(трећи десно) за авионом који је трсбао енглеског премијера од-
нети у Минхен; али он је знао да Чемберлен путује само зато
што Енглеска још није спремна за рат.

Господин Боне још није легао, јер му није до спа-
вања у овако критичним ноћима, а није ни сам: посла-
ник Пијетри и шеф кабинета су још код њега. „Добио
сам наиме једно важно саопштење из Рима“ — наста-
вио је Фипс.

„Хоће ли Мусолини да посредује?“ повиче брзо
господин Боне, срећан што се пружа ова нова могућ-
ност.

„То он није директно изјавио“, одговори Фипс, „али
је дао разумети да не би одбио посредовање, кад би
га зато замолили!“

„Хвала лепо, много захваљујем!“ одговорио је го-
сподин Боне, те је заједно с пријатељем конципирао
један телеграм — не можда на Дучеа, јер после двого-
дишње владавине Народног Фронта није Француска ви-
ше у стању да се обраћа директно на фашистичку Ита-
лију. Не, ваља се држати Енглеске — Енглеске, која је
године 1935 Француску нахушкала против Италије. Зато
је Боне саопштио господину Чемберлену да је Фран-

цуска вољна да учествује у преговорима у четверо. Био је већ последњи час кад је то Боне урадио (28 септембра, у 3 часа ујутру), јер се у Паризу веровало да ће Немачка још истог дана, око 14 часова, мобилизовати, не буде ли Праг пристао на уступање судетских земаља. Тако је у последњи тренутак дошло до састанка четворице у Минхену — али још пре него ли су се тамо састали Фирер, Дуче, Чемберлен и Даладје, изјавио је овај последњи: „Јест, ја летим у Минхен, али тамо нећу да попуштам!“

Неочекивани преокрет

30 септембар 1938. Нешто после три часа после подне, приближавао се аеродрому Ле Бурже један средно-сиви авион; то је „Блок — 220 — Поати“, који је Даладјеа из Минхена доводио натраг у Француску.

Даладје је очајан. Он је у Минхену попустио — потписао је тамо све, зашто је у Паризу и Лондону био изјавио да је неприхватљиво: Чехословачка мора судетске крајеве да уступи Немачкој. Како ли ће своје држање да оправда у Паризу?! Може ли да каже: „Морали смо све да прихватимо, јер немамо ваздухопловства?!“

Залиха шампањца била је знатна на авиону, али се осетљиво смањила — у свом очајању, Даладје је посегнуо за својим старим сретством за успокојавање — пио је и опет пио... Сада је пилот зауставио мотор, да би атерирао — Даладје је гледао доле, сав црвен у лицу и смућена погледа, те га поново спададе ужас: та, доле се све црни од људи! Истог тренутка почне земља да се сагиба према њему, јер се авион спуштао, а Даладје је затворио очи и уздишући рекао својим пратиоцима: „Каменоваће ме! На комаде ће ме разнети — викаће: издао си Француску!“

Авион је стао. Даладје је изишао из кабине, очајна лица, спуштене главе. Ту су били: заменик претседника владе Шотан, министар спољних послова Боне, врховни командант Гамлен, господа из немачке амбасаде и из осталих дипломатских претставништава. Поздрављају га — Даладје мисли да сања, не може да схвати — избило је клицање и ваздухом се ори све снажније: „Живео Даладје! Живео Даладје! Живео мир!“ Очекивао је да

ће га злоставити као издајцу, а гле, славе га као спасиоца мира...

Једва је могао кроз масу која му је клицала да се пробије до аутомобила. Боне је сео до њега, па како је ауто морао лагано да вози кроз одушевљену масу, видели су Паризлије нешто што су дотле запазили само на сликама које су приказивале вође двеју ауторитативних држава: стојећи у аутомобилу, Даладје је од здравља и захваљивао се на одушевљеном клицању грађанства.

Као да се препородио. Узбуђено причао је Бонеу да га је посетио фелдмаршал Геринг, те је ову посету, која је одговарала конвенционалној међународној учтивости, уздизао до небеса. „Маршал и ја из темеља ћемо преуредити Европу!“ рече Даладје, сијајући од радости и необично потсећајући на Тартарена из Тараскона, јужно-француског хвалисавца. Боне није много говорио. Радо би био пошао у Минхен, јер све што је Даладје тамо урадио није друго него његова, Бонеова политика — али вечно неповерљиви Даладје није га са собом повео... На свежем ваздуху, за време вожње у отвореном аутомобилу, испушило се дејство шампањца, па је Даладје приметио меланхоличну Бонеову резервисаност. „Знате ли шта, Боне“, рече он, „у суштини, Ви сте у свему били у праву!“

Ауто је стао у улици Сен Доминик пред министарством рата, где је Даладје имао свој кабинет. Он је изишао из аутомобила и у пратњи својих пријатеља јурнуо по степеницама до свог кабинета; узбуђен због свега што је мало пре доживео, огледао се журно око себе — нема ли ту шта да се пије? Јест, овде је флаша црвеног вина — али нема чаше. Шта га се тиче! — и пријатељи, који су мало касније ушли у кабинет, спазили су претседника владе како пије вино директно из флаше.

Напољу су клицале масе, понављајући „Даладје! Даладје!“ Мора напоље, мора да се покаже — он то и уради, и поново се захоре поклици. Огромна радост обузела је цео Париз — нема рата, а сви знају да у Паризу нема противавионских склоништа ни гас-маски — говорило се да нема ни противавионских топова, и да су у последњи час за одбрану Париза довукли по-

морску артилерију! Људи се тискају по улицама; непознати се довикују, да би дали срцу одушке; пријатељи и знанци под руку крећу у каване, да би пили за мир. Ресторани су пуни; опет се испуњују и радње, које су последњих дана биле празне — на све стране виде се радосна лица, чује се смех.

А горе, у кабинету претседника владе, с ужасом гледају пријатељи Даладјеа, како се скљокао, подбочивши руком главу о писаћи сто. Растужио се над лажним ореолом, који му је ово клицање дало. — Паризлије га славе као јака и смишљена политичара, а уистину је све што је урадио било диктовано слабашћу Француске и зависношћу од Енглеске — шта ће да буде, кад се напољу слегне ово триумфално расположење?!

Припреме

„Не тако брзо, господине министре, не тако брзо — па ће бити непрекорно!“

Господин, којем је упућена ова примедба учитеља играња, престао је да игра. Џаз-оркестар почео је изнова да свира, па господин опет клизи и цупка по паркету, али лаганије но пре, тако да је овог пута учитељ играња задовољан: „Одлично, господине министре, одлично!“ рече он, а млада госпођа с оксидираном косом платинске боје, с којом министар игра, смешка се задовољно. Њен партнер је господин Винстон Черчил, који се овог тренутка, у јануару 1939, налази на опоравку у Кану, монденском зимовалишту на француској Ривијери, и овде учи најновију америчку игру „Big apple“ („Велика јабука“). Вративши се са својом дамом своме столу у отменој касини „Код амбасадора“, он јој, задуван напором игре, рече: „Налазим да ова игра није тако тешка као „Lambeth walk“.

После извесног времена он устане и опрости се од даме. Ма да је већ касно — а њему је већ 65 година — не мисли он на спавање, него се упути у салу за коцкање, купи улазницу за 55 франака, и почне да се коцка. Губио или добивао — он је истим лаганим темпом одбијао димове из своје дебеле цигаре, те играо истрајно, упорно, равнодушан према губицима, чврсто убеђен да ће моћи да победи срећу својом упорном тврдоглавошћу. Устао је тек око 5 часова ујутру, кад се сала за коцкање затварала. Излазећи, наиђе на јеврејског књижевника, који пише под именом Андре Мороа, те је

страствени присталица Енглеске у Француској. Черчил га одмах дозове — али не прича о игри „Big apple-a“, ни о својим губицима на коцки — него неочекивано, без икаква увода и прелаза, као да наставља ток својих мисли, које су га упркос „Big apple-a“ и коцкања непрестано и једино окупирале: „Мороа, нисам с Вама задовољан! Шта сам Вам рекао 1935, — сећате ли се, кад смо се у Лондону састали код моје тетке? Не бисте смели више да пишете романе и биографије, но уместо тога сваки дан да саставите по један чланак за новине, један један чланак сваког дана — увек о истој теми: Француска је била најјача европска сила у ваздуху, а сада је спала на пето место! Француској су потребни авиони, авиони и опет авиони... Јесте ли то урадили? Не, уместо тога и даље сте писали своје романе и своје биографије, као да је у овој ситуацији Француске важније приказивати љубакања неке жене! Верујте ми, није већ далеко дан кад ћете пожалити што нисте послушали мој савет!“

„Господине Черчиле, већ сам Вам тада одговорио: нисам стручњак за ваздухопловство, смејате ми се! Поред тога, Ви знате: ми се грозничаво наоружавамо...“

„Али то није довољно, ни из далека није довољно“, одговори Черчил, „и послушајте ме — од сутра пишите чланке у том смислу! Не урадите ли тако, Француска ће пропасти...“

Они су стојали пред улазом у Касино. Још није било свануло, још су светлиљке гореле, а из Касина су, с уздигнутим оковратницима, излазили келнери и музиканти, који су тамо ноћ пробдели.

* * *

У среду, 12 априла 1939, био је у Лондону необично топал дан — термометар је показивао 27 ступњева. С мантилом преко руке, Черчил се спушта низ Даунинг-Стрит. Шта ли се све у Европи ових првих месеци 1939 није десило! Вештачка творевина Чехословачке сама у себи се сломила, а Енглеска и Француска дале су Пољској гаранцију за неповредивост њених граница, ма да су на судбини Чехословачке могле да виде да немају могућности за интервенисање у земљама европског истока... Черчил је отворио малена врата на кући бр. 10.

Черчил врбује за ступање у британске армије
 На једном месту за врбовање добровољаца говори Черчил. Штамп
 па примсћује да постављени микрофони личе на мртвачке главе
 и делују застрашујуће.

Он се овде добро сналази и ускоро се обрео у великој библиотеци, у којој господин и госпођа Чемберлен сваког радног дана, тачно у 5 часова, пију чај. Прозори су широко отворени, да би пролећни ваздух могао слободно да струји, а сунчана светлост пада на два лепа пејсажа гласовитог енглеског сликара Тернера (1775 до 1851), које је галерија Тејт ставила на расположење британском канцелару, дабоме само у време мира.

Госпођа Чемберлен маже путер на печени хлеб. „Како Вам се свиђају моји нарциси?“ упита она посетиоца. „Тако су лепи! Донели смо их са собом у недељу из Кју Гарденса. Читала сам усталом у Вашој књизи о Марлборо-у да је Ваш предак много волео цвеће!“

Винстон Черчил баца летимичан поглед на нарцисе, док се Чемберлен смешкао, ма да је имао замишљен изглед — њима обојици ишле су по глави друге ствари него ли разговор о цвећу. У то је господин Чемберлен устао и повукао се с Черчилом у свој кабинет. Овај је још држао у једној руци лулу, а у другој кесу с дуваном, но чим је ступио у кабинет, без околишења пређе

на главну тему, која је претстављала циљ његове посете. „Невиле“, рече Черчил, „вероватно не поклањате пажњу проклетим идиотима који непрестано тврде да хоћу да вас избацам из седла, и да постанем премијером?“

„Ко да се и осврће на те лудорије, драги Винстоне“, одговори учтиво Чемберлен. „Поред тога, ја ћу Вам радо уступити место, кад то буде потребно“.

Черчил издигне своју лулу.

„Насупрот, хтео бих да себи обезбедим Вашу сарадњу“, настави опрезно Чемберлен, „зато сам Вас и замолио да дођете до мене!“

Черчил је извадио лулу из уста и с очекивањем погледао у Чемберлена. Да ли је „старац“ коначно схватио да му је Винстон Спенсер Черчил потребан, како би у својој влади уочи рата имао једнога „тврдога“ више?

„Морамо да оснујемо нов ресор — министарство за производњу ратног материјала. То би било место за Вас!“

Черчил понајпре незадовољно прогунђа, а затим револтирано повиче: „Невиле, то је административни положај! Хоћете да ме жива сахраните! Некада су ме звали љубимцем морнарице!“

„Јесте“, одговори Чемберлен, непријатно дирнут. Овај Черчил хоће да постане министар морнарице, да добије ресор из кога би могао у својој руци да сабере све нити — он га добро зна, тог непромишљеног и необузданог човека, који је сушта противност његовој сопственој, сувој, педантној и брижљивој природи.

„Невиле“, рече Черчил упорно, „дозволите једно да Вам кажем — нападао сам Вас, али Вас више нећу нападати. Осовинској штампи нећу више да дајем материјала да пише против Вас. Али Ви сами морате да признате: даље овако не иде! Где се налазила наша морнарица, кад су се Италијани искрцали у Драчу? Половина официра играли су у Мантону, а друга половина сунчали су се на плажи у Сан Рему. Већ се људи питају, да ли је наша морнарица икада чула да у Средоземном Мору постоји острво које се зове Крф?!“

„Нажалост, увек претерујете“, рече Чемберлен понешто кисело. Он извуче једну фиоку писаћег стола,

уз који је већ Кромвел (1599—1658) седео, те пружи Черчилу неколико листова хартије. „Ово је мој сутрашњи говор — прочитајте га, молим Вас!“

Черчил узме из џепа своје наочаре и метне их на нос, тако да је изгледао као стари спорташ који проучава програм трка. Читао је овакве реченице: „Морамо да појачамо нашу решеност; али не само решеност да се бранимо и да постанемо јаки, него и решеност на борбу на страни оних који хоће да се одупру у случају напада“. Черчил је одушевљен. „Одлично! Управо одлично! Невиле, шта сам рекао? Ми смо сасвим истог мишљења! Знате ли шта једино може да следи после овог говора? Завођење опште војне обавезе!“ Чемберлен је устао са столице. Његов дугачки лик узбуђено је шетао тамо-амо по соби; коначно се зауставио пред огледалом с позлаћеним оквиром и поправио своју црну кравату. Завођење војне обавезе у Енглеској — то је нешто скроз на скроз револуционарно, то се противило најмилијим традицијама Енглеске, јер она је увек претпостављала да се друге државе за њу боре... „Но ако би по том питању дошло до избора?“ запита забринуту Чемберлен.

„Нема ни говора о изборима!“ добади Черчил, који је такође устао. „Издајте плакате: Империја је у опасности! — тада се ни лабуристичка партија (радничка странка) неће усудити да писне. Дабоме, ово скупо стаје — али то ће се исплатити у будућем рату, коме смо на прагу!“

Черчил је био задовољан, кад је напустио Даунинг Стрит: биће рата, коначно се и Енглеска енергично на њ спрема... Доћи ће до рата, он ће га водити — јер кад већ рат буде ту, он ће у првој прилици да избаци из седла „старца“.

Но опет му падне на памет да би се енглеска радничка партија могла свом снагом успротивити завођењу војне обавезе. Треба ту нешто предузети... И он пошље телеграм господину Леону Блуму, јеврејском вођи француских социјалиста, председнику владе Народног Фронта, кога је Енглеска у своје време помогла чековима на велике износе. С енглеским социјалистима не жели господин Черчил да има посла, али француске социјалисте могу добро да послуже.

9 мај 1939. Било је тачно 12 часова кад се авион, који је стигао из Париза, спустио на лондонски аеродром Кројдн. Авион је стао, врата се отворила, а на првој степеници лествица, које су биле дотурене до авиона, појави се најпре пар тамних штофастих гамашни, затим врло дугачке ноге, дугачак огртач, па брк с меланхолично спуштеним окрајцима, необруљени наочари, коначно црн шешир са широким ободом — све то заједно претстављало је господина Леона Блума. Са широким гестом он загрли свог пријатеља Роберта Левија, који га је на аеродрому очекивао, и кога није пуне три године видео, јер кроз цело то време није вођа француских социјалиста долазио у Лондон. Они се упутише у хотел Беркели, у којем иначе отседају само Енглези, а одмах затим одвезе се господин Блум на ручак Антони Идну, државном секретару за спољне послове из недавне епохе, кад је Блум био на челу владе Народног Фронта. Њих двојица се савршено слажу у свом непријатељству против Италије и Немачке; у томе се с њима слажу и остала двојица учесника на овом ручку — лорд Кремборн и лорд Астор.

После првог гутљаја порто-вина почне господин Идн да се жести. „Не могу да схватим“, рече он оштро, „како у Француској може да буде икога коме није дојадио „минхенски дух“ — ко је још увек вољан да попушта ауторитативним државама!“

„Драги пријатељу“, одврати Блум, „Ви мислите на Бонеа, али ја бих исто то могао да кажем за Чемберлена! Чини ми се да је најважније ипак то што имаде других који су се чврсто решили за енергичну политику“.

„Сасвим тачно — и могу Вам рећи: цела Енглеска је за то да се досадашње методе мењају!“

Тако се он опрезно изражава и овде, у најужем кругу, где свако зна шта Идн хоће — рат против Немачке.

„Мило ми је да то чујем“, одговори му господин Блум. „Само би то морала цела Европа да чује, јер још има доста држава које полажу наду на западне демократије; ништа не би било фаталније него да се у томе разочарају!“

Тако се свестрано споразумеше да до рата мора да дође, те је господин Блум пошао до мајора Етлија,

вође британске радничке странке, који га је очекивао у друштву посланика Гринвуда. Овде је он са својима, и овде говори господин Блум много јасније. „Драги мој“, рече он Етлију, „Ваше противљење војној обавези је сасвим бесмислено. Непрестано пребацујете старом Чемберлену да је млохав, и да пушта да га Хитлер и Мусолини воде, а кад се коначно решио на отпор, ви му подмећете ногу! Ви видите — данас није више Чемберлен једнак ономе Чемберлену из Минхена, који је морао да попусти, јер Енглеска није била наоружана — данас је он приправан да кида, а он то не може без војника!“

„Да нам је барем понудио које место у влади!“ рече Етли. „Тада бисмо одмах гласали за војну обавезу!“

„Седим ли ја у Даладјеовој влади?“ запита Блум. „Не ради се више о томе, хоћемо ли имати који министарски положај, него о томе хоће ли, или неће демократије да оборе Хитлера!“

И када је господин Блум један час доцније ову мисао у двочасном говору поново утвђивао у главе функционера радничке странке, могао је увече мирно да навуке фрак за вечеру код Черчила — његов пут у Лондон није био узалудан.

Ватромет

2 јули 1939. Као мора легло је једно питање на Француску: Морају ли Французи да гину за Данциг? Морају ли у уништавајући рат, јер је њихова влада Пољацима дала једну бесмислену гаранцију? Морају ли у смрт, јер су Пољаци заслепљени? Ужас је обузео људе — али пољски амбасадор у Паризу, господин Лукасијевић, приређује свечаност: хоће свету да покаже како Пољаци нису изгубили нерве...

„Небо је с нама“, тако он поздравља свакога и верује да ове топле летње ноћи, коју је он изабрао за своју баштенску свечаност, први пут после дужег времена неће падати киша. Није прошло ни осам недеља што се овај господин другојаче изражавао — тада је био у посети код Лавала, па кад га је овај заклињао да своју владу приволи опрезној и промишљеној политици, одговорио му је господин Лукасијевић презриво: „Натераћемо Вас да пођете у рат!“

Његови гости су очарани погледом што им се пружи: столови распоређени по ледини, прекривени су пламено-црвеним чаршавима, а на њима горе многе свеће у раскошним сребрним свећњацима. Музика без престанка свира, парови играју, свуда се виде необично лепе жене — као и пољски амбасадор Липски у Берлину, Лукасијевић такође заступа начело да му госте не ваља бирати по титулама него према лепоти њихових дама. Сасвим је природно да су се ту нашли политички пријатељи Пољске — господин Рено и господин Хор-Белиша, јеврејин и енглески министар војске, кнегиња Сикста Бурбон-Палма, кнегиња Фосињи-Лисенж и Рочилди. Супруга пианисте Артура Рубинштајна, који је такође присутан, има на себи одело од самих трака и потсећа, како злобно примећују, на „мајско дрво“ — али када је око један час ноћи заиграла мазурку с пољским амбасадором, те су траке почеле на све стране да лепршају, били су сви одушевљени и помамно су аплаудирали. Све је обузео пијан занос, нико није ни помишљао да оде — већ су по трећи пут морали да обнављају свеће.

„Wonderful your dancing!“ („чаробна је ова ваша плесна свечаност“) рече нека Американка графу Мољу, пољском саветнику амбасаде, али овај само слегне раменима — он је схватио као да хоће нешто да му каже о Данцигу. У тај час започне ватромет. Ракете су се успињале, вештачка сунца су се жарила и искрила, сребрн водопад падао је у таму дрвећа и коначно је — праћен гласним узвицима и аплаузом — изненада према небу плануо један велики пољски орао. Но у то се десило нешто сабласно — пре времена утрнула је титрава светлост његовог левог крила, те је изгледало као да се крило откинуло; мало затим нестало је и десног крила, пре него ли је ватра на њему догорела, тако да су се још само тело и глава сјали; али и они су потсећали на беспомоћну парчад леша, док коначно и овај бедни остатак није у пламену пао на земљу. Похитали су служитељи да погасе ове пламене крпе.

Читаво друштво било је обузето ужасом. У то је музика опет почела да свира, пољски амбасадор грозничаво повиче: „Полонезу! — ухвати даму која је најближе стојала и започне да игра полонезу, не би ли се у вртлогу заборавио скорашњи непријатан утисак.

Било је већ 6 часова ујутру, кад су се гости коначно разишли. Нису сви били одушевљени, и књижевник Фабр — Лист, који се с једним пријатељем спуштао улицом Сен Доминик до Александра моста, рече замишљено: „Целу ноћ нисам се могао отети утиску да је то била једна опроштајна свечаност — и претпоследња Пољска завршила је у једној оргији, у којој је последњи пољски краљ покушавао да заборави каква је уистину ситуација његове земље...”

Једна парада — и њено наличје

14 јули 1939. То је годишњица француске револуције из 1789, коју цела Француска слави као истинску народну свечаност. Ове године се она необично свечано слави — не само зато јер се ради о 150-годишњем јубилеју, него зато јер је влада одабрала овај дан да би показала снагу Француске — 14 јули 1939 није толико био посвећен тадашњој револуцији колико савременој армији: Француска хоће свету да покаже да је наоружана — и овај дан, тако је то Французима доцније изгледало, био је последњи срећни дан што га је Париз видео...

У широким редовима кроз часове и часове дефиловало је 30.000 војника авенијом Елизиских Поља. Као да је опијена, с обе стране авеније клицала је многобројна маса трупамa „страначке легије“, сенегалским и мадагаскарским стрелцима, северно-афричким спахијама — свима инородним војницима што их је Француска наоружала за одбрану своје земље, јер њена сопствена народна снага није за то довољна. Сада тутњи пространа авенија: долазе моторизовани тешки топови, долазе гвоздена чудовишта борних кола, која се без престанка ваљају; изгледало је да им нема краја, па су Паризлије с осећајем олакшања говорили: „Уистину, ми смо наоружани, ми смо сасвим спремни...” У то су над њима затутњали мотори француских борбених авиона, и задовољно су Паризлије један другоме показивали машине које нису биле означене француском тробојком, па ипак су узимале учешћа у паради — то су авиони британског „краљевског ваздухопловства“; мало пре могли су да акламирају и чете енглеске краљеве гарде са њи-

Два министра рата
Француски министар
претседник и министар
рата Даладје (лево) и бри-
тански јеврејски мини-
стар рата Хор Белиша
на свечаности 2 јула
1939.

ховим високим медвеђим шубарама: Француска и Ен-
глеска су једно — Француска, тако то бар изгледа, мо-
же да рачуна на помоћ Енглеске. И нико од одушевље-
них гледалаца није ни слутио оно што су француски пи-
лоти тачно знали, наиме, да су апарати, на којима лете
овде на паради, већ застарели, да ти апарати преваљују
једва 250 км. на час, док су немачки ловци већ у то
време могли да развијају брзину од 600 км. на час...

Трупе су маршовале поред трибине, на којој се на-
лазио претседник Лебрен. Поред њега, с десне стране,
стојао је у снежно-белој кабаници марокански султан, а
лево малена фигура Реноа, док се пред једним плата-
ном налазио претседник владе и министар војске Едуар
Даладје — недалеко од њега Хор-Белиша, лондонски
министар војске, а међу високим војним личностима,
искићеним многобројним ордењем, врховни командант
Гамлен. И Черчил посматра ову импозантну параду, те

му од задовољства сија гојазно лице. „Богу хвала за француску војску!“ рече он, а Французи, који су га пресрећни слушали, нису ни слутили да се иза ових дволичних речи сакрива његово уверење да би Енглеска без француске војске била изгубљена.

Но господин Хор-Белиша, који упркос своје претеране елеганције још увек потсећа на малоазиског трговца ћилимима, што му је отац стварно и био, искренији је од Черчила. После подне истог дана посетио је господина Мороа и признао му: „Јесте, коначно имамо војну обавезу, али је она само на папиру. Јер нити имамо довољно оружја за образовање војних обвезника, нити довољно официра. Имамо додуше официре из светског рата — али они немају појма о новом оружју“.

„Колико бисте дивизија могли да упутите у Француску, кад би сутра избио рат?“ запита господин Мороа.

„За први тренутак, највише шест дивизија“, рече господин Хор-Белиша донекле збуњено.

„Шта?!“ повиче ужаснут господин Мороа. „У светском рату било их је 85, а поред тога биле су ту и америчке трупе!“

„Шта ћете?“ запита Хор-Белиша. „Ваш ђенералштаб за цео период рата не тражи више од 32 дивизије!“

У британској амбасади у Берлину

15 август 1939. „Побрините се, Харисоне“, рече британски амбасадор у Берлину секретару амбасаде, завршавајући тиме дужи разговор, „да бих још данас могао разговарати с немачким министарством спољних послова! Осећам се као да већ одавна нисам никога видео“.

Секретар амбасаде, млад и окретан човек, напустио је кабинет амбасадора, који је имао изглед на Вилхелмову улицу (Wilhelmstrasse). Као и његов шеф, имао је на себи црну кравату с плавим пругама, јер су обојица апсолвирали исту енглеску школу, гласовити колеџ Итн, а Енглези радо носе итнску кравату „старије госпде“, као одличје. Он је знао шта му је чинити: немачки министар спољних послова, господин Рибентроп, проводио је ово лето у дворцу Фушлу у салцбур-

Сер Невил Хен-
дерсен

32 године у дипломат-
ској служби, одлико-
ван од енглеског кра-
ља племством - па ипак
у отсудном моменту
није био дорастао од-
говорној служби по-
сланика у Берлину

шком крају; према томе је и његов амбасадор у Берлину могао да разговара само с надлежним државним секретаром. Зато је секретар амбасаде позвао канцеларију министарства спољних послова и запитао, када би господину државном секретару Вајцсекеру конвенирало да прими енглеског амбасадора. Одговорио му је на телефону доктор Зигфрид из министарства спољних послова, обавестивши га да ће амбасадор исте вечери бити примљен.

Британски амбасадор Сер Невил Хендерсен био је човек у 57 години, и провео је преко три деценије у спољној служби своје земље. Као трећи секретар британске амбасаде у Петрограду започео је своју каријеру 1905 године, те је после тога заузимао многа места: служио је затим у Токију, поново у Петрограду, па у Риму и Паризу; у Цариграду је кроз више година заузимао важан положај врховног комесара, те је још увек најрадије пушио турске цигарете; био је после тога у Каиру, затим у Југославији и Аргентини, и коначно, последњих двеју година, налазио се у Берлину, као наследник амбасадора Фипса, који је прешао у Париз. Али не само да је у Берлин дошао други посланик него и други тип човека.

Сер Ерик Фипс био је савршени салонски дипломата; човек га није могао себи друкчије претставити него у цилиндру — Хендерсен, насупрот, истицао се својом неженантности. Увек се могао видети у светлосивом оделу, а под капутом је готово увек носио пуловер, чак и у свечаним приликама, што је дабоме комотно, али није коректно. Редовно је у левој рупици свог ревера носио тамно-црвени карамфил. Ма где био, ма куда путовао — његов собар морао је да му стави тамно-црвени карамфил. Због тог карамфила долазило је већ до узбудљивих сцена — на пример, још у фебруару ове године, кад је амбасадор с господом и дамама немачко-енглеског удружења имао да буде дочекан и примљен у Келну, готово је пропала цела приредба, јер се у последњем тренутку није могао да пронађе ниједан тамно-црвени карамфил — коначно су га ипак открили, те је Сер Невил Хендерсон могао мирно да се појави. Ову тежњу, овај сплин и носталгију за тамно-црвеним карамфилом неговао је он као неко

преимућство, које је остали свет код једног Енглеза требало да поштује!

Ко га је видео, могао га је узети за енглеског племића са села. Говорио је живахно, неженантно, подвлачећи своје речи кретњама руке. За време свог студирања у Бону, стекао је међу Немцима више познанстава, а сад му је немачко-енглеско друштво помогло да дође до нових познанстава. Оснивање овог друштва спада у ред многобројних немачких настојања да би се успоставили добри односи с Енглеском и Енглезима, те се често амбасадор Хендерсен виђао на приредбама овог друштва; ту се такође приметило да је овај витки човек погрбљенији но што би доликовало његовом спортском васпитању. Радо је говорио о својим лововима на јелене на доњем Дунаву — но да ли је уистину био добар ловац? Није ли често изгледало као да га већ слух напушта? Како ли је било с његовим памћењем? Није ли један злобни члан британске амбасаде отворено причао да су Хендерсену из Лондона препоручили да не иде сам на важне разговоре, него да узме са собом поверљивог пратиоца? Од британске амбасаде до немачког министарства спољних послова само је неколико корака, јер једно и друго леже у Вилхелмштрасе, која носи име по војничком краљу Фридриху Виљему I: малена палата, коју су Енглези купили, а коју је подигао „краљ железнице“ и шпекулант Штроусберг, носи кућни број 70, док се над црном капијом немачког Спољнег Уреда, кроз коју улазе посетиоци министра државног секретара, налази број 76. Док је Хендерсенов колега, француски амбасадор, у Спољни Уред увек долазио аутомобилом, ма да се ни француска амбасада не налази далеко, Енглез је имао обичај да ово кратко растојање преваљује пешке, те је и ове летње вечери пешице пошао до министарства спољних послова.

Кад је прошао кроз капију, зазвонио је вратар своје колеги, служитељу у фраку на првом спрату, да би овај био спреман да дочека госта. Хендерсен је дотле проследио мимо двеју малених сфинги, што их је пређашњи сопственик куће, неки руски граф, године 1805 дао поставити, те се попео стубиштем, прекривеним црвеним тепихом и осветљеним пријатном жућкастом

светлошћу из зидних канделабра, у којима се налазе електричне свеће у белим купама, налик на чашице цвећа. На првом спрату дочекао га је служитељ у црном фраку, отворио стаклена врата, која потсећају на старомодну грађанску отменост, прихватио му шешир и увео га, како то церемонијал тражи, у амбасадорску чекаоницу. Кроз неколико тренутака седео је Хендерсен визави државног секретара Вацекера.

Разговор је потрајао знатно време. Сер Невил Хендерсен вратио се лагано у британску амбасаду. Била је топла летња ноћ, али њему није било тако на души. Државни секретар говорио је врло озбиљно — обратио је пажњу на то да је пољска влада 10 августа дала једно значајно саопштење немачком отправнику послова. Она је, наиме, изјавила „да ће сваку немачку иницијативу на рачун пољских аспирација на Данциг сматрати за нападачку акцију“ — и државни секретар је надовезао да је овако држање Пољске само зато могућно, што је британска политика дала пољској влади лудачку слободу, коју сада Пољаци безобзирно искоришћавају.

Упорног Енглеза нису толико импресионирали аргументи државног секретара — та, какав би он био дугогодишњи дипломата, кад не би знао да се сваком аргументу у подесан час може да супротстави противаргуменат. Дејствовали су на њега мир и озбиљност господина Вајцсекера...

Тражио је израз, којим би сам пред собом дефинисао држање државног секретара; поред тога, потребан му је био одговарајући израз за извештај, што га је о том разговору морао да депешира у Лондон. Пронашао је (како произлази из његова извештаја, оштампаног у енглеској „Плавој књизи“) да се Вајцсекерово држање не може довољно карактерисати изразом „спокојство“ него изразом „резигнираност“.

Није ли ова резигнираност била на месту? Но како ли ће је у Лондону да схвате? Хендерсен је то врло добро знао: господи у Форин Офису и господину Вансигарту мало је стало до Пољске и до судбине Немаца у њој, као што им није било стало ни до Чешке — за њих је било важно „да зауставе Хитлера“ — да одједном учине крај порасту немачке снаге, и зато је Лондон био решен на рат.

Радило се још само о томе да се кривица за овај рат, који се безусловно хтео, пред јавним мишљењем света припише Немцима. Поред тога, још није био скован ланац који је имао да обухвати Немачку, недостајала је још Русија, да би била створена стара констелација из 1914 године...

Већ од марта водили су се преговори са Совјетском Унијом, а пре четири дана, 11 августа, стигла је у Москву енглеско-француска војна мисија — да ли је дошло до споразума између Совјета и демократија или није? Хендерсен је започео своју дипломатску каријеру у Русији. Тада је он имао 23 године, и тада га је у енглеској дипломатији прославио један ноћни доживљај. Пробудише га ноћу — амбасадор је поручио свом секретару по свом младом сину да је чуо неки сумњив шум — вероватно се у кући налази неки крадљивац докумената! Хендерсен треба да се сасвим нечујно прошуња кроз коридор и без осветљења да се попне стеницама, низ које ће се амбасадор одозго да спусти; на тај начин требало је да ухвате провалника. У трен ока Хендерсен је скочио на ноге и тачно по амбасадоровој препоруци нечујно се прошуњао кроз тамни коридор, али ту није наишао на провалника. Кад је у мраку кренуо према стубишту, изненада је осетио да је неко пред њим. У истом тренутку ударио је свом снагом по глави неку људску прилику, и то с пуним успехом — судећи по звуку, неко тешко људско тело стропоштало се преда њ. „Ево га!“ одушевљено повиче Хендерсен, „светлости!“ Служитељи донесоше свеће и Хендерсен који је још увек био одушевљен, одједном ућута; јер човек, који је пред њим без свести лежао, није био лопов ни провалник, него његов сопствени шеф, британски амбасадор код руског цара... А што се крађе докумената тиче, констатовало се да је сумњив шум долазио од мачке, коју је портир заборавио да пусти у своју собу.

Да, тада је он био млад и свеж, и није му много сметало што су злобне колеге причале да је за једног дипломату зао предзнак што је своју каријеру започео тако снажним ударцем на погрешну адресу. Он се ипак успињао у својој сјајној каријери, добивао је одликовање за одликовањем, краљ га је учинио племићем, те

Пол Рено слави Антона Идана
Државни секретар Идн (лево) удаљио се од Чемберлена јер
није био сагласан са његовом минхенском политиком. Окорели
непријатељ Немачке држи у Паризу политичко предавање
које отвара Пол Рено

му је прошле године уделио и велики крст реда Светог Михајла и Светог Ђорђа. Па ипак, све то није му помогло да би се осећао дораслим невероватно тешкој одговорности, која је била скопчана с његовим положајем овде у Берлину. Они у Лондону хтели су нов светски рат, коме је овај Данциг, овај пољски коридор, имао тек да послужи као изговор. У приватном разговору, Хендерсен је сам рекао да је ван сваке сумње да Данциг треба опет да припадне Немачкој, да треба да се васпостави веза између Рајха и Источне Пруске — али ко да о томе убеди ратне хушкаче у Лондону?

О чему размишља Хендерсен!

Хендерсен је стигао до зграде амбасаде. Из канцеларије секретара Харисона чује се радио; да би скратио време чекања на свога шефа, Харисон је отворио радио. Слушао је, заваљен у фотељу, с ногама на столу и с лулом у устима, вести енглеског радија, који је објављивао изјаве водећих енглеских политичара и књи-

жевника о ситуацији. Хендерсен је нехотице застао, јер је спикер најавио господина Харолда Николсена, сина високог лорда, кога је он ономад у Петрограду на стубишту шаком био оборио — уистину, овај Харолд га је тада као малишан по очевом наређењу био позвао у помоћ — па је сада слушао шта ће овај Харолд Николсен да каже о светској ситуацији: „Капитулацијом у Минхену дозволили смо господину Хитлеру да пред целим светом видљиво покаже да доминантна сила у Европи није Велика Британија, него Берлин — шта више, Фиреров дом у Минхену. Нисмо се одрекли само Судетских Немаца, нити само Чехословачке, него смо се одрекли кључа власти над Европом. Кроз 250 година било је непоколебљивим темељем наше спољне политике — с пуним правом могло би се рећи, природним законом наше политике — начело да свима сретствима ваља спречити да Европа дође под власт једне силе или једне групе сила. Ово начело логично и нужно доводи до тога да морамо увек слабе да помажемо против јаких сила. Ово сам, госпође и господо, имао част да изјавим на седници Доњег Дома од 4 октобра 1938 — овоме немам ни данас, у критичним часовима садашњице, ништа да додам“.

Секретар амбасаде ископчао је апарат, јер је чуо кораке према Хендерсеновој соби. У трен ока био је тамо.

„Само наставите, Харисоне“, рече Хендерсен, „извештај о мом разговору с државним секретаром саставићемо тек сутра. Али још је нешто било — још нешто сам хтео да Вам кажем...“

Амбасадор је размишљао, али није могао никако да се сети, што је хтео секретару да каже.

„Ах да, јест“, изненада настави, „сад сам се сетио! Молим Вас, прибележите: за среду, 23 августа, дакле, од сутра за осам дана, немојте аранжирати никакве састанке — тада сам заузет. Летим у Салцбург“.

„До министра спољних послова?“ запитао је заинтересовано секретар; изгледа да је нешто ванредно у току“.

„Не! него на шестодневну утакмицу мотоциклиста! При томе је најинтересантнији део утакмице преко Гросглокнера, а тај пада у среду“.

21 август 1939. Тога јутра састало се у новом делу зграде берлинског университета отмено друштво. Археолози, научници који старине не изучавају на основу писаних извора него на основу споменика, налаза и ископина, одржали су свој последњи међународни конгрес у Алжиру, те су се на ново заседавање окупили у Берлину. Ту су биле заступане 34 иностране државе, те су код тог свечаног акта страни делегати били поздрављени од стране немачког министра просвете и многих почасних гостију. Како су Немци саопштили, присуствовали су овом чину претставници национал-социјалистичке партије, државне власти и оружане силе. Нису изостали ни претставници берлинског дипломатског кора, а иностране владе и министарства одаслали су на овај конгрес своје специјалне делегате. За иностране учеснике конгреса приредила је општина града Берлина у већници засебан пријем у један час после подне, а увече одржана је једна друштвена приредба у још ужем оквиру: немачко-енглеско удружење позвало је енглеске научнике на пиво и хладну закуску у малену свечану дворану хотела Еспланад.

Ту су сада господа седела у пријатном друштву, при чему су се стручњаци упустили у стручне археолошке разговоре; ко није био стручњак, а седео поред некога од научника, излазио је на крај како је знао и умео. За једним од столова седело је неколико господи, која су се често виђала на сличним приредбама: био је ту тајни саветник Ритер из уреда за спољне послове, који је руководио одељењем за проучавање енглеске привреде, затим један саветник посланства, даље господин Харисон, секретар амбасадора Хендерсена, и трећи секретар амбасаде Рос, који је тек недавно стигао у Берлин; од немачке господе седели су за њим 'столом претседник немачко-енглеског друштва, господин Ленкеринг, и један други господин који је на последњем партиском конгресу национал-социјалиста био додељен амбасадору као немачки пратилац. Туђ је овом кругу стварно био само један археолог с фином научењачком главом, неки енглески професор. Разговор, који се због њега водио на енглеском, био је целе

вечери посвећен свему пре него ли археолошким темама — господин Харисон, на пример, договарао се с једним од Немаца како ће заједно на још један виски — тако да је научник бар сада, нешто пре 11 часова, кад су већ почели да устају од стола, хтео ипак нешто из археологије да примети. „Хтели бисмо овде“, рече он свом немачком суседу, „да објаснимо једну врло важну ствар. За нас је наиме од одлучног значења питање да ли су лавови на грбу што га је ваш Шлиман ископао над градским вратима Микене, уистину лавови или лавице!“

„Врло интересно“, примети учтиво његов сусед, „али то бисте пре свега морали да испричате господину који седи насупрот Вас! Јер њему је археологија у крви — његова мајка је, већ као врло стара дама, зарипа прву лопату у земљу при ископавању у Хајдхабу!“

Али научник није успео да то учини, јер је претседник немачко-енглеског удружења, који је мало пре био отишао, поново приступио ка столу са знацима узбуђења на лицу.

„Господо“, рече он ужурбано, „управо сам на радиу чуо једну изванредну вест: закључен је споразум с Русијом!“

„Одлично!“ ускликну млади секретар Рос и нехотице лупи по бедру — јер он је мислио да се ради о савезу између Велике Британије и Совјетске Уније.

„Али с Немачком!“ повиче Немац, који је схватио омашку Енглеза, „ми смо закључили пакт о ненападању с Русијом! Министар Рибентроп лети сутра у Москву, да га потпише!“

Мистер Рос није могао да се савлада. Изненада постао је блед попут мртваца, шта више, подрхтавао му је подбрадак.

На секретару амбасаде Харисону није се ништа могло приметити. Ова невероватна вест није се одразила на његову лицу. Устадоше. Па кад га је напољу његов сусед за столом потсетио да су се договорили да ће заједно на виски, рече он кратко: „Ви ћете ме извинити, мислим да имам још посла“.

Рат или одлагање!

У целом свету ова вест је дејствовала као гром из ведре неба. У престоницама земаља, које су се спре-

мале на рат против Немачке, знали су политичари да су бољшевички властодршци заклету непријатељи нове Немачке — и гле, они закључише споразум с Немачком?! У Лондону је агенција Рајтер још исте ноћи објавила ову вест у засебном издању, а јутарњи листови коментарисали су затим овај изненадни догађај сасвим неспретно, признајући да је овај обрт ствари дошао „сасвим неочекивано“. А из Варшаве су кореспонденти лондонских листова известили да су министар спољних послова Бек и остали пољски министри категорички изјавили да вести о склапању немачко-совјетског пакта не могу никако да верују... У Риму су дневници од 22 августа донели исправно објашњење овог догађаја: назвали су га „сломом лондонске и париске политике заокружавања“. У Паризу је Даладје за после подне сазвао седницу „савета националне одбране“. Ове године он се сасвим саживео с улогом „јаког човека“: предузео је пропагандно путовање у Тунис и Корсику, те је Италијанима добацио своје високопарно „Никада!"; укинуо је „седницу с две недеље“ и наредио да се у предузећима за наоружање грозничаво ради — на микрофону неколико пута одржао је говоре и апеле на француски народ, заузимајући све аутократскије држање; пријатељима је постао све неприступачнији, све закопчанији — сви су осећали да га неконтролисана дошаптавања и сугестије наводе на пресудне одлуке...

На ову седницу у министарству војном дошла су водећа војна лица, генералисимус Гамлен, адмирал Дарлан и шеф ваздухопловства Вијмен, поред тога министри војних ресора као Кампенки (за морнарицу) и Ги Ла Шамбр (за ваздухопловство), али и министар колонија Мандел. До тада министар колонија није учествовао у већањима савета за народну одбрану; али је он себи обезбедио ово право тиме што је у колонијама подигао на ноге војску од једног милиона колонијалних војника, који су већ били на путу за Француску, а радио је на томе да мобилизује и други милион колонијалаца, јер је он један од најхладнокрвнијих, управо зато и најопаснијих ратних хушкача.

На седници је узео реч министар спољних послова Боне. Он зазира од рата, за који се његове колеге одушевљавају као да се ради о освећењу неке нове цркве,

те покушава да добије бар у времену — можда ће и у овој ситуацији да дође до изражаја пословица „Све је добио, ко је добио у времену“.

„Рискирам, господо, да ћу наићи на вашу осуду, али сам мишљења да Пољској ваља саветовати да Немачкој уступи Данциг и Коридор; то ми морамо да урадимо, ако нам наша водећа војна лица сасвим определено и обвезно не изјаве да имамо оправдане изгледе на победу. Рећи ће се да сам издао Пољску, као што кажу да сам издао Чехословачку. Али то ме се не тиче! За све пре него ли за уништење моје отаџбине! Јер буде ли Француска уништена, тада је пропала и Пољска. Ја питам претставнике наше војске: Није ли у нашем интересу да одгодимо избијање рата? Не би ли било боље да добијемо шест месеци или годину дана времена за појачано наоружање? Даље питам: Не постоје ли важни војни разлози који нас силе да Пољској наметнемо жртву Данцига и Коридора?“

Ред је на генерала Гамлена да одговори на ова питања, те он одмах узима реч: „Не видим разлога“, рече он, „који би нас нагнали да одгодимо рат — насупрот: свако одгађање исто толико је повољно као Немце колико и по нас. Одлагање, које је потребно и нама и Енглезима, да би могли своје дивизије да пребаце преко канала, даће нам пољски отпор“.

Тиме су аргументи господина Бонеа обеснажени. Затим је и господин Ги Ла Шамбр гарантовао да ће ваздухопловство да удовољи свим захтевима који се на њ буду постављали. Изнео је цифре, које то доказују — али је пронашао нарочиту методу, помоћу које је дошао до ових успокојавајућих бројака: он плаћа фабрике за читаве недеље унапред, и зато у његовим рачунима фигуришу авиони, које он сматра готовим за то што су већ плаћени...

На то је узео реч Даладје, те је гарантовао непобедивост линије Мажино; док је он говорио и сваком речи показивао решеност на рат, господин Боне сакрио је лице рукама — та, он је познавао непоузданост инфорација, на којима се Даладјеова одлука заснива. Немачка наводно неће рат, него тек блефира — она и не може да води рат, јер још није ни издалека спремна — она има највише за три недеље бензина, а немачки

авиони троше се и упропашћавају трипут брже него француски, јер Немци морају да употребљавају синтетички бензин — њима недостају изучени пилоти, а њихови тенкови не могу да одоле ни пушчаним мецима. Но пре свега: већ четири недеље после објаве рата у Немачкој ће да избије револуција...

Дошло је господину Бонеу да виче, како би Даладеју избио ове лудорије из главе; и требало је да виче — али он то није урадио — пустио је стварима на вољу и тако је постао сукривац онога што је неизбежно уследило.

Авионом у Салцбург

Британски амбасадор у Берлину, Сер Невил Хендерсен, брзо се снашао с новом ситуацијом, коју је створио немачко-совјетски уговор о ненападању. „Ово је Пирова победа!“ изјавио је он, понављајући речи епирског краља Пира, који је победио Римљане у једној бици, али је при томе имао толике губитке да је ускликнуо: „Још једна оваква победа, па сам пропао!“ Сер Невил Хендерсен додао је још и ове речи: „Ово је Пирова победа као и већина дипломатских успеха“ — чиме је овај дипломата показао како мало поуздања има у своју сопствену дипломатску способност. Али он није могао да остане на овој резигнираној изјави, јер је кратко време после тога добио налог из Лондона: енглески премијер Чемберлен — под утиском вести о немачко-руском пакту, како је закључио амбасадор — упутиће једно лично писмо на Фирера, те Хендерсен има ово писмо лично да преда.

Ових дана боравио је Фирер на Бергхофу; према томе, Хендерсен мора да лети за Салцбург. На његово тражење саопштио му је немачки Спољни Уред да ће му један авион бити стављен на расположење, „и то сутра рано изјутра!“

Амбасадор је погледао на календар. Сутра је среда, 23 август. Није ли за сутра имао већ неку комбинацију?! Тачно, сутра је хтео да лети у Салцбург — сада ће уистину да лети у Салцбург, али не на мотоциклистичке трке, него ради једног питања од светског значаја.

23 август 1939. Овог јутра, млади тумач немачког министарства спољних послова Леш имао је пред собом

дан пун ишчекивања. Синоћ му је, наиме, тајни саветник Хевел, шеф личног штаба министра спољних послова, телефонирао: „Сутра ујутру морате с Хендерсеном у Оберсалцберг! Нико други из Спољнег Уреда неће на том путу да га прати. Зато се побрините да амбасадор обуче тамно одело, и да се не појави у свом пуловеру!“

Кад је тумач освануо пред британском амбасадом, запазио је Хендерсенова кола, тешку и црну Хемберлимузину, где стоје пред капијом. Но како сада да каже амбасадору да би данас требало да се одвоји од свог светло-сивог одела? Међутим, он се већ толико опходио с дипломатама да је знао како ће се из овог шкрипца извући. Запитао је шефа церемонијала у амбасади: „Шта мисли данас господин амбасадор да обуче? Кажите му да не треба да облачи црнину! И остала господа биће у једноставном тамном оделу!“

Ова дипломатска алузија постигла је успех. Сер Невил Хендерсен освануо је у тамно-плавом оделу. Али је амбасадор нервозан. Још у холу почео је да се свађа са својим шофером, који је на њ чекао, те се убрзо попео у кола. Хендерсен и Леш сели су на стражња сидишта, при чему је амбасадор цело време у рукама држао једно жуто куферче; његов секретар, који је имао да га прати на аеродром, сео је до шофера.

Хендерсен је ћутао. Као и његов сусед, вероватно је мислио како у исто време немачки министар спољних послова седи у авиону, који га вози у Москву. „Није ли то смешно“, рече он изненада, „наша се војна мисија налази у Москви, а ви склапате са Совјетима савез!“

Кад су стигли на аеродром, није ауто кренуо према павиљону за публику, него ка узлетишту резервисаном за чланове владе, где је стао сасвим уз један авион. Био је то лични авион министра спољних послова, јер је Фирер господину Рибентропу за лет у Москву ставио на расположење свој сопствени авион. Пред авионом чекали су државни секретар Вајцсекер, тајни саветник Хевел и неколико господа из одељења за штампу министарства спољних послова, који су користили прилику да истим авионом одлете до Салцбурга, јер овог лета министар спољних послова Рајха није имао отсуства: и у дворцу Фушлу обавља он своје ресорне послове.

Поздравише се, секретар се опрости од амбасадора и успеше се у авион.

Амбасадор није никада тајио да нерадо лети, али ово летење за сунчаног августовског дана било је уистину дивно и апсолутно мирно. Тек кад су се приближавали Салцбургу, машина је запала у топал подневни ваздух, који се уздизао, па је то изазвало непријатно поскакивање авиона. Но и то је брзо престало, па кад су се спустили, могла су господа кроз кратко време да се опораве од непријатних трзаја авиона. Господин Хевел упутио се одмах једним аутомобилом до Оберсалцберга; четврт часа доцније попели су се државни секретар и амбасадор у једна отворена кола и одвезли се у Бергхоф, до Фирера. Господин Невил Хендерсен и опет је пажљиво у рукама држао своје жуто кожно куферче, у коме се налазило писмо премијера Чемберлена.

Летење до Москве

23 август 1939. У ноћи од уторника на среду спустио се министар спољних послова Рибентроп са својим штабом у Фиреровом авиону, машини Кондор „Граница“, на аеродром у Кенигсбергу; рано изјутра, око 7 часова, поново се успео авион, којим је пилотирао авијатички капетан Баур, те је лет настављен према истоку, за Русију.

Министар спољних послова, обучен у тамно одело, седи на комотном седишту с леве стране машине; на столу пред њим леже новине и разни документи, док је седиште с друге стране стола празно. У министровој пратњи налазе се државни потсекретар Гаус, руковалац рачунског одељења министарства спољних послова, шеф протокола посланик Дернберг, посланик др. Шмит, саветници посланства Шнуре и Хенке, као и чланови личног штаба. Путоваће ваздухом пуних пет часова. Озбиљна питања окупирају министра: он зна да ће бољшевици пакт закључити и потписати — но хоће ли га се држати?!

Господа у авиону гледају испод себе земље, о чијим се судбинама ради: још лете над пространим низијама, пољанама и бујним ливадама Источне Пруске; ту и тамо леже раштркане шуме, малене баре и широке долине

— ово је земља немачке упорности у вековној борби за благословено парче тла. С леве стране, где седи министар, блиста велико обално језеро уз курски залив. На све стране се виде куле и зидине немачког витешког реда, који је ову земљу освојио: стара градина Тапиау и Георгенбург. Кроз један час наилази литавска граница, која потсећа на ноћне часове 23 марта 1939, када је министар спољних послова Рајха за својим писаћим столом од махагонија у свом кабинету потписао немачко-литавски уговор, којим је Мемел био враћен Немачкој; њему с десне стране седео је тада литавски министар спољних послова Урбис, државник који је повукао консеквенце из свог уверења да се версајска неправда дуже не може држати.

Литва је велика низија с ниским брежуљцима. Шуме су све пространије, уместо сељачких насеља виде се само поједина сељачка имања с дрвеним кућама. Не види се Вилна — али није тешко знати да се десно налази овај град који су Пољаци државним ударом 9 октобра 1920 отели Литванцима, па у њему сахранили срце маршала Пилсудског, не би ли овим патетичним гестом целом свету показали да ће ово тле за увек остати пољско. Али се гвоздени закони историје не могу задржати патетичним гестовима! Још једна успомена везана је за овај град: ту се априла 1919, као командант једне пољске дивизије, против Руса борио Риђ-Смигли, човек који сада, 1939, одлучује о судбини Пољске.

Шуме су постале огромне — у Источној Пруској лежало је поље до поља, а овде се ниже шума до шуме. Ту и тамо између црних шума виде се оранице — али поља нису овде четвероугласта као у Немачкој, него округла, обрађена тракторима, који се могу само у круг кретати — то је Русија. Виде се многи аеродроми, начичкани авионима — у таласастом пејзажу запајају се некадашњи господски летњиковци, „даче“. А далеко спреда обухвата поглед море кућа, које претставља совјетску престоницу, град са преко четири милиона становника и с мноштвом торњева, над којима се уздиже Кремљ, некадашња царска резиденција, високим зидинама опасана тврђава, из које у небо стрши готово сто метара висок звоник. Овај Кремљ је циљ министрова путовања, јер ту је седиште совјетске владе. Мотор авио-

Лажни сјај

Из времена пред рат: маршал Пољске Рић-Смигли у посети код премијера Даладјеа у министарству рата у Паризу. Код те посете одбио је да га французи саветују у вођењу будућег рата, због чега је тешко испаштао.

на престаје да ради, машина се спушта — „човек се осећа као да атерира на Марсу“, помисли један од Немаца, јер тако страно дејствује овај долазак у Русију.

Био је тачно један час после подне, кад се немачки авион „Граница“ спустио на московски аеродром. Први заменик народног комесара за спољне послове, Патјомкин, и остали високи руски чиновници поздрављају министра Трећег Рајха, који мало затим приступа Немцима који га ту очекују: графу Шуленбургу, немачком амбасадору у Москви, члановима амбасаде, војном аташеу генералу Кестрингу и маринском аташеу фрегатном капетану Баумбаху. Од италијанске амбасаде овде су амбасадор Росо и пуковник Бонцо. Кад је министар и њих поздравио, погне се с пратњом на снажне црне СИС-аутомобиле, који се према моделу Бјуика израђују у руској фабрици аутомобила „Ставрод Имењи Стаљина“. Упућују се к лепој ампир-палати бившег аустри-

ског посланства, где је министру Рајха било стављено на расположење десет репрезентативних просторија и једна дворана за примање. Само један зид делио је ове просторије од суседне палате, Совјетског „гостињског дома“, у коме се налазе господа из енглеско-француске војне мисије, који и сами не знају шта да кажу на све ово што се пред њиховим очима збива.

Дошао је час кад су немачка господа у великој и тешкој руској лимузини прошла кроз врата Кремља. Њихов долазак је већ најављен, па стража на вратима не треба да контролише кола. Она пролазе мимо десног крила Кремља, где се налазе драгоцене и знамените збирке, затим мимо звоника, за који је било изливено тако велико звоно да није могло бити подигнуто на звоник, те мимо једног тако великог топа да се из њега није могло пуцати. Коначно су кола скренула на засебан трг, на којем се издиже зграда, у којој има уредске просторије Вјачеслав Михајлович Молотов, претседник савета народних комесара и министар спољних послова. Његово грађанско име је Скрјахин, али увек га зову његовим литерарним псеудонимом Молотов, што има да значи „маљ“.

Министар Рибентроп напушта кола праћен од амбасадора графа Шуленбурга, државног потсекретара Гауса и саветника посланства Хилгера, који је због свог одличног познавања руског језика потребан при преговорима. Дочекаше их четири ГПУ-официра, поздравише и одведоше до лифта, те се скоро обреше у претсобљу, намештеном с махагони-покућанством старијег ампиристила. Овде их је сачекао Молотовљев лични секретар типично руског изгледа. С леве стране претсобља налазила су се врата, застрта застором; кад су се ова врата и застор отворили — уђоше у Молотовљев кабинет.

То је велика соба, у позадини које се налази писаћи сто, а пред њим две кожне фотеље; уз леви зид до прозора налази се дугачак, смеђе пресвучен сто за конференције. На зиду, између Лењинове и Стаљинове слике, висе велике географске карте, које испуњавају и једну покрајну округлу просторију — карте најсевернијег дела Русије са Северним Леденим Морем.

Госте поздравља господин Молотов, а мало затим уђе у кабинет препредени Стаљин, одевен у вунену рубашку и смеђе панталоне, с високим руским чизмама на ногама. Он Немцима стеже руку и љубазно се смешка — не смешка ли се можда само зато да би сакрио своје осећаје?! Господа седају за смеђ сто — и почињу преговори, на чији резултат цео свет чека.

Трипут је Пруска у својим тешким часовима закључила пакт с Русијом: у седмогодишњем рату, кад је цар Петар III, обожавалац Фридриха Великог, одмах после свог доласка на престо понудио мир и склопио савез с краљем, против кога су се Руси до тада борили; 30 децембра 1812, када је генерал Јорк потписао таурогенску конвенцију, којом је започела ослободилачка борба против Наполеона; коначно, 8 фебруара 1863, када је Бизмарк извршио своје прво спољно-политичко дело: тада је избио велики пољски устанак против Руса, те како су Пољаци увек руковођени фантастичним претставама у својој политици, веровали су и тада да ће Прусија заједно с њима завојштити на Русију. Али Бизмарк је потписао војну конвенцију с Русима и тиме за добио њихово пријатељство. Сада, 23 августа 1939, ставио је Јоахим Рибентроп свој потпис под немачко-руски пакт о ненападању, чији четврти и последњи члан гласи: „Ниједна од уговарајућих страна неће се придружити ниједној групацији сила која посредно или непосредно угрожава другу уговарајућу страну“.

Уистину, енглески покушај заокружавања је пропао! Опет је Немачка показала да жели мир, још се могло веровати да га желе и властодршци у Кремљу. Јер још није дошао час кад је совјетска влада, изигравајући пакт, постављала захтев за захтевом, чинила тешкоће за тешкоћама и коначно извела на границу огромну нападачку војску против Немачке. Цео свет слуги да се неће остати код овог првог пакта — немачки министар спољних послова зна да је његов тешки, смеони и конструктивни рад последњих месеца крунисан успехом.

На Бергхофу

У исто време када је министар Рибентроп стигао у Москву (23 августа), енглески амбасадор Сер Невил

Хендерсен са својом пратњом дошао је у Бергхоф, Фирерове боравиште.

Из беле куће, позади које уздижу се шумом обрасле стене, изишла су два господина из Фирерове околине, Обергрупенфирер Брихнер и Групенфирер Шауб, да поздраве амбасадора. Одмах пођоше до Фирера, који им дође усусрет, пружи Хендерсену и немачкој господи руку те им даде знак да седну. Амбасадор је заузео место у десном углу једне софе, Фирер је сео у столицу до њега, с десне стране Фирера сео је тумач Леш, а до њега државни секретар Вајцсекер и саветник посланства Хевел.

„По наређењу британског премијера“, започне амбасадор на немачком језику, „имам Вашој Екселенцији да предам једно писмо. Неко достојнији од мене требало је да то учини — али ток догађаја тера да се брзо дејствује, а британска влада била је врло изненађена вешћу о немачко-совјетском пакту!“

Предао је писмо премијера Чемберлена, које је било праћено дословним немачким преводом. Фирер је рекао да ће на њ да дадне писмен одговор, али жели у смислу тог одговора да дадне амбасадору и извесна објашњења.

„Надам се да ће се наћи решење и за ову тешку ситуацију“, одврати Хендерсен, „у Енглеској схватају да је за добро Европе потребна немачко-енглеска сарадња!“

Фирер констатује да је ово требало већ раније увидети. У Енглеској се увек говори о „затрованој атмосфери“ — али управо Енглеска је та која трује атмосферу! Да није било Енглеске, прошле године нашло би се мирно решење с Чехословачком, а и ове године постигао би се с Пољском споразум у питању Данцига. Међутим, сада се злоставља, у концентрационе логоре баца и протерује на стотине хиљада Немаца, припадника Пољске — за то је Енглеска потписала бланко-чек, па сад мора да га плаћа. Кад је Енглеска Пољској дала фаталну гаранцију, он мора да заузме одлучно гледиште у овом питању; он не може дозвољавати да због каприса Енглеске буде масакрирано на десетке хиљада Немаца у Пољској. Тада је Фирер приказао како је на овом истом месту, пре неколико месеци, седео с пољским

министром спољних послова Беком и предложио му мирно решење источних питања, а Бек то није одбио, него тек приметио да предлог долази сасвим изненада. На то је он, Фирер, у марту ове године обновио своје предлоге — и да се Енглеска није умешала, сигурно би било дошло до споразума између Немачке и Пољске. Међутим, сада — изјавио је Фирер — он ће да интервенише и у случају најнезнатнијег пољског покушаја даљег прогона Немаца и агресије против Данцига, а на мобилисање западних сила уследиће и немачко мобилисање.

„Да ли је ово претња?“ запита Хендерсен.

„Не, него заштитна мера“, одговорио је Фирер.

Британски амбасадор осећао је да су слабе позиције које има овде да брани, те је још једном подвукао да Енглеска не жели да уништи Немачку...

„Урадио сам све што сам могао“, рекао је утучено Хендерсен. „Недавно сам написао једном министру Рајха да је Вама требало 10 година да задобијете Немачку — требало би и Енглеској да дате толико времена! Против чега устаје Енглеска? Само против принципа силе!“

Овакво постављање питања пресрео је Фирер с питањем, да ли је икада Енглеска за било коју версајску лудорију нашла решење путем преговора — а господин Хендерсен није имао на то шта да одговори.

Фирер је приметио да је „за љубав потребно двоје“, те је устао; овде нема шта више да се каже, разговор је свршен.

На растанку рекао је Фирер да ће писмени одговор на Чемберленово писмо амбасадору бити уручен после подне. У пратњи господина Леша, Хендерсен се одвезао у Салцбург. Изгледао је уморно, управо исцрпено.

За амбасадора била је поручена соба у хотелу „Аустријски Двор“, где је мало пре тога министар Рибентроп дао ручак италијанском министру спољних послова графу Ђану и његовим ужим сарадницима. Одавде је Хендерсен пре свега хтео да телефонира британској амбасади у Берлину и зато је пошао у своју собу, а господин Леш побринуо се за брзу везу.

Било је већ три часа кад се Сер Невил Хендерсен вратио из своје собе и сео за сто да руча с господином Лешом. Старали су се да не говоре о политици, те су повели разговор о аустријским винама, која је Хендерсен много хвалио; тада је свако платио свој ручак, па се Хендерсен вратио у собу на одмарање — господин Леш обећао му је да ће га одмах позвати чим се Бергхоф буде јавио.

Енглески премијер изабрао је симпатичну форму за једно важно политичко саопштење Фиреру — саопштење које је могао да учини преко амбасадора, било је заоденуто у личну посланицу као да га он не чини само у свом званичном својству, него и лично, по својој сопственој искреној иницијативи. Али лични карактер саопштења није никога могао да обмане о његовој садржини, која није била нимало заводљива: Енглези је тврдокорно остајао на свом гледишту, коме је недостајало свако схватање за немачко гледиште, те је писмо претстављало очигледан покушај да се Немци заплаше. Јер је Чемберлен у том писму саопштавао да немачко-руски пакт неће никако и никада спречити Енглеску да помаже Пољску — ово је значило да Енглеска неће допустити да саме источне силе реше своја међусобна питања, да она безусловно хоће у том да има удела, ма да у овом подручју није била директно заинтересована! У овом, и без тога критичном часу, енглески премијер није умео ништа друго да предложи него да се иследе жалбе немачке мањине, чиме би се створили услови за поновно директно преговарање између Немачке и Пољске.

У свом кабинету на Бергхофу, раних поподневних часова 23 августа, диктовао је Фирер последње реченице свог писменог одговора: „Целог свог века борио сам се за немачко-енглеско пријатељство, али ме је држање британске дипломатије — бар до сада — уверило о безизгледности мојих покушаја у том правцу. Кад би се то у будућности изменило, нико не би био срећнији од мене“ — и под овакав завршетак писма метнуо је свој потпис. Писмо је износило истинске разлоге немачко-пољске кризе и није остављало никакве сумње у решеност Немачке, како се то могло разабрати из његовог шестог одељка: „Саопштавате ми, Екселенцијо,

у име британске владе да ћете у случају немачке интервенције бити присиљени да Пољској пружите помоћ. Узимам на знање ову Вашу изјаву и уверавам Вас да она не може да измени решеност немачке владе... Више но једанпут изјавио сам већ пред немачким народом и целим светом да се не може сумњати у решеност нове Немачке да радије сваког часа погледа у лице свакој невољи и свакој несрећи, него да жртвује своје националне интересе или чак своју част".

У 4,15 часова после подне господин Леш био је позван на телефон у салцбуршком хотелу „Аустријски Двор“. Он брзо дохвати слушалицу — то је Бергхоф — одговор је готов, британски амбасадор може да дође. Тумач извести о овоме Хендерсена, аутомобил крете — и сад се њих двојица опет налазе у холу Бергхофа пред Фирером. Он пружи Енглезу два табака хартије, исписане машином, и дода да ће његов амбасадор у Лондону да преда сам одговор — ово је тек копија његовог писма.

Хендерсен је летимично прегледао текст одговора — његово лице добило је очајнички израз. Већ је две године у Немачкој — зар он тако слабо познаје политику Трећег Рајха да је могао да очекује неки други одговор? Зар је могао помислити да ће Фирер устукнути пред маскираном претњом, коју је садржавало писмо што му је било предато? Пред крај одговора амбасадор запне у читању. Један обрт немачког текста није могао да схвати. Он се обрати на тумача који му преведе ово место, а Фирер још једном објасни како овај пасус треба да се схвати.

Нема шта више да се пита ни да се каже — Лондон има реч! Сер Невил Хендерсен сложио је странице Фиреровог одговора и метнуо их у унутрашњи џеп капута. Опростио се и кренуо да оде... Нема ли уистину ништа више да се каже?

„Зар нема могућности да се избегне ова трагедија?“ запита Хендерсен. „Ово зависи једино од Ваше владе“, одговори Адолф Хитлер, Вођ немачког народа.

У пољској амбасади у Берлину

24 август 1939. Пред пољском амбасадом у Берлину, око 1,15 часова, застао је један такси. Неки господин

хитно напусти кола — хоће ли у ово време још моћи да разговара с послаником? Он долази из Женеве, управо је допутовао на анхалтску станицу у 12,50 часова базелским брзим возом, те није стигао ни да се телефоном најави, јер би тиме изгубио одвише времена — и сада хитно улази у велику палату.

Он се овде одлично сналази. Без размишљања пролази мимо велики портал, који води до амбасадоровог приватног стана, заобилази кућу и почне да се пење уским стубиштем, које је некада било одређено за служинчад, али сада служи дневном саобраћају амбасаде. Господин коме се тако жури уђе у претсобље, у коме дан и ноћ гори електрична светлост, брзо пролази мимо стола, на коме леже илустрације и путнички проспекти, те се степеницама попне на први спрат, где се налази амбасадорова канцеларија. Одозго дође му у сусрет један млад, елегантан господин. „Господе Боже“, ускликне он зачуђено, „шта Ви радите у Берлину? Мислио сам да сте у Женеви?“

Посетилац се жури и он нема времена да одговара. „Дођи, драги Суберте“, рече дошљак и поведе са собом младића уза стубе, „морам одмах да разговарам с амбасадором! Нисам више могао да издржим у Женеви“.

Суберт је аташе код пољске амбасаде, секретар амбасадора Липског. Његови дедови звали су се некад Шуберти, попут небројених хиљада доселили су се као Немци у Пољску, баш као и дедови пољског министра спољних послова Бека — али у току векова биле су обе породице полонизирани, те је господин Суберт језик својих отаца, тј. немачки, морао да учи као страни језик. Он добро познаје господина коме се толико жури — то је нећак графа Лубјенског, шефа кабинета у варшавском министарству спољних послова.

„На жалост, долазите прекасно, господине грофе“, рече он сажаливо. „Амбасадор је већ изишао, али мислим да ће још да наврати!“

Већ су стигли до светлог трема на првом спрату. Пред шареним везеним ћилимовима, који су овде истакнути као производи пољске народне уметности, но који су стварно украјинске провенијенције, налази се бронзана биста Пилсудског.

„Можда је већ стигао“, одговори журно граф Лубјенски, закуца брзо на врата амбасадорова кабинета, отвори их и погледа унутра — видео је рококо-покућанство с црвеном свиленом превлаком, видео је писаћи сто до прозора, — али у соби нема никога.

„Да разговарате можда с кнезом Љубомирским?“ запита аташе.

„Добро“, одговори Лубјенски и похита стубама до канцеларије саветника посланства.

„Немам никакво наређење“, рекне успут младом секретару, који га је пратио, али су његове речи звучале као разговор са самим собом. „Али нисам могао више да издржим!“

„Лубјенски!“ радосно ускликне Љубомирски, кад се дошљак појавио на вратима, натера га да седне и понуди му цигарету.

Кнез Љубомирски је човек 45-тих година, мален, црне и ретке косе, с наочарима који му косо стоје на носу — нико не би рекао да је то потомак кнежевског дома и породице Љубомирски, која је у историји Пољске често играла ванредно значајну улогу.

„Нисам више у Женеви могао да издржим“, поново рече посетилац. „Јесу ли они у Варшави полудели?! Зар нико не види куда то води?! Овде“ — он извади из џепа једне пољске новине, орган пољске тешке индустрије, и грозничаво прочита: „С Немцима моћи ћемо тек онда разговарати кад им метнемо нож под врат... Кроз разговоре, преговоре и компромисе Немци тек постају дрски“ — А овде: „Пољски народ је до зуба наоружан и уверен да ће га његов мач довести до победе, да ће му границе Романа Дмовског заувек бити обезбеђене!“ Границе Романа Дмовског — то значи, Данциг, пола Помераније, Шлеске и Источна Пруска треба да буду пољски!“

Саветник амбасаде кнез Љубомирски узме на то реч, говорећи тихо и брзо, али муцајући, што увек чини кад брзо говори. Он прича о пресудном часу за Пољску и о сигурној помоћи од стране Енглеске. „Помислите на деветнаести век, грофе“, рече он, „помислите на све наше побуне — због чега су оне свакипут крахирале? Зато што смо били сами, јер нам ни Француска ни Енглеска нису дошле у помоћ. Ко је васпоста-

вио нашу државу? Француска и Енглеска! И сада су Енглеска и Француска поново с нама — још никада није Пољска у својој борби имала оваквих савезника!"

Ови шупљи аргументи не импресионишу Лубјенског.

„Знате ли зашто се убио пуковник Славек?" запита суво граф Лубјенски. Пуковник о коме је реч био је један од највернијих сарадника Пилсудског.

„Није могао да прежали што је пропао на изборима!"

„Нипошто, кнеже", одговори Лубјенски. „Пуковник Славек убио се 3 априла о. г. јер је тог истог дана Бек стигао у Лондон — јер се господин Бек одлучио за Енглеску, уместо да преговара с Немачком! Ви сте, кнеже, баш као и ја и сви ми, познавали овог старог јунака — да ли Вам је још пред очима његово унакажено лице што му га је бомба осакатила? Славек је био карактер — предвиђао је несрећу која је морала да наиђе иза ове везе с Енглеском — те није хтео својим очима да гледа пропаст Пољске! Зато се убио! Али Ви и ја, кнеже Љубомирски, на своје очи ћемо да гледамо пропаст отаџбине, ако нико не задржи оне лудакe у Варшави!"

Врата се отворе и у собу ступи амбасадор Липски. Као увек, носио је на себи тамно одело; као увек, било је бледо његово пуно, готово гојазно лице. „Сазнао сам да ме желите посетити!" рече грофу Лубјенском својим високим меканим гласом. „Ја сам изван себе", одговори Лубјенски. „Стриц ми је из Варшаве писао у Женеви: он очајава и не види више излаза — пише да се налазимо на лађи која тоне".

„Шта нам друго преостаје?" запита Липски и слегну раменима. „Ништа друго, — Пољском влада маршал Риђ-Смигли — војници имају реч — и Енглеска..."

Пола сата доцније обасули су пољски контраавионски топови, у близини Данцига, ватром један цивилни немачки авион „Маршал Биберштајн". Гранате су експлодирале у непосредној близини немачке машине. Истог поподнева су пољске обалне батерије и један пољски ратни брод отворили ватру на велики тромоторни авион De-ABHF, који се налазио на 1500 метара висине; у овом авиону налазило се седамнаест гостију међу њима четворо деце. Следећег дана избегао је авијатички ка-

петан Ручов са својим цивилним авионом D-АНН „Малени Рудолф“ изненадној ватри пољских контраавионских топова, само тако што је нагло полетео у вис и стрмо управио авион према мору. Четврта и последња салва пољских батерија експлодирала је громогласно педесет метара испод авиона, управо тамо где би се он био налазио да је летео истим правцем... Настало је очајно запомагање жена и деце који су авионом путовали, две жене су пале у несвест — али их је спасло присуство духа авијатичког капетана.

У канцеларији Рајха

Петак 25 август 1939. Око 10 часова пре подне седео је британски амбасадор Сер Невил Хендерсен са секретаром Харисоном у свом кабинету, прегледајући јутарње листове и најновије вести. Ситуација је из часа у час све тежа, јасно је да до коначне одлуке није више далеко.

Из новина се разбירה да су се у Берлин вратили и Фирер из баварских планина и Рибентроп из Москве. Авион немачког министра спољних послова морао је, заобилазећи Пољску, да путује преко Балтичког мора, јер је ваљало водити рачуна о томе да Пољаци пуцају на сваки немачки путнички авион. Вести из Варшаве остављају утисак да је пољска влада већ изгубила сваку увиђавност. Свака нова вест показује да је ситуација све гора и гора: на источно-пруској граници концентрисане су три пољске нападне дивизије и једна оклопна бригада; према Горњој Шлеској граници напредују две дивизије и једна коњичка бригада, а око Данцига све већма се стеже обруч пољских трупа. Зло је, ако је до ових покрета трупа дошло по наређењу владе — али је још горе кад се зна да их влада већ нема у својим рукама, него да пољске трупе дејствују на своју сопствену одговорност. Оваквим самовласним упадима пољске војске била је Немачкој 1918 отета покрајина Позен; две године касније сличним препадом Литавцима одузета је Вилна, а исто тако упале су 1920-21 Корфантијеве банде у Горњу Шлезију. Ко може да гарантује да се пољске јединице и овог пута неће послужити истом тактиком?!

Узбудљиве су новинске вести о све опсежнијим прогонима немачког становништва у Пољској: у Катовицу власт је преко ноћи потпуно прешла на војничке терористичке групе, насилно је одвучено све мушко становништво, а жене и деца морали су, дршћући и плачући, да се крију по кућама. Код Билица било је 8 мртвих и 7 тешко рањених — Немци и Чеси пали су као жртве бесмислене пољске пуцњаве, а из избегличких логора јављају се све опсежније вести о прогонима Немаца у Пољској.

Британски амбасадор није раније хтео да верује у ове тешке оптужбе против пољског зулума — он је раније те вести означавао као „претеране“. Може ли још увек ово да тврди?

У четврт до један позвало је немачко министарство спољних послова британску амбасаду — Фирер жели да прими амбасадора у пола два у новој канцеларији Рајха.

Узбудљиво питање: Шта ће Фирер и канцелар немачког народа у овом часу да каже претставнику Енглеске?!

Нешто пре пола два часа прошла су кола британског амбасадора кроз импозантну бронзану капију нове канцеларије Рајха и стала пред степеницама у почасном дворишту. Оштра команда, бубњање бубњева — почасна стража од једног вода указује амбасадору почаст, како је то прописано у мирнодопском церемонијалу. Хендерсен се обазре, поздрави официра који је поред добошара стојао са спуштеним мачем, те се упути према порталу канцеларије, где га је дочекао државни министар Мајснер. Ступише у предњи хол, где је један галонирани служитељ амбасадору преузео шешир. Кад су прешли висока врата вестибила, уз која су десно и лево стојали исто тако галонирани служитељи, упутише се кроз мозаичну дворану, обзидану црвенкастим мермерним плочама, на којима се у злату и светло-смеђим тоновима издиже хермички орао; патос је такође од мермера, пријатне црвене боје, искићен златним мозаиком. Никакав ћилим не слаби дејство ове велике мермерне просторије; упркос томе, кораци пролазника не одзвањају. На то се они пењу степеницама, те улазе кроз лепа врата, над којима је орао суверено рас-

крилио своја моћна крила, у „округлу дворану“; про-
шавши кроз њу, уђу у мермерну галерију, која својим
огромним димензијама — њена дужина износи 146 ме-
тара — сваки пут импресионише посетиоца. Но не пре-
лазе је целу, јер Фиреров кабинет, пред чијим високим
вратима непомично стоје два СС-стражара, лежи у сре-
дини галерије. Не стигавши до стражара закрену у че-
каоницу, где је амбасадор за тренутак застао и попут
сваког посетиоца бацио задивљен поглед на старе, ску-
поцене, тамно зелене гоблене, који украшују зидове
чекаонице. Посланик Шмит, који има да служи за ту-
мача, поздравио је амбасадора, кога је затим државни
министар Мајснер пријавио код Фирера.

Кад је Сер Невил Хендерсен у пола два ушао у
Фиреров кабинет, констатовао је да га не чека сам Фи-
рер — министар спољних послова Рибентроп био је уз
њега; чињеница да је Фирер и њега позвао на овај раз-
говор само издиже значење ове аудијенције. Заузеше
места пред мермерним камином, над којим висе Лем-
бахов портре Бизмарка. Амбасадор је сео у леви угао
велике софе, Фирер је заузео столицу до њега, а уз
Фирера, према камину, сео је министар Рибентроп; по-
сланик др. Шмит сео је до Хендерсена на дугу софу.

У почетку својих излагања Фирер је изјавио да је
још једном размишљао о свим питањима — и да се
решио да учини један корак, који је исто толико пре-
судан као и пакт с Русијом.

Овакав Фиреров увод изазвао је узбуђену пажњу,
али Фирер неће одмах да пређе на излагање свог но-
вог плана — понајпре мора да се осврне на говоре
што су их, дан пре тога, одржали премијер Чемберлен
и министар спољних послова лорд Халифакс: енглеска
тврдња да Немачка хоће да освоји свет управо је сме-
шна, рече он — британска империја обухвата 40 мили-
она квадратних километара, Русија 19 милиона, Аме-
рика 9,5 милиона, а Немачка ни 600.000 квадратних ки-
лометара: ваљда је јасно ко је освојио свет...

Затим је Фирер поново почео да говори о пољским
правокацијама. Прошле ноћи дошло је до двадесет јед-
ног новог граничног инцидента, немачки цивилни ави-
они били су обасути ватром — ако пољска влада изјав-
љује да за то није одговорна, ово само доказује да она

није у стању да своје људе држи на узди. У оваквој ситуацији држао је британски премијер говор, који уистину није у стању да измени немачко гледиште — сада прелази Фирер на свој предлог, због кога је тражио овај историски састанак — али њему је увек на срцу лежао немачко-енглески споразум, па му је и сада до њега стало. Немачко-пољски проблем мора да буде решен, и биће решен — но кад буде решен, он је приправан Енглеској да поднесе опсежан предлог. Он не зазире од великих одлука, па ће и у овом случају да изведе једно велико дело — на то Фирер приказује свој опсежан предлог: колонијални захтеви Немачке су ограничени и могу мирним путем да се реше за један одређен подужи термин, али он је вољан лично и у име Немачке да загарантује опстанак британског светског царства под свим околностима; шта више: он је приправан, ако устреба, британском царству да обезбеди немачку помоћ, ма где она била потребна.

Схвата ли британски амбасадор Сер Невил Хендерсен шта значи ова ванредна понуда? Схвата ли он да се после ових Фирерових речи Енглеска налази на раскрсници? Схвата ли он да ова понуда — Фирер је додао да је она последња — претставља обрт ствари од светско-историског значења? Енглеска мора да се реши хоће ли да призна ситуацију, какве још није било, или ће и даље да се креће у кругу преживелих претстава ранијих векова. После ових пресудних речи Фирерових, светски мир зависи од тога има ли на британским водећим местима сигурног политичког инстинкта за једну сасвим нову европску ситуацију, или ће се Британци грчевито држати застарелог тока мисли, које је време прегазило, и које историја ликвидира декадансом снаге и моћи...

На то је Фирер британском амбасадору предао један меморандум на немачком језику, који је садржавао изјаве што их је Хендерсену усмено дао. Препоручио му је да садржину његовог предлога не депешира у Лондон, него да лично одлети у британско метрополу — ништа не сме да изостане што је потребно да се британској влади објасни значај немачког предлога.

Сер Невил Хендерсен обећао је да ће то урадити, и уистину следећег јутра, 26 августа, одлети за Лондон;

Пред летом за Берлин

Кад се посланик Хендерсен 28 августа натраг окренуо из Лондона у Берлин, викнуо је за њим један посматрач: „Много среће!“ — „Треба ми“, одговорио је Хендерсен утучено и доживео је опет да владајућа господа у Лондону желе рат.

у ту сврху немачка влада ставила му је специјални авион^{на} расположење. Али увече овог петка, када је Вођ немачког народа Енглеској ставио свој историски значајан предлог, британски министар спољних послова Халифакс за „сједињену краљевину Велику Британију и Северну Ирску“ и граф Рацински, амбасадор пољске републике у Лондону, потписали су уговор о међусобном помагању, коме први члан гласи овако: „Буде ли једна од уговорних страна ушла у рат с неком европском силом, и то услед напада на њу, друга уговорна страна пружиће јој сву помоћ и подршку, која јој стоји на расположењу“. Ко се подразумевао под овом „европском силом“, то је доцније показао одговор британског државног потсекретара Батлера у Доњем Дому, кад је један посланик запитао, хоће ли Енглеска притећи Пољској у помоћ и у случају да је Русија нападне: „Не — гласио је многозначајан одговор — у току преговора који су довели до потписивања овог споразума, између пољске владе и владе Његовог Величанства утврђено је да се овај споразум односи само на случај напада на Пољску од стране Немачке...”

Да ли је склапање оваквог уговора с Пољском, извршено у петак увече, било одговор Енглеске на епохални Фиреров апел што га је он, петак у подне, у свом кабинету пред камином над којим виси велика Бизмаркова слика, у име немачког народа упутио на амбасадора Хендерсена? Могло је то да буде. Јер иако није Хендерсен ове вечери још стигао у Лондон, ипак је он Фирерову понуду одмах Лондону преко кабела јавио — она се, дакле, правовремено у Лондону налазила, и могла је да задржи потписивање пакта с Пољском. Но ово фатално потписивање и није морало да буде одговор на немачку понуду — могло се у Берлину претпостављати да је у Лондону машинерија већ раније склопљеног споразума аутоматски даље радила; могли су се у Берлину још увек надати да ће лична интервенција амбасадора Хендерсена изазвати промену курса, који је морао да одведе директно у катастрофу; могли су се томе утолико више у Берлину надати, јер је Хендерсен пуна два дана остао у Лондону: на основу тога, у Берлину су се уистину надали да Хитлеров јединствен предлог неће у Лондону бити забачен.

Шта ради Париз!

26 август 1939. Последња два дана владала је овде нечувена напетост. Данас, у суботу, зазвонио је телефон код француског књижевника Жила Ромена, који живи у Паризу и одржава тесне везе с владиним људима. Кад је Ромен подигао слушалицу, јавио се неки, њему до тада непознат политичар, припадник једне иностране државе — он би хтео с господином Роменом да разговара о једној ствари од изузетног значаја. Господин Ромен позвао га је одмах к себи — ових мучних дана ствар од изузетног значаја може да се односи само на питање рата или мира. Господин Ромен спада у ред оних који с највећом забринутости прате развој догађаја последњих дана, поготово наваљивање париске и лондонске ратне странке да се објави рат. Из директних запажања знаде он да господин Гамлен нипошто није тако сигуран и самопоуздан каквим се издавао на седницама савета за народну одбрану — зна Ромен да ће француско ваздухопловство тек у новембру да до-

бије предвиђени број машина, зна такође и то да је француска контраавионска артилерија тек ових дана, тј. у последњу минуту, добила муницију. Зато је он узбуђено очекивао најављену посету. Није прошло ни пола часа, а иностранац већ је био код њега.

Ову посету приказао је исцрпно господин Ромен у америчкој „Saturday Evening Post“, али при том није поменуо ни име посетиоца ни државу којој је припадао; то је и схватљиво, узму ли се у обзир предлози што их је он господину Ромену учинио. „Не треба да Вам излажем колико је ситуација опасна“, рече он. „Рат је само још питање дана. Бојим се за Енглеску и Француску — овде и преко Канала гази се с несхватљивим поуздањем у овај рат, и нико не мисли да би он могао другачије да се сврши но што се овде у несхватљивом оптимизму замишља. Овај рат може да добије само онај ко располаже необично конструктивном фантазијом, смелошћу и најмодернијим наоружањем које се стално усавршава — но од свега тога у Француској не видим ништа, а у Енглеској још мање! Француска и Енглеска иду стално линијом најмањег отпора, и верујте ми, ви сте изгубили рат, још пре но што је почео!“

Господин Ромен је тешко дисао. Страшно је то што његов посетилац каже — а господин Ромен зна да странац има право...

„Али постоји могућност“, наставио је овај, „да се положи једним ударцем измени у вашу корист: Француска треба да изврши притисак на Италију. Најгоре би било по Француску кад би Италија у овом рату објавила неутралност — то би за Француску значило да би и своје границе према Италији морала да брани, јер се никада не зна до кад ће њена неутралност да потраје. А то значи да Француска знатне делове своје војске, пре свега свог ваздухопловства, не би могла ангажовати у борби против Немаца; у овом случају, знатан број француских јединица и ваздухопловства био би осуђен на неактивност, а поврх тога неутралност Италије штитила би јужни бок Немаца. Ту треба Ви лично да интервенишете! Ви имате уплива на Даладјеа, господине Ромен, а и господин Боне Вас слуша — пођите одмах до њих и кажите им: Ми морамо Италији дати ултиматум — да ли је за нас или против нас? Одговор има да усле-

ди у току 48 часова! Изјасни ли се Италија против Француске — добро, тада је положај јасан; изјасни ли се Италија за неутралност, Француска треба одмах да затражи окупацију Турина и Милана, као јемство за слободан прелаз њених трупа преко италијанске територије. Овиме ћете ви добити иницијативу и створити нову ситуацију, као што су је Немци створили својим пактом с Русима”.

Господин Ромен провуче руку кроз косу. Уистину, ово је идеја! И пре свега, тиме ће се коначно нешто урадити, тиме ће Француска престати да игра пасивну улогу... „А Енглеска?” убади он. „Ово ми ипак не можемо без Енглеске урадити!”

„Ви треба коначно нешто да предузмете што Вам Енглеска не диктира! Господин Чемберлен нема никаквих идеја, па зато нема схватања ни за идеје других, а господин Черчил није у влади. Али једна чврста одлука повукла би и Енглеze са собом!”

„Неће то ићи без ђенералштаба!” рече господин Ромен.

„Маните се ђенералштаба!” ускликне револтирано његов сабеседник. „И ја сам седео у влади своје земље, те познајем ђенералштапце — свако од њих се колеба и нико неће да сноси одговорност! Они су војници, као такви траже чврста и јасна наређења. Не сме се ђенералштаб питати: Хоћемо ли то да урадимо, него: Ово мора да се уради — како ћете приступити извршењу овог задатка? Политичар мора ђенералштабу да поставља задатке, а не ђенералштаб политичару!”

„Имате право”, одговори господин Ромен. „Ово је велика ствар! Њоме може да се спречи рат! Одмах ћу Вас довести у везу с Бонеом — он треба све ово из Ваших уста да чује!”

Следећег дана, у недељу 27 августа, имао је овај странац прилике да своје идеје изнесе пред француског министра спољних послова; састанак се одржао у Роменовом стану, да се о том не би превремено прочуло. Странац је био речит као и први пут, и очигледно његова идеја пали. Господин Ромен бацио је још једном све на папир и у понедељак изјутра послао је писмо, које је у суштини било Даладјеу намењено, на адресу Бонеа. После подне позвао је Боне господина Ромена:

„Даладје размишља о ствари!“ Господину Ромену ударило је срце: можда ће да успе — можда ће да успе...

Господин Даладје позове Гамлена и изложи му овај нови план. Врховни заповедник изгледа мирно као увек — али његове очи имају још измученији изглед — опет он потсећа на научника који се удубио у своје проучавање, па га сметају непотребним прекидима. „Ја нисам за то“, рече он тихо. „Мени је потребно у свему четири недеље, да бих у миру могао мобилизовати. Чак ми је милије да Италија нападне кроз четири недеље, него ли да бих сада морао да мењам своје диспозиције“.

Тиме је иностранчев план био одбачен и он је напустио Париз. „Ваши политичари нису дорасли немачким“, рече он на одласку, „надајмо се да је ваша војска дорасла немачкој!“

27 август 1939. Господин Фланден, бивши министар, излази из Даладјеовог кабинета. Импетузношћу, која му је својствена, настојао је да убеди Даладјеа да је лудост и злочин — овај рат, коме он земљу води у сусрет. Даладје га је немо слушао, мрмљајући сам за себе, без икаква стварна одговора. Фланден је изишао сав очајан — у то је у претсобљу сусрео генералисима Гамлена. Брзо му приступи. „Како гледате на ситуацију, господине генерале?“

„Рат се више не може спречити“, без оклевања одговори Гамлен.

„Али како ћете да га водите?!“ повиче Фланден. „После немачко-руског пакта Немачка нема источног фронта! А увек је наш ђенералштаб развијао теорију да се Француска може борити само у том случају ако је Немачка с две стране нападнута!“

„Извините“, рече Гамлен, „ви заборављате Пољску!“

„Јесте ли читали извештај, господине генерале, што га је саставио господин Буркхарт, комесар Лиге Народа у Данцигу, о разговору што га је имао с господином Хитлером? Према томе, Немци могу своју западну границу да држе са самих 60 дивизија, а све остале снаге могу да баце на Пољску. Пољски војници нису лоши, али официри не ваљају, а виши команданти су потпуно обневидели! Њихов стратешки план је управо детињаст! Немци рачунају да ће за три недеље бити готови с Пољском!“

„Пољска војска је далеко боља но што се мисли“, одврати Гамлен. Изгледа да он поменути Буркхартов извештај није уопште ни видео... „Пољска војска“, наста-вио је он, „издржаће најмање шест месеци — имаћемо довољно времена да им прискочимо у помоћ!“

Одговор Енглеске

28 август 1939. Сер Невил Хендерсен вратио се из Лондона, доневши у свом куферчету Чемберленов одговор. На Фиреров позив британски амбасадор требало је да дође у нову канцеларију Рајха у 10 часова увече, али је сер Невил Хендерсен замолио за одгоду од пола часа — у амбасади наиме не могу тако брзо да преведу одговор британске владе на Фиреров предлог. Зато је Хендерсен тек у 10,30 часова са свим одговарајућим почастима био уведен у кабинет Фирера, који га је дочекао заједно с министром спољних послова Рибентропом и послаником др. Шмитом као тумачем.

Сер Невил Хендерсен предао је Фиреру енглески меморандум и његов превод на немачки.

У овом тренутку текао је живот у свима градовима и земљама својим обичним током, како то бива у касно вече: у Берлину, Паризу и Лондону још су радила позоришта и биоскопи, у каванама свирала је музика, а по велеградским улицама светлосне рекламе одсевале су црвенкастом светлошћу. Осветљени возови јурили су кроз тамну ноћ по свима земљама Европе, а у небројеним кућама и кућицама спавали су људи, који тешким радом зарађују хлеб за себе и своју породицу, срећни што свој посао врше у миру — у том тренутку читао је Фирер одговор на своју понуду Енглеској, на ону понуду која је имала Европи да обезбеди мир, а Енглеској да даде савезника.

Британски амбасадор замолио је за дозволу да с неколико примедба коментарише меморандум, чија му је садржина тачно позната, те после неколико реченица покушава да дејствује на Фирера аргументом да Енглеска мора да одржи реч, дану Пољској.

Али ова „реч“ Енглеске, коју наводно ваља држати, само је рафинирани шаховски потез. Изгледа то као кад би неко своју часну реч дао неурачунљивом

човеку, да би доцније пред собом и пред светом могао да тврди да није важно шта ради и предузима овај неурачунљиви тип, него хоће ли дана реч бити одржана или неће. Енглеска се налазила у положају човека који је своје паре уложио у нездраво предузеће, те нема храбрости да их правовремено повуче, јер сам пред собом неће да призна да у овакво предузеће није никада смео ни један динар да уложи!

Фирер је приметио да свој дефинитивни одговор може да да тек после темељитог проучавања британске ноте — сутра, уторак, предаће амбасадору писмен одговор.

Чемберленово писмо што га је донео британски амбасадор састављено је необично вешто и обилovalo је љубазним и учтивим речима; али његово право значење могао је да схвати само онај који је водио рачуна не само о ономе што је у писму речено него, пре свега, о ономе чега у писму нема.

На пример, Фирерова срчана и далекосежна понуда савеза није била одбијена, него је било указано да би, и према мишљењу британске владе, потпуни и трајни споразум двеју нација „донео непроцењиву срећу и благослов једном и другом народу“. Но што се тиче енглеског одустајања од интервенисања у источној Европи, где она нема никаквих непосредних интереса, енглеска нота пребацивала је дискусију о том питању на други терен: Чемберлен није могао да укаже ни на један интерес у источној Европи који би требало да брани, и зато је попут Хендерсена оперисао с „датом речи“, коју Енглеска безусловно мора да држи.

У овој ствари није, дакле, споразум био могућан, и то је Чемберлен тачно осећао — баш као и то да се на величанствену Фирерову понуду не може одговорити тек лепим фразама, иза којих се сакривају праве намере. Зато је он изнео један нов предлог, који је звучао сасвим позитивно: ваља омогућити, писао је он, да Немачка и Пољска седну за један сто и поведу преговоре, и у вези с тиме дошло је у Чемберленовом писму до фрапантног обрта: „Влада Његовог Величанства добила је дефинитиван пристанак пољске владе да је ова приправна... да ступи у преговоре, и влада Његовог Величанства гаји наду да ће немачка влада исто тако бити приправна на то“.

Околним путем, преко британске владе, сада је Пољска изненада објавила своју приправност за вођење преговора — па кад би Немачка ову понуду из било каквог, још оправданијег разлога одбила, Енглеска би пред читавим светом Немачку могла да прикаже као рушиоца мира! Но да ли је Енглеској и Пољској уистину озбиљно стало до преговора? Кад би сада дошло до сазива једне конференције, па до преговора на њој, који би се могли у недоглед развући — не би ли то значило да се решење неодложних питања одгађа у неизвесност? Не би ли машинерија једне конференције онемогућила јасно решење актуелних питања? Може ли да буде других преговарања, док у Пољској владају прилике и односи којима ваља учинити крај, не можда кроз извесан број дана, или чак недеља, него кроз неколико часова? Шта ће да буде од гањаних и злостављаних Немаца у Пољској, док се буде седело за зеленим столом? Како се могу започети дуготрајни, можда и више-недељни преговори с једном владом која сама признаје да није у стању да спречи терор својих војних лица и оружаних банди?!

Из овог лавиринта препредење дипломатске игре нашао је Фирер непогрешивом сигурношћу неочекиван излаз. У овај нада све критичан час, поново је он показао своју генијалну способност да природно или вештачки компликовану ситуацију уједностави и сведе на елементарно чињенично стање: јест, он хоће да преговара с Пољацима, али сада кад се ради о часовима, није вољан да се упушта у надмудривање које ће недељама да траје, него тражи преговоре одмах. Ко је вољан да преговара, мора да је и спреман да се одмах упусти у преговоре.

29 август 1939. Доцкан после подне, у 6,45 часова, енглески амбасадор по трећи пут седи пред Фирером и министром спољних послова Рибентропом, у Фиреровом кабинету у новој канцеларији Рајха — и чита Фиреров одговор што га на последње Чемберленово писмо има да преда британској влади. Чита Хендерсен реченице као што је ова: „Захтев немачког Рајха одговара „а priori“ осећаној потреби о ревизији версајског уговора: враћање Данцига и Коридора Немачкој, обезбеђење животних могућности за немачку мањину

на територији која, и после ове ревизије, остаје Пољској". Чита он даље да немачка влада усваја енглески предлог. „Уосталом, влада немачког Рајха није никада са својим предлозима ишла на то да угрози животне интересе Пољске, или да доведе у питање опстанак независне пољске државе. Према томе, влада Рајха је сагласна и вољна да прихвати предложено посредовање краљевске британске владе, како би једна пољска личност, снабдевена свим пуномоћијама, могла да буде послата у Берлин. Немачка влада рачуна с тиме да ће ова личност у Берлин стићи у среду, 30 августа 1939”.

Сада је амбасадор запео — ова јасна и отсечна формулација онемогућава интригу с дуготрајним преговорима и кида фино израђену мрежу, у коју је лондонска влада хтела да ухвати Немачку.

„Дође ли пољски опуномоћеник”, рече Хендерсен, „хоће ли бити примљен са свима почастима? Хоће ли се преговори с њиме да врше у пуној равноправности обеју страна?”

На ово питање он добија позитиван одговор. Преговараће се отворено — али брзо, јер се зна да скалачка на часовнику може сваке минуте на пољској граници да изазове страшне догађаје.

Сер Невил Хендерсен поново је у амбасади. Он депешира кратак садржај немачког одговора у Лондон, тако да је Форин Офис добио већ у 9,15 часова. У исто време преводи се овај одговор у берлинској британској амбасади с немачкога на енглески, тако да је ноћу његов пун и тачан текст могао да буде отпремљен у Лондон. Међутим је амбасадор у више кратких телеграма изнео свој утисак о пресудним преговорима с Хитлером и Рибентропом, те је последња изрека његовог последњег саопштења гласила: „Хоће ли сада да дође до предаха, то зависи само од тога да ли ће господин Бек, или неки други пољски опуномоћеник, стићи у Берлин, или неће”.

Хоће ли Пољаци да преговарају!

Свануо је тежак дан. Природно, милиони мушкараца и жена, за које овај дан није почео другачије него сви остали дани, немају појма какву пресудну одлуку

имају тог дана да донесу Лондон-Париз и Варшава. О поноћи тог дана биће јасно желе ли Лондон, Париз и Варшава мир, као што га жели Берлин, или су спремни да изазову рат, за који се не зна колико ће потрајати, али се зна да ће Европу бацити у страшну беду. Милиони мушкараца и жена устали су овог јутра као и обично, те пошли на посао, а деца су кренула у школу; у свима градовима, у свим селима, свуда тече живот као и осталих дана — али у Берлину очекује Фирер и његов министар Јоахим Рибентроп вест из Варшаве да су Пољаци послали свог опуномоћеника. Немачка влада је обећала да ће га дочекати са свим почастима и да ће с њим преговарати на равној нози — али час за часом пролази, а да вест о његовом одашиљању из Варшаве не стиже. Па ипак се не напушта нада — дабоме, зна се каква је ситуација у министарском кабинету у старој палати Брил на Саксонском тргу у Варшави, где уредује министар спољних послова Бек. Јер већ у мају о. г. стигао је у Берлин значајан извештај немачког амбасадора Молткеа о господину Беку.

Оних дана, наиме, пољски државни потсекретар Арцишевски разгалио је своје срце пред немачким амбасадором — министар спољних послова Бек није ни најмање одушевљен својом новом политиком, која се окреће против Немачке — он је овај нови преокрет против Немачке предузео с осећањем унутрашњег противљења, на притисак од стране војске и јавног мишљења. Кад је он у Сејму, пољском парламенту, против воље морао да одржи говор против Немачке, из читаве земље обасули су га телеграфским честиткама — али је министар Бек све те телеграме покупио и бесно бацио у ћошак. Но шта све то значи? Он се продао — верујући у енглеску помоћ, Пољска је одушевљена за рат; према томе, министар спољних послова, који је против овог рата, изгубио би подршку јавног мњења и пољских војних кругова; једино за то да би могао задржати свој положај, води господин Бек ратну политику, коју и сам у дну срца осуђује. Шта се може од оваквог човека очекивати? На све који га знају чини он утисак несигурна човека — у разговору има обичај да говори све тише и тише, тако да његов сабеседник коначно једва разуме шта он говори — и у овој несувислој магли на-

стоји он, због своје унутрашње несигурности, да избегне сваку јасну формулацију мисли, док његовог сабеседника хвата ужас од „вучјих очију“ пољског министра спољних послова...

Подне је, а још увек нема одговора из Варшаве! Још увек очекују Фирер и Рибентроп вест пољске владе, али она не долази. Зар ће Пољаци да игноришу владу 70-милионског народа, да не одговоре на њен предлог?! Али још није протекло време, још може да стигне очекивана вест — зато Фирер и његов министар спољних послова и даље чекају.

Већ су три часа после подне — али вести нема. Из Варшаве ништа се не јавља ни у четири, ни у пет часова. Око 5,30 часова телефонски позив из Варшаве! Коначно! Јавља се немачки отправник послова у Варшави — да ли је то први корак ка споразуму? Срце бије у грудима чиновника министарства спољних послова који има да прими ову телефонску вест — али он се брзо свладава — свака реч је од значаја, он мора да буде хладнокрван и присебан, и зато тачно и стварно бележи следеће редове: „Телефонско саопштење 30 августа 1939, у 17,30 часова: Пре један час у Пољској издано је наређење о општој мобилизацији. Први дан мобилизације је 31 август; има да се пријаве сва лица која се налазе у поседу беле позивнице“.

Пољска војска већ је месецима у мобилном стању — али до опште мобилизације још није било дошло. Сад је и она уследила — и она је одговор Варшаве на Фирерову понуду за вођење преговора!

Но да ли је ова мобилизација уистину само одговор Варшаве? Није ли то и одговор Лондона и Париза? Лондон је предложио да Немачка и Пољска директно преговарају — а кад је Немачка на то пристала и затражила само да се преговори поведу у најкраћем термину, допустила је Енглеска да прође цео један дан и није саветовала пољској влади да у Берлин пошље свог опуномоћеног делегата. А у ноћи између 29 и 30 августа телефонирао је француски амбасадор, господин Кулондр, своме министру спољних послова у Париз; он је сагласан с енглеским амбасадором да Пољска треба да именује преговарача, да би „у очима света показала своју добру вољу“ — али је одмах додао да би дола-

та ли Енглеза гроза због ове криминално пропуштене прилике?!

31 август 1939, у два часа изјутра. У британској амбасади у Берлину нико није пошао на спавање, јер у овим критичним часовима има посла на претек. Сер Невил Хендерсен управо је бацио на папир свој извештај о драматском разговору с немачким министром спољних послова, па је тај извештај сада био шифриран и депеширан у Лондон (он ће да стигне у Форин Офис у 9,30 часова ујутру) — али тиме није још све учињено. Британски амбасадор видео је сасвим изблиза ужасну истину — истину да Енглеској, у њезиној безусловној решености на рат, није ни најмање стало да Немце и Пољаке приведе к столу за преговарање. Зато Енглеска није саветовала господину Беку да у Берлин пошље једног преговарача — али тиме је кривица Енглеске пред читавим светом обелодањена, па Хендерсен хоће у последњем минуту да спасе привидност своје посредничке улоге...

* * *

Пољски амбасадор господин Липски напустио је своју тешку лимузину и ушао у кабинет Сер Невила Хендерсена. Пољак је блед као увек; његов високи и мекани глас је лако узбуђен. Њему је сад 49 година. Студирао је у Лозани, те је дипломатску каријеру започео као секретар пољске делегације на амбасадорској конференцији. За његову сарадњу при утврђивању источне пољске границе одликован је „Витешким крстом независне Пољске“ — од године 1927 учествовао је у свим немачко-пољским преговорима, те је извршио нужне предрадње за склапање немачко-пољског споразума, што га је Фирер био понудио маршалу Пилсудском; после овог споразума био је унапређен од посланика за амбасадора у Берлину и настојао је да у Берлину импонује својим сјајем — његов кувар био је истолико на гласу као и шампањац што га је Липски сервирао на свечаним пријемима у амбасади; његове друштвене приредбе одликовале су се великим спољним сјајем — кретао се он на паркету с великом елеганцијом и био је по томе познат што је и најнезнатнијег од својих гостију тако љубазно поздрављао као да га је нај-

више радовало што је управо њега видео међу својим гостима; при томе је сваки дубљи посматрач могао да констатује да је ова његова учтивост била резултат рутине, а није долазила из срца.

Британски амбасадор изложи Липском шта је све од немачког министра спољних послова сазнао о предлозима који би имали да буду поднети опуномоћенику Варшаве, кад би био стигао у Берлин. Он добро памти поједине тачке, како их је телеграфисао у Лондон: враћање Данцига Немачкој, плебисцит у Коридору и гарантовање екстериторијалног прилаза Балтичком Мору. Но пре свега, Хендерсен понавља једну реченицу која у суштини одаје његову збуњеност: „Све ово ипак није претерано“ — тиме је изречен суд над британским поступком: ово разумно решење спречио је Лондон...

„Молим Вас, разговарајте са својом владом“, рече Хендерсен, „настојте да добијете овлашћење за преговоре с Немцима!“

Липски је то обећао и отишао. Енглеска је ускратила своју помоћ за мирно решење, а сада је британском амбасадору пошло за руком да спасе изглед, као да му је стало до једне нове интервенције!

Париз већа...

31 август 1939. У највећој журби изненада је сазвана седница министарског савета у 6 часова после подне. Ситуација изгледа безизлазном, јер Пољска није послала свог делегата у Берлин. Али сада је искрснуо један спасоносан предлог: Мусолини саветује да се за 5 септембар закаже једна конференција — тема преговора: регулисање тешкоћа које произлазе из версајског уговора.

Мишљења француских министара су подељена. Ратна странка триумфује — у италијанском предлогу они виде знак немачке слабости — да би избегла рат, Немачка се скрива иза Италије. Због тога Даладје гледа с неповерењем на ову нову идеју, али се Боне живо залаже за њу — тек захтева да и Пољска узме учешћа на овој конференцији. Дискусија о томе води се жестоко. „Бога ради, прихватите сваку понуду која може да спасе мир!“ узвикнуо је господин Монзи, али Кам-

пенки, министар морнарице, устаје најодлучније против одлагања рата. Одлука лебди на оштрици ножа — у то Даладје пушта у циркулацију једно писмо француског амбасадора из Берлина у коме господин Кулондр пише: „Буде ли Француска чврста, господин Хитлер ће да попусти“. Ово пали, и министарски савет даје додуше своју приволу за одржање конференције, али под условом да се пре тога Немачка и Пољска у директним преговорима сложе у питању Данцига.

„На томе ће да пропадне посредовање Италије“, забринута мисли Боне, али одлучно препоручује потребу сазива конференције. Следећег јутра он сазнаје да су немачке трупе прешле пољску границу. Он појури до Даладјеа: „Шта сада?!“ Даладје слегне раменима. „Радите шта знате!“ рече он уморно и безвољно. Шта може друго да уради него да пусти да ствари иду својим током?

Неколико часова доцније добио је италијански министар спољних послова једно саопштење од стране господина Бонеа да је Француска сагласна с предлогом о сазиву конференције за 5 септембар. „Шта ли то значи?!“ ускликне граф Ђано. „Јуче ми је наш амбасадор саопштио управо супротно од тога! Да је то Боне 12 часова раније телефонирао — сада је сигурно прекасно!“ Али он је урадио све што до њега стоји и уверио се да је Берлин још увек спреман да преговара.

Пољски амбасадор у Спољнем Уреду

31 август 1939, у 6,30 часова после подне. Пољски амбасадор појавио се у Спољнем Уреду на Вилхелмштрасе, где га очекују. Церемонијел пријема је исти као и мало пре, поводом Хендерсенова пријема. Кад је Липски ушао у амбасадорску чекаоницу, у овој великој просторији сем Фирерове слике у сребрном оквиру једва да је нешто ново — велике слике на зидовима су старе, мермерне бисте ранијих државних секретара припадају деветнаестом столећу, фотеље потичу из доба Фридриха Виљема IV, — све овде дејствује неуслиљено, потсећајући на вековну пруску традицију.

Амбасадора уводе у кабинет министра спољних послова. Измеђују се поздрави и за тренутак могао је

господин Рибентроп да помисли да ће Варшава у последњем минуту, упркос своје опште мобилизације, ипак нешто да саопшти о одашиљању свог опуномоћеника. Али ова нада је варава, јер господин Липски рече: „Господине министре, имам да учиним једну усмену изјаву. Пољска влада добила је информацију од британске владе да постоји могућност директних разговора између владе Рајха и пољске владе. Пољска влада узела је у разматрање и проучавање ову британску сугестију!“

Господин Рибентроп мисли да није добро чуо. Зар је то све?! После објаве опште мобилизације, пољска влада нема ништа више да саопшти него да проучава британску сугестију? А о немачким предлозима, који су Варшави стигли преко Лондона, нема ни једне јединцате речи да каже?!

„Господине амбасадоре“, рече министар спољних послова Рајха, „питао Вас изричито: јесте ли овлашћени за вођење преговора?“

Ово је одлучно питање, од кога сада све зависи, а господин Липски одговара: „Не“.

Ово је страшно, али господин Рибентроп чини још један покушај. „Господине амбасадоре“, упита он, „можете ли са мном о целом предмету мериторно да расправљате?“

„Не“, опет одговара господин Липски, „за то немам никаква овлашћења!“

Тиме је за немачког министра спољних послова сваки даљи разговор постао беспредметан.

Пољска се решила да иде својим путем, Пољска поверава одлуку оружју, а маршал Риђ-Смигли изјављује да ће мир диктовати у Берлину!

Увече 31 августа објавио је радио целом свету немачке предлоге, о којима Пољска неће ни да чује; на то је пољски радио у Варшави у 11 часова говорио: „Никакве речи не могу више да маскирају агресивне планове нових Хуна. Немачка тежи за господством над Европом и до сада невиђеним цинизмом прелази преко права народа. Овај дрски предлог јасно показује колико су биле потребне војне мере пољске владе“.

Крај пољског терора

31 августа, у 8 часова увече, одред пољских устаника продро је у Глајвиц, центар западношлеског руднокопног подручја и запосео тамошњу радио-станицу. Морала је да наступи немачка гранична полиција, да би провалнике најурила. Кад је пала ноћ, пољски усташаи нападаше и запоседнуше царинарницу Хофлинден у тропавском округу — Пољаци су ишчезли, тек кад су СС-одељења извршила противнапад. Нешто после поноћи нападаше пољски војници по другипут царинску испоставу Нојкруг, овог пута чак с митраљезима. Немачка пољска стража морала је да одбије напад. Но то још није све: на разним граничним тачкама, исте ноћи су из потаје убијена два царинска чиновника, а трећи тешко рањен...

То је већ прешло сваку меру, и стрпљивости био је крај. Свануо је 1 септембар, кад је био објављен Фиреров проглас војсци, у коме се вели: „Пољска је одбила да мирним путем, како сам то предложио, реши питање суседских односа; уместо тога, она је посегла за оружјем. Немци у Пољској извргнути су крвавом терору, избачени из куће и кућишта. Цео низ случајева повреде границе, које једна велика сила не може да трпи, доказује да Пољска није вољна да поштује немачку државну границу. Да бих учинио крај овом пољском лудовању и ексцесима, не преостаје ми друго него да на силу одговорим силом“.

На заповест Фирера и врховног команданта, оружана сила приступила је активној одбрани Рајха. Гдегод се војска Рајха појављује, немачка мањина у Пољској дочекује је са слављем — али има немачких жена које су проживеле одвише страхаота а да би могле да кличу и да машу рукама: без речи стоје оне уз друмове — крај је пољској страховлади, Немци су овде!

Док већ с ону страну границе оружје има реч, јер су Пољаци тако хтели, Сер Невил Хендерсен седи у британској амбасади. Попут таласа преплавили су га догађаји, које је из непосредне близине посматрао, у којима је по свом положају узимао учешћа...

Међутим је и Лондон сазнао да је Немачка у самоодбрани посегла за оружјем, па је Форин Офис свом

амбасадору телеграфски саопштио једну нову поруку, коју је требало да уручи влади Рајха. Рекоше му да ће га немачки министар спољних послова примити увече. Преостаје још неколико часова времена, које у британској амбасади ревносно користе: Енглези спаљују кључ своје шифре, све тајне и поверљиве документе, већина чланова амбасаде спремају већ свој пртљаг и инсталишу се у хотелу Адлон, који се налази у непосредној близини њихове амбасаде.

У 9 часова увече примио је министар Рибентроп господина Хендерсена, који је донео једну ноту своје владе, додавши јој и превод, за који рече да га не сматра обавезним. Ова кратка нота кулминира у реченици „да ће влада Његовог Британског Величанства без оклевања удовољити својој обавези према Пољској, ако немачка влада није вољна да влади уједињене краљевине дадне задовољавајуће гаранције да ће немачка влада обуставити сваку нападну акцију против Пољске, и да је спремна да своје трупе сместа повуче с пољске територије“.

Кад је министар спољних послова Рајха прочитао ноту, истакао је да није Немачка напала Пољску, него Пољска Немачку — указујући на непрекидни низ упада пољских нерегуларних банди, коначно и регуларних трупа, на немачку територију. Што се пак енглеске ноте тиче, министар рече да ће је одмах упутити Фиреру, и да ће амбасадору што пре да саопшти одговор. При том је господин Рибентроп огорчено додао: „Да је британска влада према Пољској развила онакву акцију какву мисли да спроведе према Немачкој, већ одавна би била решена сва питања с Пољском!“ Затим је министар поново приказао енглеске пропусте: он је британском амбасадору саопштио немачке предлоге Пољској, у нади да ће Енглеска Пољску привести разуму — а Фирер је читав један дан преко одређеног рока чекао на одговор. Па шта је Пољска урадила? Одговорила је тешким провокацијама!

Амбасадор није на то ништа одговорио него отишао. Полагано се спуштао низ степенице — да ли је то последњи пут што њима пролази? Шта он уопште још ради у Берлину? Та, Енглеска се већ одавна решила на рат...

У париском парламенту

У Даладјеов кабинет стигли су господин Ерио, претседник Скупштине, и господин Жанене, претседник Сената. Између Даладјеа и Ериа постоји антагонизам, свако од њих љубоморан је на успехе другог, и Даладје зна да је Черчил већ преговарао с Ериом, као човеком који има да га руши — али данас му хитно треба. На столу лежи примерак француског устава, и отворена је страна с параграфом 9: „Претседник републике не може да објави рат без претходног одобрења обеју скупштина“. О томе се ради — шта ће бити, ако се у парламенту не нађе већина за објаву рата, до које је Даладјеу стало? Или, ако се додуше нађе већина, али опозиција дође до толиког изражаја да би тиме вера земље могла да буде судбоносно поколебана?

Тада, у фебруару 1934, после крвавих сукоба на Тргу Конкорд, Даладје је потпуно изгубио поверење земље. Кроз Минхенски пакт поново га је задобио, Париз га је славио као човека који је спасао мир — па буде ли тај исти човек сада рекао да нема друге, да Француска мора у рат, тада ће му Француска и веровати; а како је он био пуне три године министар народне одбране, морају сви да буду осведочени да он започиње рат тек онда кад је уверен у победу. Тако ће да мисле масе и улица — али шта ће да кажу оба Дома, посланици и сенатори? Даладје би их најрадије елиминисао — али ту је овај параграф 9 Устава: „Врло једноставно“, рече Ерио, „предложимо сасвим недужан дневни ред, нећемо ништа да кажемо о објави рата и изнећемо на тапет парламента само „војне кредите“.

2 септембар 1939. У истину, посланици и сенатори позвани су на седнице само за одобрење војних кредита — но какве ли су то нарочите седнице? У парламенту појављују се претседник владе Даладје и његов потпретседник Шотан у свечаној црнини, те важно читају бомбастичну поруку претседника републике, затим декларацију владе, а са свог места, високо над говорницом, господин Ерио, као претседник парламента, држи пламени патриотски говор...

Међу посланицима мањине влада запрепашћење. „Шта има то да значи?“ питају се узбуђено. „На дневном

реду су војни кредити — а инсценација је таква као да се ради о објави рата! Нешто ипак није у реду!"

Претставници владе говоре и даље о рату, „који хоће да наметну Француској“ — али када посланици стављају питања, како стоји ствар с тим будућим ратом, поучава их Ерио да се дебата сме да води тек после дневног реда о — војним кредитима. Посланику Бержериу додијала је ова комедија. Он тражи реч. Али господин Ерио је на опрезу — он зна да је овај Бержери опасан, јер је против рата. „Конференција председника је закључила“, каже Ерио, „да се пријаве за реч не узимају у обзир. А ни парламенат не чини утисак као да жели да Вас чује!“ Кад се седница већ приближавала крају, с очајањем узвикне посланик Фор: „Господине председниче, да ли је утврђено да влада не може одлуке од изузетног значења ни у којем случају да донесе без пристанка обеју скупштина!“ — „Није на мени да одговарам на ово питање!“ одврати господин Ерио.

Прешло се на гласање — разуме се, о одобрењу војних кредита — и тек неколико гласова је против. Дворана се празни, и на излазу упита један посланик своје колеге: „Јесмо ли сада, или нисмо, гласали за објаву рата?“ Кроз смех одговара посланик Керилис: „Наравно, драги моји! Само то нисте запазили!“

Објава рата

Камен се котрља — још неколико његових скокова, па ће да падне у снежно поље, те ће тиме изазвати страшну лавину, коју ниједан човек неће више моћи да задржи — но није ли у последњи тренутак ипак могуће да се камен заустави?!

Француски министар спољних послова не може више да спава. Немци су, дакле, у Пољској и он зна како тамо изгледа — зна, како је пољски врховни командант Риђ Смигли, за време своје посете у Паризу, поносно одбио све Гамленове предлоге да се пољска западна граница долично утврди. „За то имамо кавалерију!“ рекао је овај господин, уверен у победу. Он зна да је Веган, на основу својих искустава из пољског рата 1920, израдио савете за Пољску, но да их француски ђенералштаб није отпремио у Варшаву, да не би

повредио осетљиве Пољаке. А Енглеска? Зна Боне за Черчилов одговор на питање зашто је Енглеска у аби-синском конфликту на крају крајева попустила. „Јесте ли проучавали навике малених, такозваних џепних ракова?“ одговорио је господин Черчил. „То су врло интересантне животиње. У извесним периодима свог живота они губе свој заштитни оклоп, па док им не израсте нов, они се повлаче у пукотине и рупе, те стрпљиво чекају. Кад га опет задобију, излазе из пећинских пукотина, те су непобедиви борци. Енглеска је кроз грешке својих неопрезних и неувиђавних министара изгубила свој оклоп — ми морамо да чекамо у својој пукотини, док нови оклоп не буде јак и чврст“. Свакако, успело поређење: но да ли је Енглеска већ сада опет јака? И пре свега: да ли је толико јака да може и Француску да штити?! Господин Боне зна да је наоружање Енглеска бедно — уистину, последња могућност спаса лежи у италијанској интервенцији. Можда ће она, у последњи тренутак, да буде успешна, као оно пред Минхен. У ту сврху, он може сада тек једно да уради: објаву рата Немачкој мора до крајности да одгоди... Уосталом, и господин Гамлен залаже се за одгоду, јер је за њ важан сваки час што га добија за своју мобилизацију и у односу према немачким бомбардерима...

У ноћи од 2—3 септембра позвао га је лорд Халифакс, британски министар спољних послова, који је познат по свом веровању у духове и по својим лицемерним молитвама. Кратке реченице његове изјаве садрже невероватне одлуке. „Британски кабинет заседа овде, у соби поред мене“, рече Енглез. „Наш кабинет Вас моли да француски ултиматум предате у Берлину сутра у 8 часова ујутру!“

„Немогуће! обећао сам графу Ђану да ћу чекати до поднева!“

„Па добро, нека буде у 9 часова!“

„Не, ја ћу да чекам до 12 часова!“

„Али због чега?!“ глас лорда звучи немилосрдно. „Рат је неизбежан!“

„То је могуће. Али зашто не би избио четири часа доцније?“

„Изгледате ми као онај који је веровао да ће моћи оживети леш, ако га пошкропи благословеном водом! Мир је мртав, господине Боне!“

Неколико часова доцније сазнао је господин Боне од француског амбасадора у Лондону зашто је Халифакс толико ургирао с објавом рата — Енглези хоће да се дочепају немачких бродова који се још налазе на отвореним морима, а господин Халифакс боји се једнога — како ће то да буде, ако Немци запоседну Данциг и Коридор, па онда дође до преговора, код којих ће Немци већ у рукама да држе залоге?! Не, Енглеска хоће рат а не преговоре, и због тога тражи Халифакс, у односу на Мусолинијев предлог, да Немачка повуче своје трупе из Пољске — он зна врло добро да је то претпоставка коју је немогуће извршити, и да је тиме италијанска интервенција од стране Енглеске осујећена.

Недељу ујутро зове он опет Бонеа. „Знам за разлоге, господине Боне, због којих још увек оклевате с Вашим ултиматумом — али ми нисмо графу Ђану дали никакво обећање као Ви. Ми морамо свој ултиматум већ јутрос да упутимо. Доњи Дом састаје се у подне. Појави ли се тамо Чемберлен, а да није одржао своје обећање Пољској, могао би једнодушни револт да га обори!“

3 септембар 1939. У четири часа ујутру стигла је британској амбасади у Берлину одредба да се Сер Невил Хендерсен у 9 часова упуту немачком министру спољних послова. Он назове Спољни Уред, затражи пријем и добије одговор да је посланик др. Шмит од немачког министра спољних послова овлашћен да прими свако саопштење, и да амбасадора у означено време очекују у Спољнем Уреду.

9 часова ујутру. Сер Невил Хендерсен налази се у амбасадорској чекаоници, и вади из џепа ноту, коју треба да уручи, те је држи отворену. Она има велики формат британских званичних аката.

Врата према министровој соби се отварају, у претсобље улази посланик др. Шмит и замоли амбасадора да пређе у министров кабинет.

Овде заузму њих обојица места на маленим седиштима пред великом Бизмарковом сликом, где је Хен-

дерсен седео и за време свог последњег разговора с министром спољних послова Рајха.

„Имам да предам једно саопштење своје владе“, рече он.

„Овде је моје пуномоћије да могу да га примим“, одврати посланик др. Шмит и пружи амбасадору своје пуномоћије. На то преузме ноту и прочита:

Екселенцијо,

3 септембар 1939

У саопштењу које сам имао част да Вам учиним 1 септембра, известио сам Вас по наређењу државног секретара за спољне послове Његовог Величанства, да ће влада Његовог Величанства уједињене краљевине без устручавања испунити своје обавезе према Пољској, не буде ли немачка влада приправна да влади Његовог Величанства уједињене краљевине дадне сигурне гаранције да ће немачка влада обуставити сваку нападну акцију против Пољске и своје трупе безодвлачно повући с пољске територије.

Ма да је ово саопштење уследило пре више од 24 часа, није наишао никакав одговор; напротив, немачки напади на Пољску настављени су и појачани. На основу тога имам част извести Вас, не буде ли данас, до 11 часова пре подне по британском летњем времену, од стране немачке владе дана задовољавајућа гаранција у поменутом смислу, и не буде ли она до тог часа стигла влади Његовог Величанства у Лондону, да ће од тог часа да постоји ратно стање између обеју земаља. Користим ову прилику да Вашој Екселенцији изразим своје одлично поштовање.

Невил Хендерсен.

„Доставићу одмах ово саопштење господину министру Рајха“, рече посланик др. Шмит, и обојица устану. Ова нота једнака је енглеској објави рата, јер је јасно да Немачка на то неће да одговори. Њих обојица, Немац и Енглец, врло добро знају шта ове минуте значе; но свако се чува да и једну реч каже — јер сада мора свака реч да се мери на златном кантару.

Посланик се опрости и оде. Казаљка на часовнику двапут је обишла пут, који указује на минуте, а да бри-

тански амбасадор није из немачког министарства спољних послова добио одговор, који би могао да пошље у Лондон. У 11 часова саопштила је британска влада немачком отправнику послова у Лондону да се од тога часа Енглеска налази у ратном стању с Немачком.

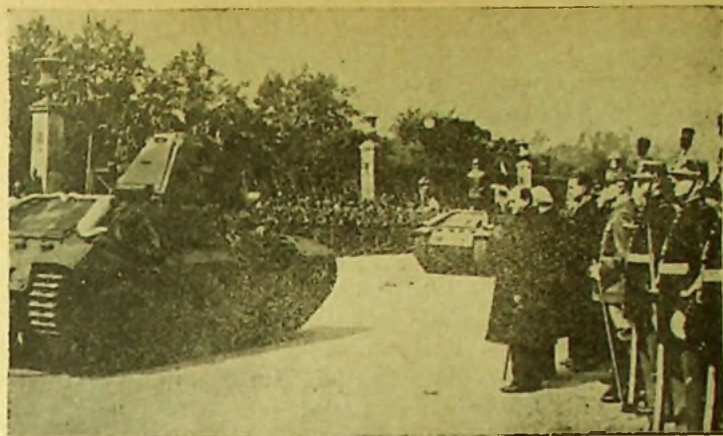
По наређењу своје владе, поступио је амбасадор Француске, господин Кулондр, таман тако као и Сер Невил Хендерсен. Предао је ултиматум, који је једнако гласио, коме је рок истицао у 5 часова после подне ове исте недеље, 3 септембра, и на који није добио никаква одговора: Француска, која се сасвим лишила своје политичке независности, дозволила је без поговора да је Енглеска увуче у овај свој, енглески рат...

У 11 часова пре подне, када је започело ратно стање с Енглеском, неколико господе из енглеске амбасаде упутило се шефу протокола немачког министарства спољних послова, да би се договорили о свему што је у вези с одласком чланова амбасаде. Они су били дочекани с изузетном учтивости, те им је било саопштено да ће им за одлазак бити стављен на располагање засебан воз, и да ће их до холандске границе пратити један претставник немачког протокола.

У понедељак, 4. септембра, у 9 часова ујутру, напустио је Берлин специјалан воз, који је из Немачке извезао чланове француске амбасаде; Енглези су отпутовали са станице Шарлотенбург у 11,20 часова. У њихов специјалан воз ушло је 30 господе, 7 дама и 2 пса.

Загонетни војсковођа

20 септембар 1939. Ужас је обузео председника владе Едуара Даладјеа. У овом првом месецу рата он је, истина, постигао оно што је увек желео и што му је лебдело пред очима — после оне фамозне седнице, у којој су обе скупштине одобриле „војне кредите“, њихова заседања била су одложена, и тиме је господин Даладје постао неограничен господар Француске. По врх тога, он је из владе истиснуо господина Бонеа и сам преузео ресор спољних послова, а како је већ раније имао уз претседништво владе и министарство рата, сабрао је у својим рукама толику моћ као никад раније. Али ови страшни догађаји у Пољској! Овај нечувен рат Немаца који су за три недеље уништили читаву војну снагу Пољске — Немци су у свом походу на Пољску знали само за победу, ишли из победе у победу, а шта сада, ако се ова страшна снага са истока пребаци на запад, с Пољске на Француску?! У овом страху и тескоби пред оним што има да наиђе, Даладје тражи помоћ на све стране. Само један генијалан војсковођа може да му је пружи — али одједном подилази га осећај антипатије, чак и језе, у односу према Гамлену, дискретном, учтивом научнику, који тихо говори, а никад му не противречи (због чега га официри и зову „генерал - да господине - министре“) ... На кога да се обрати? Ту је још Веган — али њега је већ у почетку рата послао у Сирију, хтео је да Веган буде што даље од њега, јер су га непријатно дирале његове заједљиве примедбе, читаво његово гледање на ствари. Али још је ту маршал Петен, џентлмен и патриота, генерал из великог рата. И њега Даладје хитно замоли да би га посетио.

Даладје са својим тенком

Енглески потпис за горњу слику: „Гигантским војничким парадама започет је у Паризу јубилеј Девике Орлеанске“ (14 мај 1939). Рено је доцније, након што је смењен по Даладјеу као министру претседнику, рекао: „Тенк стоји већим делом само на папиру...“

Када је маршал дошао до њега, Даладје је одмах изишао преда њ са својим апелом. „Господине маршале“, рече он, „у ово време Француска не може више да се одрекне сарадње својих заслужних маршала — уђите у владу, преузмите министарство народне одбране!“

Маршал је познат по томе што као прави војник може да буде и врло груб, те исказује своје мишљење без околишења, кад то сматра за потребно.

„Шта?“ одговори Петен, „потребан Вам је човек који ће да покрива Вашу идиотску политику! Каква је то лудорија, ове бесмислене борбе пред линијом Мажино? То би ваљда требало да буде нека маскирана офанзива? Мислите ли Ви да ћете тиме Пољацима помоћи? Требало је да знате да им уопште не можете помоћи! Али Ви немате ни плана ни циља! Најлепша хвала — сами треба да кусате чорбу коју сте скували!“

Маршал је отишао, оставивши Даладјеа у још већој препасти и страху, но што је био раније. Није му преостало друго него да ипак пошље по Гамлена. Па

кад се врховни командант са својом научничком главом увече код њега појавио, затражио је Даладје оштро да се трупе повуку из истурених линија.

„Добро, господине претседниче!“ одговорио му је генералисим.

„Али о том не сме нико ништа да сазна!“ добаци журно Даладје. „Ово треба сасвим неупадљиво да се изведе...“

„А дневни извештаји врховне команде, господине претседниче?“ — примети Гамлен.

„Не кажите о том ни речи!“

„Добро, господине претседниче!“

На француском фронту нису ни официри ни војници могли да разумеју ова наређења — понајпре су уз тешке губитке, које су им задали Немци у току свог систематског уступања терена, били освојили Варнт, шумско подручје које се код Сарбрикена пружа према Француској, као и подручје које се простире између Сара и Фалачке Шуме — а сада одједном морају све то да напусте — чему је тада било потребно напредовање? Чему тешки губици? Уз то су Немци чврсто притисли Французе у одступању, те их бацили све до границе; али је господин Гамлен у импозантном извештају од 18 октобра објавио:

„Да би очекивана и предвиђена офанзива Немаца свршила као ударац у празно, биле су линије наших трупа помакнуте унатраг“. То је изазвало опште чуђење; али још већу сензацију побуђује коментар, који је овом саопштењу француске команде дао социјалистички лист, у коме је господин Леон Блум написао: „Повлачење француских трупа стварно се заснива на добровољној одлуци француске команде. Могу то да посведочим, јер ми је то Даладје већ знатно раније био саопштио“. Је ли могуће да господина Блума, вођу социјалиста, обавештавају чак и о претстојећим војним акцијама? Можда господин Даладје као партиски политичар сматра то за потребно; но може ли врховни командант овако нешто да дозвољава?! Одједном се појављује неповерење — изненада посвећени причају невероватне ствари о том врховном команданту, и о начину како он води рат.

16 децембар 1939. Француски писац Жил Ромен чеккао је да га позове француска врховна команда. По на-

ређењу владе он је предузео важна путовања по неутралним земљама и онима које су тек привидно неутралне; разговарао је тамо с многим упливним људима — по наређењу француске владе извршио је, на врло дискретан и опрезан начин, извесне задатке које нису хтели да повере ни једном професионалном дипломати — стало му је сада до тога да упозна генералисима Гамлена. Јер он је успут чуо поразна мишљења о овом човеку, на коме лежи одговорност за вођење рата против Немаца. Пре свега, не може да заборави јетке речи једног француског високог официра: „Имамо врховног команданта, који се боји посете фронта! Не можда из страха за свој живот, него из бојазни да би оно, што би тамо могао да види, пореметило његове концепције и планове... Он се возика тек између министарства рата и свог главног стана у Венсену — у најбољем случају, од времена на време лети у Лондон, кад се тамо држи седница врховног ратног савета! Наш врховни командант не води рат, него снева о њему — он сања о нападима наших тенкова, а неће да види да ми уопште немамо довољно тенкова — он сања о немачком „муњевитом рату“, али уопште не долази на помисао да бисмо и ми морали да вршимо муњевите ударе...”

Зазвонио је телефон и господин Ромен чује како неки пријатан глас врло учтиво каже: „Овде капетан Иет из личног штаба генерала Гамлена. Имам ли част да говорим с господином Роменом? Смем ли овом приликом напоменути да сам одушевљен за Ваша дела. Дакле, генерал Гамлен очекује Вас данас — после 5,30 часова, у свако време које Вам одговара”.

„Како, молим? Зар да ја сам...?”

„Јесте — господин генерал препушта Вам да одредите време, тек Вас моли да то буде после 5,30 часова! Послаћемо Вам кола из врховне команде”.

Господин Ромен је управо запрепашћен — он је у срдачним односима с више министара, али ниједан од ових није му још никада препустио да он сам одређује време посете — толико су били окупирани да су једва доспевали да пронађу пола часа, кад би могли с њим да се виде — а врховни командант савезничких војска Француске и Велике Британије очигледно располаже с врло много слободног времена...

„Молио бих господина генерала да ипак сам одреди час“, рече Ромен.

„Нипошто — како рекох, он ће се сасвим по Вама равнати!“

„Ако је тако, молим у 6,15 часова!“

При овој посети, о којој је доцније исцрпно писано у једном од америчких недељника („Saturday Evening Post“), доживео је господин Ромен још чудноватије ствари. На један час пре заказаног пријема стала су пред његовим вратима кола, којима је шофирао један војник. Господин Ромен је поверовао да ће да га одвезе у Венсен, јер колико зна, врховна команда налазила се је у тамошњем старом дворцу. Али ауто је пошао сасвим другим правцем. Мало затим стекао је ипак утисак да иду ка Венсену, али не право него вијугајући тамо амо, као да би имали да заведу у заблуду неког посматрача. Коначно кренуше кроз једну алеју и кола стадоше, а господин Ромен није у мраку могао да утврди где се налази. Изишао је из кола и један војник одведе га до капије, која се одмах за њим затворила.

Господин Ромен се нашао у некој слабо осветљеној просторији, која је изгледала као стражарница. Константовао је да је намештај врло бедан. На небојадисаном столу лежало је неколико војних ревија, столице су биле сасвим трошне. Никаких гласова ни корака није господин Ромен одавде чуо. Па ипак се он налазио у главном штабу врховног команданта — но изгледало је као да је негде у најзабаченијем делу света...

Коначно је у собу ушао неки млади официр и запитао: „Господин Ромен?“

„Јест, господине капетане!“

„Мило ми је што сам Вас упознао! Господин генерал моли Вас да уђете!“

Господин Ромен је ушао у подугачак и онизак простор, који је био пресвођен попут тунела — ово је један од казамата дворца Венсен, у коме је врховни командант имао свој кабинет. Соба је врло добро осветљена, па се на светлости види колико је бедан њен уређај. Гамлен га је поздравио с пријатним осмејком — пажљив посматрач, као што је био Жил Ромен, видео је пред собом сасвим мирно, потпуно одморено, мекано лице. Причали су о Швајцарској и Белгији, одакле је го-

сподин Ромен управо био стигао, путујући аутомобилом. „Да“, рече Гамлен, „свака од мојих моторизованих јединица, коју бих хтео с нашег фронта да пребацим у Белгију, морала би да преваљемо 90 километара, а на расположењу стоје свега 2—3 пута — тако да би ове колоне биле идеалан циљ за непријатељску авијацију!“

„Могу ли отворено да говорим, господине ђенерале?“ упита господин Ромен.

„Разговор има смисла само онда кад се отворено говори“, рече Гамлен.

„Дозволите ми једну примедбу: наше октобарско повлачење на стражње линије изазвало је злу крв код нас и запрепашћење у иностранству! Зашто се незнатно напредовање пре тога приказало као успех од светског значаја? Кад су се после тога напустили заузети положаји, што је сигурно било потребно, ово је у неутралним земљама било схваћено као наш пораз!“

„Имате потпуно право“, одговори Гамлен, „али се грешке информативне службе не могу мени да припишу! Уосталом, оним напредовањем везивао сам 45 немачких дивизија, а то је ипак за Пољаке значило велику помоћ!“

Господин Ромен није веровао својим ушима... Зар је то била помоћ за Пољску?! Зар је господин Гамлен у стању да замисли тако бедан ратни план, па да се још и поноси њиме, после његова једна слома?!

„Добили смо много времена“, наставио је генерал. „То је била права срећа за нас. Могли смо ванредно да појачамо линију Мажино, тако да је њена отпорна снага управо удвостручена. Кроз то време, наредио сам да се она продужи све до белгијске границе — то је такође непроцењив добитак“.

„Али то су ваљда тек лаганија пољска утврђења, или су то ипак јача постројења?“

„То су сасвим озбиљна утврђења, која можемо сада на најмодернији начин врло брзо да подигнемо. Уосталом, можете да их разгледате — природно, тамо неће бити довољно времена да Вам све покажу, али ипак ћете добити прилично јасну преставу!“

Господин Ромен прихватио је понуду са захвалношћу, те је хтео одмах тамо да отпутује. Али пре него што је доспео да искаже ову своју намеру, наставио је Гамлен и даље да говори, а његов посетилац добио је

Генерал Гамлен (лево) и шеф британског генералштаба Ајронсајд звани „Big Ben“ (десно), као кула лондонског „Towers-a“.
Снимак 25-11-1940.

утисак као да генерал уопште не говори њему, него да гласно мисли, и да се с највећим уживањем удубио у ток својих мисли.

„Овај рат је сасвим друкчији него прошли. Не ради се сада више као у светском рату о заузимању ровова, о великим двобојима артилерије, о страшним губицима живе снаге на обема странама — то је прошло, тога више нема. Овај рат нема уопште ништа заједничко с прошлим ратом. Морамо да се вратимо у даљу историску прошлост да бисмо нашли одговарајуће примере за модерно ратовање. Молим Вас, претставите себи ратове осамнаестог века...”

Господин Ромен је у себи мислио: „Ово није генерал, ово није војсковођа — ово је професор, који је срећан што може да држи предавање... За Бога — у Даладјеу имамо професора који изиграва државника, а у Гамлену војсковођу који је доцент!”

„И осамнаести век“, настави Гамлен, „знао је за стагнантне ратове. И тада су војске бескрајно дуго лежале пред опседнутим тврђавама. И тада су армије зиме биле неактивне и повлачиле се у зимовнике. Али када је дошло до битке, она је била одлучна. Данас су армије сасвим измениле своје биће. Оне су инструменти врло велике вредности, у њима је сабрана страховита снага, која је врло много стојала, чије одржавање такође врло скупо стаје; а кад се оне пусте у дејство, тада гутају још знатно више сретстава — лаик не може себи да претстави колико се једног јединог дана у борби данас троши муниције и горива. Данашње стање армија може најбоље да се упореди са стањем морнарице у прошлом рату — штедела се за последњи ударац, а тај је уистину морао да буде последњи и одлучан, јер је врло скупо стојао. И данас све се своди на то: штедети снаге, држати их на окупу, не разбацивати их...”

„А како мислите да ће се рат даље развијати?”

Гамлен је говорио све тише, сада је одговорио сасвим тихо. Његов глас добио је неки тамни призив, звучао је мукло, а док је говорио, гледао је укочено пред себе, као да у духу види све што говори: „До одлуке ће доћи брже но што сви мисле. Да, она ће страшно брзо доћи и биће ужасна... Нико не може себи да претстави како ће она да буде ужасна...”

„А када ће по Вашем мишљењу да падне одлука?”

Генерал Гамлен је ћутао и грицкао усну. Тада је прошапутао: „Крајем јануара још је прерано. У марту — јест, то је вероватније. Не, биће у мају... Јест, мај ће донети одлуку”.

Господин Ромен био је обузет осећајем дивљења, али уједно га је спопала и лагана дрхтавица. Како да се човек не диви, с колико лежерности врховни командант савезничких француских и енглеских армија претсказује велику одлучну битку? Но како да се човек не згрози што он то чини као да га се то сасвим ништа не тиче, као да је тек посматрач, коме је довољно да зна за ствари и ток догађаја, а који не осећа побуде и сам да дејствује? Али господин Ромен одбаци сваку сумњу. Војсковођа, који овако интензивно размишља о рату, знаће — рече у себи Ромен — и да дејствује против опасности, које на време види.

Открића

Ових децембарских дана стигао је авијатички мајор и народни посланик Роб са фронта на осуство у Париз. 10 септембра, пре него ли је преузео команду над једном ескадрилом на фронту, написао је он Даладјеу писмо — једно страшно писмо (доцније, после изгубљеног рата, ставио је он копију овог писма на расположење државном суду у Риому):

„Господине претседниче, у часу кад одлазим својој јединици на фронт, не бих хтео пропустити, а да Вам не обратим пажњу на чињеницу да су нетачне бројке што Вам их је министар ваздухопловства Ги Ла Шамбр на седници од 23 августа поднео на увид. Имам за то доказа. Даље констатујем да ми сада, девет дана после објаве рата, немамо довољно бомбардера. Немамо ни један авион који би одговарао немачким „Штукама“; нацрти за њихову израду налазе се већ четири године у досијеима министарства ваздухопловства“. После овог увода, мајор је изнео читав низ техничких детаља, тако да је Даладје имао прилике да чита: како у ваздухопловству влада највећи неред, како се поједини важнији делови стројева уопште не могу да добију, а други опет ни кроз два месеца не могу да буду излиферовани... „Започели смо рат, господине претседниче, а да немамо ваздухопловства, које би се колико толико могло мерити с немачком авијацијом. Препуштам Вама да из тога повучете консеквенције“.

На ово писмо није он тада добио никаква одговора, али је решен да сада, за време свог боравка у Паризу, изнуди одговор. Француски закон одређује да сваки народни посланик за време рата, док је ослобођен војне дужности, мора да врши дужности које проистичу из посланичког мандата. Па како је Роб потпретседник парламентарног одбора за ваздухопловство, одмах по доласку у Париз затражио је сазив овог одбора, да би га известио о својим запажањима са фронта. Следећег дана срео је у парламенту претседника овог одбора, свог доброг пријатеља господина Бусотроа, који га љубазно замоли: „Молим те, пођи са мном у моју собу“.

Кад је Роб то учинио, на своје велико изненађење наишао је тамо на министра ваздухопловства Ги Ла

Министар ваздухопловства Ги Ла Шамбр
Играо је судбоносну улогу у изградњи француске
авијације

Шамбра, чије је нетачне бројке демаскирао у свом писму на Даладјеа.

„Господине мајоре“, рече министар врло оштро, „нећу трпети Ваше присуство на седници одбора!“

„А с којим правом?“

„Јер Ви на то немате права!“

Жена министра

Кора Мадон, жена министра ваздухопловства Ги Ла Шамбра, бeјаше певачица у малом ноћном локалу.

„Извините, господине министре! Закон о организацији нације за време рата даје ми не само право него и дужност да као народни посланик вршим своју функцију!“

„Нећу с Вама да расправљам! Дозволите да Вам кажем — ја објашњавам закон како га ја схватам! Овде може да буде само једно од двога: Ви или ја!“

„Добро, тада ћу да поднесем интерпелацију у пленуму! Нека парламенат зна, не, нека читава Француска сазна, да не можемо водити рата с малим бројем авиона што их имамо; а како је тај број мален, то Ви тачно знате, господине министре!“

Ги Ла Шамбр је пребледео. „Још једну реч, па ћете бити откомандовани у Африку!“ пропишта он и напусти собу.

„Ето, човече, сад видиш да не могу сазвати седницу“, рече господин Бусотро лежерно. „То је у твом сопственом интересу!“

Тако је протекло кратко одсуство, а да мајор Роб није могао доћи до речи — али он није напустио свој план. Деветог јануара он је опет стигао у Париз — сви су посланици били позвани да испуне формалности у вези с идућим парламентарним периодом, па је господин Роб искористио ову прилику да поднесе своју интерпелацију. Но како се радило о предмету који се односи на земаљску одбрану, затражио је тајну седници Скупштине, и опет је наишао господин Бусотро и ослновио га: „Немој да ми задајеш бриге! Овако нешто не спада пред Скупштину, него мора да остане у одбору! Како ли ће то да изгледа? Као да нисам господар ситуације у одбору! Буди, дакле, разуман и задовољи се дебатом пред одбором!“ — „Што се мене тиче, може и тако да буде, али захтевам да одговорни министар, господин Ги Ла Шамбр, присуствује седници одбора!“

* * *

12 јануар 1940. Држи се седница одбора за ваздухопловство. Али она је сасвим тајна — врата су забрављена, не даје се никакво саопштење штампи, а сви чланови су се изрично обавезали да неће да испричају ниједну реч о ономе што буду чули. Господин Роб побринуо се да седници присуствује један заклет стенограф, и да један примерак стенограма остане у његовим рукама (кад се децембра 1940 као сведок појавио пред државним судом у Риому, поднео је суду примерак овог стенограма).

Пред почетак седнице зачу се куцање на врата, разговори су у соби умукли, а кад су врата била откључана, ушао је господин Ги Ла Шамбр — али у пратњи

два генерала и једног пуковника. Сад ће вероватно господин Роб, који је тек мајор, да буде нешто питомији! Тако је резонувао министар.

Претседник је дао реч бунтовном посланику Робу, који је говорио пола часа. Он је немилосрдно изнео своје бројке, детаљно описао да авијатичарима недостаје свега — како појединац, који има да се попне у знатну висину, мора да позајмљује рукавице, пуловвер, апарат за кисеоник од осам колега... Затим се Роб поново вратио на ишчежавајуће мален број авиона с којима располаже Француска, и како ти авиони не одговарају за борбу. Он је завршио реченицом: „Кад започне немачки напад, пропашћемо!“

Чланови одбора слушали су га без даха; на њиховим лицима јасно се видео израз ужаса, кад је мајор Роб завршио свој експозе; чак и сам претседавајући, кога иначе ништа није могло да избаци из концепта, изгледао је сада јако узбуђен. Али господин Ги Ла Шамбр није се дао смести. „Нетачне су цифре које сте мало пре чули, сасвим нетачне, из основа погрешне!“ — ускликне он у почетку свог одговора.

Док је министар говорио, господин Роб посматрао је без престанка тројицу официра, које је Ги Ла Шамбр довео са собом. Они су седели без речи, на њиховом лицу није могло ништа да се запази, изгледало је као да су духовно отсутни. То је мајора Роба узбуђивало до беса. Па ипак се свладао. А кад је министар завршио своја излагања, окрене се господин Роб енергично према старијему од двојице генерала. „Господине ђенерале“, рече он, „Ви сте ипак тачно упућени — не сматрате ли својом дужношћу да се овде пред комисијом о свему изјасните?!“

Мртва тишина. Сви гледају на високог официра, на кога се Роб обратио, у чијим је рукама сада одлука о узбудљивом питању, да ли је француски министар ваздухопловства оперисао с лажним цифрама, или није...

Без икаква узбуђења у гласу, рече коначно генерал: „Господо, кад бих имао да одговарам на било које ваше питање, морао бих да наступим са бројкама, према којима би и катастрофална излагања мајора Роба изгледала оптимистичка!“

Господин Ги Ла Шамбр, министар ваздухопловства, тучен је у главу. Чланови одбора осећају се као да су сви од реда сањали страشان сан.

Неколико дана касније добио је мајор и посланик Роб једно званично писмо. Оно није садржавало његов премештај у Африку, него позив да посети претседника владе Даладјеа. Ушавши у његов кабинет у министарству војном, остао је Роб код њега сат и по. Рекао је Даладјеу, док је овај тупо ћутао, све што му је лежало на срцу — рекао му је све без икаква обзира на последице — он није говорио, него је своје препуно срце истресао пред овог човека који је непомично седео за својим писаћим столом, изневши све своје жалбе и оптужбе. „Јесте ли добили записник седнице?“ запита коначно Роб. „Знате ли да ми је генерал дао за право? Да стварност изгледа још далеко горе него мој приказ — јер генерал има већи преглед од мене! Господине Даладје, ми идемо у сусрет страшној катастрофи! Цифре Вашег министра ваздухопловства су лажне! Ја сам Вам то написао, а Ви нисте ништа предузели — сад Вам то кажем у лице! А ја не бих хтео — чујте ме, господине Даладје! — не бих хтео да се каже да моји другови нису хтели више да се боре — не, они хоће да се боре, они ће се борити — али доцније ће се кривица бацати на њих! Рећи ће се: „Они нису летели, нисмо видели наших авиона! Господине претседниче, они не могу да лете, јер нема авиона, а Ви знате, господине претседниче, да немамо авиона!“

Даладје је остао хладан као стена. „Видећу шта се може учинити...“ рече он коначно. „Постараћу се да...“

Господин Роб није могао даље да слуша ово беспомоћно муцање. Он скочи на ноге. „Господине Даладје!“ — повиче Роб узбуђено — „већ годинама носите одговорност за одбрану земље — доћи ће дан кад ће француски народ од Вас затражити рачун!“

Сад је и Даладје скочио на ноге. Добио је фамозни напад беса и почео да урличе: „А Ви — а Ви — знате ли Ви шта радите?! Терате ме у кризу владе!“

„Неће они добити рата!“

На париску приредбу „Доручак уметника“ навалише даме и господа из бољег друштва. Ту је министар

унутрашњих послова Албер Саро, ту је мадам Рено, која се раставила од свог супруга, откако је почео да живи с контесом Де Порт; виде се овде многе познате личности из позоришта. Окупио их је све један патриотски задатак — ваља да добије крштење једна нова војничка песма, која треба да замени познату песму о Мадлони, коју су француски војници до тада певали. Истина, песма о Мадлони, која одбија љубавне понуде једног каплара, јер њена љубав припада целом пуку, врло је лепа, али нема никакве везе с ратом, није патриотска, па јој ваља наћи замену. Зато је на приредби попео се на мален подиј популарни тенор Жорж Тил и пуним гласом запевао нову ратну песму „Ils ne la gagneront pas“:

Они су се кренули, пуни снаге и храбрости,
И презирући смрт.
Били су озбиљни, што им је и доликовало,
Јер су то били храбри војници.
А Петен, наш маршал, им рече:“ —

Мелодија је дотле била бурна и борбена, те је прешла у лиричне тонове, да би се при крају опет издигла у патетику:

„Децо, тридесет девета година
Биће тешка, то ја знам!
Извршите своју дужност,
Па они неће да победе —
Не, никада — не, никада —
Не, никад неће победити!“

Бурно одобравање — и цела дворана пева рефрен:
„Не, никада — не, никада — не, никад неће они победити!“

Предзнак!

„Да ли знате?“ питају се по Паризу. „Даладје се опет тако напио да је у министарству пао на степеницама, те сломио ногу!“

Али овај глас, који је изазивао много смеха, није био тачан. Истина, ван спора је да је претседник владе,

кићен грижом савести што је својом објавом рата изазвао толику несрећу, све већма прибегавао алкохолу. Но кад је сломио ногу, био је трезан — па ипак није без значаја како га је задесила несрећа.

Већ одавна је министарство рата на расположењу свог ресорног министра држало два коња; али се Даладјеови претходници нису њима служили — били су то комотни цивилисти, те су јахање препуштали официрима свог штаба. Али кад је Даладје ступио у интимније односе с маркизом Де Крисол, ова га је навела да научи јахати, како би се заједно с њим на коњу могла показивати Паризлијама. И уистину виђали су их од тада како заједно јашу по Булоњској Шуми. Можда је Даладје водио рачуна и о томе што је Клемансо у своје време био одличан јахач... Но њему се десила несрећа да је пао с коња, за време једнога од његових „тајанствених викенда“, о којима се тако много говорило по Паризу, а које је он проводио у једном дворцу своје љубавнице, маркизе. „Хтео је сасвим високо“, ругали су се Паризлије, кад су сазнали за ову верзију о његовој незгоди. „Претседник владе, па још маркиза, а поврх свега још и коњ — не, то је уистину одвише!“

Болестан лежао је Даладје у кревету и одатле могао да води државне послове. Био је врло утучен: није ли овај пад с коња један зао предзнак?! Посетио је он у своје време — његова пријатељица, маркиза Де Крисол придобила га је за то! — једну врачару, која је у Паризу управо била у великој моди, те му је врачара претсказала врло непријатне ствари. „Даладје“, рекла је она, „то је провансалска реч и значи „маслина“, дакле, мир — мир је Ваше назначење — никад не смете да дођете у сукоб са својом животном мисијом!“ И на то му је (било је то године 1932) прорекла: до јуна 1938 ићи ће му добро, а у лето 1938 налазиће се у опасности, која ће бити још много већа у лето следеће године. Не избегне ли ту опасност, биће зло по њ 1940 и 1941: она види несрећу — боравак у некој врло далекој земљи или смрт... Није могао одрицати да га је то тада за тренутак импресионирало; али је непријатан осећај победио у себи — све је то бесмислица! Ова иста врачара била је претсказала да ће војвода од Виндзора опет да дође до круне, а то се ипак није десило... Но овај пад

с коња, ова озледа — то је стварност, па се Даладје изненада сетио да би му ова незгода могла добро да послужи да скине одговорност са себе — није то било бегане у политичку болест, него покушај бекства после праве болести. „Господине докторе“, рече он професору Мондору, који га је прегледао, „кажите ми истину: будем ли морао да одлежим шест недеља, тада ћу да дам оставку. Не може се управљати Француском из кревета!“

Искусни хирург је такође познавалац људи. Зато се он није дао искористити у циљу моралног бекства. „Али молим Вас“, рече он пацијенту, „за осам дана бићете опет здрави...“ Али кад је изишао из болесничке собе, саопштио је Даладјеовим сарадницима: „Не може избећи пуна два месеца лежања!“

Мишљење лекара задржало га је, дакле, на министарској столици; али је Даладје и даље размишљао о свом паду с коња: кратко време пре његовог загонетног свршетка, француски претседник владе Гамбета озледио се лакше једном кубуром (1882) — Фланден је сломио руку пре но што је пала његова влада. Како ли ће с њим да буде?!

Његови пријатељи искористише његову болест да би га још више него ли раније одвојили од осталог света — он је слушао и видео само своју околину, која га је стално уверавала да ствари стоје одлично. Али наступио је дан кад се већ није могло сакривати шта се у ствари с Француском дешава.

2 март 1940. „Тако то ипак не иде!“ ускликне француски министар наоружања Раул Дотри, скочи са столице за својим писаћим столом и великим корацима упути се до свог војног сарадника, пуковника Перена. Министар је познат са свог темперамента — али сада је управо бесно витлао писмом, које га је толико узбудило. „Може ли се овако водити рат!“ олови он пуковника, још пре но што је за собом затворио врата његове собе. „Ово овде, ово, ово!...“ Од беса готово није могао да говори. „Прочитајте ово! Тражио сам у Лондону да ми саопште како уистину стоји ствар с лиферованем енглеских оклопних кола — и ево, пишу ми господа да још нису на чисто који модел треба да се у серијама израђује... Молим Вас: сада, у седмом месецу рата!

Сад још они у Енглеској размишљају!" И господин Дотри скљока се сав очајан на столицу, која се налазила пред пуковниковим писаћим столом.

Пуковник је прелетео писмо. „У суштини, ово није ништа ново“, рече он резигнирано. „Знате ли, господи-не министре, шта ми је Бијот рекао? (Генерал Бијот командовао је француском групом армија на северу): „Енглези су војници, који се уз извесне околности упорно бране, њихови официри имају искуства из прошлог рата — али њихова спорост може човека да доведе до лудила. У последњих пола године успели су да поставе на ноге десет дивизија! Међутим, мобилизовали су толико људи да би могли да формирају најмање тридесет дивизија — али не, они све раде сасвим полагано — они хоће све да организују, као да имају десет година времена!“

„А они не знају да време ради за Немце“, рече министар наоружања, устане и поново пређе у свој кабинет, али сада се више не жури, него вуче ноге, тешко се замисливши. Он је мален али енергичан човек, страстан радник, већ је у зору у свом ресору, па кад наиђу његови сарадници, наилазе на својим столовима сијасет његових питања на малим црвеним цедуљама, која свима терају страх у кости, јер морају одмах да буду решена. Али са свом својом примерном радиношћу, ипак он не може да сврши све што би имало да се сврши, јер су га прекасно позвали на овај положај, те му неки унутрашњи глас све чешће говори да је већ све доцкан, да је већ све пропало...

Нема он само да се једе због спорости Енглеза — ни с француским ђенералштабом не иде боље, јер овај има своје планове, на основу којих би рат имао да траје четири до пет година — према томе треба да се граде фабрике које ће тек 1942 године да постигну пун капацитет производње... Уместо да се у Америци поручују борна кола и авиони, долазе оданде фабричке машине, које се имају монтирати у Француској, како би се у њој израђивали мотори. „Мотори, које будемо сами израдили, биће знатно јевтинији него да их плаћамо девизама“, говораху министри, а он је одговорио: „Ваши мотори стојаће нас прескупо, јер ће нас стојати рата!“

Министар наоружања вратио се у своју канцеларију и даље проучава акта. Чита извештаје са фронта у Сар-

Службена дужност у Енглеској
Човек са периком чита прокламацију енглеског краља, којом се
позивају под оружје сви Енглези од 19 до 36 година старости.
(Енглески снимак од 9 маја 1940).

ском подручју — војска поново пише, управо преклиње, да јој се пошље лаганих митраљеза, какве имају Немци — ови митраљези представљају неоспорно преимућство у борбама пред рововима. Али министар наоружања не може да их пошље, ма да би то хтео: ђенералштаб спрема дугорочни напад на немачку Зигфридову линију, па је израчунао колико ће требати тешких топова и колико муниције за вишенедељну бубњарску ватру — тако да је сада цела француска индустрија запослена тиме да набави и излиферује ово мноштво тешких топова и одговарајућу муницију. То се ради сада, у рату, кад би сву енергију ваљало упрегнути у израду антитенковских и антиавионских топова, као и митраљеза. Колико ли је само муке имао министар док је опет пронашао стручне раднике, које је мобилизација поразбацала по свим могућим војним јединицама, и где су они у највише случајева љуштили кромпир... У најужем кругу министар није тајио и сакривао своје мишљење: „Вероватно ћу 1942 године да набавим све што нам још недостаје — буду ли нам Немци дали толико времена...”

И он се поново бацао на посао, исписивао своје црвене цедуље, терао своје потчињене на рад, бринуо се за све, захтевао све бржи темпо рада — али је био на чисто: не може да чини чудеса...

Енглеске махинације

4 март 1940. Сер Ерик Фипс, енглески амбасадор у Паризу, улази дугачким корацима у француско министарство спољних послова на Орсејском Кеју. Хтео би да разговара с господином Даладјеом, али га претседник владе, који је уједно свој сопствени министар спољних послова и министар рата, нажалост не може примити, јер је одвише заузет, па га моли да своје жеље саопшти државном потсекретару Шампетје де Рибу. Сер Ерик Фипс саслушао је хладно ову поруку. Њему је познато да господин Даладје воли да буде потпуно одвојен од света; зна да он више не чита новине него само исечке, које му сарадници спремају; господин Фипс није никада марио Даладјеа, по његовом мишљењу било би много боље да на његово место дође — у то је Сер Ерик Фипс прекинуо свој ток мисли, јер је у собу ушао државни потсекретар, с којим треба да разговара.

После неколико уводних речи, Енглец пређе на саму ствар. „У Лондону мисле“, рече он, „да бисмо морали бити активнији. Време не ради за нас, како се то у почетку мислило. Блокада лоше функционише — генерал Ајронсајд располаже новим цифрама које су по нас управо непријатне. Енглеска влада је уверена да генерал Гамлен препушта Немцима одвише времена и слободе за опасне припреме — требало би, како је речено, коначно нешто предузети!“

Државни потсекретар узео је на знање ово мишљење Енглеца — али је Даладјеа, кад је за то дознао, спопао бес. „За вољу Енглеца да вршим офанзиву?!“ издере се он на државног потсекретара Шампетје де Рибу, као да је овај крив за тај предлог. „Не можемо да вршимо офанзиву, јер она тражи нумеричку надмоћност, које ми немамо. Уосталом, нисмо ми започели рат него Енглеци! Код нас је рат сваког дана непопуларнији — кад би сада дошло још и до великих жртава у

крви, управо би нестало расположење за рат, и где би тада била моја већина у Скупштини!"

У вези с овим својим погледима, упутио је Даладје Сер Ерику Фипсу писмо да ће Француска, у смислу Гамленове концепције, да брани своје границе, али ништа више.

Сер Ерик Фипс упутио је овај одговор у Лондон. Његово неповерење против овог господина Даладјеа само је појачано — не пушта ли француски претседник владе да у његовом писаћем столу нерешен лежи пакт с енглеском владом, на основу кога Енглеска и Француска не смеју да закључе сепаратни мир с противником? Сер Ерик Фипс мисли да уистину треба нешто брзо предузети. Он је искрено подупирао Чемберленову политику у 1938 години, кад се рат морао одложити — али сада, када је већ рат избио, морају и Французи да ратују за Енглеску. Но он се уздржао од сваког корака, јер је задатак амбасадора да дејствује само по упутствима своје владе.

А ова нису изостала — кроз два дана стигао је у Париз лорд Горт, врховни командант енглеског експедиционог корпуса у Француској, и замолио амбасадора Фипса да га прати до генерала Гамлена (како је о томе у америчкој штампи известио француски писац Мороа — иначе јеврејин Херцог — који је подржавао присне везе с Гортовим ађутантом). Кад су стигли до Гамлена, изложио му је енглески генерал исте погледе које је пре три дана амбасадор изнео на Орсејском Кеју. Генерал Гамлен слушао је пажљиво и на то му рекао, тихо и нежно као увек, али врло одређено: „Желите ли офанзиву, треба с нама да делите и њене жртве. Пошаљите нам потребне трупе! Ви сада имате у Француској свега 12 дивизија, а треба да пошљете најмање 1,2 милиона људи и одговарајући материјал. Енглеска се обавезала да ће до краја маја у Француској имати исто толико трупа као и ми — али не изгледа да ћете се држати овог утаначења!"

„Разговор који ни најмање не задовољава", мислио је у себи Сер Ерик Фипс, кад се с лордом Гортом опростио од Гамлена. И опет је он у себи рекао да треба нешто предузети не само против господина Даладјеа него и против овог генерала Гамлена. „Шта кажете на

Код доручка

Лево Пол Рено; први десно британски посланик у Паризу, сер Ерик Фипс, који је радио интензивно на томе да Рено дође у Француској на власт. Као што је познато, између Реноа и Черчила закључивани су готово сви обимни финансијски споразуми обеју земаља

то?" запита он лорда Горта, кад су сели у ауто који их је из Венсена возио натраг у Париз.

„Генерал Гамлен нема времена за вођење рата против Немаца“, одговори зловољно лорд Горт, „јер цео дан мора да се носи са шефом свог ђенералштаба, генералом Жоржом. Не могу један другог ни да примиришу“.

У колима седи и капетан Гордон, први ађутант британског врховног команданта. Он се радовао овој вожњи у Париз, али је — како сам себи рече — „до сада мало шта од тога имао“. Јер тек што су стигли и освежили се у хотелу Кријон на Тргу Слоге, одмах су кренули у овај жалосни Венсен, где је он у време разговора између генерала, морао да седи у некој очајној чекаоници — али сад ипак има изгледа да ће провести пријатно вече! Сер Ерик Фипс се опрости од њих, те они пођоше на вечеру у хотел Кријон, после чега рече лорд и врховни командант: „Гордоне, сад ћемо мало да се проведемо!“

Капетан Гордон је одушевљен. „Paris, Paris, oh Paradis des femmes!“ певушио је он у себи („Париз, женски рај“). „Куд ћемо да се одвеземо, господине ђенерале?!“

„Нећемо се возити него трчати!“ одговори лорд Горд — а ађутанта спопаде ужас: ваљда неће генерал и овде у Паризу да предузме своју вечерњу „здравствену шетњу“, због које је познат у целој Енглеској?! Уистину — лорд Горт решио се да и у Паризу изведе своју здравствену шетњу, која има карактер умереног трчања: с рукама уз тело, а с главом напред пруженом — тако је он сваког јутра и вечера јурио кроз прљаве улице Араса, у пратњи свог усоптаног ађутанта — тако је он и сада јурио улицом Риволи, око источног фронта Лувра, па натраг на канал Сене — па још једанпут тако, још једанпут... Пет пута превалио је он ову дугачку стазу трчећим кораком, а ађутант је морао да га следи. Није он себи овако замишљао вече у Паризу... Трчање кроз замрачене улице... Капетан Гордон није више певушио: „Paris, Paris, oh Paradis des femmes!“ — као испребијан стигао је са својим генералом у хотел Кријон. „Пођите одмах у кревет, Гордоне“, рече генерал, „кола нека буду спремна за 4 часа ујутру!“

Капетан Гордон могао је још једино да поручи да му донесу виски у собу. Док се тешио обилним количинама вискија, гледао је у духу лорда Горта. Овај сигурно није поручио да му се виски донесе у собу — не, он ће да лежи у кревету, те ће дуго и гласно да моли: јер он је познат по свом трчању на дуге стазе и по својим молитвама.

Сер Ерик Фипс, амбасадор Његовог Величанства краља Велике Британије и Северне Ирске у Паризу, није заборавио да би требало нешто предузети против господе Даладјеа и Гамлена, јер ниједан од њих није енергично вођење рата. Крајње је време да на крмилу дође господин Пол Рено. Он већ годинама одржава тесне везе с лондонским круговима, који терају на рат, а с Черчиллом управо је интиман. Сер Ерик Фипс зна да се претседник Даладје и његов министар финансија Рено слажу као пас и мачка; са задовољством је слушао, како их је њихова заједничка пријатељица у почетку рата позвала на своје имање, не би ли их измирила — али се тамо нису могли склонити ни једну јединцату реч да

измене. Фипс је тачно знао да господин Рено сматра претседника Даладјеа за оличење неспособности, а исто такво мишљење имао је Рено и о господину Гамлену — обори ли, дакле, господин Рено Даладјеа, избројани су дани и Гамлену. Но амбасадор има стално пред очима да у Паризу не сме ништа да чини без сугестија своје владе; зато овај увек резервисани и спољне савршено коректни Фипс неће ништа јавно да предузме, што би одговарало његовом схватању — али невидљиве нити интриге, која се сад плете, сакупљају се ипак у његовим рукама. Он је дуго разговарао с једним лепушкастим младим Енглезом, који се звао Артур Виљем Перлс, за кога се фактично није знало шта у Паризу ради — али свакако је његова функција морала да буде важна, јер није био везан за редован канцеларијски посао. Кад су довршили разговор, господин Артур Виљем Перлс најпре је телефонирао, а одмах затим упутио се на Трг Бурбонске Палате.

„Хало, Перлс“, рече задовољно грофица Де Порт, кад се Енглез појавио на минут тачно у време, за које се био раније јавио. Екстравагантна млада дама легла је на то на диван, док је посетилац комотно сео у велику клупску фотељу преко пута ње. Врло је елегантно намештен стан, у коме министар финансија живи са својом љубазницом, пошто је напустио своју жену. Овај стан се налази на мирном тргу Бурбонске Палате (који је после слома добио назив „Трг Филипа Петена“), управо насупрот парламента. „Какве новости доносите?“

Господин Перлс има уистину новости за контесу. У себи он је држи, као и сви који је ближе знају, за „ексцентричну, упола луду жену?“ — но управо зато је она употребљива за извесне сврхе, па је он детаљно поучава шта треба да се уради, како би коначно господин Рено добио ситуацију у своје руке.

Није дуго потрајало, а у парискком друштву почеле су да круже најфантастичније приче о немогућном претседнику Даладјеу. „Знате ли већ“, упита контеса Де Порт једну даму која јој је дошла у посету, „шта је Даладје рекао?“ — „Да сам знао да се Пољска неће држати, никада не бих био објавио рат!“ Је ли то политичар?“ На то дођоше на тапет његова предвиђања, која се нису обистинила: да ће још у октобру 1939 доћи до

Љубавница министра претседника
 Контеса де Порт, љубавница министра претседника Реноа, уне-
 ла је понеке интриге у француску политику за време рата.

рата на Балкану, за који је стојала на расположењу Ве-
 ганова армија; да ће у Немачкој да избије револуција...
 и одједном са свих страна чуло се мишљење да је већ
 последње време да овај немогућан човек оде с власти.
 Контеса де Порт свих тих дана била је врло активна и
 готово ваздан ван куће...

Господин Даладје нема времена за посећивање па-
 риских салона, он се готово сакрива у свом министар-
 ству у улици Доминик — али његова пријатељица, мар-
 киза Крисол, ускоро је чула шта се на све стране ша-
 пуће. Дешавало јој се да би разговори одмах преста-
 јали, чим би негде ушла у салон а тобож добре пријате-
 љице директно би је питале, је ли истина да Даладје све
 више пије, и да постаје све апатичнији. „А знате ли“,
 упиташе Даладјеову љубазницу, „шта је Пол Рено ре-
 као о Даладјеу? Казао је: „Господин Даладје је Триплпо!“
 Триплпо је личност у једној модерној француској коме-
 дији — то је човек који никад не зна шта хоће, који се

ни на дан венчања не може да реши, би ли пошао на венчање или не.

Маркиза Де Крисол, шармантна блондинка, обузета несрећном страсти за политичке и привредне теорије као и за Едуара Даладјеа, пребледе од беса. Али се прибере и рече ноншалантно: „Ах, овај Рено! Даладје га је прозрео и рекао: Кад овај Рено почиње да говори, увек има израз толике самодопадности да га замишљам као да има паунов реп“.

Још исте вечери саопштише господину Реноу ову зловну примедбу — али то га не дира, јер он осећа да му нумера скаче, док Даладјеу пада у неповрат, јер Рено има Енглезе иза себе.

Даладјеов пад

19 март 1940. „Кратко речено, теби не цвату руже“, рече посланик Шишери свом партиском другу Даладјеу. „Кад је избио рат, посланици су стопроцентно били за тебе — пре три месеца било их је још 90% — али на данашњој седници можеш да рачунаш највише с 40% — ако у последњем тренутку не саопштиш нешто што може све да одушеви и занесе!“

Даладје је уморно одмануо руком: ништа више нема да саопшти. Још пре недељу дана могао је да дејствује одлагање седнице парламента, сад више није ни то ишло. Десило се много одвратних ствари — упркос свих предузетих мера, на сва уста причало се по Паризу и земљи о бедном стању француског ваздухопловства; страх пред ударом што га је Немачка спремила нервирао је људе; опште је било сазнање да се рат не може брзо окончати, а још мање свршити победом — пораз Финске, која је ових дана с Русијом закључила мир, по општем мишљењу претстављао је пораз западних савезника. Узалуд је Даладје опширно причао да је спреман велики француски експедициони корпус за Финску; узалуд је навео шта је све у ту сврху било припремљено, не заборавивши напоменути да су француски војници за пут у Финску добили чак чизме, крзном постављене. Посланици у парламенту констатовали су да овај експедициони корпус није уопште био стављен у покрет; кад је Даладје у парламенту говорио о авио-

нима што их је послао Финској, узвикнуо је један посланик: „Не верујте у то! Ми их сами немамо довољно!“ Десило се то на прошлој седници, па је то врло непријатно дејствовало, ма да овај усклик није ушао у званични записник седнице. Данас ће да буде ситуација још много тежа, јер данас ће да дође до његовог пада, а Даладје јасно види шта то значи: то неће да буде промена владе као у мирно време — у току рата, поготово у току овог рата што га је он објавио, његово одступање, изазвано гласањем у Скупштини, биће истоветно тешком поразу, изгубљеној бици на фронту.

Он је једва могао себи да прокрчи пут до скупштинског пленума — толико су пуни кулоари. Дошли су на седницу готово сви посланици. По закону, ниједан Француз не сме у униформи да уђе у парламенат; зато су посланици, који су дошли с фронта, тек своје војничке блузе заменили грађанским капутом: служитељи на капији парламента, који имају задатак да врате сваког униформисаног човека, зажмирили су на једно око, тако да су посланици ипак остали у војничким панталонама и чизмама.

Даладје је заузео своје место у министарској клупи. Главу је нахерио нешто улево. „Он то увек чини, кад је меланхоличан“, рекоше посланици, који су га посматрали.

Седница парламента била је права мука за претседника Даладјеа. Он је дуго времена избегавао директан сукоб с парламентом, па су га сада посланици опозиције засули немилосрдним речима и питањима: „Кад је избио рат, Ви сте, господине претседниче, рекли: Наша победа је сигурна, тек не знамо где, када и како ћемо је извојштити! Данас нас ово више не задовољава: хоћемо да знамо, када и како ћемо да победимо. Јер Ви нисте у Пољској победили, на нашем фронту нисте ништа предузели, а сад сте пропустили прилику да извршите продор преко Финске. Какви су стварно Ваши планови? Зашто не формирате на истоку нов фронт против Немачке? Зашто се не миче наша источна (Веганова) армија? Шта Ви, господине претседниче, предузимате и радите за овај рат, који је Француска на Вашу иницијативу објавила?“ Даладје је одговорио — али не ватрено као иначе, него млако, јер се приговори опозиције

нису могли демантовати. На то је седница била прекинута — јер је време вечере, али то даје нападаном претседнику тек кратак предах — дебата ће се наставити у 10 часова.

За време паузе између обеју седница пошао је Пол Рено на вечеру код неких својих политичких пријатеља. „Како је у Скупштини?“ питају га.

„Јадни Даладје има данас слаб дан“, одговори он са смехом — свако је знао да се он радује овим тешкоћама „јадног Даладјеа“. „Не би ме чудило кад би ове ноћи био оборен“.

„А кога сматрате подесним човеком да замени Даладјеа, господине Рено?“

„Даладјеа, али онаквог каквим га широке масе народа себи замишљају!“ духовито одговори Рено.

„Постанете ли сутра претседник владе, господине Рено, нећете моћи без Даладјеа образовати владу. Његова популарност у земљи још је велика!“

„Да, јер га земља не познаје: она види тек његов дежмекасти лик и зове га „биком“ — а нема појма о његовој сумњичавости и беспомоћности, која је већ добила патолошке форме“.

„Господине Рено“, рече један од гостију за вечером, „Ви сте врло талентовани, али не смете никада заборавити: немате никакве партије иза себе! Радикали још се увек држе Даладјеа, јер партија неће никада дозволити да се каже да су њени министри неспособни; а десница, којој Ви припадате, радије ће се определити за Даладјеа, јер Ви презирете све политичаре деснице, па се и не трудите да бисте то маскирали!“

Рено се смешка. Овај хладнокрвни коцкар зна да после Даладјеова пада није нико сем њега у стању да преузме вођство земље — господин Лебрен, претседник републике, молиће склопљених руку да се прихвати... и тако ће он коначно да постигне циљ, који му је пред очима лебдео, откако је политичар — с претседништвом коначно ће да добије моћ, коју му политичари никад нису хтели да даду, а и сад ће да му је препусте, јер нико други нема храбрости да у овој упропашћеној ситуацији узме узде у руке. Али њега се опасност ситуације не тиче — главно је да ће коначно ипак доћи на крај земље!

3,30 часова ујутру. Свршено је гласање, али још се пребројавају гласови. Сноп белих цедуља, с којима се влади исказује поверење, изгледа да није омашан.

Даладје је пошао у парламентарну библиотеку. Уморан му је изглед, још увек седи с опруженом ногом, коју је био сломио. Набори око уста још су му дубљи. Пуши цигарету. Нико га не ословљава — сви га избегавају — као пропалу величину. Дошао је тренутак кад је претседник парламента објавио резултат гласања: 239 гласова за владу, један једини против — али 300 посланика уздржало се од гласања. Тиме је Даладје као претседник владе ликвидираан, и пут је отворен за Пола Реноа.

Даладје је оборен због своје неактивности. Скупштина и Сенат траже енергичније вођење рата, а нови човек, претседник Рено, одмах ће да покаже да сада из Париза дува други ветар. Није дуго потрајало, те је британски премијер Чемберлен добио писмо, над којим сада ломи руке: господин Рено захтева да Енглези минирају Рајну, да бомбардују не само Рурско подручје него и пут и железничке линије које воде преко Бренера!

Господин Чемберлен је сасвим изван себе. „Не могу дозволити да ме терају на овакву журбу!“ узвикне он, бојећи се да ће његов нови француски колега често да му омета мир — али и не слути да у Паризу оборени Даладје подмеће ногу активном Реноу, не би ли га спречио да дође до било каква успеха.

18 април 1940. Господин Пол Рено није још ни четири недеље претседник владе — али шта се све није десило за ове четири недеље! Врховни ратни савет није усвојио његове предлоге да се mine положи у Рајну и да се бомбардују Рурско подручје и Бренерски пут. Али су висока господа закључила да окупацијом Норвешке спрече довоз шведске гвоздене руде у Немачку. Међутим, Немачка је брзином грома ово предуспрела, и уза све лажне вести о победама посвећени сматрају да је положај савезника у Норвешкој крајње тежак. Господин Рено осећа да овај неуспех ванредно отежава његову ситуацију у сенату и парламенту. Он је бесан на превртљиве политичаре — обореном Даладјеу пребацивали су да је био премало активан, а кад се конач-

но нешто предузело, обузима их страх и жале се да се дејствује без размишљања. Дабоме, кад би норвешко предузеће имало успеха, сигурно је да би сви били задовољни — а овако су све странке против новог претседника владе. Мора им доказати да је тачно и у детаље смислио сваку своју акцију, и то ваља што пре учинити, јер он зна шта ће се у Норвешкој кроз кратко време десити. Зато је господин Рено био потпуно сасгласан да се за данас сазове тајна седница Сената, и он већ унапред зна шта ће ту да предузме.

Постао је претседник владе, али се тог положаја дочепао на начин који су му претсказали за вечером 19 марта: могао је Даладјеу да одузме претседништво и ресор спољних послова; али му је морао да остави министарство народне одбране (министарство рата), а тиме да остави и Гамлена на положају генералисима, јер би лична промена на ова два места земљи јасно показала да нова влада има крупних замерака против досадашњег вођења рата. Рено је био на чисто да у лицу Даладјеа има огорченог непријатеља у свом сопственом кабинету, те се доскора о томе и уверио: кад је Рено упутио своје ратоборне предлоге у Лондон, кроз неколико дана сазнали су за њих сенатори и посланици, те су били управо ужаснути. „Шта“, узбуђено се шапутало, „поставити mine у Рајну? Бомбардовати Рурско подручје? Бомбама љбасути Бренер? Али забога, па то значи управо провоцирати немачку одмазду! Тиме би се управо изазвали ваздушни напади на Француску! Међутим, зна се како бедно стојимо с контраавионском одбраном! О томе треба Рено одмах да се изјасни! Не може се оставити на власти човек који је изнео такве предлоге!“

И сад се Пол Рено налази пред говорницом Сената, да би одговорио на ове приговоре. Као увек, он је усправан, забацивши главу унатраг; изгледа да је овај мален човек набијен енергијом; али као увек, он говори хладно и присебно — он и не покушава да сентименталним разлозима задобије симпатије Дома, него рачуна на дејство својих аргумената. А то што он пред Скупштину хладно износи, управо одузима дах слушаоцима.

„Зар ја да сам, господо“, оштро запита претседник Рено, „саветовао да се бомбардују Рајнско подручје и Бренер? Како бих могао доћи на овако луду мисао?! Та, ја знам, господо, на жалост знам сасвим тачно, да су Немци јачи од нас! Њихов ратни потенцијал већи је него ли онај Француске, Енглеске и Северне Америке — није мој обичај, господо, да предлажем немогуће ствари!“

Сенатори су управо ошамућени. Ту доле, на министарској клупи, седи министар народне одбране Даладје, који је толикима од њих лично рекао да је Рено упутио онакве предлоге у Лондон, а пред говорником стоји претседник владе и тврди управо супротно! Један од њих мора, дакле, грубо да лаже — трећег нема. А ово отворено признање о надмоћности Немаца, учињено од стране претседника француске владе пред целим Сенатом — није ли то страшно? Како се може загазити у рат, ако сопствене снаге нису довољне за ратовање?! Даладје зна, зашто је господин Рено то тако отворено признао: ово је ударац који треба да уништи њега, Даладјеа, јер је он одговоран за наоружање Француске и за објаву рата.

„Није ми познато“, настави претседник Рено, „како је дошло до ових бесмислених гласова о мојим наводним предлозима — у сваком случају наредићу да се то истражи“. Међутим, он тачно зна да је Даладје лично хтео тиме да му подметне ногу, али то не каже. Њему је овај Даладје још потребан, јер Француска верује у „карпантраског бика“, још не може да га се отресе, ма да би то од свег срца желео — али Даладје ће ваљда да схвати његову претњу и неће поново да му смета.

Сенатори су прозрели игру, која се овде игра — али нико од њих неће да је разоткрије. Говорници се у дебати задовољавају најзлобнијим убодима на адресу Реноа, под привидношћу искреног одобравања. „Сискреним задовољством примамо до знања“, рече један говорник опозиције, „да претседник владе није изнео оне предлоге, те му на томе честитамо. Јер кад би их био изнео, не бисмо му могли дати своје поверење!“

Господин Рено осећа колико спрдње има под овом привидном хвалом, али његово лице се не мења. Гласање је донело једнодушни вотум поверења за владу

Нов кабинет Реноа

Пред улазом у палату претседника државе. 32 човека, који нису сви министри, већ кабинету припадају такође и државни пот-секретари.

Реноа. „Честитам!“ рече један посланик Реноу. Али овај не хтеде да прими честитку. „Једногласно“, рече он, „то је пораз! Успех би био да сам имао своју неоспорну већину — али кад противници ћуте, онда то значи да се уздржавају једино из патриотских разлога!“

И господина Даладјеа освоише код излаза. „Али молим Вас, господине министре“, упита га један од пресенећених сенатора, „Ви сте ми сами раније говорили о оним предлозима, а претседник то одриче — да ли су ти фамозни предлози постојали или нису?“

„Наравно да је Рено учинио оне предлоге“, одговори Даладје и запали цигарету, „али не званично него приватно; да су били усвојени, он би их тада још и званично поновио!“

Око Норвешке

26 април 1940. Ма да се иначе претседник владе Рено и његов министар народне одбране Даладје иза кулиса боре и један другоме подмећу ноге, данас они

мирно седе за једним столом. Заједно с генералима Гамленом и Жоржом, с адмиралом Дарланом, с министром ваздухопловства и још неколицином министара, они узимају учешћа на седници ратног одбора, који заседа у великом салону Елизијске Палате, под претседништвом претседника републике Лебрена. Како произлази из уводних речи Реноа, ситуација је постала врло озбиљна. „Напредовање Немаца у Норвешкој“, излаже он, кад га је Лебрен позвао да поднесе свој извештај, „крајње је непријатно. Њихово надирање из Осла још увек траје. Шта се дешава у Нарвику, није сасвим јасно. Ко заправо руководи норвешком експедицијом савезника, такође није сасвим јасно: ни британски генерал Меси ни француски генерал Оде, како изгледа, немају стварног уплива на команду, него неки одбор који се састоји из претставника британског министарства војске, њиховог адмиралитета и министарства ваздухопловства, и који потсећа на надзорни одбор неког акционарског друштва“.

Тон, којим је господин Рено ово изложио, хладан је и циничан, као што то обично код њега бива; око уста поигравао му је подругљив осмејак, али су сва присутна господа била на чисто да претседник владе износи катастрофалне вести — пораз, недостатак јединствене команде, све оне појаве од којих је савезничка ствар много трпела за време првог светског рата... Али господин Рено још није готов, долазе још горе ствари: „Изгледа да се морамо помирити с чињеницом да Енглези већ расправљају питање, не би ли се одмах и потпуно повукли из Норвешке!“

Сваки од присутне госпode стара се да својим држањем не покаже шта ово саопштење значи: отворено признање пред светом да су савезници после пораза у Пољској сада доживели још један на северу — није то само губитак престижа, који је тешко поправити, него и више од тога. Јер овај рат на северу био је у Француској популаран ради тога што је био далеко од сопствене границе — буде ли рат тамо изгубљен, Немачка ће имати слободне руке на северу и истоку, и тада ће неизбежно да наступи страشان тренутак, кад ће се она окренути ка западу...

„Енглези од првог почетка нису уопште били одушевљени за ову експедицију у Норвешкој“, рече Дала-

дје. „Припреме се врше од новембра, 28 марта била је акција коначно поведена — али су они у њу ушли с недовољним средствима. Нису они могли себи ни да претставе да ће Немци тако брзо против њих да баце такве снаге!“ Даладје је ово рекао са знатном дозом задовољства: То су, дакле, ти Енглези с којима Рено хоће да добије рат — неће ли сада свако да увиди, како је оправдана била њихова метода опрезног и на изглед пасивног вођења рата? Претседник Рено осетио је ударац што му га је Даладје задао, те брзо рече: „Како Ви просуђујете ситуацију, ђенерале?“

Генералисим Гамлен одмах је одговорио. Он не запиње, него говори течно, али све што каже звучи тако особено и незаинтересовано — и опет изгледа као да професор ратне историје држи предавање о стратешкој ситуацији неке минуле епохе, као да генерал не говори о горућим питањима садашњице, о тренуцима у којима се ради о судбини Француске. „План је предвиђао опкољавање Дронхтајма са три стране“, доцирао је Гамлен, „и ваља рећи да је био логично смишљен: напад је морао да уследи са југа, севера и кроз сам фјорд. Али није било могућно да се напад изврши на предвиђен начин; само са севера, из Намзоса, могао је напад да напредује — али су га Немци зауставили. Ми тамо имамо три ловачка батаљона, којима се придружила једна енглеска бригада с такође три батаљона. Трупe су додуше могле да се искрцају, али се тешки материјал није могао истоварити, јер је немачко ваздухопловство упропастило лучке уређаје. Изгледа да није тешко ваставити линију повлачења дуж морске обале, но ако Енглези опет укрцају у бродове своје трупе што су их искрцали за напад на Дронхтајм, тада ће ситуација француских трупа, по мом мишљењу, да буде врло опасна. Зато сам послао у Лондон генерала Мителозера да ово питање тамо расправи, и он је већ стигао у Лондон; сматра ли ратни комитет за потребно, приправан сам да и лично пођем у Лондон“.

Господин Лебрeн, претседник републике, осећа да би и он нешто морао да каже. По професији, он је инжењер — монтаниста. Да се није бацио на политику, помоћу добрих веза што их је његова супруга имала у круговима рударства, био би дотерао до директора не-

ког рудника — а сада је претседник ратног комитета, коме је поверена судбина Француске; сад мора да се интересује за рат у Норвешкој, који сам себи не може да претстави — он уопште нема појма о војничким стварима... Природно, одликовати неког заслужног генерала крстом легије части, те га при том, како је то прописано, пољубити у десни и леви образ, то он зна, то он чак врло елегантно чини! Али да доноси војне одлуке у једном рату, који се води са сасвим новим оружјем, у рату против ових страшних Немаца, који су увек тамо где их нико не очекује, који располажу оружјем које до тада нико није познавао... „Колико војника имају стварно Енглези у Норвешкој?“ запита претседник републике Лебрен.

„15.000 момака, господине претседниче“, одговори генерал Гамлен. „Требало би да их буде 100.000, а ми смо морали да пошљемо 40.000. Но то је максимум. Да би сабрали толике трупе за норвешку експедицију, морали су Енглези са фронта у Француској да повуку две своје дивизије, од пет колико их свега овде имају!“

Забога — још и то! Још и слабљење фронта у Француској! Али генерал Жорж, шеф генералштаба, каже да због тога није забринут. „Не бисмо ли могли колонијалне трупе да пошљемо у Норвешку?“ упита претседник Лебрен, „или стоје томе на путу извесни морални обзира?“

„Пре свега, ваља при томе водити рачуна о клими, господине претседниче“, одговори Гамлен. „Већ и наше регуларне трупе наилазе у Норвешкој на тешкоће, на које нису навикнуте — није, на пример, сасвим једноставно како да их снабдете вином, на које су навикли. Наше дивизије нису уопште дорасле тамошњем брдском рату, јер се њихов довоз материјала заснива на коњској вучи; наше моторизоване дивизије могу да се употребе само у земљама с густом мрежом путева — уосталом, њихов број једва достаје за Француску. Буде ли потребно да уђемо у Белгију и да се тамо боримо на слободном терену, ми ћемо то боље урадити од Енглеза. Зато они морају у Норвешкој да сносе главни део напора; ми им можемо тек морално помоћи, и то пре свега у вођењу експедиције: морамо да им дамо методу и полет, који им је потребан“.

Претседник владе Рено дао је следећи резиме: „Из стварних и моралних разлога норвешка експедиција мора и даље да се води. Даље, Дронтхајм мора безусловно да се освоји“. — „Сасвим тачно“, примети министар морнарице, адвокат Кампенки — „зато молим ратни комитет да генерала Гамлена овласти да одмах путује у Лондон, како би на британску врховну команду могао у том смислу да дејствује“.

Сви се с тиме сложише, тако да је Гамлен као послушан војник одмах устао, наклонио се и напустио Елизејску палату, да би предузео потребне мере за своје путовање у Енглеску. Он ће да лети сутра ујутру, а претседник владе преузео је на себе да о његовом доласку извести француског амбасадора у Лондону.

Али седница још није завршена. На дневном реду је још извештај источне (Веганове) армије, која тражи 25 милиона франака, не би ли покушала помоћу тог износа да уреди ваздухопловне станице у Румунији и Грчкој. Овај износ је сместа одобрен, али претседник Лебрен чини извесне опаске.

„Буду ли наши официри тамо путовали, изазваће то непријатну сензацију, господо“ — обраћа он пажњу.

„Господине претседниче, само се по себи разуме да ће официри путовати у цивилу!“ рече господин Рено уз злобан подсмех, и тиме је седница закључена.

Док је генерал Гамлен у свом врховном стану давао упутства за време његовог отсуства, диктовао је Рено у свом кабинету телеграм на француског амбасадора Корбена у Лондону. Ово је већ друга депеша вечерас. Прва је била сасвим кратка и обавештавала о Гамленовом доласку; ова друга биће дужа. Претседник владе корача тамо амо по соби, а његов секретар седи за столом и пише.

„Париз, 26 април 1940. Тачну ознаку времена метнућете, кад будемо готови!“

„Добро, господине претседниче!“

„Француском амбасадору, Лондон. Хитно! Поверљиво! Молим Вас, предајте господину Невилу Чемберлену хитно следећу поруку: Драги претседниче! Управо је одржао седницу наш ратни комитет. Проучивши актуелну ситуацију у Норвешкој, једногласно смо закључили...“

У то зазвони један од телефона на писаћем столу. Господин Рено има тамо три телефона, али по звуку разбירה да је звонио средњи апарат, који је у директној вези с његовим приватним станом на Тргу Бурбонске Палате, тј. с контесом Де Порт, која с њиме живи. Он не реагује одмах на телефонски позив, него даље диктира: „1. Напуштање Дронхтајма и околине имало би морално и материјално врло тешке последице...”

Опет звони телефон, опет је то средњи апарат. Али господин Рено неће да се одазове, него наставља: „То се не сме допустити. Без обзира на губитак престижа...”

Средњи телефон опет звони. И против своје воље, господин Рено подигне слушалицу, те упита сасвим благо: „Што је, мило моје?” Секретар је престао да пише. Претседник владе држи слушалицу на уху. „У овај час не могу то да кажем”, одговори он коначно. „Много сам заузет. Извини, молим те!” Он обеси слушалицу. „Где смо стали?!”

Секретар је поновио последњу реченицу, те је господин Рено наставио да диктује — он срећено износи све разлоге, који су мало пре на седници били истакнути. Сад је код друге тачке: „Заузимање Дронхтајма не сматрамо немогућим, ако ми...” Али даље није доспео: средњи телефон опет звони врло енергично. Претседник владе подигне стрпљиво слушалицу: „Изволи, срце?”

Секретар је и опет престао да пише (доцније, после слома, испричали су учесници све ове карактеристичне детаље), господин Рено стоји са слушалицом на уху. „Али већ сам ти рекао, драга Жана — сада је то уистину немогуће! Заузет сам диктирањем, и телеграм мора сместа да оде. То је врло важно — доцније ћу ти причати! Не љутиш се?” Он је обесио слушалицу. „Где смо стали?”

Секретар понавља последњу реченицу, па се диктандо наставља. Телеграм је свршавао речима: „Уверен сам да у садашњој тешкој ситуацији делите моје мишљење да две ствари морамо трајно да имамо пред очима: ваља имати опсежне планове или уопште не водити рат; ваља брзо дејствовати, јер је иначе рат изгубљен. Изволите примити, драги претседниче, уверење о мојим пријатељским осећањима”.

Министар претседник је потписао телеграм, кад је часовник показивао 8,30 часова. Секретар журно изиђе.

Враћање из Норвешке

Лево енглески генерал Картон д Вијар који је извукао главу из Норвешке. До њега генерал Ајронсајд, шеф британског генералштаба. Сасвим десно француски генерал Оде, који је командовао француским трупам у Норвешкој, до њега генерал Мителозер, о чијим узалудним мисијама у Лондону прича наша историја.

(Снимак од 9 маја 1940).

из кабинета, а средњи телефон опет зазвони. „Изволи, срце?“ опет рече, стрпљиво Рено, и не тренувши лицем саслуша дугачку и очигледно жестоку бујицу речи. Коначно одговори: „Да. Бићеш задовољна!“, па кад је одложио слушалицу, затражи од шефа кабинета да му даде на потпис један акт, те га потпише — без уздаха, мирно и хладнокрвно.

Следећег дана нахрупи к њему један од његових знанаца, те му врло узбуђено рече: „Како ли сте могли да дате тај положај ономе Дипону, оној парфемисаној нули? Право рећи, ја то не разумем!“

„Драги пријатељу“, одговори Пол Рено, не трепнувши, „шта све не учини човек, који целог дана напорно ради, да би увече, кад дође кући, бар тамо могао да има мира!“

Истог поподнева стигао је генерал Мителозер на лондонски аеродром Кројдн. Дочекали су га амбасадор

Корбен и један мајор из енглеског ђенералштаба. Па док су се аутомобилом возили у Лондон, почео је Енглез да говори о циљу путовања француског генерала. „Искрено ми је жао, ђенерале“, рече он, чисто пријатељским тоном, „што сте се извргли непријатностима путовања, али нажалост, Ви долазите доцкан!“

„Како то?“

„Јутрос је ратни кабинет донео одлуку да се има обуставити норвешка експедиција!“

„Али то је немогуће!“ рече генерал Мителозер изван себе, а и амбасадор Корбен био је врло узбуђен.

„Напад на Дронхтајм је сасвим безизгледан, господо“, рече флегматично Енглез, „верујте ми; сасвим безизгледан! Ми смо у свим рундама тешко тучени, у претпоследњој управо катастрофално, па кад бисмо изишли на ринг и у последњој рунди, уопште више не бисмо устали!“

„Не идемо у амбасаду“, рече Корбен генералу, „морамо одмах у Форин Офис!“

Он назначи шоферу нов циљ. Кад су прешли Темзу преко Вестминстерског моста, кренули су десно у широку улицу, која се зове Вајтхол и која је административни центар британског империја, јер се ту налазе најважније владине зграде. Затим скрену лево у уску Даунинг-стрит и стану пред министарство спољних послова.

Примио их је државни потсекретар Сер Кадоган. „Част ми је“, рече француски амбасадор врло учтиво и одмерено, „најавити вам посету врховног команданта Гамлена, која ће уследити још јутрос, и замолити вас да бисте му обезбедили непосредан пријем код премијера и првог лорда адмиралитета“.

Државни потсекретар учини о томе белешку и обећа да ће то одмах уредити. Но у то је темпераменат издао господина Корбена, те он рече узбуђено, једва се свладавајући: „Господине државни секретару, с највећим чуђењем сазнали смо за одлуку ратног кабинета о норвешкој експедицији. Не могу вам затајити — утисак у Паризу биће фаталан! А последице, последице — не усуђујем се на њих да мислим! Молим вас: какав ће то да буде приказ за неутралце! На Балкану прате сваку фазу борбе с највећом напеташћу — а сада признање потпуног пораза! Ви нам потпуно поткопавате кредит,

па вас молим да ми не узмете за зло ако кажем да ово несхватљиво повлачење иде на штету части савезничког оружја!“

„Драги господине Корбен“, одговори Сер Кадоган, „ни једном једином речи не желим да Вам противуречим — потписујем сваку Вашу реченицу и верујте ми да су господа у ратном кабинету сасвим истог мишљења као Ви и ја...“

„Па ипак су одлучили да учине крај експедицији?!“ запита генерал Мителозер.

„Јесте, господине ђенерале“, рече државни под-секретар. „Јер чак кад би и пошло за руком да се узме Дронтхајм, било би немогућно држати га, док су Немци у поседу свих норвешких аеродрома. Не смете заборавити, господо: Немци су у Норвешкој ангажовали најмање 600 авиона, не урачунавши транспортне авионе. Они имају апсолутну превласт у ваздуху — поврх тога, изгледа да су успели да поставе обалске батерије дуж Дронтхајмског фјорда — молим Вас, претставите себи ову ситуацију у танчине!“

У ноћи, око 11,30 часова, добио је председник владе Рено телеграфски извештај свог амбасадора у Лондону, из кога је увидео да је потпуно пропао покушај да се у последњи час одврати пораз савезника у Норвешкој: не може се човек ослонити на Енглеze... А он је толико бистар да је из енглеског одговора, ма колико овај изгледао учтив, могао да разабере право мишљење лондонске господе да их је могао поштедети бар посете господина Гамлена: „Сер Кадоган је додао“, тако је амбасадор Корбен завршио свој извештај, „кад би генерал Гамлен могао предложити друге мере, које би нам омогућиле да изиђемо из садашње подређености вивази Немаца, ове бисмо мере с највећим интересовањем проучили...“

Овде је опет напоменута подређеност, коју је Рено признао пред Сенатом — али кад се и Енглези на њу позивају, Пол Рено је осетио да се налази над провалијом.

Позади француског фронта

28 април 1940. Један француски војни ауто с барјачићем врховне команде јури из Париза у Шарлевил. За

воланом седи поручник Жимилак, познати јахач и познавалац коња; до њега седи један господин у цивилу — један новинар, коме официр има да покаже подручје дејствовања армије Кора. Поручник то радо чини, јер су се њих двојица спријатељили и решили да ову возњу предузму без шофера, како би могли несметано разговарати. Шта је новинар на овој возњи чуо, видео и сазнао, то је он доцније после слома тачно прибележио и објавио у америчкој ревији „Saturday Evening Post“. У току последња 24 часа, француске и енглеске радиостанице осам пута су објавиле лажне вести о победи у Норвешкој, па су широки народни слојеви чврсто веровали да је на северу све у реду — али посвећени су знали да је пораз неизбежан, да је то тек питање неколико дана, те су превладале зле слутње у погледу онога што има да наиђе. „Зло је што је наш први подухват у овом рату пропао“, рече поручник и јахач. „Млад парип не сме никада код огледних трка да заостане у последњим редовима, јер се на то привикне, губи самопоуздање и коначно сматра за природно да увек остаје позади — а што вреди за коње, то вреди и за војску!“

„Ствар је зло почела“, примети журналиста. „Био сам присутан кад су се наши алпински ловци укрцавали у лађе у бретонској луци Ст. Мало. Они су били доведени са источног фронта те су у луци добили своју смучарску опрему и мреже против комараца — Ви знате да комарци у северним земљама доводе људе готово до лудила. Али војници нису то знали. „Каква ли је то страшна земља, у коју морамо да идемо?“ питали су они. „Тамо влада снег и лед, па ипак има комараца!“ Нису могли да схвате да их опремају не само за зимске месеце него и за пролеће. Кад су били укрцани на лађе, плакали су... Био сам сасвим изван себе. „Будите храбри, пријатељи!“ довикнуо сам им — али један од њих, неки малени и досетљиви јуноша, одговори ми: „Ми смо, господине, храбри, али не на води — треба да нас оставе у нашим планинама!“ Били су то јужни Французи, добри момци — али Ви знате, Француз не иде радо ван своје земље... Возио сам се с њима осам дана морем — кажем Вам, свих осам дана имали су морску болест, какве уопште још нисам видео...“

„Можете себи претставити шта је даље с њима било“, рече поручник и опет даде гас мотору, јер је

Савезници након саветовања

Пред министарством рата у Паризу. С лева на десно: министар ваздухопловства Ги Ла Шамбр, лорд Халифакс, Даладје, Чемберлен, Черчил.

прошла колона, која их је задржавала. „Изнурени морском болешћу, били су они искрцани у неком очајном, каменитом крају — видели су луку, разорену бомбама, видели су да се њихови топови уопште не могу истоварити, јер су непријатељски пилоти разорили лучка постројења. Логоровали су у снегу, и одједном морали су натраг — опет су их укрцали у лађе, а да ни метка нису испалили — верујете ли да ико од ових војника има још веру у своје вођство?!“

За време разговора журналиста се стално огледао. „Наше трупе једва да се и виде — јесу ли тако добро маскиране?“

„Управо баснословно су маскиране“, одговори официр огорчено, „овде их наима уопште нема...“

„Не збијајте шалу!“

„На жалост, ово је сасвим озбиљно. Морамо да штитимо врло дугачку границу од Денкерка на северу до Мантана на југу — само на предњој линији ове ду-

гачке границе налази се, тако рећи, дугачка и танка врпца наших трупа. Има високих командних места која налазе да је ово потпуно довољно, јер ово постављање трупа у једну линију претставља успомену на светски рат, коју су стара господа пуна пијетета задржала. Позната Вам је славна прича о једном војнику иза малене хрпе песка који је својим митраљезом могао да задржи једну целу непријатељску дивизију!"

„Но кампања у Пољској доказала је управо супротно! У првом светском рату нису Немци имали довољно средстава да пробију овакву „линију“ — али сада их имају! Како ми рекоше, због тога се одбрана не сме ограничити на прву линију, него трупе морају да буду у дубину распоређене! Иначе је катастрофа неизбежна, буде ли прва линија пробијена — јер непријатељ неће више нигде да наиђе на отпор!"

„Ви сте цивилиста и можете себи да допустите луксуз да на основу неоспорних чињеница и најновијих сазнања формирате своје мишљење“, одговори поручник, „али кад бисте били поручник као ја, или капетан, те бисте изразили овакво мишљење, изложили бисте се крупним непријатностима. Наши генерали и пуковници, који овде командују позади предњих линија, врло су симпатична и љубазна стара господа. Они су већ одавна били пензионисани, или су седели у некој канцеларији. Сад су их опет реактивирали и поверили им ове положаје у позадини, тако рећи као почасну службу. Из првог светског рата они не знају за друго него за пробоје највише од 1—2 километара, до којих је долазило после вишенедељних борби, и који су убрзо били поново затрпани. Они воде упоран рат на хартији, потпуно су заузети испуњавањем расположивих и скицирањем нових формулара. Па кад би их човек упитао шта би се десило кад би изненада њихов идилички мир нарушили непријатељски тенкови, који би пробili прву линију, у најбољем случају сматрали би га за шаљивчину, али вероватно за дефетисту... А ваља водити рачуна о томе да ова места позади фронта и железничке линије, које кроз њих пролазе, претстављају везу између наших армија — пође ли непријатељу за руком да изненадним и брзим ударом својих моторизованих снага стигне до ових линија за везу, те их разори, наше отсечене трупе кроз мало дана не би имале ни намирница ни муниције“.

„Па то су немогуће ствари!“ ускликне журналиста. „Ми ипак располажемо са резервама, које могу бити бачене на угрожену тачку! Бојим се, мој драги, да Ви ипак претерујете!“

„Желео бих да претерујем... Што се тиче резерви, Ви сте у праву — шта више, имамо врло добрих јединица, моторизованих одреда, то су најбоље трупе наше војске, и човек може да разуме Гамлена што се одупирао да их било где ангажује, да их утроши на неку авантуру — јер ова покретна армија је наш спас — од ње зависи судбина Француске. Али сад ћете видети да не претерујем: улазимо у Вервен, главни стан армије Кора — позивам Вас да кажете истину, да ништа не зајате, али и да ништа не додате: видите ли било где неке мере за одбрану? Видите ли било какву препреку на путевима? Овде се осећају потпуно сигурни, а кад бисте погледали на карту и измерили растојање, уверили бисте се да до белгијске границе нема више од 25 км. у ваздушној линији!“

Поручник је одвезао свог госта до генерала Кора. То је учтив трбушасти господин („он тешком муком може око ногу да завије своје завојне гамашне“, помисли журналиста), те је госта примио с великом беневоленцијом. „Долазите, господине, у мој главни стан у врло значајно време“, примети генерал.

„Претстоје ли нове одлуке?“ запита брзо журналиста. „Идемо ли у сусрет крупним догађајима?“

„Нипошто“, рече генерал. „Ви сте као ови млади официри! И они мисле да све иде на брзину. Ми смо се у рововском рату научили на чекање“.

„А због чега је данас важан дан, господине ђенерале?“

„Данас славим јубилеј“, рече свечано генерал Кора. „Пре 14 година предао ми се Абд-ел-Крим! Пре 14 година стигао је до мене његов изасланик Сиди Ахмедо; био сам тада пуковник и налазио се са својим деташманом на истуреној предњој линији. Доведоше га пред мене. „Шта ми доносиш, Сиди Ахмеде?“ запитам га. „Поздрав и поштовање“, рече ми, „мој господар Абд-ел-Крим, поглавица рифанских Кабила, жели да ти се преда!“ Тиме су, господине, биле завршене двогодишње борбе у Мароку! Никад нећу заборавити тај дан. Сла-

вим га данас и сутра са својом господом, па сте нам Ви од свег срца добро дошли! Управо, јубилеј је тек у мају, али тада ћу на отсуство, јер човек жели да проведе овакав дан у кругу породице, и зато сам прославу пребацио на ранији датум!"

Цело време док је журналиста боравио у главном стану генерала Кора, слушао је приче само о Мароку и о томе како је Кора, као млад поручник, за време Фашиодске кризе 1898 био мобилизован против Енглеске. Изгледа да генерала уопште нису интересовала стратешка питања актуелног рата.

Једно затајено писмо

30 април 1940. Претседник владе Рено кипти од беса и нестрпљивости — његова коцкарска природа не зна за очајање или депримираност, а тешка ситуација тера га на све опсежнију делатност. А да је ситуација врло тешка, то ће кроз 48 часова да знају не само посвећени него цела Француска и Енглеска, јер је господин Чемберлен саопштио претседнику француске владе да ће у четвртак, 2 маја после подне, на седници Доњег Дома објавити прекид норвешке експедиције и разлоге за то.

Господин Рено налази се у овом тренутку у друштву једног журналисте, с којим је интиман, а који је доцније известио о овом разговору у четири ока. „Завршено је норвешко поглавље“, рече Рено. „Ово је за нас страشان удар, управо банкрот. А што је код тога најгоре: један пораз може се коначно и поправити; али када су до пораза довеле околности, које указују на данашњу унутрашњу хаотичност и расуло, тада се и даље мора ићи из пораза у пораз. Никад се није смело ићи у Норвешку!"

Његов посетилац се запрепасти. „Ако сам правилно обавештен“, промуца он, „Ви сте сами били за овај подухват у Норвешкој..."

Господин Рено је немирно шетао горе-доле, те је сад стао пред посетиоца. Његово, иначе толико безосећајно лице с циничким осмејком, сада је показивало отворену мржњу, а његов глас управо је промукао од узбуђења: „Он ми је најважније задржао, затајио..."

Журналиста није схватио. Ко је тај „он“, коме Рено сада приписује кривицу за неуспех експедиције?

„Он је имао у рукама писмо адмирала Дарлана, у коме је Дарлан описао тешкоће овог предузећа. Да сам ово писмо добио на увид, био бих дигао руке од ове норвешке ствари. Али он ми га није показао — иначе би све друкчије свршило!“

Овај разговор текао је у министарству спољних послова на Орсејском Кеју. Код последњих речи, с којима је Рено опет алудирао на тајанственог „оног“, он је и нехотице учинио кретњу на десно — и одједном је његов посетилац разумео — Рено је показао у правцу улице Доминик, где се налази министарство рата, где уредује Даладје... Журналиста није могао да остави без примедбе овај тежак прекор.

„Господине Рено“, рече он енергично, „Даладје је човек који воли своју отаџбину! Јесте ли га чули како говори на радиу? Његове речи иду до срца сваком Французу!“

„Јесте, ван сумње, Даладје жели победу Француске, али још више жели мој пораз!“ отсече Рено, а посетилац се згрози над смртним непријатељством између ова два човека, који управљају судбином земље у време највеће опасности...

У новинаровом ћутању Рено је осетио зграњавање и сумњу, те је покушао да се већемента оправда. „Немате појма нашта сам све наишао, кад сам преузео власт: тенкови су постојали само на папиру. Нереди били толики да су топови и митраљези, које је војска нужно требала, лежали у арсеналима и слагалиштима оружја — бирократија се противила да их изда, или су уопште били заборавили да постоје. Немци су имали 200 дивизија, можда чак 240, а ми? Једва стотину! То је био резултат вишегодишње делатности господина Даладјеа у својству министра народне одбране! Ништа није урадио, а његов интимус, генерал Гамлен, савршено се с њим у томе слаже: у основи он, наиме, такође ништа не ради! Сваки покушај неке измене на боље разбија се о неактивност ове двојице!“

Претседник владе Рено остао је сам. А ко познаје његову природу, ток његове каријере и скривене разлоге његове актуелне ситуације, може себи да претста-

ви какве тешке мисли и бриге га овог часа море. Хладан и честољубив, необично интеллигентан политичар, који далеко надвисује своје колеге способношћу и активношћу, морао је да утроши године и године у борби да би у своје руке добио, као претседник владе, вођство државних послова. Није то могао да постигне, јер се други боје његове супериорности, и јер он нигде не ужива симпатија због своје циничке хладноће. Коначно се дочепао претседничке фотеље, коначно је остварио свој дугогодишњи сан — али сада је положај, који је заузео, постао неподносив терет, шта више, нерешив задатак: он треба да добије рат, за који земља није довољно наоружана. Чак у то поверовао је овај невероватно виталан човек — али и у овом часу парализована је његова активност, јер је везан уз једног политичара, који је његов најжешћи противник, и уз једног неспособног генерала. Његов разум му казује да је спас још увек могућан, кад би могао да се отресе ове двојице — али сад му се свети чињеница што читавој његовој политичкој каријери, читавом његовом бићу, недостају морални основи — код француских маса, које му инстинктивно не верују, код посланика и сенатора, који га предобро знају, он нема ауторитета да би својом речи могао да доведе друге личности, подесније за вођење рата.

Али његова активност не може да се задовољи само с овом констатацијом. Ако његов ауторитет није довољан, тада ваља да затражи подршку људи који такав ауторитет имају. Но ко је то? Кад би бар могао врховним командантом да учини генерала Жоржа, досадашњег Гамленовог шефа ђенералштаба, који сада командује североисточном армијом у Француској! Њега Рено зна за делотворна човека, који није никада био сагласан с Гамленовим ратним плановима — али он је познат тек у војним круговима, њега не знају широки слојеви народа, а управо за њих је име новог човека од највећег значаја, јер ће разочарење да буде огромно, кад Чемберлен јавно призна пораз у Норвешкој. Ново име морало би чврсто да дејствује на све духове... Но ко је још у животу од великих војсковођа светског рата? Фош је већ давно мртав. Кад је лежао на самртничкој постељи, шапатом је изустео речи: „Буде ли Француска у опасности, позовите Вегана!“ Али Рено мора да рачуна са

социјалистима, који би у случају Вегановог постављења за генералисима дигли праву узбуну. Не, с Веганом не иде. Коначно је ипак нашао један излаз, и 2 маја читали су Паризлије у новинама: „Јуче око подне стигао је из Мадрида у Париз маршал Петен и био је после подне примљен од претседника владе“.

Маршал Петен дошао је из Мадрида, где је био француски амбасадор. Он је навикао да га зову кад су већ други потпуно упропастили неку ситуацију: Кад су Франкове трупе савладале црвену Шпанију; кад је свако морао да увиди колико је било погрешно што је француска влада све своје наде положила на Франкове противнике, и што их је великодушно потпомагала; кад је Француска морала да се мири с националном Шпанијом — тада је влада замолила старог маршала Петена да у Мадриду буде први амбасадор Француске код обновљене националне Шпаније. Маршал је пошао у Мадрид, ма да ни мало није био сагласан с париским владом и њеним мерама — пошао је, јер је то сматрао дужношћу према својој отаџбини. Шта све није он већ претурio преко леђа! Године 1917, он се отворено противио плановима „крвопије“, генерала Нивела, који је веровао да ће уз невероватне жртве у крви и људским животима моћи да пробије немачке позиције — па када се ова бесмислена офанзива — без икаква резултата а уз страшне француске губитке — сломила, тада је војска под поразним утиском овог погрешног подухвата почела да дезертира, тада је влада морала да потражи војсковођу, који би био у стању да реши најтежи задатак, који је икад пао на леђа једног врховног команданта — наиме, да се не бори за победу, него да спречи морални слом војске. И влада је позвала јединог човека који је својом личношћу могао да загарантује да ће то спровести — позвала је генерала Петена — и његовој искреној човечности, његовој мушкој чврстоћи пошло је за руком чудо, те је опет духовно окупио и амалгамовао француску војску. Кроз то је његов углед постао неоспоран, али у то је наступио 26 март 1918: енглески фронт је пробијен, те је у ратном савету у Дулану Петен рекао: „Не можемо више да држимо фронт. Морамо барем Париз спасавати! Најпре ће Енглези да буду тучени, а затим ми; неће нам друго преостати но да потпуно капитулирамо!“ На ово нису Клемансо и

Врховни заповедник северних армија
Генерал Жорж разгледа енглеске трупе; иза њега лорд
Горт, командант британских експедиционих корпуса.
Генерал Жорж бeјаше жесток противник Гамлена и
његове стратегије.

лорд Милнер хтели да даду врховну команду њему,
песимисти, него генералу Фошу, човеку без нерава. И
Петен је без личне осетљивости гледао како му другог
претпостављају — није се због тога љутио ни беснео,
него је под Фошем вршио своју дужност, ма да је до
тада овај био њему подређен.

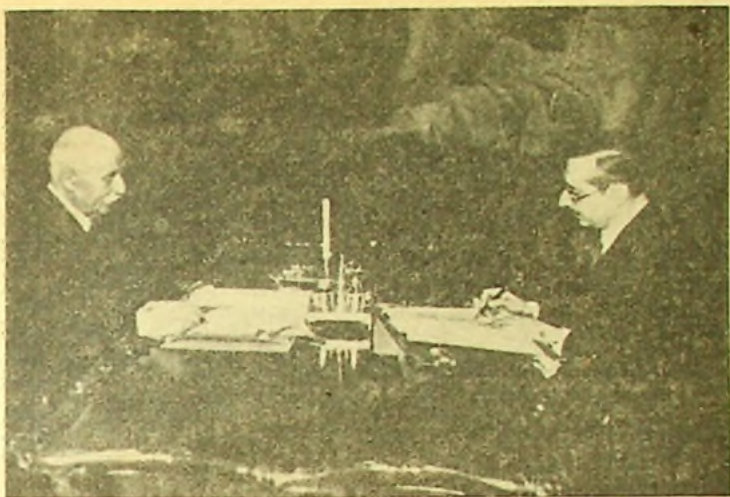
Војска је обожавала маршала Петена, али он није прецењивао људе. „После рата“, причао је он америчком генералу Першингу, „добрио сам три лекције из понизности. После страшних ратних напора, разболео сам се, хтео сам да се лечим у било којој бањи, па сам пошао до лекара. Пуних пет година нисам скидао војничку униформу, па кад сам хтео да се оденем у неко од мојих цивилних одела, или су их мољци изгризли, или су ми била преуска. Да не губим време, купио сам једно готово одело и пошао до лекара. Заборавио сам му саопштити своје име, па кад ме је прегледао, рече ми уз значајан осмејак: „Ви сте сигурно за време рата имали леп и пријатан положај у позадини?“ — Одговорио сам: „То баш не бих могао да кажем!“ — „А како се Ви зовете?“ запита донекле зловољно лекар. „Ја сам маршал Петен“, рекох му... Друга лекција: Једног дана седео сам с пријатељима у неком провинцијском ресторану, па кад смо се дигли и отишли, застао је један од њих и запитао крчмарицу која нас је послуживала: „Знате ли кога ли сте мало пре овде имали за госта? То је био маршал Петен!“ — „Гле“, одговори она, „а шта он овде ради? Ја сам увек мислила да је то неки Пољак!“ Трећа лекција: Дошао сам у село, где сам, за време неких маневара, као поручник дуже време становвао заједно са својим колегом Сабатјеом. Потражио сам неких тадашњу газдарицу, она је још била у животу и веома говорљива. Нисам јој се одмах претставио, него сам је после одужег разговора запитао: „Сећате ли се времена кад сам, као млад жутокљунац, код Вас становао с поручником Сабатјеом?“ — „А, драги Боже, не кликне она, „онда сте Ви господин Петен! Да, давно је већ од тога — али сте кроз то време сигурно дотерали до мајора!“ — „Из тога може да се види“, наставио је маршал Петен, „како слава мало вреди — твоји сопствени сународници, за које си ипак нешто урадио, или нису никад ништа чули о теби, а ако су пак чули, не знају ни како изгледаш! Био сам поштеђен од даљих лекција понизности — али кад би још која наишла, то ме више не би изненадило!“

Маршалу Петону је сада 84 године, али их он носи као да му је шездесет. Његово држање је усправно, црте његова лица одразују јасноћу његовог бића. Изве-

сна хладноћа избија из њега — али она појачава утисак прибране личности. Његова реч нешто вреди; у овом тренутку нема никога у Француској, чија би реч толико важила као његова — па је посве разумљиво што је претседнику Реноу стало да помоћу имена маршала Петена стекне ауторитет, који њему лично недостаје.

Првих дана маја били су Французи преплављени мноштвом узбудљивих вести и извештаја. Новине су на целим странама извештавале о Чемберленовим говорима у Доњем Дому (3 и 7 маја); мало затим читали су Французи о жучној дебати, коју су ови говори изазвали, о приговорима, који су били упућивани на адресу савезничког ратног вођства. Народне масе као да су се пробудиле из сна: тако ли је, дакле, у стварности?! Чула су се узбудљива питања, контролисани гласови: хоће ли Чемберлен отступити?! Хоће ли да демисионирају сви који су одговорни за досадашње вођење рата? А шта ће да буде у Француској? Шта има да буде с Даладјеом и Гамленом — шта ли с нама свима?!

Листови су доносили своје вести под крупним и узбудљивим насловима, који као да су били одраз опасне грознице која је тресла Француску. Али су листови, под неугледним насловом „Ситне вести“ и малим словима, доносили и ове неупадљиве редове: „Господин Пол Рено, претседник министарског савета и министар спољних послова, имао је јуче дужи разговор с маршалом Петеном“. — „Господин Албер Лебрен, претседник републике, примио је јуче после подне маршала Петена, француског амбасадора у Мадриду“. Масе су једва приметиле ове вести, али су парламентарни и журналистички кругови ускоро нађушили о чему се ради — да су господин Рено и господин Лебрен добили корпу од старог маршала! Рено му је понудио министарство рата и пресудан уплив на вођење војних операција — али оно што је маршал у своје време био рекао претседнику Даладјеу, то је сада од њега чуо и претседник Рено: „Шта ме сада зовете и тражите мој савет? Дао сам га 1939, када сам рекао: Објава рата је идиотизам — али тада није нико о томе водио рачуна и рат је био објављен. Сад ми нудите да водим рат — пристаћу на то само онда ако ми дате могућност да водим и политику!“

Маршал Петен као посланик у Мадриду

Маршал (лево) и тадашњи шпански министар спољних послова, пуковник Бајгбедер, потписују 24 јануара 1940 трговински уговор између Шпаније и Француске.

То би за Реноа значило одрећи се претседништва и признати да је крахирала његова англофилска политика — то би за господина Лебрена значило у последњем тренутку донети једну крупну одлуку. Али ни господин Лебрен ни господин Рено не могу да раде против своје сопствене природе, и зато су новине 9 маја, и опет ситним словима, објавиле свега два реда: „Маршал Петен, француски амбасадор у Мадриду, напустио је Париз вечерњим брзим возом“.

Когод је прочитао ову безначајну ноту није могао ни да слути шта она у себи садржи: судба је постала неизбежна. Још док се маршал Петен возио у Мадрид, освануо је 10 мај, почели су да пљуште тешки ударци, под којима се, као кућа од карата, срушила не само француска војска, него и Трећа Република.

„Коначно“

10 мај 1940. Мало значајних догађаја забележили су француски војни извештаји у току првог полугодишта рата на западном фронту. Али у тајним архивама министарства, ђенералштабова и пукова накупили су се документи, из којих се види да су се спремали крупни догађаји. У белгијском министарству народне одбране налази се акт с ознаком 5. Див. С.С.П.А.П.№1889/57, у коме се утврђује, који ће путеви за случај евакуације цивилног становништва бити резервисани „за британску армију“ — улаз Енглеза у Белгију био је дакле од стране енглеског и француског ђенералштаба предвиђен... У пуковској архиви 4. француског коњичког и извидничког пука налази се оперативно наређење од 2 априла 1940, на основу кога имао је овај пук већ првог дана свог улаза у Белгију да продре до реке Мозеле — а у орману, у коме је 1. лагана механизована француска дивизија држала своја акта, налази се наређење, како треба да се изврши напредовање заједно с белгијским и британским трупaма. 19 априла 1940 издала је 2. енглеска дивизија тајно наређење с десет копија, какве сигурносне мере ваља предузети при уласку у Белгију, а већ су француска извидничка одељења у рукама имала наређења о улазу у Холандију. Преко Холандије и Белгије требало је да се изврши француско-британски удар према подручју Рура, већ су се поједине француске команде налазиле на белгијској и луксембуршкој територији — у то су Немци предупредили ову савезничку акцију, и 10 маја 1940 издао је генерал Гамлен ову дневну заповест:

„Напад, који смо предвиђали још од прошлог октобра, уследио је јутрос. Немачка је против нас почела борбу на живот и смрт. За Француску и њене савезнике вреди парола: храброст, енергија, поуздање.

Гамлен“

Ни једном речи није генералисим напоменуо прави разлог немачке акције — али кроз кратко време немачке трупе ће из тајних архива непријатеља на видело света да изнесу најповерљивије документе.

Читајући ову дневну заповест свог врховног команданта, у петак пред Духове, Французи су имали осећај сигурности — Гамлен је дакле овај немачки напад очекивао већ од октобра — према томе он је ваљда све урадио да га долично дочека. Ако је поглед читача новина у ово време пао на „маншету“, тј. на заглавље новина на првој страни, могао је да спази следеће редове: „Крај је рату нерава; започео је прави рат. Немци су веровали да нас могу изненадити, после спавања од осам месеци — али су се преварили! Наша морална снага је ван дискусије. Наша војска са заносом полази у борбу и у покретни рат, а цела Француска, у предосећају сигурне победе, кличе: К о н а ч н о !“

Сви они који су били на осуству позвати су, путем прогласа, новина и радија, да се врате својим јединицама: припадници сувоземне војске и авијације, који су имали осуство до 14 маја, морају одмах и најбржим путем да стигну у своје јединице; коме је издата дозвола за осуство до 16 маја, мора да путује између 10—12 маја; припадници морнарице, који су били на осуству, позвати су на своја места личним депешама.

Париске станице врве војницима, који су се са свих страна слетели, и који морају к својим јединицама. Возови за Арас, Ст. Кантен и Булоњ су препуни — ваља им додавати прекобројне вагоне. Долази до застоја, до задоцњавања и сметњи — али припадници оружане силе, који себи крче пут кроз ову вреву, радују се овом задоцњавању: тако ће бар моћи са својима још неко време да буду... „Слушај, Амелија“, говорио је неки пешадијски капетан, који је стојао до отвореног прозора у коридору вагона, својој госпођи на перону (један новински репортер је о томе доцније известио), „узми

са собом новац из леве фијоке мог писаћег стола, а не заборави да понесеш и ситнину која се налази у фиоци ноћног столића. Кључеви аутомобила и гараже налазе се у маленој црвеној шољи на писаћем столу. Берта треба да поспе нафталином моје канцеларијско одело, а ваља намазати зејтином и Жанов бицикл, јер шкрипи. У ствари, хтео сам ја сам да то урадим...”

„Било је тако кратко време...” рече његова жена, старајући се да не плаче.

„Свакако, било је кратко, али је ипак и то боље но да се уопште нисмо видели”.

Воз је кренуо — према северу, све даље на север. Његов циљ и све станице, на којима стоји, кроз мало дана означаваће имена беспримерних борби и битака.

Возови са алармираним трупима упућују се на север, у Белгију, куда по шосејама јуре и оклопна кола, тешки топови, моторизоване колоне. Већ месецима су тачно одређени: маршрута, време одласка, време потребно да се следећа колона стави у покрет — улаз савезника у Белгију и Холандију спада у програм рата; политичко вођство се на то решило, војничко је извршило све припреме — само су Немци одредили време улаза, јер су предухитрили планове врховног ратног савета. Официри извлаче своје часовнике и врше саопштења, ђенералштапци поређују време пријава са својим табелама, те су врло задовољни — чете се налазе на контролним тачкама још пре одређеног термина.

Покрет за Белгију почео је у ноћи од 9—10 маја. Сад су опет напуштени крајци шума и шумарци, у којима су била тако дуго сакривена страшна оруђа модерног рата. Сумрак мајске ноћи убрзо уступа место праскозорју пролећног дана — војска пролази кроз земљу, у којој на све стране завијају сирене. Одједном је запело напредовање, које се вршило на задовољство свих командних места, јер се трупима у маршу супротставила огромна колона избеглица Белгијанаца и Холанђана, који су без икаква плана и смисла бежали пред непријатељем. Понајпре су наишли велики аутомобили богаташа, чија су кола шофирали униформисани шофери, затим је долазио средњи сталеж, код кога отац породице сам седи за воланом, који на крововима аутомобила вози креветске душеке; коначно су наишла се-

Посета у критичном моменту
Министар рата Даладје код северних армија, које су због
изненађујућих немачких напада остале готово потпуно отсе-
чене. (Француски снимак 14 маја 1940)

љачка кола и возила сваке врсте, управо невероватно натоварена и прекривена. Бескрајна поворка ових узбуђених и паником заражених људи задржала је напредовање војске и изазвала неред, па је та прва пометња претстављала као неки зао предзнак.

„Наше трупе ушле су у Белгију!“ хвалисаво су објавили париски листови; уместо Даладјеова гласа, који је Французе управо дирао у срце, чули су они сада кроз радио понешто назалан и резак глас свог шефа владе Реноа: „Француска је мирна, Француска је јака, Француска је спремна. Ово је час националног прибирања. Све странке окупиле су се око владе. Једна једина мисао издиже све нас изнад нас самих: свако има да изврши своју дужност! Француска војска извукла је мач и Француска чека!“

Ове речи звучале су поуздано, поверење је овладало масама — само један човек не може да се ослободи страшне море: врховни командант Гамлен. Он зна да је Француска армија, која сада на северу улази у

Белгију, најбоља армија Француске — она располаже готово са читавом моторизованом снагом Француске. Буде ли ова армија тучена, катастрофа је неизбежна. Он није хтео дозволити да ова армија уђе у Белгију, он је хтео да је задржи у резерви и да је баци у борбу тек онда кад се Немци заморе и искрве на његовим утврђењима. Због тога је тако дуго чекао и само чекао. Требало је да буде доследан, па да и сада чека. Али у ратном савету није могао да продре са својим мишљењем, него је попустио, па је сада пристао да ова армија маршује чак даље на север но што су његови ђенерал-штабни официри сматрали за потребно и исправно. Био је он и против норвешке експедиције, па је и у том питању попустио, против свог осведочења. Та је експедиција несрећно свршила — а шта сада? Хоће ли и сада његово попуштање да доведе до несреће? Није он био човек који би свој положај ставио на расположење, кад се његово мишљење не би усвојило — био је то човек који је пуштао да ствари иду како му драго...

Паника на Орсејском Кеју

15 мај 1940. Пролазе дани, пролазе ноћи — после првих дана пуних оптимизма, Паризлије је спопао страх: чувене холандске направе за преплављивање низија нису зауставиле Немце; предале су се и белгијске тврђаве — и тада, 15 маја, први пут се чула фатална реч: Седан — име места, где је 1870 пропало друго царство. Немци су већ у Седану, који је постао синоним француског слома. Кроз Париз се шире још и теже вести: француске оклопне јединице поражене су код Намира... Пред духовним очима преплашених људи, који то слушају и шапатом препричавају, ниче визија још невидјене битке: ту су се сукобила гвоздена чудовишта техничког века — и француски тенкови били су тучени... По улицама оти-мају колпортерима из руку најновија издања новина. Међу осталима, ту је и најновији број „Евра“ који пише: „Тачно је да су делови немачких моторизованих јединица пробали наше линије на 2—3 места и кренули даље према западу. То је за жаљење, али то је један инцидент и ништа више! Он нема ни стратешког ни тактичког значења. Он би могао да буде пресудан само

тада кад би у позадини избила паника. Чињеница да су се пробила поједина моторизована одељења, ни изда-лека не значи да је цела немачка војска у напредовању!"

Пала је ноћ. У министарству иностраних послова на Орсејском Кеју добили су чиновници и секретарице наређење да не иду својим кућама него да остану у канцеларијама. Око 4 часа изјутра стигло је наређење да ваља паковати акта — министарство ће да се преба-ци у неки замак на Лоари. То значи: Немци долазе... Секретари и стенотипистике су за један тренутак као узети — но на то наставе грозничаво да раде. Упакова-ли су акта и мапе за регистровање у велике свежњеве — рано изјутра треба да наиђу камиони, на које ће се све то утоварити — само брзо, брзо, пре него што стигну Немци!

Око 4,30 часова изјутра стигло је ново наређење: „Не паковати, него све спалити!“ Забога, зар смо већ тако далеко дошли?! И шта то значи, све спалити — ваљда нећемо целу кућу запалити! Мало затим дошло је тачније наређење: ваља спалити сва акта од 1935 наовамо...

Хартије, писма и акта, који су се годинама пажљиво чували, били су сада пренети у башту, која се налази између палате и кеја на Сени, и ускоро је планула ватра. Маринци, који су овамо били упућени из Министарства морнарице, воде рачуна о том да пламен уистину про-гута све хартије; намештеници министарства, који су це-лу ноћ пробдели и вуцарали свежњеве аката, прекриве-не прашином, сетили су се да је одвећ напорно пре-носити акта у башту, те су почели једноставно да бацају свежњеве кроз прозоре; кад им је и то додијало, поче-ли су акта да пале у самим собама; кроз прозоре изла-зили су облаци дима и чађи, те су прекрили ледину у башти и кејове на Сени. На тај начин били су спањени сви тајни уговори, тајни извештаји, писма и депеше ам-басадора и посланика из свих метропола света. Изго-реле су хартије у нежно-ружичастим кошуљицама, у ко-јима је било забележено колико је авиона било изру-чено црвеној Шпанији; изгореле су значајне прибеле-шке о томе који су париски и бриселски новинари до-бивали субвенцију из министарства иностраних послова и у којем износу. Све ове појединости испричао је доц-није један од чиновника.

Још мало па би изгорео и дебели свежањ банкнота, али га је један аташе у последњи час извукао из ватре. Изгорели су протоколи седница врховног ратног савета и ратног одбора са својеручним забелешкама министара. Једна од стенотипистица, једна добра душа, која је 22 године на машини исписивала ове поверљиве хартије, која је морала да положи заклетву да неће никад никоме ни реч да каже о ономе што је чула, прочитала и написала, није могла да поднесе да се ове освештане хартије једноставно бацају кроз прозор. Зато је непрестано трчала уз и низ степенице, и вукла ове драгоцености право до ватре. Ронила је тешке сузе: „22 године“, нарицала је она, „22 године, па сада све у ватру...”

Појавио се генерални секретар министарства иностраних послова, господин Алексеј Леже, да би надзирао спаљивање. Он је понајвише заинтересован у томе да ишчезну трагови ових последњих година — јер министри су долазили и одлазили, а он је остајао невидљивом руком управљајући крмилом француске спољне политике, која је сада довела до бродолома. Било је 5 часова после подне кад се појавио министар спољних послова Рено, мало затим видели су људи, који су у башти палили акта, на отвореном прозору уз њега и господина Черчила, актуелног британског премијера. Рено нешто виче и живо расправља с неким чиновницима — сад разумеју људи у башти његове узбуђене речи: „Ко је издао наређење за ову лудорију? Има да се обустави, има да се гаси ватра! Спасити што се још може спасти!”

„Наређење је наређење“, рекоше немарно морнари, погасише ватру и извукоше из ње упола сагорела или тек начета акта, која су опет почели да носе у палату министарства. Један од чиновника управо је био наишао с новим свежњем, па сад мора да се враћа и с клетвом носи натраг по степеницама свој терет. На врху стубишта задржао га је један аташе, да би констатовао шта се спасло из ватре. Кад су пажљиво распаковали велики свежањ, обрете му се у рукама један велики, пажљиво запечаћени акт: „Човече, још мало па бисте били спалили версајски мировни уговор!”

У општој пометњи није се чиновник држао одређеног термина и наређења да пали само акта од 1935

на овамо — он је паковао све што му је дошло под руке... Али паљење велике ломаче било је узалудно — јер су најинтересантније хартије у копијама пронашли Немци, у војничком везу код Ла Шарите на Лоари.

Повод за узбуђење

У кући бр. 9 у улици Виктор-Масе, у редакцији дневника „Попилер“, органа социјалистичке странке, влада велико узбуђење. Политички директор листа и претседник странке Леон Блум сазвао је своје сараднике — ствар је хитна, врло хитна, па поједина господа у највећој журби улазе у његову собу — Нове вести са фронта? Нове катастрофе? Јесу ли Немци још ближе дошли?

„Другови“, рече Леон Блум, „ради се о новој Гамленској дневној заповести!“ И он прочита: „Судбина отаџбине, наших савезника и целог света зависи од исхода битке која је у току. Енглески, белгијски, пољски војници боре се на нашој страни. У пуној акцији је британско и наше ваздухопловство. Свака јединица, која не може да напредује, мора пре до последњег човека да изгине него ли да уступи и педаљ националне територије, која је њеној одбрани поверена. Као у свим тешким часовима наше историје, парола данас гласи: Победити или погинути. Ми морамо победити. Гамлен“.

Пауза. Леон Блум скине своје наочаре. Неки други уредник изјави: „Ово звучи проклето озбиљно“. А неко се јави: „Ово је упечатљиво“. Али Леон Блум повиче, сав изван себе: „Не пада ли вам ништа у очи? Не видите ли из ове дневне заповести због чега сам вас позвао? Молим вас: Гамлен ни једном речи не каже да треба бранити републику! Друже Диноа, против тога треба одмах нешто да напишете!“

И друг Диноа одмах је то написао...

Крај једне епохе

Дворана за заседање у парламенту брзо се испуњавала, али без веселе буке, без међусобног довикивања народних посланика, како је то обично бивало пред почетак седница. Расположење је тескобно; изгледа као да се човек налази у кући где лежи тежак боле-

сник, за кога се не зна хоће ли доживети следеће јутро. Замрло је и пригушено шапутање, кад је у дворану ушао један посланик: то је бивши министар ваздухопловства у влади Народног фронта, Пјер Кот, коме се приписује главна кривица за бедно стање ваздухопловства. Али се не чу ни један прекор против њега, мада је он изазивачки заокружио погледом по целој сали, док је тражио своје место.

Сад се на говорницу пење претседник владе Пол Рено. На њему се не запажа никаква промена — изгледа као увек: енергичан, сабран; дабоме, нестало је његовог циничког осмејка. Својим леденим гласом прочитао је свој говор: „Имам мало шта да вам кажем. Кад се Скупштина последњи пут разишла, Немачка се решила да одигра свој последњи адут... Немачка војска бацила је сву своју разорну снагу на наш фронт. Потпуно смо свесни величине опасности и знамо да ће дани, недеље и месеци који долазе, бити пресудни за цела столећа. Нису потребне никакве неодређене наде, никакве непотребне речи: наши војници се боре, француска крв тече. Време коме идемо у сусрет неће имати ништа заједничко с оним што је позади нас. Мораћемо да посегнемо за мерама које би још јуче изгледале револуционарне. Можда ћемо морати да мењамо методе, а вероватно и људе. За сваки пропуст постојаће само једна казна: смрт. Ради се само о једноме: морамо Француску да одржимо у животу“.

Бурно одобравање испунило је парламенат. Посланици су се дигли с клупа и стојећи плескају. Али свако се у себи запрепашћено пита: „Шта има да значи ово мењање метода? Значи ли то диктатуру? А шта има да значи промена људи? Нисам ли и ја онај који треба да буде измењен?!“

И министри су устали с владиних клупа; чак и министар народне одбране Даладје повлађује речима да треба људе мењати.

Сада устане претседник парламента, који има седиште над говорницом. То је господин Ерио, ташт и надувен човек, који под звучном патетиком сакрива своју голотињу и чињеницу да уистину нема шта да каже; и он спада међу авети епохе, за коју је Рено рекао да је прошла и да се више неће вратити — али Ерио то не

схвата, па да би се истакнуо на авансцени, упутио је савезницима Француске свој свечани поздрав. А затим, с неком врстом јецаја у гласу, исказао је војницима на фронту своје поштовање — и опет устадоше посланици на ноге. „Француска осећа“, тако је из пуних груди рикао претседник парламента Ерио, „трагику и величину овог искушења. Она ће се показати достојном своје прошлости и своје будућности!“

Седница је завршена. Кад су се растајали пре три недеље, у априлу, сви су били толико сигурни у себе и управо обесни — тада још нису на друго мислили него на политичке интриге. А сада им страх стеже гушу, те шапатам дискутују о ситуацији, у кулоарима, у свим просторијама ван пленума. Шта ли ће да буде сутра? А шта прекосутра?

У току 17 маја расположење се побољшало. Лажне вести париског радија имале су дејство. Људи су се измирили с чињеницом да су Немци у Седану. Добри Боже, шта ли је у томе што се француска војска морала да повуче? Она ће опет да крене у напад — знамо ми то из светског рата — како ли је тада већ изгледало очајно, па ипак је дошло до преокрета на Марни! И Рено гледа на ситуацију нешто оптимистичкије — но уто је добио једну вест од врховног команданта Гамлена. Његово хладно лице као да се окаменило, када је прочитао: „Једна немачка моторизована колона напредује према Лану. За сигурност Париза могу још само сутра, 18 маја, и у ноћи 19 маја да јемчим. Гамлен“.

Предах

18 мај 1940. Паризу је одлануло. Немци су пошли на Лан, значи да су већ 120 км. од Париза — али су скренули према морској обали, према Атлантику, оставивши Париз лево од свог покрета. Онима који разумеју ствари јасно је шта то значи — смели немачки подухват иде за тим да читаву француску северну армију, заједно с енглеским и белгијским дивизијама, обухвати, отсече и тако пресече француски фронт — ако им то пође за руком, биће то почетак краја Француске — али Паризлије не виде тако далеко: главно је да „они“ још не долазе...

И за претседника владе Реноа претставља то извешан предах. Но он мора да се користи њиме, до крајности да се користи. Овај Гамлен мора да иде, овај Даладје такође... Више не сме да буде обзира. Сад треба да се дејствује. Пред очима му је опет овај генерал који му је 16 маја у Черчиловом присуству говорио: „Не можемо их задржати... Не можемо их задржати..." То је све што је Гамлен умео да каже. Не, Гамлен мора што пре да оде!

Претседник владе Рено позове врховног команданта к себи. „Какви су ваши планови, ђенерале?" запита он кратко и оштро. „Нема више другог излаза", рече Гамлен, „морамо затражити примирје!" — „То значи капитулирати!" повиче Рено. Тада се опет савлада. „Захваљујем, ђенерале!" рече, и тиме је Гамленов пријем био завршен.

Претседник владе Рено већ је пре неколико дана упутио депешу у Сирију: Генерал Веган треба најкраћим и најбржим путем да стигне у Париз. Он је и дошао. Сада је Рено телеграфисао и у Мадрид, амбасадору маршалу Петену. Почетком маја није хтео да усвоји Петенове услове и да му препусти политичко вођство; сада је Рено приправан да и то прихвати. Петен је телеграфски одговорио да долази. Рено је у томе видео свој успех; није ни слутио да ће маршал да буде његов судија и наследник.

У Елизејској палати

19 мај 1940, 8 часова увече. Пол Рено налази се код претседника републике. Он је увек говорио кратко и врло отсечно — али сада звучи свака његова реч као удар чекићем. „Маршал Петен поново је одбио да преузме врховну команду. Али он је спреман да уђе у владу као њен потпретседник и политички саветник, ако Веган добије врховну команду. Све зависи од тога хоће ли Веган да прими".

Господин Лебрен врло је узбуђен. Да је он све то знао, кад се по другипут дао бирати за претседника републике! Никада и ни у којем случају не би се тога примио! У какав ли је пакао упао! Какве све одлуке

траже од њега! А овај страشان рат, ови ужасни Немци, чије војске су као лавина...

„Не можемо скинути Гамлена без Даладјеове сагласности!“ рече господин Лебрен, после дужег размишљања.

„Позваћу Даладјеа овамо“, одговори Рено. Није дуго потрајало и Даладје стигне у претседникову палату. Рено га прими у канцеларији Лебреновог генералног секретара. Разговор је трајао свега пет минута. „Буде ли Гамлен опозват, и ја ћу да отступим. Само се по себи разуме да сам ја узга њ“, одговори Даладје на предлог Реноа.

„О опозивању врховног команданта одлучује министарски савет“, хладно одговори Рено.

Даладје: „Али није обичај да се одржава седница министарског савета, а да се пре тога не сазове седница кабинета!“

Ова разлика није без значаја: на седници кабинета узимају учешћа не само министри него и државни потсекретари, и на њој председава министар претседник а не претседник републике — седница кабинета спрема закључке, о којима се доцније решава на седници министарског савета, без државних потсекретара а под председањем претседника републике. На седници кабинета дискутује се о питањима — на седници министарског савета о њима се само гласа, а то је оно што Даладје хоће: дискусију. Рено савлада своју срџбу. Зар је сада време за дискутовање! „Известићу претседника републике“, одговори он формално.

Рено је опет у Лебреновом кабинету. „Одржаћемо седницу кабинета без државних потсекретара, да би брже ишло“, рече Рено Леброну. „Ви наиђите после четврт часа, па ћемо започети са седницом министарског савета!“

„Али пре тога морам да разговарам с Петеном!“ рече Лебрен.

9,20 часова увече. Маршал Петен је код претседника републике. „Шта мислите о војној ситуацији?“ запита Лебрен.

Маршал одговори да је тешка, али да се може поправити, ако се окружи линија река Ене и Соме, као и линија Мажино.

„Који би ђенерал по Вашем мишљењу могао то најбоље да учини?“ запита претседник републике.

„Један једини: Веган“, одговори Петен.

Позваше генерала Вегана. Он је био код куће, у улици Сезар Франк, те је одмах стигао. Већ је 9,45 часова. Маршал Петен поведе с њим разговор и на то Веган изјави: „Примићу. Има додуше само 10% изгледа на успех. Али ћу покушати. Тек — све мора брзо да иде!“

У међувремену били су сви министри телефонски обавештени да ће се одржати седница, најпре кабинета а после министарског савета, те су хитно дошли у Елизејску Палату. Први је стигао тачни и вредни Дотри, министар наоружања. После њега дође Даладје, данас већ другипут овде, а за њим остали министри. Последњи беше Мандел.

Рено изложи о чему се ради: 'ситуацију може да спасе само нов врховни командант. Даладје опет изјави: „Мора ли Гамлен да иде, ја ћу такође поћи“. Шотан, који је цео свој век био за компромисе, покуша и у овом критичном часу да посредује: „Мораш да узмеш у обзир“, рече он Даладјеу, „како ли ће то на публику да дејствује, ако ти отступиш!“ Остали се сложише с њиме — само је Мандел ћутао. Он је добро њушио: овај час националне несреће претставља за њ највећу шансу — он је рачунао шта ли ће овај земљотрес њему да донесе.

Коначно, ипак нађоше компромис? Веган ће да сме ни Гамлена, Даладје ће Реноу да препусти положај министра народне одбране и рата, а Рено ће Даладјеу да уступи министарство спољних послова — тако ће Даладје ипак да остане у влади — а Мандел, Жорж Мандел, иначе Жеробоам Ротшилд, биће министар унутрашњих послова...

Све се то извршило у највећој журби. Врата се отворе, уђе претседник републике, министри устану — и почне седница министарског савета, која је потврдила малопре донесене закључке.

Кад је публика сазнала за промену, било је једнодушно мишљење: „Кад су Петен и Веган преузели одговорност, значи да ствар ипак не стоји тако зло. И Даладје остаје — види се: не може се без њега!“

Неочекиван успон Мандела на тако важан положај министра унутрашњих послова код многих је изазвао извесне скрупуле: многи се још сећају какве су биле методе владања што их је овај ученик Клемансоа, у годинама страховладе 1917—18, све до „победе“ савезника, научио од оног злобног старца, те се чује мишљење: „У Клемансоу имадосмо тигра, у Манделу имамо хијену...”

Черчил говори

Кад је Антверпен пао, кад су после тешке борбе били заузети Мехелн и Левен, кад су Французи били потиснути све до Оазе, одржао је нов британски председник владе на микрофону пламен говор. „Првипут говорим”, рече он, „у својству премијера. Час је ванредно озбиљан. У Француској бесни тешка битка: немачким борним колима пошло је за руком да пробију француску линију северно од Мажиновљевих утврђења. Али то не треба да нас обеспокојава — Французи још увек држе фронт. НепокOLEбљива је моја вера у француску војску и њено вођство! Храбри председник француске владе известио ме је да ће се Француска, ма шта се десило, борити до краја, а крај не може да буде друго него победа. Ми ћемо се борити раме уз раме, никада се нећемо предати, и ма колике биле жртве које морамо да поднесемо — ми ћемо ипак да будемо победници!”

У међувремену било је са свог положаја уклоњено 15 француских генерала, команданата армија, корпуса и дивизија. 73-годишњи нови врховни командант дао је доказа своје несломљиве активности: авионом је летео на фронт, једва је умакао немачким ловцима, посетио је северну армију, око које се опасни обруч све више стезао, на једном ратном броду довезао се у Дијеп, сео је тамо на ауто и пројурио, у пратњи једног мотоциклистичког одељења, натраг у Париз, те је управо стигао на седницу великог ратног савета, која је решавала о ситуацији.

Јавност се пожудно бацила на једну изјаву Реноа: „Мало пре разговарао сам с генералом Веганом, који се вратио с фронта. Генералисим је изјавио: гледам у

будућност с пуно поверења, буде ли свако вршио своју дужност! Цивилно становништво не сме да се боји пробоја немачких моторизованих одељења — они не значе ништа више него својевремени коњички пробоји, а непријатеља стају скупих жртава. Цивилно становништво треба мирно да остане код свог посла. Свако смањење производње слаби отаџбину. Цивилне и војне власти добиле су одговарајућа упутства. Понављам: издржимо ли месец дана — а ми ћемо издржати толико колико је потребно! — превалили смо три четвртине пута до коначне победе". Но пред Сенатом је Рено изрекао опасне речи: „Ако Француску може само чудо да спасе, ја кажем: верујем у ово чудо, јер верујем у Француску!"

Али ово „чудо“ ваља организовати — зато је претседник Рено пошао на седницу ратног савета у Венсен.

Ратни савет пред битку

22 мај 1940. Старомодна звоњава на кули Венсенског замка одзвања мирним и благим тоновима, који већ кроз непамћене деценије поздрављају подневни час. У то време улазио је у замак један велики аутомобил, преко моста који је некада био покретни тврђавски мост, поред војне страже која поздравља с натакнутим бајонетима.

Ауто је прошао прилично равном алејом, поред касарни, остављајући с десне стране масивну кулу, у којој су некада чамили отменији државни сужњеви. Ова тешка кола дошла су с париског аеродрома ле Бурже, те сада пролазе кроз широм отворену капију од скалупљених дасака, која француску врховну команду одваја од спољашњег света; на горњем делу дрвене оградe разапета је још и зелена чоха, да не би нико могао да гледа у одвојено двориште. Ауто је стао пред ниском зградом која спаја „павиљоне краља и краљице“, грађевине из 17 века. Из аутомобила изиђоше Винстон Черчил, британски премијер, енглески генерал Сер Џон Дил, авијатички подмаршал Пирс и један адмирал. Француски официри, који су их дочекали, поведоше их одмах на први спрат, у дворану карата, где има да се одржи већање. Ова дворана је мрачна као и све просторије у

Генерал Веган
напушта на путу за раз-
гледање северног фрон-
та, једно високо коман-
дно место на мору.

овом казамату, тако да у по бела дана у њој горе лампе; нема у њој никаква луксуза и својим скромним намештајем потсећа она на главни стан педесетих година прошлог века; дубоки подруми ипак претстављају најмодернија склоништа против ваздушних напада.

Овде је стране госте пре три дана поздравио генерал Гамлен — а сада то чини генерал Веган. Кад су сва господа села за дугачак сто, који испуњава средину сале, замоли генерал Веган пуковника Симона, члана генералштаба, да изложи план битке савезничких сила.

Пуковник устане, ступи пред зид на коме су висиле карте и почне: „Две француске дивизије налазе се на најсевернијем делу фронта, на реци Шелди и у провинцији Зееланд. На њих се надовезују белгијске трупе, све до Оденара. Британски експедициони корпус налази се даље на југу, а његове три дивизије распоређене су у

околини Араса. Две британске резервне дивизије налазе се у простору Лила. На њих надовезује прва француска армија. Командантом француско-британско-белгијске армије на северу био је до сада генерал Бијот. На жалост, он је тешко повређен у једној аутомобилској незгоди, те сада лежи у болници; он је команду морао да преда генералу Бланшару“.

На то узме реч Черчил. Кад је он био овде пре недељу дана, у моменту док су на Орсејском Кеју палили хартије, све је заносио својим виталитетом и живахношћу; данас је готово сив у лицу, врло озбиљан и заковчан, као да размишља о некој тешкој загонечи. „Један од наших официра“, рече он, „који је рањен, посматрао је немачку оклопну колону, која се јуче ујутру пробила према Абевилу; она је прошла кроз место Етапл у правцу Булоња. Њену снагу он је проценио на 4—5000 момака. Половину ове колоне напало је и задржало у Етаплу наше ваздухопловство. Тиме је, дакле, смањена опасност за Булоњ; поред тога, тамо су се искрцала два гардијска батаљона с 48 противавионских топова. Ово су, уосталом, две последње јединице британске активне војске, које су још биле остале у Енглеској. Ова два батаљона браниће Булоњ, а Кале и Денкерк такође су доведени у одбранбено стање. Према томе, можемо рачунати да нам се другипут неће десити свињарија као у Абевилу!“ Свако зна шта је он тиме мислио да каже: у Абевилу, наиме, затекле су немачке моторизоване колоне неколико чета на егзерциришту — тако мало се рачунало с могућношћу доласка непријатељских брзих јединица!

На то пуковник Симон пређе на ситуацију на Соми. „Овде су Немци заузели неколико мостобрана, али нису прешли реку на широком фронту. Ту су ангажоване четири француске дивизије, друге четири имају такође овамо да буду пребачене“.

„Како је на истоку где се налази Ваш генерал Енцижер?“ запита Черчил.

„Интензиван контакт с непријатељем“, одговори Веган. „Ваља стално држати пред очима да се немачки напад врши по сасвим новој формули. Ја ипак држим да ће после овог првог напада да дође до офанзиве класичног стила, с јаком артилеријском подршком. Ми

имамо, дакле, да решимо два задатка: морамо да зауставимо овај први напад, истовремено да се спремимо за други“.

Напад „по новој формули“ — то значи напад са средствима која дотле нису била позната, и против којих ваља тек пронаћи одбранбена средства — и то у року од 24 часа, јер Немци напредују сваког часа. Официри, све стручњаци, знају шта то значи: ово изгледа као кад би утопљеник, који се дави, на брзу руку имао да научи пливати... Но они се не задржавају на овој десператној мисли, него обраћају пажњу Вегану, који сада извештава о резултатима свог пустоловног лета на фронт, до опкољене северне армије.

„Искључено је“, рече Веган својим јасним и одређеним начином излагања и супериорношћу војсковође, који има тачан преглед над хаосом појединих локалних борби, „искључено је да бисмо од 40 отсечених дивизија могли захтевати да се саме пробију на југ, и да се прикључе главнини француске војске. При таквом покушају оне би могле само да буду уништене. Белгијска војска мора да преузме одбрану према истоку и северу а дотле треба расположиве британске и француске јединице да ударе на југ, како би Немце угрозиле с бока. Истовремено требало би да наша војска на Соми изврши напад у северном правцу. На жалост, нисам могао ово питање да продискутујем с генералом Гортон, јер је он био ван досега“. Код ових речи није се запазила никаква промена — ни на Вегановом лицу ни код Енглеза. А свако зна о чему се ради — лорд Горт није придавао важности састанку с генералисимумом Веганом — он не подноси да му се каже како треба рат да се води. Али генерал Веган већ је прешао у своје излагању на другу тешкоћу, која је још гора од ускогрудости енглеског генерала.

„На жалост, моје схватање о задацима белгијске армије не дели генерал Оверстратен, ађутант Његовог Величанства белгијског краља. Да би извршила поменућу одбрану, белгијска војска морала би се повући са Шелде на реку Изер — али је генерал Оверстратен мишљења да ваља водити рачуна о потпуној исцрпености белгијске војске. Њен морал, како он рече, много је страдао услед непрекидног одступања и ваздушних на-

У британском главном стану
Черчил посећује британског главног заповедника, лорда Горта,
у Француској. (Снимак: 22 мај 1940).

пада. По његову мишљењу, не може се од белгијске војске тражити да и даље непријатељу уступа белгијску

територију — ово би могло да доведе до новог вала обесхрабрења белгијских трупа“.

„А шта на то каже краљ?“ упита Черчил.

„Краљ се није мешао у диспозиције“, рече Веган, а присутнима буде вруће око срца: не буду ли Белгијанци издржали... не буде ли источни бок заштићен — шта тада?!

„Кад сам опет стигао овамо, у главни стан“, наставио је Веган, „сазнао сам да се краљ прикључио мом предлогу“.

Черчил климну задовољно главом, а и другима је одлануло — изгледа да је „белгијска опасност“ уклоњена. Енглези се изјасне за Веганов план и општа сагласност дала је већању новог полета. Ово Веган вешто искористи — он изнесе нове захтеве у односу на Британце. „Господо“, рече он, „за успех претстојеће битке од пресудног је значаја да се британско ваздухопловство, поглавито ловци и бомбардери, потпуно ангажују! Ма да далеки летови бомбардера могу да сметају непријатељу на његовим линијама снабдевања — за идућу битку морају ови далеки летови да отпаду — нама су ваши авиони потребни на самом бојном пољу!“

Черчил не одговори него погледа ваздухопловног подмаршала Пирса — а овај почне забринито да говори: „Не смете да заборавите једно, господине ђенерале: ескадриле наших бомбардера уопште не могу дању да интервенишу, поготово наши Велингтони. Поред тога, не умеју наши бомбардери да гађају циљеве у борбеним линијама. Од ловаца такође не можете много очекивати, јер кад они узлетају из Енглеске, не могу се на подручју борбе задржавати више од 20 минута“.

„Треба да надолазе непрестано у новим валовима“, немилосрдно затражи Веган.

„То ће они да чине“, одлучи Черчил, „а што се тиче бомбардера, они треба да буду ангажовани на мостовима Мозеле и на железничким чворовима непосредно иза немачког фронта“.

Са торња поново је одзвањало спокојно одбијање звона, јер је откуцавао један сат. Господа устану и у приватном разговору покрене Черчил пред Полом Реноом питање тешкоћа с лордом Гортом. „Генерал се“, рече он, „уопште није могао сложити с вашим генера-

лом Бијотом. Вероватно, на крају крајева нису уопште више између себе одржавали везу, јер ми се Горт жалио да кроз четири дана није од француске команде добио никаква упутства!"

„Надајмо се да ће то да буде боље с његовим наследином, генералом Бланшаром“, одговори Рено и узме Черчила са собом, у своја кола, која кренуше за Париз.

У канцеларији до дворане с географским картама остадоше два ђенералштабна официра, да на основу дугачког протокола седнице (који је доцније пао у немачке руке!) формулишу резултате ратног већа.

„Строго поверљиво!

Закључци донети 22 маја 1940 на конференцији, која се у главном стану генерала Вегана одржала између претседника владе Пола Реноа, генерала Вегана, британског премијера Винстона Черчила, генерала Дила, маршала ваздухопловства Пирса и адмирала...”

Капетан, који је то писао, запне. „Како ли се само звао адмирал?”

„Немам појма“, одговори његов сарадник.

„Ни ја нисам разумео његово име!”

„Оставимо празно место па ћемо доцније да питамо Маржерија“ (капетан Маржери је дипломатски секретар Пола Реноа), и њих двојица наставе с изразом најважнијег дела текста: „Било је закључено следеће:

1. Белгијска војска има да се повуче на линију реке Изер, и да брани ову линију. Уставе имају да се отворе.

2. Британска и француска армија имају са југоистока да врше напад у правцу Бапома и Камбреа, и то што пре — у сваком случају сутра — са отприлике осам дивизија.

3. С обзиром на животно значење ове битке за обе војске, као и с обзиром на чињеницу да британске везе зависе од ослобођења Амијена, британско ваздухопловство за време трајања битке има да пружи дању и ноћу сву могућну подршку.

4. Нова француска група армија, која има да надигре према Амијену, и која сачињава фронт дуж Соме, удариће на север, да би васпоставила везу с британским дивизијама које имају истовремено да нападају у јужном правцу, према Бапому”.

„Како вам се ово свиђа?“ упита капетана његов млађи колега.

„Одлично, али са три „ако“ — ако Белгијанци уистину издрже, ако РАФ („Британско Краљевско Ваздухопловство“) уистину помогне, и коначно, ако Енглези зближа прећу у напад...”

Кратко време пре 5 часова напусти генерал Веган свој главни стан у Венсену и одвезе се у Париз, у министарство рата. Са својим официрима радио је напорно — они су скицирали диспозиције за битку, те сада предају од једне радио станице на другу шифрована наређења. Генералисим је међутим пошао до председника владе, да би га упознао с плановима офанзиве, која треба да донесе спас.

Веган се одвезе у министарство војске, где Рено уредује у истој канцеларији, за истим писаћим столом, под истим огромним гобленом, под којим је последњих година седео Даладје. Портири и војна лица, која су улазила и излазила, са чуђењем су гледали како се 73-годишњи генерал пење степеницама, све по две степенице; ово импресионише!

Генерал простре пред председника владе своје карте и објасни му план велике сутрашње битке. Рено је својом оштроумношћу брзо схватао његова излагања. Да, овај Веган је сасвим други тип него ли она сањалица Гамлен, рече задовољан Рено у себи. Али се дешава нешто невероватно: „Кажите ми, ђенерале, како ли је то могућно: сви посланици с којима сам разговарао, већ су ми причали о сутрашњој офанзиви! Они су о њој више знали него ја!”

Генерал Веган био је као громом ошинут. Ако се већ по Паризу прича што се у херметички затвореним просторијама старог дворца у Венсену закључило — како да се спречи да то и непријатељ не сазна?!

„Ово је право проклетство“, одговори генерал, „о најдискретнијим министарским одлукама већ следећег дана говори цео Париз. Француз одвећ радо брбља... Али ја ћу се постарати да се војне тајне у будуће буду чувале!“ Тада саопшти Реноу још нешто пријатно: „Армија генерала Фрера, која с југа напада, да би потпуно могла северну армију, биће знатно јача но што сам данас у подне навео — у међувремену добио сам податке с којима до поднева још нисам располагао”.

Тако су Веган и Рено са прилично поуздања гледали на сутрашњу битку. Тек је штета да од стране лорда Горта нису добили ама баш никакво саопштење... Како да их то не обеспокојава? Но шта зато — сам Черчил се с планом битке на седници ратног савета сагласио — зар може британски генерал да изда нека друга наређења...

Мандел влада

23 мај 1940. Већ два дана забрањена је игра у свим париским локалима, а сви коцкарски клубови су затворени: нови министар унутрашњих послова, ученик Клемансоа, Јеробоам Рочилд, „алиас“ Жорж Мандел, влада чврстом руком. Да би учинили крај страху од немачких падобранаца, полицајци Париза и околине наоружали су се пушкама — нажалост, то су старомодне пушке, и новине су забринуте прибележиле да потсећају на безопасно оружје, којим се рукује у оперетама и ревијама. Иначе, учињен је крај сваком препричавању — Манделови агенти најревносније денунцирају и полиција немилосрдно интервенише. Неки обућар из улице Реомир добио је вест о погибији свог сина код Седана, те је болно ускликнуо: „Ах, овај страشان рат!“ Час доцније био је ухапшен и од војног суда осуђен на три године тамнице. Једна радница, мајка четворо малене деце, рекла је: „Хтела бих да отац буде опет скоро код куће!“ те је као дефетисткиња била одведена у концентрациони логор. На анонимне денунцијације вршила су се хапшења у масама: режим Мандела био је режим терора.

У то су Париз снашле нове невоље: дању и ноћу пролазиле су улицама поворке избеглица, са територије на којој је битка беснела, али такође из крајева где се још ниједан непријатељски војник није појавио. Избеглице из подручја борбе, пролазећи кроз села и вароши, ширили су праву панику и тако јачали реку избеглица. Одједном се појавише гласови који су Парижане доводили до лудила: међу избеглицама има много таквих који уопште нису избеглице, него немачки шпијуни, војници преобучени у цивил, који се скривају по Паризу, да би ступили у дејство, кад град буде нападнут. Уколико је која вест луђа, утолико пре у њу људи верују и

Коначно министар

Након пада Думерга, у чему је имао прсте и Жорж Мандел, постао је он ипак министар и остао срећан.

Снимак из године 1937: као министар колонија заједно са урођеничким поглавицама.

о њој најстраственије дискутују. Опет је интервенисала Манделова полиција: у току осам дана она је „прочешљала“ све париске квартове, зауставила 62000 лица, ухапсила њих 5000 и у концентрациони логор отпремила 334 „сумњива иностранца“. На Манделов потстицај издао је претседник владе Рено наређење да ни једно француско надлештво не сме да извршава наређење, које је телефонским путем издато, чак ни онда кад то наређење долази тобож из министарства војног — само штампана наређења, као и она која су објављена кроз новине, имају да се извршавају. Паризлије су прочитали саопштење: „У споразуму с врховним командантом наређује се да нико не сме да напусти своје боравиште без писмене дозволе војног команданта. Исто тако, не сме ниједан чиновник и ниједно надлештво да напусте Париз. Издато у Паризу, 23 маја 1940“.

Овим путем настоји нова влада да заведе ред у земљи, док на северу, у Фландрији, бесни велика битка.

Курир

24 мај 1940. Жан Дипон, по занимању механичар код фабрике аутомобила Рено у Паризу, сада је курир при штабу француске дивизије, која се налази у Гравлину између Денкерка и Калеа, те сада јури са својом машином из Гравлена, маленог рибарског гнезда на морској обали, према селу Филипу, где Енглези држе један утврђен положај. Жан Дипон је бистра глава (доцније, после слома, објавио је у француским новинама своје ратне доживљаје), те је у штабу брзо сазнао о чему се ради: Немци су опколили Кале и напредују према Денкерку; Французи и Енглези, који припадају његовој дивизији, имају наређење да по сваку цену задрже Немце у овом њиховом напредовању. Немци још нису наишли, али је сигурно да ће доћи.

Од Гравлена до села Филипа свега је три километра. Али вожња је страшна — толики ваздушни напади, грмљавина тешких топова, експлозије граната на путу којим се вози — али Жан Дипон јури напред, стиснувши зубе, јер мора дивизијско наређење да донесе енглеском команданту положаја код Филипа, и ништа не сме да га задржи.

Ово село налази се под ватром тешке немачке артилерије. Жан Дипон напусти свој мотоцикл, наслони га на зид једне куће, где је мислио да ће да буде склоњен, и почне да трчи широком главном улицом села, одмарајући се у интервалима између експлозија тешких граната. Проклетство, где је штаб Енглеза?! Ништа се не види — нигде никакве страже, а већ одавна нема ни једног цивилисте у селу, кога би човек могао да пита за савет... Жан Дипон јурне у најближу кућу — Енглези су вероватно у подруму, те ће му показати где је њихов штаб — показаће му руком, јер он не зна енглески, а они не говоре француски. Али подрум је празан... Он се пребаци под немачким бомбардманом у другу кућу, али и ту је подрум био празан. Жан Дипон се осећа као да снева страшан сан: има некога да нађе, али траже-нога нигде нема. Он појури даље, задихано трчећи од куће до куће, од подрума до подрума, док су око њега ударале гранате од 15 сантиметара — он виче и зове — али нико се не јавља — то није сан, то је јава! Жан Дипон зна а и види да би Енглези морали да буду овде

— он види брда муниције, види митраље, види у једном дворишту високу наслагу кутија с конзервама, џакова и сандука — али нигде да наиђе на жива Енгле-за — шта више, нигде не налази ни мртвих ни рањених...

Жан Дипон седе опет на свој мотор и најкраћим путем врати се натраг у три километара удаљени Гравлен, стане пред дивизијским штабом и уђе у собу где су официри радили за дугачким столом. Био је блед у лицу.

„Но, Дипоне“, нашали се неки капетан, који је во-лео интелигентног и поузданог Дипона, „напољу лепо брију, је ли?“

„Господине капетане, Енглези су отишли!“ рече Жан Дипон, и за доказ да је његова вест тачна пружи офи-циру неотворену куверту коју није могао да изврчи.

Капетан не рече ни речи; остали официри у соби не рекоше такође ни речи, него престадоше да раде, па буље у курира. Капетана спопадне страхан бес. „Са-берите се, човече!“ издера се на збуњеног војника. „Не причајте приче!“

Жан Дипон није причао приче — тачно је известио што му се десило: како је јурио од куће до куће, од подрума до подрума — видео брда муниције, митраље-зе, у дворишту наслагане конзерве, сандуке и џакове, али нигде мртвих, нигде рањених, нигде ни живих... Ка-петан му даде знак да отступи и пође до команданта дивизије у оближњу собу.

Ордонанси јуришу кроз Гравлен, официри се оку-пе у штабу дивизије. „Овај час сам сазнао“, рече ко-мандант дивизије, „да су Енглези без икаква наређења напустили свој положај код Филипа, а да ме о томе ни-су ни известили. Молим да се формира добровољна официрска извидница, која ће то проверити!“

Сада је пет часова после подне. У шест сати донесе један курир капетана Жакнеа, који се са стотину до-бровољаца упутио у Филип, следећу вест: „Енглези на-пустили Филип. Држим положај са својим добровољ-цима“.

Следећег дана, немачки војни извештај садржавао је реченицу: „Висије од Вимија преко Лилера — Ст. Омера па до Гравлена налазе се у нашем поседу“.

У врховној команди

Генерал Веган диктира. На његовом писаћем столу, за којим је пре њега Гамлен седео пуних девет месеци, налази се брдо хартија и карата — то је материјал који су му ставили на расположење његови ђенералштабни официри. Заједничка дискусија потрајала је дуже времена, а затим су се господа хитно упутила на разне положаје — генералу је пало у дужност да лично састави и издиктује писмо претседнику владе.

„Молим вас, господине претседниче, да господину Черчилу хитно и што пре саопштите следеће“.

Сада следе реченице, у којима су репродуковане ужасне перипетије битке у Фландрији — битке, која на северу бесни, док се врховни командант мучи како би о њеном току из часа у час себи створио јасну претставу. Док се тамо с највећом жестином и бесом води борба, мора он себе да свладава, да буде хладан и смишљен, како то одговара врховном команданту. Веган диктује: „Господин Черчил и официри његове пратње јуче су лично одобрили план битке који сам развио. План је био бачен на папир. На моје највеће изненађење, морам сада да констатујем да су јуче енглеске трупе, супротно овом плану, евакуисале град Арас. Поред тога, добио сам данас вест од генерала Бланшара (он је командант белгијско-француско-британских трупа које су на северу опкољене), да је енглеска армија — противно мом јутрошњем формалном наређењу, које јој је уз писмену потврду било предато — отступила 40 км. у правцу пристаништа, док су наше трупе, које су са југа надирале ка северу задобиле терена, у правцу опкољених савезничких северних армија...“

Какву ли је слику морао генерал Веган да има пред очима, док је диктовао ове реченице! Његове дивизије у огорченој борби продирале су уз много губитака са југа ка северу, не би ли пружиле руку Енглезима, који су на северу били опкољени — а Енглези узмичу ка обали...

„Ово енглеско отступање“, наставио је генерал Веган, „натерало ме је, дабоме, да изменим цео свој нападни план. Ја сам тиме присиљен да одустанем од покушаја да борбом изнудим везу с опкољеном северном армијом, и да с њоме воспоставим јединствен

фронт. Не треба да наглашавам како ће тешке и судбоносне последице да буду које ће из тога произаћи“.

Неко куца на врата и доскора ступи у собу један официр Ћ неком вешћу. Веган је прочита и климне главом. Официр оде.

Генерал Веган настави своје диктовање. Лице му је мирно — он потпуно влада собом.

„Управо сам сазнао да се тешке британске јединице у Ле Авру укрцавају на лађе. Последица тога биће велико запрепашћење и морална депресија код француских трупа које одолевају у борби. Енглези ми нису ни јавили да су се решили на овај корак“.

На равномеран, привидно хладнокрван начин, ни-зао је генерал Веган реченицу за реченицу — али између појединих, формулисаних мисли одражавало се очајање над безнадно изгубљеном битком и револт над савезницима, који нису вршили наређења, него водили рачуна само о томе како ће голе животе да спасу.

Денкерк

Жан Дипон, механичар а моментано курир, стигао је с остацима своје дивизије у Денкерк. Ту је сада видео Енглезе, које није више затекао на положају код Филипа: у пакленом хаосу и збрци, захваћени невероватним страхом, јурили су они према пристаништу, одбацивши оружје, напустивши своје тенкове и мунициона кола. Скидајући са себе парче по парче војне опреме, они су се међусобно огорчено борили да себи обезбеде место на лађи која је имала да их спасе.

Жан Дипон пребаци се са својим француским друговима на брод „Дуезјен“. Исцрпени и преморени, они легну на палубу, дрхћући од студени и грознице. С укоченим прстима извуче Жан Дипон свој часовник и малену електричну лампу, те констатује да је поноћ већ прошла.

Њихова лађа полагаано је напуштала луку. Војници на њој тупо су гледали на пламени пакао Денкерка, који су за собом остављали. „Ако ништа друго, извукли смо главе из овог пакла, другови“, рече Жан Дипон — али у истом тренутку ваздух се проломи од страшне експлозије: „Дуезјен“ је налетео на мину!

Жан Дипон није ни сам знао, после страшних минута експлозије, како је, кроз неколико часова, заједно са осталим друговима издржао на површини воде, држећи се рукама за један одломак брода који је експлодирао. Коначно, нису више пливали у леденој води — наиђоше на неки пешчани спруд.

Мимо њих прође један енглески торпедни чамац. Како су имали три тешка рањеника на спруду, почеше торпедном чамцу да дају знакове, молећи да им узму ове тешке рањенике — не воде рачуна о спасу здравих и читавих... „Врло нам је жао!“ додају им Енглези с торпедног чамца. „Не можемо тиме да се занимамо!“ Па ипак су до спруда послали један чамац, који је превузео два снажна и здрава Енглеза те — отпловио. И овај горки доживљај био је доцније у новинама описан.

Французи су били исцрпени, при крају својих снага — али сада је из њих бесно избио револт: добављавали Енглезима најпогрдније псовке, доклегод их грло није издало.

После неколико часова наиђоше рибарски чамци, скинуше их са спруда и превезоше на француски брод „Командант Делаж“, који их пребаци у Дувр.

Пред провалијом

Претседник владе Рено опет је у свом кабинету у министарству војске. Свакоме у Паризу ко га пита каква је ситуација, пун наде одговара да ствари стоје добро — али кад је био у Лондону, 26 маја, говорио је другојачије: први пут је изговорио фаталну реч „примирје“. Не буде ли Енглеска свим снагама помогла Француску, неизбежан је њен слом.

У то му његов дипломатски секретар Маржери најави јеврејског књижевника Херцога, који пише под псеудонимом Андре Мороа. Он би хтео претседника да извести о својим поразним утисцима што их је стекао у време последњег обилажења фронта — али му то није пошло за руком. Јер је Рено био управо потресен жалбама, јадиковањем и очајним вестима, које су га саледале са свих страна. Изгледао је као боксер који настоји да се још задржи на ногама, али већ посрће и претставља благодарну мету за последњи ударац.

„Има ли у вас још и трунка наде?“ упита књижевник.

„Доклегод болесник није мртав“, одговори Рено, „лекар говори његовој својти да још увек има наде“.

Док је то говорио, устао је, турио руке у џепове и забацио главу. Ишчезнуо је цинички осмејак са његовог лица које је личило на укочену маску.

Царева шпијунка

У салону за пријем париског џокеј-клуба, где се окупља најотменије и најексклузивније друштво, седи неколико господе у разговору. Они не седе за великим столом у средини, који је прекривен тамноцрвеним чаршавом, него у удобним фотељама, које испуњују велику дворану, око малених столова. У овој просторији задржавају се чланови клуба, док разговарају с посетиоцима који нису чланови и немају приступ у остале просторије дома. Данас је овде гост и посетилац један старији, врло неговани господин. Пјер Де Фукјер, који је пре свог пензионисања био „предводник амбасадора“ код претседника републике, што би код нас одговарало звању „шефа протокола“ при министарству иностраних послова. Отмена је била његов служба, елегантна његова спољашност, али је његов живот мало чудно протекао. Млад племић био је готово сасвим без средстава, кад се је за њ заузела Мадам Пољаков. Она је родом Хирш и жена је богатог јеврејина Полака, коме је руски цар уделио племство и име Пољаков. Прави руски племићи тако су отворено показивали свој презир према овом нескрупулозном парвенију, да је он напустио Русију и живео у Паризу, кретао се у отменом друштву и бавио се шпијунажом. При томе, помагала му је одлично његова жена, што јој није ни било тешко, јер је ова врло лепа жена одржавала најинтимније односе с водећим француским политичарима, од којих је сазнавала највеће тајне. Њена веза с младим Фукјером била је у почетку сентименталне природе; заљубљена у лепог дипломату, она је успела да га, ступивши у интимне односе с њиме, убаци у службу код протокола и церемонијала, код претседника републике, при чему се дабоме њиме служила као извором за ра-

зна обавештења. Године 1916 нађушио је Палеолог, француски амбасадор у Петрограду, да су Пољакови цареви шпијуни, па је господин Де Фукјер, чије везе с госпођом Пољаков нису престављале никакву тајну, био отпуштен. Али када је Пол Де Шанел 1920 постао претседник републике, узео је понова господина Фукјера, с чијом се фамилијом врло добро знао, у службу протокола. Госпођа Пољаков умрла је 1928 — после пада царизма, у беди и невољи, али је још увек поседовала своје драгоцености, које је стара дама ноћу сакривала у кревету, из страха да их не би украли. У међувремену, господин Фукјер био је пензионисан, али пошто није с пензијом могао да излази на крај, морао је да се постави како ће наћи још неки приход. Срећом, било је још много интересовања за извесне информације — на пример, господин Жорж Мандел, који је ових бурних дана постао министар унутрашњих послова, добро је плаћао за вести из оних кругова у које није имао приступ... А у цокеј-клуб нису пуштали господина Мандела ни као посетиоца, зато је господин Де Фукјер сада седео у клупској фотељи и прислушкивао разговоре.

Природно, разговори су се кретали о војној ситуацији која је очајно изгледала: Белгијанци су капитулирали, Енглези су утекли, битка у Фландрији морала је да заврши страшним поразом, а после ње, као некад после пораза код Седана године 1870, морало је да наиђе немачко напредовање на Париз.

„Страшно је што нам претстоји“, рече један од господe, а господин Арман Тијери Де Лидр, човек 45-тих година, који је некад био аташе код француске амбасаде у Берлину, дода: „Горе је него 1870! Шта нам друго преостаје него да положимо оружје? Било би најбоље да то одмах урадимо — свако даље жртвовање људских живота је бесмислено!“

„Ово је сасвим дефетистичка изјава“, помисли посетилац, господин Фукјер, „која ће да интересује господина Мандела, јер он управо сада немилосрдно гони дефетисте!“ При том је господину Фукјеру пало на памет да господин Мандел гаји стару мржњу и осећај непријатељства према породици Лидр, на чију иницијативу била је брисана, пре неколико година, изборна потпора, коју му је дотле у новцу исплаћивао „Комите де

форж", познати труст француске тешке индустрије. Господин Фукјер није одмах устао него је још извесно време пратио разговор. Затим се хитно опростио — и још из хола клуба телефонирао. Није дозволио да му клупски служитељ да везу, него је пошао у кабину, сам позвао и разговарао — али не дуго... Још исте ноћи опколила је тајна полиција кућу у којој је становао господин Де Лидр. Француски закон забрањује да се ноћу улази у куће, чак да би се спречило насиље, но чим је свануло, провалише агенти у кућу, и док је Француска падала у наручје хаоса, одиграла се једна страшна трагедија, изазвана личним осветољубљем, која се завршила убиством.

Господин Даладје клима главом...

5 јуни 1940. „Каква је ситуација, господине председниче?“ новинари су заокупили Пол Реноа на степеништу Елизијске палате, у којој живи председник републике.

„Веган је задовољан“, одговори Рено, „а војска је задовољена новим духом! Изићи ћемо на крај с немачким оклопним колима — Веган је пронашао нову тактику — видећете, господо, Веганова линија ће да се држи, и Немци неће прећи Сому и Ену!“

Рено неће да изнесе детаље — да ће се, на основу искустава муњевитог рата, пропуштати немачки тенкови између снажних положаја, да дејствују по милој вољи, док имају бензина и муниције, дотле ће артилерија и пешадија да се баци на немачке пешачке колоне које долазе иза тенкова — да се нови положаји неће више ограничити на једну линију, него да ће бити распоређени у дубину.

Господин Рено ишчезне у капији председникове палате, кад ли се у вечерњем сумраку — већ је осам сати — у почасном дворишту палате појави аутомобил, из кога изиђе Даладје. Још пред шест недеља био је он председник владе, а изгледа да су од тада прошли месеци и месеци; после тога био је министар војске у овом страшном рату — но пре три недеље морао је и тај положај да напусти; сада је још министар спољних послова — али колико ће то бити? Рено му је одузео парче по парче власти, кад су се манифестовале ката-

строфалне последице његовог подбацивања, у тешким поразима француске војске. Сада се стварно више и не води рачуна да је он још на власти... Журналисте скинуше шешире, Даладје им отпоздрави — али нико га ни зашта не пита, нико не жели од њега ништа да сазна — у гробном ћутању новинара пролази он као да је обележен.

Разговор између тројице државника врло је кратак. Претседник републике Лебрен обавести министра спољних послова Едуара Даладјеа да тешка ситуација захтева да претседник владе добије у своје руке и ресор иностраних послова — још једино концентрација власти може да помогне. Даладје климне главом у знак одобравања. Што му то кажу овде на само, а не пред осталим министрима, то је последња пажња, коју исказују палој величини. Пре неколико недеља не би се били ни усудили да то ураде, јер је Даладје уживао симпатије земље и престављао снагу радикал-социјалистичке партије — али после тешких војних пораза симпатије су ишчезле, а ко да и пита за партије, кад се води последња битка о судбину Француске?

У међувремену стигоше и остали министри; седница министарског савета, која је одмах била отворена, потраја исто тако кратко време као и поменути разговор тројице пре ње. Сви се сложише с предложеним променама; на питање како ли ће претседник владе у ова тешка времена да свладава послове три министарства, Рено кратко одговори: „Узећу једног војног стручњака у помоћ, пуковника Де Гола“.

Већина министара нису никад ни чули за ово име.

Аутомобил, који је на улици чекао да би одвезао министра Даладјеа из Елизијске палате, врати се празан — оборени министар жели пешице да се врати кући, пешице и потпуно сам. Париз је замрачен и нико га не препознаје путем.

Он прође тргом „Рон Поен“ који пресеца широку авенију Елизијских пољана. Овде се налази кућа, у којој је становао отац његове покојне супруге. Са оног прозора тамо посматрао је 14 јула 1919 триумфалан улаз „победничких“ армија у Париз. А двадесет година доцније, 14 јула 1939, он је као претседник владе и министар војске на овој истој авенији примио велики

дефиле француских и енглеских трупа, који је имао да докаже свету, како је Француска спремна за рат — за рат, у који је он био натеран као очајник, који у свом чамцу не може више да се служи ни крмилом ни веслом, а јака струја незадрживо га носи према водопаду, чију буку већ чује...

Већ пуне две деценије налази се Едуар Даладје у Паризу. С каквим ли је надама и с каквим очекивањима 1919 у њ дошао! И није ли кроз ових двадесет година доживео редак успон? Но утолико тежи је сада његов пад! И како бедно све то изгледа: нико се због тога не узбуђује, чак се ни његова партија не миче, нико за њ и не пита. Штогод је био постигао у слави и части у ових двадесет година, све се то расплинуло и ишчезло у ово неколико месеци рата, чак у неколико последњих недеља рата, у ове последње четири недеље немачке офанзиве. И како ли ће он сада да сврши? Шта ли је с изгнанством у далеку и туђу земљу, како му је то било претсказано? Неће ли га многи Французи проклињати као кривца велике беде, која се оборила на њихову земљу?

Кроз неколико дана стиже Даладје са своја два сина у своје родно место Карпантрас. Овде је започео своју каријеру, овде је као претседник општине прешао на политичку арену. Тачно се сећа како су га славили кад је, као претседник општине, пре свега наредио да се улице града темељито ишчисте — овде је стекао свој надимак „карпантраски бик“. Требало је да остане претседник општине у овом провинциском градићу; шта више, било би боље да је остао професор, уместо што се посветио политици. Како ли је гласила оцена, с којом је као млад човек положио свој последњи испит? „Кандидат Даладје спремио се врло брижљиво. Он је талентован и неоспорно ће да буде одличан наставник“. Одличан наставник — то су биле његове могућности, а он је постао политичар који је бедно крахирао.

Из Карпантраса крене Даладје са својим синовима у Марсеј, где се нађе са својом љубавницом, маркизом Де Крисол, која је овамо стигла из својих замкова. Задржавао се он овде, на југу Француске, док се на северу одигравао последњи чин трагедије.

Борба за Париз!

Два дана веровао је генерал Веган да ће отпор Француза моћи да сломи немачке нападе; то је било 5—6 јуна, о свим данима Веган је доцније с болом у души рекао: „Било је то одвише лепо...” 7 јуна продрли су Немци у правцу Руана и Соасона — тиме битка у Француској није још била завршена, али за Француску већ изгубљена. 8 јуна чула се у Паризу непрекидна грмљавина топова.

Ресторани су празни. Велики хотели, као хотел Риц на Вандомском тргу, личе на монденске бање у последње дане сезоне — у свечаним просторијама, у којима се иначе кретало мноштво елегантне публике, виђа се сада свега 2—3 госта, али и они су већ спаковали своје куфере. У позориштима још се игра, али готово пред празном кућом.

Влада је још у Паризу — шта више, она се спрема на одбрану града. О томе она не даје никаква јасна упутства, али становништво са ужасом чита овакве плакате:

„Одбрана Париског подручја.

Радници, који су стицајем прилика остали без посла и вољни су да узму учешћа у радовима око одбране париског реона, нека се одмах пријаве на следећа места...”

Према томе, за Париз ће да се води борба као оно за Варшаву, рекоше у себи људи, пуни страха — мало затим чуше на париском радију генерала Ерена, команданта Париза, како отсечно јавља: „Војска се у потпуном реду повлачи према Паризу. Свака шестоспратна кућа у граду престављаће тврђаву, која ће имати да задржава непријатеља!”

Натраг, натраг...

У међувремену вуку се по шосејама, већ у току неколико недеља, непрегледне поворке избеглог цивилног становништва. Од једном се међу њима појаве ликови, које раније нису видели: војници, припадници тучене војске. Они стижу из Фландрије, долазе са Соме, вуку се по два по три, понекад и један сам. Сви Фран-

цузи, који су посећивали неку вишу школу, познају песму великог француског песника Виктора Ига, која је спевана поводом чувеног повлачења из Русије разбијене Наполеонове „велике армаде“, песму у којој се налазе стихови:

„Не види се више барјак, не види се Вожд —
Велика војска постала је беспомоћно стадо“ —

Али ово што се сад виђа, није већ ни стадо... То су сасвим очајни људи, који су изгубили свако присуство духа. Тупе су њихове физиономије, лица под челичним шлемовима зарасла су у бради, прекривена блатом. По селима просјаче за парче хлеба, за чашу вина — али су захвални и за гутљај воде. Људи их питају, не из радозналости него захваћени вртлогом нечувених догађаја: „Одакле долазите?“ У њиховим одговорима опет дефилују имена места која су позната из војних саопштења последњих недеља.

Кад су појели парче хлеба и испили нешто воде или вина, они крећу даље. Куда? Нико то не зна... Нигде ни трага официрима, не долазе никаква наређења — војници иду главом без обзира, било куда, само што даље, некуд према југу!

Шта ће да буде с Француском? Шта још може да буде после свега што се десило? Нико ништа не зна, али се чује само један глас: „Ваља учинити крај — и то што пре!“

Где је Гамлен!

Цео свет сазнао је што се ових јунских дана одигравало у Француској, и одједном искрсне питање: „Шта ли је стварно с Гамленом?“ Овај генерал ипак је некад водио ову разбијену и сломљену војску, он је имао пуне груди ордења, показивао се у пуном сјају у Паризу и Лондону, његово име било је програм — и сад одједном ни речи више о њему?!

Чују се најфантастичнији гласови. „Убио се“, кажу једни — „стрељан је“, кажу други. Француском кружи још један глас о њему: Гамлен је издајица, продао се непријатељима... Дабоме, ово је сасвим бесмислена тврдња, али је слом француске војске управо несхват-

љив широким масама, па оне посижу за најневероватнијим објашњењима.

Једна дама, која се зна са женом генерала Гамлена, не може више да издржи ову неизвесност. Ако је и тачно да се десила страха, да се ђенерал сам убио, или да га је стрељао вод војника, ипак треба да се неко нађе при руци његовој јадној жени... Зато ова дама оде у кућу на авенији Фош, где се по њеном сазнању, у партеру, између дворишта и баште, налази Гамленов приватни стан. Стигавши тамо, запита настојницу: „Да ли је госпођа Гамлен код куће?“ Неће да пита за генерала, не усуђује се, из страха пред одговором.

Настојница одговори позитивно и укаже на башту. Дама пође даље и срце јој бесно удара док звони на врата. Отворила их је сама госпођа Гамлен, и увела своју гошћу у малени салон за примање.

Неколико речи, неколико питања, безначајних питања и безначајних одговора — али дама види да госпођа Гамлен није у црнини — те се коначно реши да запита: „Како је господин Гамлен?“

„Захваљујем, одлично“, одговори госпођа Гамлен, „он с највећим поштовањем говори о Вегану; он се од свега срца нада да ће Вегану поћи за руком да задржи Немце. Но он ради од зоре до мрака — пише своје оправдање — слушајте“, дода госпођа Гамлен поносно — „он сам куца на машини!“

Уистину, из крајње собе дама зачу типкање писаће машине. Не иде то глатко као код руку које су на то навикле — не, јасно се разабире како један прст мора да тражи неко слово — мора да је то сасвим малена машина, јер јој је звук сасвим слаб.

Једва да се и чује звук машине. Изгледа као да се неко дете учи писању на машини — али то је генерал Гамлен, још недавно врховни командант савезничких енглеских и француских армија, који покушава да докаже како није крив за највећи војни слом што га историја света зна.

Караван аутомобила

Претседник републике, господин Лебрен, плаче. Увек до сада видели су га како се смешка, кад би се фотографирао са својим дражесним унучићима, или кад

би вршио разне репрезентативне дужности — а сад се бедно скљокао и сузе му цуре низ лице: јер управо сада, у касну вечер 9 јуна, одлучила је влада да напусти Париз. Министри су већ одавно на чисто да би одбрана огромног града била бесмислена — али су цео свет и становништво Париза до сада заваравали да ће до одбране ипак доћи. Међутим, мало шта су предузели за снабдевање града намирницама и за његову планску евакуацију. Сад су тек за транспортовање надлештава стављени на расположење возови — за остало становништво вреди парола: „Нека се спасава ко може“.

10 јуна, око 9 часова ујутру, напустио је председник републике Париз. Није отишао сам — дванаест аутомобила стигло је у почасно двориште његове палате и још чекају у улици Фобур Ст. Оноре. У председникова кола улазе и чланови његове породице, његова унучад; поред чиновника његове канцеларије, у пратњу спадају кувар, маршал двора, „шеф сребрне коморе“, лакеји — у свему има 50 људи. Претседник седне у тешка црна кола марке Рено; караван аутомобила предводе једна кола у којима седе официри, и пред којима јуре наоружани мотоциклисти, који поворци крче пут сигналимa својих пиштаљки — ето, тако напушта Париз последњи председник републике.

Три контесина сандука

У највећој журби пакује контеса Де Порт, љубавница председника владе Реноа, своје куфере. Она то сама ради, нико не сме да зна шта је она по наређењу Реноа упаковала; доцније су три куфера били задржани и отворени на шпанској граници, па се ту констатовало шта се из Париза спасавало: један куфер садржавао је двадесет милиона франака у државним хартијама, садржина другог ковчега потсећала је на благо из „хиљаду и једне ноћи“ — дијаманти, бисери, златне шипке и надасве драгоцено, старинско црквено посуђе; у трећем сандуку налазила су се акта — омашан досје аката о Гамлену (ова ће акта да послуже председнику Реноу, кад буде било потребно да се брани од прекора да је кривац за изгубљени рат); овде је и досје тајних финансијских споразума с Енглеском; коначно, поверљива акта о румунском петролеју.

Спремивши и затворивши сва три сандука, контеса напусти палату на тргу Бурбонске Палате, те пешице пређе широк мост преко Сене. Она зна где ће да нађе енглеског генерала Сперса, официра за везу код француске владе, и он јој одмах стави на расположење један енглески војни аутомобил. На овим колима вије се барјачић енглеске врховне команде, па гдегод се она појаве, саобраћајци им хитно крче пролаз кроз невероватну гужву избегличких колона. Чак и војничке колоне морају прописно да стану пред овим барјачетом — и тако бежи из Париза љубавница француског претседника владе. Слути ли она да ово за њу није само бежање из града, у коме је живела, него бекство у смрт? Мисли ли можда она сама већ на то да би за њу било најбоље да учини крај свом животу, кад Реноу није пошло за руком да с главе Француске отклони страшну катастрофу? Пада ли јој, за време вожње кроз избегличку беду, мисао да би и за Пола Реноа било најбоље да заједно с њом умре? Нико не може да продре у тајну аутомобилске несреће, која ју је после неколико недеља стала живота, и код које је Пол Рено чудом измакао смрти.

„Претседник владе иде к војсци“, тако је гласило званично саопштење — али то је била тек лепа фраза. Пол Рено није пошао ка војсци него у улицу Сен Жак до једног доктора канонског права. Поднео је он овом ученом човеку извесне документе, на основу којих треба да задобије одобрење Свете Столице за раставу брака, до које је већ дошло пред грађанским судом. Пол Рено има још увек доста времена да у јеку слома земље, коју је предводио, мисли и на своје приватне ствари.

Страх...

У лудачком страху утекло је већ из Париза на стотине хиљада људи — железницом, аутомобилима, камионима, бициклима и пешице — што даље, само што даље од Париза, пре него ли започну борбе у граду, пре него ли тешка артилерија отвори ватру, пре него ли започне борба од куће до куће, пре него ли наиђу „штуке“... У то осване мален бели плакат, следећа објава:

„Генерал Ерен постављен је за команданта једне армије, те је агенде војног команданта Париза предао генералу Денцу.

Париз је проглашен за отворен град. Предузимају се мере за гарантовање безбедности и за исхрану његовог становништва“.

Прекасно је стигло ово саопштење. Најпре се тврдило и понављало да ће Париз да буде брањен, па је становништво у разумљивом страху побегло — сад се коначно признало оно што се унапред знало: да се град уопште не може бранити. Али нов ужас спопао је прост свет, који је читао овај плакат. Они не разумеју израз „отворен град“, не знају шта то значи, не схватају да ће град додуше бити окупиран од Немаца, али да неће доћи до борби, да ће победници, по међународном праву, обазриво да поступају с цивилним становништвом, јер се нису ни борили против њега. Уплашени људи чују само реч „отворен град“, па мисле да то значи да ће град бити изручен на милост и немилост самовољи непријатеља... Покуљала је нова струја избеглица — ко је до сада одолео искушењу да напусти град, сад је био захваћен општом паником. Возови више не иду са станица, али подземна железница још ради — треба дакле њоме да се крене у јужна предграђа, што даље на југ, па онда пешице... Прича се: из предграђа Шарантон крећу још возови. Све је нагрнуло из подземне железнице с пртљагом, с децом, кучићима, мачкама и канаринкама, да стигне до Шарантона. Тек мањем делу пошло је то за руком — али су изнурени и измучени људи сазнали да ни из Шарантона већ не крећу возови.

Три метка

12 јуни 1940. Невероватно бедна поворка креће мирном шосејом, која се кроз чаробну крајину пружа између Сене и Лоаре. С једне стране пута налази се јарак испуњен водом, с друге стране пријатан шумарак, а цео пејсаж прекрило је обасјано јунско небо. На шосеји, два по два, оковани у ланце, марширају политички деликвенти Манделовог режима. Ноћу их извукоше из париских тамница, утоварише у аутобусе, које

су возили док није понестало бензина, а сада морају даље да пешаче. Припадници „Гард мобил“, војне трупе која не потпада под министра војске него је потчињена министру унутрашњих дела, наоружани пушкама терају хапсенике уз речи: „Напред, напред!“

Али један од хапшеника не може даље, не може више да маршује. Болестан је, астматичан, ослабише га дани проведени у тамници, овај марш лишио га остака његових снага. Неки милосрдни стражар ослободио га окова, којима је био везан за једног другог ухапшеника који је могао брже да хода, па се он сада сам вуче путем. То је граф Арман Тијери де Лидр, који није ништа друго урадио неко у париском цокеј-клубу међу пријатељима изнео своје уверење да Француској више нема спаса; један од лажних пријатеља денунцирао га, па га је Мандел одмах дао ухапсити, јер је министар лични непријатељ графа Лидра.

Граф Лидр не може даље. Исцрпен и крајње заморен, седе на руб пута. Један од чувара тера га речима: „Устани! нема ту заостајања! Ми имамо тачна наређења!“

Бивши аташе француске амбасаде у Берлину суморно одмане руком. Ништа га се не тиче. За завојем пута ишчезоше последњи ухапшеници из поворке, када одјекну два метка. Мало затим наиђе војник, који је био остао уз графа — али сам...

Увече салетеше га другови с прекорима. Он слегне раменима. „Заповест је заповест!“ рече он. „Поред тога — овакав шпијун!“

„То није био шпијун“, одговори му неко. „Он је био исто тако мало крив као и ти — ваљда свако види да ова наша радња има да пропадне, па се ваљда ово сме и рећи!“

После једног часа зачу се и трећи метак. Испалио га је у себе војник који је ујутру испалио два хица, те је исто тако добро погодио себе као и раније графа Лидра.

Бежанија из Париза.

Дању и ноћу, непрекидно напуштају Париз преплашене гомиле. Опустеше читаве улице, читаве град-

ске четврти. Тек ту и тамо још се отварају по која врата. Један стари служитељ у отменој палати на мирној улици Гренел није утекао. Добио је задатак да чува напуштену кућу. Па кад би неко од пријатеља његовог господара наишао да се обавести о судбини господара, одговарао је служитељ мирно и равномерно: „Господин маркиз је отпутовао. Господин маркиз моли да га извините што су ванредне околности спречиле господина „маркиза да Вам учини опроштајну посету“.

У некој другој улици, која изгледа као да је изумрла, има свега једна кућа у којој су остале све кирајџије. У скромном стану под кровом живи неки пензионисани капетан. Уза њ је млада нећакиња, чије здравље није најбоље, па је неговање болесне девојке постало животним садржајем старца. „Не могу да идем“, рече он, „како би моја нећакиња поднела напоре бекства? Ја ћу да останем“, тако је он изјавио, кад су сви говорили да безусловно треба бежати. Сваког дана питали су људи настојницу: „Је ли капетан још овде?“ — „Јесте“, одговарала је она, „он је још овде, он се никуд не миче!“ И кад су већ сви у овој улици изгубили главу, одговор настојнице на питања смртно заплашених кирајџија гласио је стално: „Капетан је још овде — и он остаје!“ Па кад је остао капетан, остале су и друге кирајџије, и добро су урадиле.

Један пекар изјави: „Ако ја киднем — ко ће људима да пече хлеб? Пећ је мој положај, а свој положај не смем да напуштам!“ А неки трговац вином, који је живео од ренте и попут многих Паризлија био пасионирани печач, такође се реши да остане. Његова жена пробила му уши, већ од 10 јуна, непрестаним опоменама: „Сви одлазе, а ти нећеш!“ — „Зашто да одем?“ пита он. „Никада се нисам бавио политиком. Природно, може бомба да падне и на нас — мили Боже, с тим треба свако да рачуна!“ И тако је само он са женом остао у великој згради. Најрадије би он сада узео своје пецаљке и пошао да лови рибу, али не сме то да чини, јер би његова жена беснела. Али следећег јутра, 14 јуна, заокружи он погледом по хоризонту — гле, па то је најбоље време, данас ће рибе да гризу! Није могао дуже да се свладава: посегнуо је за својом пецаљком. „Ваљда нећеш поћи да ловиш рибу?! упита га избеку-

мљена жена. Али он пође. Смести се на Маријином мосту, насупрот маленом острву на Сени. Иначе је овде све врвело од пеџача — али данас је он сам самџат. А тишина влада око њега — као да не седи на обали Сене у Паризу, него негде на крају света. Дивно је ово јутро — још никада рибе нису тако гризле као овог 14 јуна 1940!

У то, баџи он поглед на лево — и спази шесториџу биџиклиста како прелазе мост — у сивој опреми, са шлемовима на главама, с карабинкама преко леђа, с ручним бомбама на опасачима — први Немџи! Он и даље мирно седи крај своје пеџаљке и не миче се. Биџиклисти га спазе, сиђу са својих биџикла, пођу до ограда реке и почну да мотре пеџача. Но он ни да би мрднуо! Они ударе у смех и крену даље.

Немџи су у Паризу, а на Лоари, куд је утекла франџуска влада, сада се одигравају невероватне сџене.

Главни стан у девојачком пансионату

9 јуни 1940. Данас су изненада у француском градићу Бриару освојили француски извидничари и пионири, те су по фасадама градских кућа причврстили читаве свежењеве као прст дебелих каблова. У градској већници, једном старом замку, изгледа да се сви ови водови скупљају и одавде кроз ваздух иду на све стране у покрајину.

Бриар, који нема пуних 5000 становника, миран је провинциски градић на Лоари. Овде почиње прастари канал, на кога су становници Бриара необично поносни, јер кажу: „Наш канал је најстарији у Европи!“ Има овде и једна фабрика дугмади, а фабрикује се и једна врста чувених пржених бадема. Уза све то, становници овог градића навикли су да елегантни аутомобили Паризлија без задржавања пролазе кроз градске улице, јер се тај градић налази на тако званом „плавом путу“, којим у пролеће отмен модеран свет из Париза јури према југу, у купалишта сунчане медитеранске обале. Но недељни гости овог 9 јуна очигледно се спремају да остану у месту. Јер мало доцније долази много официра, који обилазе све куће, то су коначари — али град Бриар очигледно не одговара тој сврси; или су им можда потребни врло велики станови, јер ускоро полазе ова господа према дворцима у околини града.

Један аутомобил стаде пред замком Миге, који лежи у пространим шумама, неких петнаестак километара северо-источно од Бриара. Замак је грађен црвеном циглом, као и већина француских замкова, а чини утисак као да је подигнут у стилу грађевина које деца у игри граде. Припада овај дворац маркизу Ко-

знаку, 50-годишњем аристократи, који је од почетка рата у војсци. У његовом кабинету налази се сјајан оклоп отменог кирасирског пука, у коме маркиз служи, али је ово сјајно парче остало овде као сведок прошлих времена, јер се данас у рату употребљавају други оклопи...

Од извесног времена, у овај дворца смештен је девојачки пансионат — овај је врло рано утекао из Париза, јер 18 и 19-годишње кћери првих париских фамилија, које се у њему налазе, треба овде у миру и далеко од ратне вреве да живе. Али сада је вал рата заплуснуо и ову самоћу.

Из аутомобила уђе у дворца неки капетан, попне се широким степеницама, уђе у раскошни хол с мермерним камином и затражи да му се јави претставник домаћина или настојница пансионата. У трен ока салете га пансионаткиње и послуга дворца, а његове речи дејствују као гром из ведрa неба: „Цео замак мора до вечерас да буде испражњен!“

„Али то је немогуће — куд ћу с младим дамама!“ очајно узвикне сопственица пансионата, ломећи руке.

„Жалим, али не могу за то да се бринем“, одговори капетан и окрене јој леђа.

На вратима, пресретну га два мушкарца. Један од њих је собар Албер. Његово лице није никада изражавало неко сопствено мишљење, његова ретка седа коса је по половини подељена, његов високи оковратник, какви су се носили пре пола века, његова црна кецеља, која допире до врха ципела — све то заједно преставља Албера. Поред њега налази се управитељ поседа (у Француској га зову режисером), човек ретка здравља, као што су то већином газде на селу, снажног црвенкасто-плавог брка. Собар Албер се охрабри и рече капетану, у часу кад је овај хтео да изиђе: „А ми?“ Управитељ се такође јави: „Шта ће с нама да буде?“

„Дворца треба да буде испражњен, без изузетка“, одговори капетан.

„Извините, господине капетане“, примети Албер с много поштовања, али и са много чврстине у гласу, „то је немогуће. Ми припадамо овом дворцу, па кад га господин капетан оставља овде, мора господин капетан и нас овде да остави!“

„Где ви станујете?“

„У дворцу“, одговори собар, „тј. у сутерену!“

Капетан дозволи да му покажу где станују, те пре свега погледа прозоре подрума. Затим са обојицом пође до управитељеве куће, која се налазила по страни, под високим дрвећем. „Што се мене тиче“, изјави на то капетан, „ви можете овде да останете, а и ви у сутерену — али једно вам кажем: од вечерас дворац не постоји више за вас! Ви не смете ништа да видите и ништа да чујете, а и вас не сме нико ни чути ни видети!“

„У реду, господине капетане“, одговори собар и прописно се поклони. Али управитељ има још нешто да примети, па кад је капетан отишао, рече собару: „Често смо војсци давали конак — није то за мене ништа ново — али вам кажем, господине Албере: ово није обичан војнички конак, ово је нешто изузетно!“

И у дворцу Бовоар десило се ово исто. Тамо су морале да буду испражњене и ниске кућице за раднике и послугу дворца, које су се налазиле позади замка, те су деца и жене морали с нешто пртљага да се пребаце у Бриар, док су одрасли мушкарци већ одавна узети у војску. Следећег јутра врати се у овај замак једна млада жена — у журби је заборавила један лонац, па би га сада хтела да узме. Али на сва четири улаза у парк, који је окружен високим зидом, сада се налазе војници „гард мобил“, под шлемовима и у оружју од главе до пете. Они не хтедоше да пропусте жену, па кад закука да би хтела само свој лонац да узме, поновише јој строга наређење, које су добили: „Нико не сме унутра!“ Коначно наиђе неки увиђавни официр — али и он је лично отпрати у напуштену кућу, и није се од ње удаљавао, док није узела свој лонац и док се није вратила до улаза у парк. Изгледа, дакле, да се и у овом дворцу налази неко врло тајанствено војно коначиште. А кад су после подне у Бриар стигли неки виши официри, кад су Бриерци угледали енглеске генерале, били су начисто да су њихов град и оближњи дворци постали седиштем главног врховног стана, који је овамо утекао из Венсена код Париза.

Шеф станице и генералисим

Од зоре до мрака и целу ноћ уочи 11 јуна, кроз малену станицу Бриар непрестано су пролазили тран-

спорти тучене француске војске, која је била отпремана на југ. После сваког воза, шеф станице уносио је у станичну књигу исту забелешку:

21,16 часова: војска

21,44 часова: војска

22,01 часова: војска...

Тако је то ишло већ од 9 јуна: трупе, трупе, па трупе, и увек пролазе, без задржавања. Али у ноћи, у 1,40 часова, стиже један воз и остаде на станици. Он се састоји од девет вагона, а међу њима, у средини, има и један „специјални вагон“, једна салонска кола. Шеф станице поразговори укратко с машинистом и још једним човеком, за кога се у мраку не може рећи да ли је железнички чиновник или војник. После тога, дадоше потребне сигнале и пустише у дејство скретнице: локомотива пребаци девет вагона на неки споредан колосек и крете даље у правцу Невера.

Шеф станице пође у своју канцеларију и у своју станичну књигу унесе белешку: „У 2 часа специјалан воз смештен на резервни колосек“. У засебном возу нико се не миче. Сви су прозори на њему затворени, али око њега патролишу стражари.

Око четири часа изјутра појави се један ордонанс. Ма да је јунска ноћ, овај човек подрхтава, јер је небо опет наоблачено, спрема се на кишу и ваздух је свеж. Још неиспаван војник пође до шефа станице: „Где могу овде да добијем доручак за генерала Вегана?“

Шеф станице се преплашио. „Генерал Веган? У Бриару? У салонским колима?“

Ордонанс потврди. За њ није то ништа необично. „Али кава има да буде само самлевена, а не и укувана!“ рече он зевајући.

Шеф станице се ужурба. Бриар није никаква велика варош, а малена станица на жалост нема ресторана! Он скокне до телефона и позове жандармерију, која се налази у „Великој улици“. „Одмах један доручак за генерала Вегана — кава не сме да буде укувана него само самлевена!“

Али жандармеријска станица није ресторан. Зато чиновник тури капу на главу и пође до хотела „К пошти“. Но у то се нечему досети, врати се к телефону и позове

шефа станице. „Ви сте мало пре поручили доручак за генерала Вегана, господине шефе?“

„Дабоме, и кава не сме бити укувана него само самлевена!“

„Добро — али ко ће то да плати?“

Шеф станице је изван себе. Овакво питање! Ох, бирократе! Треба ли код претпостављене власти да затражи један аванс за ситне издатке, сада кад је Француска пред сломом и кад нико не зна где се уопште налазе претпостављене власти?! „Ако сопственик „Поште“ не сматра за част да генералу Вегану лиферује један доручак на вересију, платићу га ја из свог џепа!“ бесно повиче он на апарат.

Жандарм је задовољан; у сваком случају генералов доручак неће да оптерети његове мршаве приходе. Он пробуди кафеџију код „Поште“ и овај у највећој журби спреми потребно: свеж маслац, белог хлеба, шећера и за сваки случај, ако генерал Веган не пије црну каву, такође нешто млека, и к томе каве која није укувана него само млевена.

Жандарм све то положи на један послужавник и балансирајући однесе кроз улице. Али кад је стигао пред станицу, виде пред собом један војнички логор — управо се овде формирао батаљон, који је имао да преузме заштиту врховне команде. Стражари нису хтели да пропусте жандарма. „Јесте ли полудели?“ повиче овај бесно и важно. „Носим доручак за генерала!“ На то га пропустише и он похита до шефа станице, који се пре свега увери да ли кава уистину није укувана него само самлевена.

У то оживе и специјални воз. Официри почеше да долазе и одлазе. „Ово је Жорж, а ово је Вијмен“ — говораху људи. Око 7,30 часова видеше генерала Вегана на прозору. Он је стојећи доручковао — свануо је дан, када ваља да се донесе одлука хоће ли Француска и даље да се бори, или ће да положи оружје...

Око 8,30 напусти Веган салонска кола.

Ово је тренутак на који је шеф станице целе ноћи чекао. Од напора последње недеље он је преморен и потребно му је да легне. Али он је чекао. Прескочио је неколико колосека, дошао до Веганових кола, отсечно салутирао и отпратио генерала поред станичног мага-

цина до трга пред станицом. При томе он је заостајао за пола корака, али је ипак могао да запази да је Ве- ган разгледао свој нови главни стан врло озбиљна и за- мишљена лица.

Тргом је заорила команда и војска одала почаст,

Примирије или даља борба

11 јуни 1940. Око 200 километара од Бриара, низ- водно али такође на Лоари, налази се град Тур. У сред- њем веку он је био седиште француских краљева, а ових ратних дана преконоћ је постао провизорним седиштем владе — и још никада није у овом граду владала толи- ка збрка и пометња. Јер не само да су овамо дошли из Париза сви министри са својим чиновништвом, него и се- натори и посланици, па и цео дипломатски кор. Ништа мање него 63 амбасадора, посланика и опуномоћених министара, на челу с апостолским нунцијем, стигоше овамо увече, око 8,30 часова, у дугој колони аутомо- била, који су сви били означени са словима CD (дипло- матски кор). Немогућно је у ове позне часове, када је већ све постављено на главу, да се све дипломате от- преме у резервисане станове; тек неким је ово пошло за руком; остали морају да преноће на софи или фо- тељи префектуре, која моментано служи за седиште владе. Тек следећег јутра могли су да их одведу у окол- не дворце.

Нешто пред подне стиже председник Лебрен у дво- рац Канже. Од почетка рата, од септембра 1939, спре- мали су се овде на ову високу посету — толико је по- свећенима изгледало вероватно да шеф државе неће за време рата моћи да остане у Паризу. Овај замак бо- гато је опремљен покућанством из дворца Рамбује, прет- седникове летње резиденције: драгоцени гоблени висе на зидовима, скупи ћилимови покривају патос. Канцела- рија председникова налази се у партеру, а одмах до ње је канцеларија генерала Браковијеа, шефа његове војне канцеларије, као и господина Магра, шефа цивилне кан- целарије. Утисци са бекства из Париза су поразни. Исти- на, господин Лебрен не плаче више као оне вечери кад је пала одлука да се изненада отпутује, али је потпуно утучен — видео је поворке беде, својим сопственим

очима гледао је бескрајне колоне избеглица, пред његовим сопственим аутомобилом сплео се невероватан вртлог, а он је био потпуно беспомоћан: шта ли ће да буде од ових безбројних несрећника, за које нису спреmlени дворци с гобленима и ћилимовима? Како ли ће се путеви ослободити за покрет војске, кад су закрчени бескрајним колонама избеглица? Позваоше господина Лебрена на ручак, али он одби да руча, јер каже да му се не руча. Његовој снаји пошло је ипак за руком да га наговори да поједе барем неколико куваних јаја и попије чашу црног вина. „После подне мораш да будеш чио и свеж, татице“, рече она забринуте, јер је знала да ће у 4 сата министри доћи на већање.

У 4 часа претседник републике чека своје министре, али они још нису на броју. Налази се на име у близини замак Канде, па су нека од господа пошла туда, у Канде, уместо да крену у дворац Канже, где борави претседник. Поред тога, дворац Канде је чувенији и познатији, јер је власништво Американаца (зато је сада тамо смештена америчка амбасада); поврх тога, тамо је славио свадбу војвода од Виндзора. Било је 6,30 часова кад су се сва господа сабрала. У то у парк уђе и импозантни светло-сиви Пакар с барјачетом врховног команданта, те из кола изиђоше Веган и Рено, који је генерал посетио у његовом главном стану у Бриару.

Коначно је могла да започне седница. Први у салу за већање уђе претседник Лебрен, за њим маршал Петен, потпретседник кабинета, затим генерал Веган и Рено, коначно и остали министри.

Овде није на снази свечан и кроз деценије осветљан распоред, који за седницу министарског савета вреди у Елизејској палати — овде поседаше господа било куда, један у столицу за столом, други у фотељу — донесоше овамо седишта која су била при руци. Генерал Веган седне уз ужу страну масивног стола, држећи на коленима омашну кожно торбу.

Министри су веома нервозни. Од јутрос нису ништа тачно сазнали — кажу да је Ренс заузет, да се седма армија повукла ка Паризу — али све су то само гласови — сад ће генерал Веган да каже шта је с Француском...

„Господо“, у општем напетом ћутању узме реч претседник владе Рено, „замолио сам генерала Вегана да нас извести о војној ситуацији. Дајем му реч“.

Истина о ситуацији

Наступио је тренутак ћутања, непријатне тишине, а затим проговори Веган — као увек, одређено, јасно, енергично.

„Кад сам преузео команду, био је фронт на Мозели пробијен, а наше армије повлачиле су се у неред. Сва су настојања била упућена једном циљу: требало је опет воспоставити везу између центра и левог крила француске војске. За то сам покушао да ова оба дела поново повежем у простору Араса и Амиена. Жалим што вам морам рећи да у томе нисам успео. Генерал Горт није извршио моја наређења. После катастрофе код Денкерка остало ми је у свему 55 француских и две британске дивизије. Али један војсковођа и једна земља не могу признати да су побеђени, а да не покушају све што је могуће. Зато сам се решио да уђем и у последњу битку“.

Овај мрачан преглед војсковође био је тек припрема за поразна сопштења која је имао да учини. Полагано, тачно, не извлачећи из ташне, која му је цело време лежала на коленима, ниједне хартије и ниједне географске карте, он је дао јасну слику војних акција последњих дана. И ма да је садржина његовог приказа била поразна — формално је овај приказ толико смишљен и савршен да су се министри у очајању питали: „Зашто није Веган од првог почетка водио рат?!“ Да, зашто није — зато јер није одговарао партијским политичарима, зато јер је Даладје волео уза себе да има једног поводљивог човека...

„Друга битка, господо“, тако је Веган завршио своје излагање, „такође је изгубљена. Три дивизије, које су биле одбачене на обалу Канала Ла Манш, нашле су се у критичној ситуацији. Две од ових дивизија, наиме британске дивизије, укрцаше се у бродове, а преостала француска дивизија морала је да се преда. Овог тренутка Париз не само да је угрожен, него ми је немо-

гућно да га браним. Немци су прешли Сену. Француска војска разбијена је у више блокова”.

Генерал је застао. У великој соби нико се није усудио да каже реч: слом је ту... Војсковођа је своје рекао — преостаје још само да се из тога повуку консеквенције.

Али Веган је још једном проговорио. Још оштрије, још немилосрдније него ли пре, као да би хтео у себи да свлада сваку слабоћу, он је изјавио: „Ако министарски савет нареди, ја ћу наставити с отпором. Али хтео бих да ствари поставим на чисто: чини ми се да је неизбежно да се отпор обустави. Могло би се још једино борити за част оружја и застава. Рат је дефинитивно изгубљен. С друге стране, као врховни командант и као Француз имам да мислим и на одржање реда у земљи. Не бих хтео да Француска, после пуног војничког пораза, падне још и у анархију. Зато кажем то још једном, мада ми је то као војнику тешко — изгледа ми да је примирје неизбежно”.

Први пут је он изговорио ову фаталну реч. А није тешко претставити шта га је стајало да је изрекне, јер је он, 1918 године, као Фошов шеф ђенералштаба одредио услове тадашњег примирја. Наступила је гробна тишина. Нико се није мицао — изгледало је као да је генерал говорио окамењеним људима. У то се зачу тешко уздржавано јецање: председник републике је плакао...

Док је Веган говорио, министри су непрестано гледали на маршала Петена. У суштини, они нису друго него партијско-политички тактичари, који су цео свој век провели у вршењу правила игре француске унутрашње политике, с којом су обмањивали себе и земљу; они су били политичке вође — а сада, кад је дунуо ветар који је одлучивао о историји света, они су исто тако мало значили као и хартија у пламену. Беспомоћни министри тражили су пред поразним излагањима генерала Вегана спас у ауторитету маршала Петена — али он је без престанка климањем главе одобравао Вегановим констатацијама и одузимао им наду да би, можда у последњи час, једног војника могли да изиграју против другог.

„Који су, господо, узроци пораза?“ упита Веган и настави: „Земља је спавала позади бедема линије Мажино, чије је значење било прецењено. Војска се храбро борила, неке јединице показале су чудо од јунаштва. Али је недостајало материјала. У почетку рата нисмо имали више од 800 авиона, способних за борбу; данас, када Немачка располаже хиљадама авиона, нама преостаје још свега неких 350—400 авиона. Стварно, ми никад нисмо ни имали правог ваздухопловства; ко тврди противно, тај лаже“.

Поред маршала Петена седи министар ваздухопловства Лоран-Енак. Он ћути — Веганова оптужба њега се и не тиче, јер је он преузео ресор тек пре неколико недеља.

На то узме реч маршал Петен и изјави да је потпуно сагласан како с експозеом тако и са закључцима генерала Вегана.

Веган је устао. Он хоће да напусти салу, јер врховни командант нема права да присуствује редовној седници министарског савета, али га маршал Петен замоли да остане. Нико се томе није успротивио, и тако је Веган присуствовао дебати која је започела.

Први узме реч Кампенки, министар морнарице и адвокат, један од ратних криваца, те се жестоко обори на Веганова излагања. Дабоме, не против приказа пораза, јер је тај био беспрекоран и неоспоран, него против Веганових закључака. „Не, не и још једанпут не!“ патетички узвикну гласом којим је постизавао своје успехе пред публиком на суду, „ми морамо да наставимо борбу на Лоари, морамо да подигнемо нову одбранбену линију кроз Француску, и да Бретању учинимо неосвојивом тврђавом — оданде можемо ми Енглеској и Енглеска нама да пружи руку!“

И Рено говори слично: Ако је Француска изгубљена, ваља ићи у колоније или у Лондон — али ни по коју цену не сме да се положи оружје. „Господине Дотри“, упита претседник владе министра наоружања, „није ли могућно да се барем један део ратне индустрије пребаци у Северну Африку, или да се тамо изнова подигне?“

„Не“, одлучно одговори Дотри. „Требало би најпре тамо допремити сав материјал, гвожђе и угљ! Ратна

Три кривца у разговору

Лево министар морнарице Кампенки, у средини министар
претседник Пол Рено, десно министар Мандел.

индустрија не може се импровизовати — претпоставка за њу је индустријализација земље, а за ову потребне су припреме од неколико година“.

Али Рено не напушта своју основу. „Па ипак би се могло неколико млађих годишта војних обвезника и квалификовано, стручно радништво тамо пребацити!“

Господин Дотри само одмане руком. Он је солидан индустријалац и не цени непотребне речи, а мисли и на пророчанске речи што их је један научник изрекао о Реноу, кад је овај постао претседником владе: „Овај хомункулус ће још на рубу провалије да се пребаци преко главе!“

Наставља се живахна дискусија, ма да је наступила ноћ. У соби је све тамније, и док министри већају о судбини Француске, уђе служитељ и запали електричну светлост. Господа су престала да говоре, кад су спазила служитеља, па је овај у општем ћутању пипао по зиду, иза сваког застора тражећи упалаче, јер нису хтеле да горе него само три сијалице у средини собе.

Маршал, генерал, министри, претседник Републике — сви посматрају овог човека и његово загонетно знамење. Тако пролазе минуте. Коначно претседника републике изда стрпљење. „Шта ви ту радите?“ повиче он револтирано, а то су биле и прве речи што их је на овој седници изрекао. „Тражим друге упаљаче, господине претседниче“, одговори несрећни служитељ, „али не могу да их нађем!“

„Изгубите се одавде!“ повиче господин Лебрен, кога су нерви сасвим издали, те служитељ утече. У огромној дворани над дугачким столом и даље горе само три сијалице, а дискусија се наставља. Сви кажу своје мишљење, свако се ватрено бори за оно што сматра исправним, само један ћути, министар унутрашњих послова Жорж Мандел. Његово ћутање има на себи нешто узнемиравајуће, шта више, нешто опасно: свакога ко говори он прождиरे очима, сваку реч која се каже, он настоји да упамти. Он већ рачуна с часом кад ће у Лондону, или било где, моћи да докаже и прстом да упре у сваку грешку и сваку омашку, која се сада овде чини, како би могао да изобличи све који се овде без резерве у правој светлости показују, док он хладнокрвно ћути и влада собом — он, хладан рачунџија и у овом часу!

Сада узме реч господин Пруво, који је од недавна министар информација (пропаганде). „Какво нам решење предлажу господа Рено и Кампенки? Влада треба најпре да се повуче у Бретању, која има да буде браћена. Али они већ унапред рачунају с другим бекством оданде — или у неку од колонија, или у иностранство. Морам отворено да кажем да не бих хтео да постанем емигрант. Но поврх тога, ваља сасвим објективно сагледати каква би ситуација бекством владе наступила у политичком и уставном погледу. Не рачунате ли с тиме да би Француској врло брзо дојадило да буде управљана из иностранства? Не бојите ли се да би Француска тада могла да изабере нову владу, што би било потпуно легално — и шта онда, господо, кад би се ова влада изјаснила против вас? Тада би Француска доживела не само пораз и инвазију него, поврх тога, и оно најгоре: грађански рат!“

Ове речи имађаху одјека, те господин Пруво узбудљиво дода: „Одвише дуго времена налазили смо се под утицајем иностранства! Не, нећемо уточишта у иностранству. Морамо тражити решење у самој Француској!“

Ово је одлучан напад на Реноа и његову англофилску политику — кроз неколико дана, ово ће мишљење да заступа већина француских политичара — али сада је то још прерано, још увек имају превагу тако звани „тврди“, који су се до те мере везали с Енглеском да се без ње не могу више ни да снају.

„Тврди“ су у премоћи. На ноге скаче Делбос и оштро рече: „Предлог министра информација не долази за нас никако у обзир! Морамо да наставимо борбу. По мом мишљењу, буде ли потребно, влада мора да се пребаца у Алжир, али не сме да попусти. Француска се везала с Енглеском и мора да удовољи својим обавезама!“

Ово је тренутак кад претседник Рено мисли да може да заврши дискусију себи у прилог. „Наставићемо борбу по сваку цену“, рече Рено, „свеједно, да ли у Алжиру или у Бретањи — ја лично сам за Бретању. Али пре него ли о томе донесемо одлуку, морамо да разговарамо с Черчилом. Рачунам с тиме да ћу се сутра, после подне у 5 часова, с њиме састати у Нанту!“

Настаде ћутање. Још увек импресионише људе енергичан наступ Реноа, који не трпи да му се противу: речи — у то узме реч Шотан, други потпретседник, човек који је некад због афере Стависки био оборен, који је вечно неодлучан, који је за свакога и са сваким. Он је прозрео намере Реноа — да претседник владе жели сасвим сам да преговара с Черчилом, како би њих двојица у четири ока могла да одлуче о судбини Француске...

„Молили бисмо“, рече он учтиво као увек, „да господин Черчил дође овамо до нас. Ми морамо сами да га упознамо с трагичном ситуацијом земље и војске!“

Сви пристадоше на овај предлог, и сви се радују да је тиме нешто решено, а да ипак није дошло до стварне одлуке. Рено мора да води рачуна о овој једнодушности у погледу Шотанова предлога. „Позваћу Черчила и замолићу га да што пре дође у Тур, да прису-

ствује седници министарског савета“, рече он закључујући седницу.

Господа су устала, кад је било 11 часова увече. Али генерал Веган није одлазио без горчине у души, а и маршал Петен био је бесан, јер само њих двојица имају пред очима шта овај закључак има да значи, и до каквих ће жртава да доведе одгађање стварне одлуке.

Контесин телеграм

12 јуни 1940. Један ауто јури из дворца Шисе кроз летње вече. За воланом је једна млада дама — то је контеса Де Порт, љубавница Реноа, због које се развео од своје жене, и која га је у току ове последње године рата као зао демон пратила на његовом фаталном путу, терана таштином и страшћу за опасном игром. Сада она тера кола бесним темпом из дворца Шисе код Тура, где станује с Реноом, до дворца Канде, где је смештена америчка амбасада. Као и увек раније, Пол Рено јој је тачно испричао каква је политичка и војна ситуација, па ова екстравагантна, пустоловинама склона жена себи у духу замишља да је предодређена да Француску, а с њоме и претседника Пола Реноа, спасе од највеће опасности.

Кола стадоше пред дворцем, из њих изиђе контеса и потражи америчког амбасадора, али њега нема у дворцу, отишао је до француског претседника републике. У овај час у дворцу је само неки млади аташе.

„Морам с њим да разговарам“, рече контеса де Порт, те је одведоше до аташеја.

Они се знају из Париза, али пре но што је млади дипломата доспео да је учтиво поздрави, освоји га узбуђена дама. „Морате да спасете Француску, морате да спасете Реноа, Европу морате да спасете!“ повиче она, а младог аташеја подиђе осећај као да има посла с неком лудом.

„Молим лепо“, рече он, „заузмите место! Наравно, учинићу све што до мене стоји!“

Али контеса Де Порт не седне, него остане стојећи пред аташејем, ухвати га за обе руке, готово се припије уза њ, тако да је осећао њен врућ дах, док га је шапатом заклињала: „Француска влада не зна да сам овде

— али она ће одобрити мој корак. Морате одмах да пошљете један телеграм, један телеграм на претседника Рузвелта!”

Дама је толико узбуђена, тако је близу нервној кризи, да се младић није могао да реши да јој противречи. Али телеграм на шефа државе — то ипак није маленкост... „Ви желите да упутите лични телеграм претседнику Рузвелту?” упита он опрезно.

„Не, нипошто лични телеграм! Не познајем претседника, нити он мене — не, телеграм у име француске владе...”

Контеса је на аташејевом лицу спазила сумњу и одбијање, па је почела да виче: „Хоћу да спасем Француску, Пола, Европу — а Ви желите да ме ометате?!”

„Нипошто, нипошто”, промуца аташе. Овде је најбоље да човек привидно попусти... „Шта треба да деширам?”

„Пишите”, рече контеса и почне да диктира; „Уђите одмах у рат, или ћемо ми морати да капитулирамо! Потпис: Пол Рено, претседник владе!”

Аташе напише. „Телеграм ће одмах да оде”, рече он, „уистину је ванредно важан!”

„Хвала Вам, морам одмах опет до Реноа”, одговори контеса и излети из собе. Аташе сачека да чује тутававу мотора — поцепа исписану хартију у парампарчад, те је баци у корпу за отпатке.

Неочекивани долазак

13 јуни 1940. Празан је аеродром Парке, у близини француског града Тура. Војници који треба да га чувају, као и овде запослени механичари и стационирани пилоти су на ручку, јер је подне минуло. Један механичар, који у кантини седи до прозора, баци поглед према небу, које је сиво, прекривено тешким облацима. Пада киша, па је то још један разлог више да се остане у затвореној просторији. Одједном спази он авионе — понајпре два, а у њиховој пратњи шест других. Прва је његова помисао била: „Забога, долазе Немци!” Али је његово извежбано око скоро констатовало да је то ескадрила енглеских Харикена. „Енглези!” повиче он и покаже прстом. Било је јасно да енглески авиони желе

да се спусте на овај аеродром: они су кружили над про-
страном површином, затим се спустили и сад се машине
котрљају узлетиштем.

Механичари у својим плавим радним комбинезо-
нима изиђоше напоље, на кишу, те се полагаано примичу
авионима. Врата авиона се отварају, из њих излази не-
колико госпде у цивилу и неколико војника. Госпда
су беспомоћно стала пред авионима — огледају се, као
да очекују неће ли их когод примити — али изгледа као
да нису сигурни да су стигли на жељено место. Киша
беспрекидно пада.

Један од механичара стиже до групе дошљака, те
му се један од официра обрати на француском језику:
„Кажите команданту аеродрома да су стигли енглески
премијер Черчил, министар спољних послова Халифакс
и министар ваздухопловства лорд Бивербрук с генера-
лом Ајронсајдом!“

Узврпољила се група до тада комотних механича-
ра. Једни почеше да гурају авионе у хангаре, а други
брзо отрчаше до официрске мензе. Госпда официри
су исто тако изненађени као и њихова момчад: Черчил,
Халифакс, Бивербрук, Ајронсајд? Немају ни појма да би
они имали да стигну! Сви се ускомешаше. — Официри
се на брзину поасују, мећу на главе своје капе, јуре
преко поља према групи Енглеза, који им већ долазе у
сусрет.

Поздрави, претстављање — револтирана питања Ен-
глеза: „Зар нас овде нико не очекује?! Могли су ипак
некога послати да нас дочека!“

Слегање раменима, извињавање — о доласку ви-
соке госпде ништа није познато. Господин Рено је до-
душе замолио Черчила да дође, али у журби није ни
на шта друго мислио. Черчил је крајње нестрпљив —
чак је и без цигаре. „Набавите нам барем неколико ау-
томобила! Морамо што пре у Тур!“

Где да се сада нађу аутомобили?! Сви су негде
изван аеродрома. Требало би телефонирати — тада
падне једном поручнику нешто на памет: позади, под
шупом, налази се неколико аутомобила, старих крнтија,
којима нико више није хтео да се вози...

Извукоше ова стара кола, која су изгледала као
провинциске свадбене кочије, које су случајно биле мо-

торизоване. Брзо ставише моторе у погон, те Енглези уђоше. Морали су да се стисну, да би сви могли ући, јер су поред министара и официра авионима стигли и неколицина високих чиновника Скотланд Јарда, којима је заштита госпoде стављена у дужност.

„Возите до префектуре!“ узвикне капетан Феран двојици француских шофера, који дигоше руке на поздрав и рекоше: „Разумемо“.

Кренуше препотопна кола. Вожња до Тура траје иначе само пар минута, али овог пута се претвори у праву тортуру. У делу града који лежи северно од реке Лоаре, састају се четири пута, који сви воде ка мосту на Лоари, а на сва четири пута креће се бескрајна поворка избеглица, у коју морају да утону аутомобили с Енглезима. Сад ће господа Черчил и Халифакс на своје рођене очи да виде до какве неописане беде је њихов рат довео масу људи! У овој сабласној поворци једва да напредују аутомобили, дупке пуни сандука, пртљага и покућанства с душецима, привезаним на крововима елегантних аутомобила — то су Паризлије у бекству. Али ту су и сељачка кола, натоварена људима, покућанством и живином. Беспрекидна је поворка, безброј хиљада преплашених људи је на путу, па кад шофери Енглеза покушавају да прокрче пут, довикују им очајне избеглице најпогрдније псовке и клетве. Шта ли би тек добацивали и урадили, да су знали да у овим смешним старомодним аутомобилима седе људи који су одговорни за сву беду овог рата?! Природно је, што је доцније један од француских шофера причао — да су се Черчил и Халифакс стискали дубоко у позадину кола — бојали су се да их не би препознали...

Енглези сиђоше из кола и кренуше према високој огради, у којој се налазе чувена врата која потичу са хора једне старе опатије. Један од официра покуша да их отвори — узалуд, јер су закључана. И опет Енглези морадоше беспомоћно да стоје на киши. Сад један други официр покуша своју срећу на неким малим напредним вратима, и уистину пође му за руком да их отвори. Уђоше у правилан четвороугао дворишта, али нису имали воље да на јакој киши посматрају бисте римских царева, које се овде налазе на колонама од црвеног мермера; не интересује их ни то што је ова

зграда у први мах била дворац државника Ришљеа — Черчил би хтео што пре да разговара с француском владом, чији га је претседник, господин Рено, јуче у највећој журби телефонски овамо позвао, а да се даље уопште није бринуо за очекиване госте.

Стари замак био је напуштен као неки замак из прича. Са трга је овамо допирала мукла бука, изазвана далеким гласовима људских маса. Енглези су још увек беспомоћно стојали у дворишту на киши.

Одједном зачује неки чиновник регистратуре жестоко куцање на свом прозору. Он је преко поднева остао у канцеларији, јер му се није дало да по киши иде кући. Погледа чиновник кроз прозор и спази једног енглеског официра који је као бесан ударао на нека врата која већ двадесет година — чиновник то зна — уопште нису била стварана. Он изиђе напоље да то саопшти странцу.

Енглез беше ван себе од радости што је овде коначно пронашао једног живог човека. „Где је француска влада?“ запита он узбуђено.

Чиновнички је чуо француске речи, изговорене с енглеским нагласком, погледао је одозго до доле човека у страној униформи и весело рекао: „Ви сте први Енглез што га видим!“ Овај канцелиста наиме није целог свог века изишао из Тура.

„Где је француска влада?!“ запита официр још осорније, и сад чиновник опази да на киши стоји цела група људи — вероватно, јест, ово је Черчил — познаје га са слика! — а овај дугоња, ово је сигурно господин Халифакс... „Хтели бисмо до претседника владе Реноа!“ рече официр готово очајно.

„Па ви сте на погрешном путу!“ одговори чиновник с прекором, „то је сасвим на другој страни!“ Али им помогне да дођу донде: отвори нека врата под великим балконом, те им покаже друга врата: „Ово је канцеларија господина префекта!“ Затим се повуче, у уверењу да је урадио све што треба.

Енглези се нађоше у прилично мрачном коридору, где наиђоше на вратара. „Морамо да разговарамо с господином Реноом!“ друкну официр. — „Али, господо, он није сада овде!“ одврати овај часни службеник с прекором.

Черчила је издало стрпљење. „Проклетство!“ почне он да куне, а лорд Халифакс, који је побожан човек, тргне се, јер није могао да слуша клетве. „А где је господин Рено?“

Стари портир није се дао избацити из концепта. „Господин претседник је на ручку!“ одговори он стрпљиво — ови сажаљења вредни иностранци дабоме и не знају да се у Француској, према освештаном правилу, у подне иде на ручак — и да тако мора да буде и на сам судњи дан.

„Је ли ко други овде?“ упита официр — тумач.

„Овде је господин министар Мандел“, одговори брадати портир. „Господин министар Мандел је увек овде, дању и ноћу“, те им отвори нека врата.

Черчил, Халифакс, лорд Бивербрук и генерал Ајронсајд уђу унутра и спазе за великим писаћим столом министра унутрашњих послова Жоржа Мандела. Управо је грицкао један сендвич — јер он је једини француски министар који је у стању да у исто време једе и ради. Он скочи на ноге. „Хвала Богу да сте овде, Черчиле!“ ускликне он. „Овде је већ све изгубило главу!“

„Уистину, изгледа да је тако!“ одговори Черчил и скине потпуно мокар огртач.

Префект департамана, који је своје званичне просторије уступио министру унутрашњих послова Манделу, станао је на првом спрату, те је сишао да као домаћин поздрави енглеске госте. Нека служавка обавестила га о њиховом доласку. Он је човек средње величине, дежмекаст, с интелигентном главом и шиљатом брадом, какву је носио покојни Поенкаре. Раније, он је био директор једне париске гимназије и учинио је политичку каријеру за време Блумовог режима Народног фронта, због чега су га неки и звали „малени Блум“. Док су се Мандел и Черчил одмах упутили у политички разговор, запита префект осталу британску господу шта желе — испостави се да су, пре свега, гладни. „Неће бити лако да се нешто добије“, примети префект, јер је бујица беглицих избеглица и велика сеоба из Париза разнела све намирнице; но ако је ико у стању да нешто пронађе — префект то врло добро знаде — то ће да учини његов генерални секретар, један жустри и пунокрвни Француз, ма да носи немачко име Фелд.

Позваше овог промућурног човека, те он одведе Енгле-
зе у „најбољи локал у граду“, у Гранд хотел. Францу-
ски државни потсекретар у ресору спољних послова,
господин Боден, прикључи им се.

Морају (опет у аутомобилу) да пређу трг пред ста-
ницом, и још једном се Черчилу пружи прилика да види
избегличку беду у невероватним размерама. Киша пљу-
шти без престанка — око 5000 људи сабило се на киши
пред зградом станице — стигли су овамо возом или
пешке, па сад чекају на возове који треба да их преба-
це даље на југ. Аутомобили су стали у маси и не могу
даље; по средини трга налази се једна барака — овде
Црвени Крст издаје јело за избеглице. Непрегледно
мноштво људи чека у поворци на ово бедно јело. Трам-
вај се уз бучну звоњаву муком пробија кроз ову гужву.
С натчовечанском стрпљивошћу полази полицији за ру-
ком да аутомобилима с Енглезима коначно обезбеди
пролаз до Гранд хотела.

На далеко и на широко нема равна ресторану овог
хотела који се налази у његовом партеру. Велики про-
зори ове светле и простране просторије гледају на
станични трг, а поред великог одељења налази се и
омање за одличније госте. Господин Фелд пронађе соп-
ственика ресторана, а овај сазове цео свој персонал —
то су у свему два човека, један отмени метр д'отел и
један келнер; сви остали су у војсци. Отмени метр д'отел
и келнер затворише врата која воде према великој са-
ли, и тако Енглези добише свој сепаре.

Али с јелом је невоља. Енглески официр, који је
пре тога пронашао канцелисту, прегледа јеловник с кел-
нером, али овај човек у фраку са сажаљењем стално
говори „фини“ (нема више!). Уопште нема више то-
плих јела — господа су морала да се задовоље с пред-
јелом од по два хладна јаја без мајонеза, с нешто хлад-
ног печења и са сиром. Док су ручали седео је уз њих
без речи потсекретар Боден. Није ни гледао на серви-
рана јела, него је свој поглед управио у даљину — он
размишља: шта има да се ради? шта се овог тренутка
уопште још може да уради?

Око 3,15 часа беше довршен мршав ручак и Ен-
глези поново одоше у префектуру.

Шта сада, господине Черчиле!

У префектури, односно у њеној дворани за заседање, у 3,30 часа започне за зеленим столом седница савезничког врховног ратног савета. Пол Рено, председник владе, коначно је стигао са дворца Шисе; до њега седе Жорж Мандел и генерал Веган, а присутни су и маршал Петен, генерал Жорж и адмирал Дарлан; од Енглеза присуствују: Черчил, лорд Халифакс, лорд Бивербрук, енглески министар ваздухопловства, генерал Ајронсајд и два виша официра. Први узе реч генерал Веган — као и прекиноћ на седници министарског савета, он Енглезима оцрта очајну ситуацију. Опет говори сасвим мирно, готово хладно — утолико поразније дејствује овај објективан и стваран приказ. Закључује речима: „Само енглеска помоћ може још нешто да спасе. Потребне су нам, и то сместа енглеске пешадијске дивизије, артилерија и пре свега ловачка авиација, више свега ловци!“

„Послаћемо вам одмах три дивизије са 72 топа!“ рече Черчил.

„Је ли то све?“ запита хладно генерал Веган.

„Шта хоћете?“ осорно упита Черчил. „Више немам ни сам — али вам гарантујем да ћете у октобру добити 25 свежих дивизија!“

„Ово ми изгледа“, примети Рено, „као кад би неко путнику, који је залутао у Сахари и скапава од жеђи, ставио у изглед кишу, која ће да падне кроз четврт године!“

Черчил се окрене генералу Вегану: „Господине ђенерале, сетите се прошлог рата! Кроз какве ли смо очајне ситуације пролазили, па ипак се на крају крајева победа насмејала нама!“

„Вероватно мислите, господине председниче“, одговори Веган без оклевања, „на моменат, кад су Немци у пролеће 1918 пробили енглески фронт. Бићу слободан да вас потсетим да смо ми тада одмах послали у помоћ 25 дивизија, доцније још 15 дивизија, а поврх тога држали смо у резерви још 10 дивизија. Данас имам у свему један једини пук у резерви, а и тај ће кроз неколико часова да буде ангажован. Данас после подне бацамо у битку наша последња борна кола — она долазе директно из фабрике и још нису ни бојадисана!“

Генерал Веган памти тачно све те бројеве, јер је он оних критичних дана, као Фошов шеф ђенералштаба, издао наређење да се Енглезима у помоћ пошљу поменуте трупе. Зато је његов тачан одговор збунио Черчила. Но Веган немилосрдно наставља: „Молим вас, господине Черчиле — када је некад, у бурском рату, од Бура био задржан воз у коме сте ви путовали, па кад су они Вама и Вашим друговима наредили да сиђете с воза, те Вам пушке и револвере уперили у прса — шта Вам је друго преостало него да дигнете руке у вис?! Ми смо данас у исто таквој ситуацији!“

Ово је био тренутак који је Рено сматрао најподеснијим да каже пресудну реч. „Шта би Енглеска радила“, упита он Черчила, „кад би Француска била присиђена да склопи сепаратан мир?“

Черчил је непомично седео, склопивши упола очи. Ћутао је неколико секунди, али није могао да се отме утиску чињеница, пред које је био постављен, те одговори: „Будите уверени — Енглеска вам не би због тога пробијала уши с прекорима. Не бисмо хтели да чинимо још несређнијим савезника који није имао среће...“ У то устане и рече: „Извините, господо, али дозволите нам да се кратко време између себе посаветујемо!“ Енглези на то изиђоше, па како је престала киша, пођоше у башту, где се испод гласа договараху, шетајући тамо и амо.

И Французи напустише већницу. Кад је Рено ушао у коридор, дођури до њега један од његових секретара: „Господине претседниче, господа Жанене и Ерио желе на сваки начин с вама да разговарају!“ Први је претседник сената, а други претседник парламента, те је Рено искористио паузу да их обојицу заједно прими.

„Како је? Како иду ствари?“ упиташе они нервозно.

„Мизерно“, одговори Рено, „Веган и Петен су за примирје“.

Обојица парламентарца тргоше се с изразом очајања на лицу. „Искључено! Искључено!“ узвикну господин Жанене, а господин Ерио заурла, као да се и у овој прилици може, као и у парламенту, виком победити: „Парламенат неће то никада, ни у којем случају, одобрити! Борба до краја, то је једино решење!“ И обојица почеше да упућују прекоре на адресу генерала.

У то зазвони телефон. Претседник Рено дигне слушалицу. На апарату је претседник париске полиције Ланжерон: „Господине претседниче, Немци су с југо-запада пришли к Паризу и управо сада улазе у Париз!“

Претседник понови ову вест двојници парламентарца — и они занемеше — Париз је изгубљен... Париз је изгубљен... Као громом ошинути напустише собу.

Господин Ерио, кога је некад Черчил предестинирао за наследника Даладјеу, јер га је знао као безусловног и безобзирног присталицу рата против Немачке, напустио је префектуру. Као и у Паризу, кад је за „великих дана“ излазио из Елизејске палате или из парламента, тако га и сада салетеше новинари: „Шта има ново? Како стоје ствари?“

Није више време за патетичне говоре, с којима је он иначе бриљао, али овај стари политички глумац може још увек да чини патетичне гримасе. С трагичном гестом потисне он новинаре од себе, и док су му сузе рониле низ гојазно лице, почне да декламира: „Децо моја... јадна моја децо... каквог ли трагичног дана... Јесте, господо: ово је дан жалости... Париз... ах, Париз!“ и он се удаљи уз јецање.

Французи — претседник Рено, Мандел, Веган, маршал Петен и ко још све није узимао учешћа на првом већању — поново се у 5 часова после подне окупише у већници префектуре. Али Енглези још увек шетају горе доле по башти. Французи их посматрају кроз прозоре првог спрата. Разлика између Черчила и Халифакса управо је гротескна — један је онизак и дежмекаст, на антипатично лице навукао је велик сив шешир са широким ободом, те непрестано пуши цигару — други је преко мере дугачак, витак, ћелаве главе, обесио је на себе једну гасмаску, непомична му је парализована лева рука, а уза сав свој благ и љубазан изглед, апатичан је према невероватним догађајима. Позади њих шетају енглески високи официри с црвено везеним капама.

Конечно се Енглези попеше стубиштем и уђоше у дворану. Њихов одговор је врло кратак: Они неће да присуствују седници француског министарског савета, како их замолише — ово овде је седница врховног ратног савета — него ће одмах да одлете за Лондон.

Смисао ове фрапантне одлуке је јасан. Енглези сматрају за упутније да се удаље из атмосфере катастро-

фалног француског пораза. Насупрот чињеница, са којима их овде очекују, а у вези с њиховом чврстом одлуком да за коначну борбу у Француској не ангажују ни своје дивизије ни авиацију, морали би генералу Вегану и маршалу Петену пред министарским саветом отворено признати да Француској не преостаје ништа друго но да положи оружје — а тај неизбежан закључак они желе да избегну.

Они устадоше, и у коридору, силазећи низ ступнице, Черчил још извесно време проведе у разговору с Реноом и Манделом. Вероватно, тек овде је дошло до најважнијих утаначења овог састанка — јер тек овде, у коридору, измакли су њих двојица „тврдых“, који су безусловно за наставак рата, контроли француских војника. Зато су овде, како су доцнији догађаји показали, повезане нити једне нове игре, коју су Рено и Мандел повели против свог сопственог министарског савета, против Вегана и Петена.

Пред префектуром стојао је сада велики ауто британске амбасаде и у њему заузеше места Черчил, Халифакс, Бивербрук и генерал Ајронсајд. После кратке војње, стигоше на аеродром. Сад су се овде друкчије спремили на њихов дочек, него поводом њиховог доласка: поздравише их један авијатички генерал и неколико виших официра — али Черчил тек скиде свој шешир и без једне речи са својом пратњом пође к авионима. Да ли је толико замишљен? Или преноси на све француске генерале, који му изиђоше у сусрет свој немоћан бес на врховног команданта француске војске, који неће више да се бори, јер му војска није више способна за борбу?!

Черчил се попне у један авион, а лорд Халифакс у други; двојица министара никада се не служе истим авионом. Пропелери почеше да зује, авиони се отиснуше низ поље, те се мало затим уздигоше и полетеше, праћени од шест Харикена. Директан пут према Лондону води северно — али они лете далеко на запад, да би избегли немачке пилоте.

Разочарење

Од 3 сата после подне чекају француски министри и претседник Лебрен у дворцу Канже на Черчилов до-

лазак. Ма да још ромиња киша, шетају министри у мањим групама парком; под отвореним небом изгледа им да ће лакше изићи на крај са својом нервозом и нестрпљивошћу него у собама.

У међувремену, свако од њих имао је довољно времена да још једном размишља о значајној седници од 11 јуна. Кроз ово растојање још снажније је дејствовао јасан извештај генерала Вегана о потпуно безнадном положају војске. На самој седници нису још имале дејства речи министра информација Прувоа, који се отворено изјаснио против даљег ратовања — али сада му у разговору много њих повлађује. Па ипак није расположење једнодушно: већини министара одвећ је тешко да одједном признају да је њихов дугогодишњи политички став био погрешан. Зато се у парку дворца Канже и у његовом салону поновило оно што се тако често дешавало у парламенту — посланици, који су се за време разговора у кулоарима показивали приступачни разлозима и исправним гледиштима, са говорнице у парламенту иступали су против мишљења, која су мало пре напољу сами заступали.

Прошао је један час, прођоше и два. Господа су већ послала мотоциклисту да се извести, због чега је дошло до оволиког задоцњења — али се овај није вратио. Коначно, у 17,45 часова, зачу се котрљање аутомобила. Они долазе! Министри изиђоше на рампу дворца, да би сачекали енглеског премијера. Ауто стане. Из њега изиђе Рено — сам. Стадоше и друга кола. Из њих изиђе Мандел — сам. Коначно дођоше Петен и Веган. Али ниједан Енглез!

Министри су изненађени. Први се прибере Шотан, који је поднео предлог да се Черчил позове на седницу министарског савета, како Рено не би могао с њим на само, преко њихових глава, да плете мрежу својих интрига. Зато Шотан узбуђено узвикне: „А Черчил?!“

„Черчил не долази“, одговори Рено. „Морао је одмах с Халифаксом и Бивербруком натраг у Лондон, имају неодгодив састанак!“

Изненађење, разочарење, али и неповерење оцрташе се на свим лицима. „Шта?“ повиче револтирано Шотан, „ми чекамо овде сатима и сатима, а господин Черчил није благоизволео да одгоди један свој састанак

у Лондону, у часу који је најсудбоноснији за Француску?!"

„Ми бисмо ипак морали безусловно с њим да разговарамо“, примети забринуто један други од господа. Господин Мандел није се могао дуже свладавати. Као увек кад је триумфовао, он је уз поспрдан осмејак испућио своју дебелу доњу усницу, која је указивала на његово негроидно порекло: „Ја сам с њима разговарао!“

„Како сте ви на то дошли?“

Господин Мандел није на то одговорио него се и даље смешкао, што је требало да значи: не седи он негде у неком забаченом дворцу, него је остао у Туру, и није отсео у хотелу него у префектури, која је моментано седиште владе; не излази он на ручак из префектуре, него за писаћим столом узме неколико сендвича; ако је потребно, он ће уз писаћи сто и да спава, само да не би ништа пропустио, да би увек тамо био, да би све један час раније могао да сазна него други: ово је једна међу осталим тајнама његове каријере.

Опет су господа села за велики сто у пространом салону дворца Канже, као и ономад, 11 јуна. Кроз старофранцуске чипкасте засторе на прозорима види се вијугава Лоара, чије се воде приближавају до самих зидова парка.

Говори Пол Рено. Невероватно је што он каже — он покушава ништа мање него да обмане министарски савет. „Саопштио сам британским министрима нашу одлуку да не затражимо примирје, него да наставимо рат. Ова одлука заснива се на изјави већине присутних министара“.

Присталице Реноа, који су за безуслован наставак рата по било коју цену, триумфују — очигледно је да је претседник владе прешао преко Веганових закључака, створених на основу стварне војне ситуације, и да енергично спроводи своју сопствену политику. У то узме реч министар финансија Бутилије, новајлија у овој средини. Види се на њему да је узбуђен, јер се у почетку неколико пута зарекао — но затим се прибере и страстеном озбиљношћу покуша да се супростави прорачунатој хладнокрвности Реноа: „Питање примирја није нипошто решено, чак ни до краја ни продискутовано. Министарски савет није о томе донео своје коначно ми-

шљење! Зато молим, господо, да сада свако од присутних јасно и без околишења заузме став по овом питању! Што се мене тиче, сматрам немогућним наставак борбе, а исто тако немогућним да би влада напустила земљу.

Ова јасна и одређена формулација има дејство. Међу присутнима запажа се извесно узбуђење — и Бутилије настави: „Ко напушта земљу, не може земљу са собом да узме. Не може се са собом понети родна грудa, на којој је човек провео своју младост, на којој су гробови његових отаца. Ја сам сасвим на страни генерала Вегана и маршала Петена. Ја остајем!”

Тиме је овај срчани човек успоставио ауторитет војника, преко којег је Рено, са својом мајсторијом рутинера, хтео да пређе.

Као други узе реч потпредседник кабинета Шотан. Његов предговорник затражио је да се свако недвосмислено изјасни о основном питању, о примирју или наставку борбе — али господин Шотан је целог свог века помно избегавао да икад заузме јасан став, јер је био његов принцип да се никоме не замери и да лавира између Сциле и Харидбе. И у овој ситуацији он је пронашао пута и начина да остане доследан себи — врло трезно и одређено изнео је разлоге оних који су за наставак рата, као и аргументе оних који су супротног мишљења — али се он сам није изјаснио ни за једно ни за друго мишљење. Међутим, његов глас је тужан, његове реченице звуче горко. Очигледно, у души сматра да је ситуација очајна, и да је даљи отпор бесмислен. Па ипак неће то да каже!

Сад су дошли до речи и други министри који неће да знају за полагање оружја. „Морамо да водимо рачуна о јавном мишљењу у Енглеској и Америци!” кажу они. Генерал Веган одговара оштро: „Пре свега, морамо да водимо рачуна о Француској!” Опет се појављује идеја да се Бретања претвори у тврђаву: „Полуострво”, рече један од министара, „има форму испружене руке — ово је символ, господо — ово има да значи руку, коју пружамо према Америци! У Бретањи ће се влада склонити као у неку тврђаву, а све расположиве трупе браниће ову тврђаву до последњег даха!”

Генерал Веган поново одговара. „Има две врсте храбрости“, рече он, „храброст на речи и храброст на делу! Спреман сам да вршим ваша наређења, али вас молим не гајите никакве илузије: ову поносну тврђаву могли бисмо можда два, највише три дана да држимо, а онда би све, што би још могло да бежи, било бачено у море!“

Дискусија се наставља. Националиста, министар Ибарнегаре, који је још прекјуче био за наставак рата, изјашњава се данас против тога; из изјава следећих говорника такође јасно произлази да гледишта генерала Вегана и маршала Петена добијају све више присталица.

„Јесте ли запитали Черчила како ће се Енглеска држати, ако ми закључимо примирје?“ питају Реноа.

Рено је приморан да призна истину, да је Черчил под непосредним утиском ситуације изјавио да ће Енглеска имати разумевања за тешкоће, које су снашле њену савезницу. Како се могло запазити, ово је само охрабрило оне који су за то да се рату што пре учини крај.

У то изникне у дебати један нов моменат: шта ли ће бити с флотом, која није претрпела пораз као сувоzemна војска, која је још увек у поседу свих својих јединица? О томе се одмах формира једнодушно мишљење: Буде ли затражено изручење флоте, ни у којем случају неће се пристати на примирје.

Министар морнарице објави тада сензационално саопштење: „Морнарица је приправна да исплови из ратних лука, да нападне луку у Ђенови и да уништи тенкове бензина и уља у њој. Она ће по сваку цену да изазове отворену борбу с италијанском флотом, па ако је изда ратна срећа, сви ће бродови уз лепршање застава да буду потопљени!“

Пропаст, пропаст... Министри осећају да су беспомоћно изложени неизбежној судбини. Али Рено учини енергичан покрет руком, као да би хтео да избрише ову мрачну слику, и забацивши главу унатраг, покуша још једном да спасе ситуацију за себе: „По мом мишљењу, има још једна могућност, од које све зависи: Ако се Сједињене Државе изјасне да су вољне да ступе у рат на нашој страни, чини ми се да би ситуација тада била сасвим измењена. Зато предлажем да се код председника Ру-

звелта још учини последњи покушај, не би ли се Америка с једном обвезном изјавом ставила на нашу страну!"

Овим претседник владе официјелно објави своју мисао, коју је до тада био поверио само контеси Де Порт. С неколико речи пође му за руком да расположење госпoде поново задобије за себе — чак и они који су се већ решили за примирје, посегоше радије за овом последњом надом. Узалуд је генерал Веган још једном говорио и хладним речима тражио примирје. „Госпoдо, попут свију вас имам ја“, рече он оштро, „сваког јутра спремљено купатило, попут вас не трпим никакве оскудице — али вас молим да водите рачуна о војницима који ће кроз 24 или 48 часова и даље да буду изложени страхоти, очајању, свакој беди и невољи!“ Све узалуд. Министри не мисле на војску него на становништво у провинцији, које још није обавештено о ситуацији, које не би могло да схвати да се управо морало закључити примирје. И Веганови аргументи били су потпуно потиснути патетичним говором министра Помареа, који је кулминирао у изјави: „Не можемо да донесемо никакав коначан закључак, док не пречистимо три питања. Прво: господин Черчил преузео је на себе лично једну свечану обавезу — али како се према њој односи британска влада? Друго: хоће ли нас Америка помоћи? Треће: шта ће да буде с ратном морнарицом?“ И пре него ли је министарски савет донео одлуку о овом његовом предлогу, добио је генерал Веган наређење да настави борбу на Лоари. Он је војник и слуша.

13 јуна чекала је Француска на речи које ће јој претседник владе упутити кроз микрофон. Чекала је Француска, мучена и кињена: хоће ли да престане ова неравна борба? Хоће ли се коначно смирити и слећи ова бежанија целог народа — јер су се поворке избеглица појачале до размера општег народног бекства? Хоће ли овај безизгледни рат и даље да гута безброј жртава, безброј људских живота, безброј палих и рањених? Но Французи су морали чекати до 11,30 часова ноћи, пре него што су чули глас Реноа; тако дуго имао је он посла с поруком која је морала да оде у Америку. Коначно је спикер најавио да ће претседник Пол Рено да

говори, те су сви чули енергичну реченицу: „Француска ће наставити борбу до краја“ — Али слушаоци радија нису чули шта је генерал Веган на седници министарског савета већ био одговорио на ову исту реченицу: „Ми смо већ при крају!“ Једно ипак није могло слушаоцима да измакне: и у овом часу употребљавао је Пол Рено велике речи и звучне фразе, али звук његовог гласа није више био у његовој власти — против његове воље, против свих покушаја да загосподари собом, из његовог гласа избијала је безнаданост, па када је после његовог говора забрујала Марсељеза, француска народна химна чији ритам има у себи нешто победничко, звучала је она као да долази из неког пропалог света.

Још док је Пол Рено држао свој говор, покупише министри, посланици и високи чиновници у Туру своје куфере — на Лоари, око Лоаре, водиће се борбе, зато влада треба да бежи на Југ, у Бордо.

Посета главном стану

Сенатор и бивши министар Шарл Ребел одвезао се аутомобилом из дворца на Лоари, у коме је генерал Веган имао свој главни стан, у дворац Бовоар где генерал Жорж има свој штаб. Господин Ребел је члан парламентарних одбора за спољне послове и за војску; генерал Веган, који га цени, управо га је известио о ситуацији, али му је саветовао да још разговара с генералом Жоржом; зато је сад овога и потражио.

Ребел напусти своја кола и уђе у дворац. Поглед му паде на натпис над вратима. На белом картону било је великим словима исписано: „Командант северно-источног фронта“. Господин Ребел застаде. У овом натпису видео је он сву несрећу изгубљеног рата и разлоге за то: Генералу Гамлену пошло је за руком да у својој особи повеже функције врховног команданта целе сувоzemне војске и шефа ђенералштаба земаљске одбране — а ово сасвим нездраво и нелогично везивање двеју функција могао је да постигне само слепом сагласношћу Даладјеа. Тако је Гамлен успео да удаљи мрског му генерала Жоржа, који би иначе морао да буде шеф ђенералштаба — и тиме била је парализо-

вана снага способног генерала Жоржа, који би као шеф ђенералштаба могао да врши благотворан утицај на читаво вођење рата. Колико ли се господин Ребел борио против ове бесмислене поделе, коју је маршал Петен назвао „идиотском!“ На његове огорчене приговоре уз цинички осмејак одговорио му је господин Мандел: „Мислите ли, драги мој, да овај луди аранжман није имао свог оправданог разлога? Победимо ли, господин Гамлен стршиће до неба као једини победник — пођу ли ствари наопако, он ће да има алиби: војска се није држала како је он од ње очекивао!“

Господин Ребел уђе у мали салон, где га поздрави генерал Жорж. Ребела још толико узбуђују његове мисли да их пред генерала оштрим речима револта износи. „Немате појма колико сте у праву, док се на извесне ствари жалите“, одговори генерал Жорж. „То исто писао ми је маршал Петен, али ме је тешио да треба само да се стрпим, да ово не може на томе да остане. Тада је маршал био амбасадор у Шпанији. Видите ли, ја у Белгији нисам хтео да идем даље од линије Антверпен—Брисел—Намир, али је Гамлен захтевао да армије напредују све до Холандије, што је било сасвим непромишљено и врло рискантно! Али све је то било па прошло, а Ви желите знати како сада ствари стоје“. На то генерал поведе господина Ребела пред карте које су висиле на зидовима. И док му је, објашњавајући на картама, показивао одговарајуће положаје, видели су се на његовој руци, испод рукава униформе, велики ожиљци рана, које је генерал задобио при атентату у Марсељу, док је седео у аутомобилу с југословенским краљем Александром и министром спољних послова Бартуом; ова двојица били су од атентатора смртно погђени, док је генерал био тешко рањен.

На карти су немачке дивизије биле означене малим црним картончићима, на којима су детаљнија обавештења била прибележена белим словима; црвени листићи претстављали су оклопне дивизије. Француске снаге биле су обележене белим листићима. Слика, која се на овај начин добивала, упечатљиво и поразно је изражавала очајну ситуацију: стална и неискидана линија црних и црвених четвороугаоника — то је немачка линија — насупрот ње, малене групице белих четворо-

угаоника, растављених великим интервалима — то су искидане и неповезане француске снаге. Генерал је своме посетиоцу објаснио шта има да буде последица ове ситуације: како између појединих француских група нема више никакве везе, опколиће их немачке брзе моторизоване јединице и појединачно уништити. Он је прстом показао на околину Сен-Дизијеа и рекао: „Овде је јутрос стојала једна одлична дивизија, под командом једног ванредног генерала — напало ју је 400 немачких оклопних кола и готово сасвим уништило...”

Како је речено, господин Ребел био је већ од генерала Вегана упознат са ситуацијом — али су га ови детаљи поново запрепастили. Генерал Жорж оде од карте на зиду, приступи свом писаћем столу и дохвати неколико хартија, на којима је стање било прибележено на основу вести, које су сукцесивно долазиле. „Јуче смо још имали 35 дивизија”, рече он, „данас их још имамо 25, а сутра ће их вероватно да буде свега десет! Па још какве дивизије! У много случајева оне се састоје још само од неколико батаљона без икакве артилерије. Како да се још одупиремо? Није ли то за очајање?!”

У собу уђе неки ђенерал и поздрави господина Ребела. То је био ђенерал Бесон. Он настави објашњења генерала Жоржа. Сузе му навреше на очи, док је говорио о својим четама. „То је нечовечно”, рече он, „да их излажемо уништењу, без икакве наде на промену ситуације!”

„Чујете ли шта каже генерал Бесон”, примети генерал Жорж. „Јутрос је био код мене генерал Енцижер — изјавио ми је да не може да схвати зашто се ова бесмислена борба још увек наставља. Мало пре ме је назвао генерал Претла, те ми је управо пребацио да сам ја крив за ове бесмислене жртве, јер нисам ништа предузео за обустављање борбе. Како видите: три команданта армија истог су мишљења као и генерал Веган — влада ипак мора да попусти! Не може то овако даље да иде!”

„Уверавам вас, господо”, одговори господин Ребел, „заложите цео свој утицај код господина Лебрена и код министара да би примирје било што пре закључено”.

„Радите пре свега брзо,
брзо, брзо!...“

Ове очајничке речи упутио је генерал
Бесон војсци, која је била пред непо-
средним застојем.

„Војска ће вам бити захвална“, рече генерал Жорж
на расстанку и стисне му руку.

Генерал Бесон, чији се штаб налази у великим мото-
ризованим колима за становање, која су склоњена под
дрвеће парка, отпрати господина Ребела до његовог ау-
томобила. Генерал затвори врата на аутомобилу и кроз
отворен прозор рече Ребелу: „Дејствујте пре свега бр-
зо, брзо, што брже!“

Господин Ребел се одвезе у Тур. Он ће да каже
господину Леброну све што је овде чуо! Путем он раз-
мишља о лудој ситуацији до које је овај рат довео: ина-
че су увек цивилисте у влади, кад би рат био изгубљен,
терали генерале да обуставе непријатељство — а овде
генерали морају да терају на закључење примирја, про-
тив чега устају цивилисте.

Стигавши у Тур, Ребел не затече већ тамо господина Лебрена, јер је у међувремену влада већ била даље утекла у Бордо. Господин Ребел одмах отпутује за њом. Запео је да што пре стигне до претседника републике, како би му приказао шта је сазнао у главном стану, како би га склонио на једино могућно решење — али прошли су дани, где се радило о часовима: изузетне саобраћајне прилике довеле су до тога да му је требало два дана и једна ноћ док је стигао у Бордо.

Препун град

14 јуни 1940. „Влада је у Бордоу“ — за све Французе ово је злослутна вест која потсећа на тешке успомене. У бордоском позоришту заседала је 1871 француска Народна Скупштина, кад су Немци заузели Париз, те је пристала на мир, којим су Елзас и Лотарингија били враћени Немачком Рајху; за време прошлог светског рата, у Бордоу су се налазили три месеца Поенкаре и његова влада, док је Париз био 1914 врло опасно угрожен. Сада је опет влада овамо стигла, али овога пута неће да је спасе никакво „чудо на Марни“, које би требало да буде „чудо на Лоари“. Јер поразне су вести с фронта. Више се уопште не може говорити о неком фронту; додуше борбе се још воде на Лоари, али свуда иначе француске армије повлаче се у бекству. Генерал Веган дао је већ и војним групама које држе линију Мажино налог за повлачење — то је застрашујући символ сасвим очајне ситуације. Оборен је дефинитивно чаробни ореол којим је ова утврђена линија била окружена, и који је француску владу навео на лакомислено улажење у рат.

Министри и претседник државе, који су аутомобилима бежали у правцу југозапада, имали су прилике на путевима стално да гледају исту поражавајућу слику, непрекидну бујицу избеглица: пола Француске је на ногама и нико од избеглица не зна шта га чека — колико ли ће да траје бензин, потребан за вожњу, докле ли ће да буде хлеба, да се утоли глад — на кревет за ноћивање нико више и не рачуна. Становници села, кроз која пролазе, већ су отупели, јер већ недељама су сведоци ове невиђене бујице очајних избеглица, која се креће

дању и ноћу, већ од самог почетка кампање у Белгији. Првим избеглицама сељаци су још помагали, давали су што су могли — сада и сами не знају до кад ће да имају хране, па ништа више не дају, одбијају изгладнеле, шта више, у песимистичном расположењу, као да претстоји смак света, појављује се похлепа за новцем — понеки наплаћују грдне паре за пружену чашу воде...

Било је око 7 часова увече, кад је министарски караван аутомобила стигао у град на Гарони, у Бордо. Нису се окупили на седницу владе — сви имају посла и бриге око тога где да се сместе и како да се распореде. Овог пута није ни председник републике Лебрен добио стан изван вароши, него у префектури, где је имао да заседа и министарски савет. Генерал Веган сместио је свој главни стан у просторијама бордоског команданта војног округа, које су недалеко од префектуре. Остале министре сместише по хотелима и приватним кућама, које су биле реквириране, а препун град изгледао је попут ускомешалог мравињака. Али што је засебан значај давало овој општој пометњи, овим последњим данима Треће Републике, то је било присуство парламентарца, готово већ сасвим заборављених величина једне минуле епохе. У својој беспомоћности, они су се такође склонили у Бордо, те сад овде покушавају да наставе своју стару игру око борбе за власт. Ту је господин Жанене, председник Сената, ту је господин Ерио, председник Скупштине — ту су и људи као Леон Блум и Албер Саро. У општој вреви они делују као утваре, и још се око њих скупљају групе и политиканске котерије. Још их питају за мишљење, још их салетају за обавештења — али они слежу раменима: најважнија вест, одговор из Америке, још није дошао!

Господин Рено устаје...

15 јуни 1940, после подне. Аутомобили министара, који су после дуге вожње по летњим шосејама потпуно прекривени прашином, стадоше пред префектуром. Која ли је већ то седница министарског савета, после владина бекства из Париза?! Има ли нешто што би више депримирало него ли ово лутање владе?!

Али до извесне мере већ функционише и церемонијал. Господу министре прима шеф цивилне канцеларије претседника републике, господин Магр, и одводи их у један салон, коме су зидови обложени свиленим тапетима, и који даје утисак пријатне интимности: свака француска префектура има овакав салон са свиленим тапетима.

Министарски савет сазван је на иницијативу маршала Петена, који је Реноу саопштио да сад ваља коначно решити питање примирја. Први узима реч генерал Веган. Ова двојица војника дејствују, наиме, по тачном договору, у истом правцу.

„Захтевам“, рече генерал Веган, „да се примирје што пре потпише!“ С њим су сагласни „нови“ министри, господа Боден, Бутилије и Пруво. Али на њихове изјаве оштро реагује Рено: „Не“, одговара он загрижено, „борба мора да се води до краја!“ Ништа друго није рекао, него сачекао дејство својих речи. Нико ништа не каже — али лица, безнадна лица, говоре сасвим јасно. Рено мења тон. „Уосталом, министарски савет“, рече он блажим гласом, „не може ни одлучивати, док не добијемо одговор из Америке!“

Јавља се за реч Мандел. У току последњих тешких седница, он је стално ћутао, прислушкујући, замишљен, увукавши главу у свој тврди оковратник; али свако зна како он мисли; свако је на чисто да он дели мишљење Реноа, да би пре пристао да влада оде на Мадагаскар и у Америку него да призна да су он и његова политика тучени. „Има међу нама“, рече он лагано, својим назалним гласом, мерећи сваку своју реч, „неколико гопода који су као министри врло млади. Они би морали да се уче дисциплини пре него ли се изјашњавају!“

У име „младих“ одговара му одлучно Пруво, одбацивши да им се деле лекције. „Једино што бисте нам, господине Манделе, могли да пребаците, то је да заступамо друго мишљење него Ви“.

Министар Фросар, патетични господин, чија је обавештајна тактика — он је био Даладјеов министар за обавештавање јавности — све доводила до очајања, хоће да изглади непремостиве супротности. „То је неспоразум, господо, ништа друго него неспоразум!“ рече он. „Примирје још не значи капитулацију! Дајте да

с непријатељем преговарамо о условима примирја! То још ништа не значи. Уверен сам да ће Немци поставити неприхватљиве захтеве, тиме ћемо их разголитити и постићи морални успех, чије дејство неће изостати“.

Пре но што је било ко могао ишта да каже против овог његовог предлога, узео реч један други члан овог круга, који је увек био за поравнање и компромис између супротних гледишта — господин Шотан: „Питајте Немце који су њихови услови примирја, а уједно какви су њихови услови мира!“

Већина се слаже с тиме — добитком у времену све је добијено, мисле господа, а то је и најкомотније — пресудна одлука овиме се поново одлаже...

Али „млади“ се с тиме не слажу, ма да без успеха. „Господо“, рече сада претседник републике, Лебрен, „усвојте ипак сви предлог господина Шотана! Истина, он не доноси оно што свако од нас из свега срца жели, не доноси јасноћу, коначну јасноћу — али овај предлог има велико преимућство што уза себе имаде већину у министарском савету, а то је за њ најбоља препорука!“

Али Рено оштро противречи. „Предлог господина Шотана је у пуној противности с нашим споразумом с господином Черчилом!“

Против њега устадоше сви сем господина Мандела — на то господин Рено избаци своју последњу карту: „Господо, ја видим да већина не дели више моје мишљење. Разумећете да из тога морам повући логичне конвенције!“

Он се понешто наклони, одгурне своју столицу — али у то га претседник Лебрен чврсто ухвати за рукав. Господин Лебрен спада такође у ред оних који неће да признају стварност пораза, јер је и он сукривац тог пораза, својом делатношћу кроз дуги низ година. Растати се од Реноа, то би за Лебрена значило растати се од своје сопствене прошлости — зато је његовом заклинању пошло за руком да претседника владе примири. Господин Рено заузме опет место уза зелени сто — оваквим наступом он је ојачао своје позиције, и под утиском ове сцене одустао је министарски савет да пита за услове примирја... Пристадоше министри да им ваља чекати на одговор из Америке, те се разиђоше.

Шта каже господин Лебрен

15 јуни 1940. Сенатор Ребел стигао је у Бордо, те му је стало да изврши мисију, на коју се пред генералима обвезао. Зато се одмах упути префектури, најави се код председника републике и одмах би примљен.

„Господине председниче“, рече он, чим је ступио у салон, „виђамо се под трагичним околностима!“

„Уистину, драги пријатељу“, одговори Лебрен, „јер има ли нешто трагичније него ли кад се генерали устручавају да наставе рат?!“

Господин Ребел је изван себе због овог одговора. Он готово повиче: „Господине председниче, како можете ово да кажете?! Зар не знате шта се дешава с нашим трупима?! Та, сами сте чули речи генерала Вегана да наше армије не могу више да се боре — зар Вас то никако не импресионира, господине председниче?!“

Господин Лебрен је изненађен овим Ребеловим речима. Он беспомоћно седи у својој фотељи. Господин Ребел се савлада и, најмирније што је могао, али ипак узбудљиво, изложи Лебрену што је сазнао у главном стану, како је потпуно безнадна ситуација трупа које се боре. А његова сазнања односе се на ситуацију од 13 јуна — данас је 15 јуни: шта ли ће тек сада да буде с француским армијама?! Опет је господин Ребел у духу видео карту у салону генерала Жоржа, с непрекидном линијом црних и црвених хартијица које су означавале немачке дивизије — колико ли је белих хартијица у међувремену генерал Жорж уклонио и бацио у котарицу за отпатке? А свака од ових белих хартијица означавала је на хиљаде Француза! „Господине председниче“, закључи он енергично, „желите ли и даље да сносител одговорност за ове бесмислене људске жртве?!“

Председник Лебрен седео је у фотељи и горко плакао као дете. Готово да се сажалило сенатору Ребелу...

У то господин Лебрен скочи, обрише сузе и нос, те повиче: „Ја нисам одговоран! Гамлен је крив! Зашто је дозволио да северна армија буде отсечена! Увек је био за то да се војска не рискује, увек је хтео да је штеди, — зашто је, дакле допустио да северна армија јурне све до Холандије?!“ С овим оптужбама против другог председника републике Лебрен понова је задобио власт над собом... „Молим вас, замислите“, настави он, „неко

Сјај и беда претседника државе Лебрена
После пада пред државним судом. С десна на лево: Даладје,
Зеј, Рено, Блум, Помар, Мандел. (француска карикатура).

лико дана пре но што сам морао из Париза, дође к мени овај генерал Гамлен! Господине ђенерале — рекох му — лепу сте нам кашу замесили! — Господине претседниче, одговори ми он, кад бих још једном био постављен пред исти проблем, верујте ми да бих исто то урадио!" Претседник Лебрен устане и у револту дигне обе руке према плафону. А затим се брзо опрости — мора на седницу министарског савета.

Дезертерство бившег министра

Исте вечери кад су се министри у Бордоу разишли, не доневши никаква закључка, стигао је пуковник Понту, шеф штаба коморе 4. армије, у место Марса. Већ данима налази се његова јединица у напорном повлачењу — ни у месту у које је сада стигао неће моћи пуковник да остане дуже но једну ноћ, вероватно тек неколико часова. У том правцу очекује наређења, јер је због тога једног потпоручника послао до команде армије.

Куцање на вратима и очекивани официр ступи у собу. Донео је наређење: сутра у зору даље повлачење,

према Сен-Флуру, 140 км јужније од гнезда у коме се сад налазе. Они распростиру карте — траже пут којим треба да ударе до овог новог места. Сабласни су тренуци; док одређују етапе свог марша — у овом часу имена свих места немају за њих неко веће значење, али ће кроз неколико недеља као мора да их притишту, јер су то све места која ће с даљом судбом Француске да буду тесно повезана: Из Вишија (доцнијег седишта владе) морају преко Риома (седишта доцнијег државног суда) и Клермон-Ферана (где ће доцније војни суд да осуди потпоручника на деградацију и депортацију) до свог циља, мирне варошице у брдовитој Оверњи.

Двојица госпoде усправише се над картом. Потпоручник још једном обрати пажњу на хитност поласка, јер су му у главном стану подвукли да на циљ треба безусловно још следећег дана да стигну. Пуковник позове једног капетана, да би заједно израчунали време маршовања, те одреде да ваља кренути у четири часа изјутра — и сва тројица заједно утврде појединости потребних наређења. Била су два сата, кад су с тиме били готови.

„Ко ће да пође као коначар у Сен-Флур?“ запита пуковник.

„Ако господин пуковник дозволи, кренућу одмах!“ примети потпоручник.

„Мили Боже, па ви сте већ од јутрос на ногама“, одговори пуковник. „Нека пође неко други, да бисте могли бар два часа да спавате!“

„Молим господина пуковника да смем да пођем као коначар!“ рече потпоручник, уз беспрекорно војничко држање.

„Па добро“, примети пуковник, мислећи у себи: „Никад не бих поверовао да ће народни посланик, који је већ дотерао до министра, показати толико војничке ревности!“

Али бивши министар просвете Жан Зеј, актуелно потпоручник код штаба коморе 4 армије, има разлога што се добровољно пријавио за ову напорну службу: нико га из четврте армије после тога није више видео!

Жан Зеј има 35 година и јеврејског је порекла. Чудна је била његова каријера: са 27 година, као адвокат по професији, он је био изабран за народног посланика. Припадао је радикал-социјалистичкој партији, код

које се налазио на левом крилу, те је неговао јаке симпатије за социјалистичку странку Леона Блума. Највећу сензацију изазвао је он једном песмом, у којој се на најпогрднији начин изразио о француској застави, за коју у овој песми каже: „Не исплати се цркнути за ову крпу...” Револт десничарских партија и војске против господина Зеја био је необично велик; то није сметало Леону Блumu, кад је образовао владу Народног фронта, да га учини чланом свог кабинета — напротив, ово је господину Блumu изгледало пре као препорука, те му је поверио министарство просвете, што је било отворено изазивање за националне кругове Француске. Господин Зеј, по годинама најмлађи министар у влади, дао је повода да се поново о њему говори: кад је под врхунцем Мон Блана требало да буде отворена једна нова планинска кућа, узео је господин Зеј на себе да на лицу места одржи просветни говор. Његов колега, господин Фросар, тадашњи министар јавних радова, који је хтео да га прати у високе планине, веома је хвалио младалачког министра просвете што се решио да у непосредној близини највеће и најчувеније европске планине туче рекорд висине, дабоме географске висине, министарских говора! Сам господин Фросар попео се тада само до висине од 1700 м., те је пустио млађег колегу да се даље пење, а Зеј је морао да се попне још 2700 м. више, да би одржао свој говор, најављен с великом рекламом: он је јавност исцрпно известио, како је из дана у дан морао да тренира за овај ванредан министарски подвиг. Али планине нису имале ама баш никаква респекта пред овим министром из Париза — падала је киша и снег, дувао ветар, спустила се магла, тако да је господин Зеј пре времена морао да прекине своје пењање, што је после помпезног наговештања читавом подухвату дало прилично бедну ноту. Кад је затим избио рат, изгледало је инкомпатибилно да овако млад човек као Зеј у својству министра седи у Паризу, и да не буде на фронту; због тога је тадашњи претседник владе Даладје понудио свог колегу (који је још увек био министар просвете) да се пријави на војну дужност. Но у исто време побринуо се Даладје да би Зеј доспео на што сигурније место у војсци, и зато је господин Зеј у својству потпоручника био додељен штабу коморе 4 армије.

Потпоручник је сасвим сам отпутовао аутомобилом штаба коморе. Прорачунато је код штаба оставио свог шофера — он зна зашто му при овој вожњи није нико потребан. Схватио је ситуацију — увидео је да је све изгубљено, па сад нема друге мисли него како ће што пре себе да обезбеди. Сасвим га је закупила ова мисао: није ни водио рачуна да носи униформу, да не може да ради што му се прохте, да је војник, и да је његово бекство једнако дезертерству. Можда је на то и мислио, али је вероватно био под утиском убеђења да је расуло постигло толике размере да ратни закон није више на снази. Зато се није одвезао у Сен-Флур, где је требало да спреми конач — него је скренуо у правцу Бордоа.

Како је доцније пред ратним судом у Клермон-Ферану изјавио, он је живео у уверењу да је парламентар сазван у Бордо, и да је због тога морао тамо да оде — али није могао да се позове ни на какав званични акт који би га на то упућивао. Двапут је пролазио кроз места, у којима су се налазиле префектуре, дакле надлештва која би о оваквој наредби морала нешто да знају — али сваки пут је господин Зеј избегао да се у префектури обавести, односно да позове телефоном Бордо, и пита да ли као посланик треба тамо да пође. Но он је добро знао куд ће да иде — у једном од ових места налазила се његова жена, он се с њом састао и с њом заједно ручао — и она му је у страху рекла: „Не можеш само тако да одеш!“ Он ју је умирио да мора да врши своју парламентарну дужност, али она ипак није попустила, тако да је морао да се пријави најближој префектури. Префект га је обавестио: „Колико ја знам, посланици су доиста у Бордоу — али о званичном сазиву парламента није ми ипак ништа познато“. Но то је господину Зеју довољно — он се са својом женом одвезао у Бордо.

Овде је наишао на свог колегу, министра Помареа. „Долазиш баш у право време“, рече овај, „из Марсеља полази једна лађа за Африку, с којом ћемо сви да путујемо!“

Господин Зеј упита брзо: „Да ли је сазван парламент?“

Бивши министар пред ратним судом Жан Зеј, оптужен као војни бегунац, слуша мишљење једног официра, који је, помоћу карте коју држи у руци, открио пут којим је он побегао.

„Али, коме сада парламенат да падне на памет“, примети презриво господин Помаре. „Све је и онако постављено на главу!“

Сад се и господин Зеј замисли — призна да се, у ствари, без дозволе удаљио од своје јединице.

„Даћу ти било који задатак“, одговори безбрижно министар Помаре, „те ћеш бити покривен!“

У међувремену стигли су комора и њен штаб у Сен-Флур — али тамо нити је конак био спремљен, нити се ма где могао да пронађе потпоручник Зеј; није сма-трао чак ни то за потребно да своју јединицу извести куда је пошао!

При крају!

16 јуни 1940. Ту је одговор претседника Рузвелта — стигао је у ноћи, 15—16 јуна. Следећег јутра сазвао је

претседник владе Рено министре на већање. Они су дошли у великом узбуђењу — шта каже порука из Америке! Али нико ништа не зна — тек виде да је лице Реноа мрачно, што би значило да се ситуација није побољшала.

Господа заузеше места и горе од жеље да им Рено што пре прочита Рузвелтову поруку. У то устане маршал Петен. Држи у руци парче хартије и лагано чита — то је изјава да подноси оставку на част потпретседника владе, као и њена мотивација: „Ваздан се одгађала неизбежна одлука да се затражи примирје. Нећу да узимам учешћа у овом колебању, које ће Француска морати скупо да плати. Друго: Француска може да се опет издигне само својим сопственим снагама, и то тако да јој влада пружи добар пример, остајући међу Французима и учествујући непосредно у општој невољи свих Француза“.

Маршал је мирно и одлучно читао своје смишљене реченице, те је произвео врло снажан утисак — министри осећају да се ова изјава знатно разликује од њиховог става, јер су они, и у часу слома државе, још поласили с гледишта својих личних интереса.

„Пре него ли се изјаснимо о овој изјави“, рече Пол Рено, „саопштићу вам одговор претседника Рузвелта“. Тренутак ћутања. Тада почне да чита, — али не отсечно и енергично као иначе, него тешко и суморно — и министри сазнадоше да Француска не може да рачуна на непосредну помоћ Сједињених држава...

Ућутао је Пол Рено, као да мора да прибере снагу за следеће реченице, те лагано прозбори: „Дужност ми је да министарском савету ставим до знања једно саопштење које ми је јутрос учинио британски амбасадор, Сер Роналд Кембел: Британски кабинет није одобрио изјаву коју је господин Черчил дао на седници врховног савета у Туру“.

Према томе, британска влада није сагласна с тиме да Француска затражи примирје — британска влада жели да Француска настави рат...

Господин Боден, један од нових министара, први је који није могао а да не искаже свој револт. „Било би за чудо“, рече он огорчено, „кад би господин Черчил одржао своје стриктно обећање да неће још дубље да

гура у провалију несрећног савезника; било би невероватно кад би он хтео да допринесе обнови Француске!"

Господин Реноа су ове речи погодиле у живац. Увек је он „сецовао“ на карту сарадње с Енглезима, и Черчил је његов савезник. Зато је он узео да брани тројицу Британаца који су били у Туру. „Три министра нису могла да јамче за читав кабинет. Господо, не преостаје нам друго него да ово саопштење узмемо на знање“.

Господин Рено не може готово ни да се препозна. Увек је он био човек необично еластичан, изгледао је десет година млађи но што је стварно био, његова енергија заносила је све присутне. Нису га лично симпатисали, али су се и против воље уздали у његову енергију, помоћу које је он увек успевао да се наметне. Сада се скљокао, нестало је енергије са његовог лица, које је иначе личило на азијску маску; изгледало је сада његово лице (тако се доцније изразио један од учесника на овој седници) „као увенуло лице старог клоуна“.

У последњи тренутак он се ипак прибере: црте његовог лица поново су добиле челични отсев, он се трже, по свом обичају забаци главу и својом ранијом енергијом изјави: „Предлажем вам да ми дозволите да још једном лично разговарам с господином Черчилом. Биће то последњи пут. Молим вас, господине маршале, да дотле одгодите своју оставку!“

Још једном је на министре дејствовала обновљена енергија Реноа, тако да нико није противуречио. Али је маршал инсистирао на томе да се у записник унесу ове његове речи: „Усвајам предлог господина претседника владе, уз претпоставку да то неће довести до новог одлагања, које би било штетно по судбину Француске“.

Тиме је претседнику Реноу била дата условна слобода акције: остало му је на расположењу свега неколико часова да нађе излаз из слома.

Нова Черчилова идеја

16 јуни 1940, после подне. Може ли се ситуација уопште још спасти? Вести што их је претседник Рено добио после напуштања седнице министарског савета не улевају нимало наде: Верден је заузет, линија Мажино је у широком фронту пробијена, нема више никакве ве-

сти о француским трупaма које се боре у Бретањи. Истина, код Тура још се воде борбе, али на другим тачкама Немци су већ прешли Лоару. Па ипак није Рено одустао од покушаја да пронађе последњу могућност, како би своје министарске колеге, против воље маршала Петена и генерала Вегана, придобио за настављање рата.

Дабоме, до састанка с Черчилом, који је имао још једном да му послужи за одлагање, није могло доћи — премијер Черчил саопштио је господину Реноу да у овом часу не може да напусти Енглеску. Учинио је ову поруку прего британског амбасадора, Сер Роналда Кембела. У време овог саопштења, Рено није био на само с Енглецом, него је разговору присуствовао његов министар унутрашњих послова Жорж Мандел. Јер Мандел је једини у министарском савету који је безусловно уз Реноа, који попут њега жели да се рат настави; он је последњих дана, после састанка с Черчилом и Халифаксом у Туру, у сталном контакту с Лондоном преко британског амбасадора.

Британски амбасадор предао је јутрос једну ноту своје владе, која је изазвала ужасавање код господина Реноа: Енглеска је приправна да дадне своју сагласност да Француска закључи примирје, ако јој ова изручи своју флоту — ломећи руке молио је Рено британског амбасадора да ово саопштење повуче: оно је у стању, рече Рено, све да поквари и да наведе министре да се одмах одлуче за примирје, и не водећи више рачуна о Енглеској. Сад му је Сер Роналд Кембел донео вест да, по споразуму са својом владом, уистину повлачи онај предлог, тако да га ваља сматрати да уопште није учињен — и после тога преда нову понуду, коју је Черчил у име британске владе изнео.

„Ово је наш спас!“ узвикне Рено, када је летимично прегледао стране британског меморандума, „ово је преокрет, Манделе, који нам је потребан!“ Око 4 часа сазнало се у редовима министара и посланика, који су без икаква занимања проводили у Бордоу дане у нервози и узбуђењу, о фантастичном предлогу Черчиловом: Француска и Енглеска треба у будуће да образују једну државну целину, једну француско-британску заједницу; сваки француски држављанин постаће одмах британ-

ским држављанином и обратно, а за време рата оружане снаге Француске и Енглеске на сувом, на мору и ваздуху биће подређене једном вођству.

Пад Реноа

Седница министарског савета поново се састала у 5 часова после подне, да би се изјаснила о ванредним предлозима Енглеске, које су Рено и Мандел поднели својим колегама, заузимајући се за њих најенергичније.

Но нико од присутних не дели одушевљење њих двојице за ову понуду. „Да се оно решење пронашло пре неколико месеци“, кажу остали, „тада би ово било спасоносно — тада би јединствена команда над свим савезничким оружаним снагама престављала велику ствар — али, може ли то да буде од значаја сада кад смо већ тучени?“ — „Па ово значи да треба да постанемо енглеском колонијом!“ узвикне један од министара. „Да ли би вам било милије да постанемо немачком покрајином?“ подругљиво запита Мандел, те енергично настави своја излагања, у намери да једном за увек сломи отпор осталих: „Господо, било је већ речи на претек. При томе, једно је јасно: има министара који су за рат, као и оних који су за мир!“

Свако осећа да ове циничке речи значе увреду. Господину Бодоену, предводнику „нових“ министара, удари крв у лице, но пре но што је могао да прозбори, узме реч министар Шотан — први пут у својој дугој политичкој каријери проговорио је без резерве и задњих мисли, први пут је сада изнео своје мишљење без икаква обзира. „Господине Манделе“, повиче он громко, „не могу дозволити да ви чините алузије, као да би овде било храбрих и кукавних министара! Овде има само људи који у свом срцу дубоко осећају трагику ове ужасне ситуације. Наши војници на све стране падају у клопку попут зечева. На све стране наше избеглице упадају у све страхоте борбе, јер су измешани с војним колонама које се у бегу повлаче — ово је једна кланица без сваког смисла и без примера!“

Гласно одобравање пратило је ове његове речи. Господин Мандел опет се повуче у себе и не мари ни зашта више. У то устаде Пол Рено. „Сада је сасвим ја-

сно", рече он, „да је тек незнатна већина уз моје гледиште. Не спадам у ред оних који би тражили примирје и молили Енглеску да нас разреши преузетих обавеза. Можда ће, господо, наступити дан, кад ће вам опет бити потребан човек који је у основе своје политике положио пријатељство и савез с Енглеском. Зато вас молим да данас примите моју оставку!"

Опет је претседник републике Лебрен почео да протестује, опет су му се придружили неки министри, но није ли карактеристично да овог пута није господин Лебрен за рукав држао претседника владе, који је хтео да отступи?

Било је тачно 7 сати кад се завршила седница министарског савета. Њен резултат: понуда Енглеске је одбијена, претседник владе Рено оборен — непромишљен поступак Мандела, који је хтео да му помогне, довео га је коначно до пада.

Две посете

17 јуни 1940. Минула је већ поноћ. Али нови министар спољних послова у Петеновом кабинету, господин Пол Боден, који је ступио на дужност тек пре један час, замолио је шпанског и енглеског амбасадора да га посете: прошла су времена кад се водило рачуна о етикети — ради се о егзистенцији Француске, па не ваља губити ни тренутка, после толиких дана који су пропали без икакве користи.

Први је стигао шпански амбасадор Лекерика, у четврт до један. Француски министар спољних послова преда му једну ноту — и у кратко га извести о њеној садржини: Француска моли Немачку да би је упознала с условима примирја, и моли шпанску владу да Немачкој преда ову његову поруку.

Шпански амбасадор се наклони. „Нећу", рече он, „ни да се послужим шифром за шифрирање текста ноте, него ћу одмах да телефонирам двојици својих аташеја који се налазе у Сен-Жан-де-Лизу. Они ће одмах да крену за Ирун, и оданде ће моћи директно да телеграфишу у Мадрид!"

Господин Боден му заблагодари за приправност, и кад су се већ праштали, примети шпански амбасадор:

„Господине министре, колико ли сам чекао да дође до ове одлуке!“ Господин Боден схвати смисао ових речи — нажалост, није од њега зависило што се већ давно није пошло овим путем...

Око један час ноћу уђе у кабинет француског министра иностраних послова Сер Роналд Кембел, британски амбасадор. Било то дању или ноћу, касно или рано — Сер Роналд Кембел увек је једнако хладан и коректан. Но сада његова коректност прелази у ледене сфере.

Министар му саопшти одлуку владе да затражи примирје. „Молим вас да ову ствар не посматрате с гледишта губитка и добитка“, рече он топло и убедљиво, „гледајте на нас као што пријатељ гледа на пријатеља који је тешко рањен! С друге стране, Екселенцијо — будите уверени да Француска неће Немцима да преда своју флоту!“

„Упутићу својој влади ваше саопштење“, одговори Сер Роналд Кембел и удаљи се исто тако коректно и хладно као што је и дошао.

Опозиција у Бордоу

Нова влада пружила је земљи нову наду — биће крај рату, и ма колико то било тешко, ипак ће то да буде почетак једне нове ере. Али посвећени осећају да у крилу саме владе постоји једна завера — истина, Рено је коначно матиран, али они који су га у своје време довели на положај председника владе, раде и даље у његовом смислу. На челу ове завере није нико други него председник републике Лебрен: против изричне воље свог председника владе и његовог кабинета, неће Лебрен да остане у Француској, него да крене у Африку. Постоје већ знакови да непосредно претстоји његов тајни одлазак — у том часу долази до интервенције бившег министра Пјера Лавала.

Од јануара 1936 није овај политичар био на власти. Пјер Лавал био је председник владе, кога су пре неколико година оборили вођа социјалиста Леон Блум, вођа радикал-социјалиста Ерио и Пол Рено. Време политичке немоћи сносио је тешко: није могао да гледа фаталне експерименте Народног фронта, јасно је видео како се продукција фабрика из месеца у месец смањује, док

су силе Осовине своју производњу стално јачале. Узалуд је Лавал на то обраћао пажњу на седницама сената и сенатских одбора, којима је припадао. Ток рата доказао је исправност његових прекора; када је влада утекла у Бордо, стигао је у овај град и Пјер Лавал, и отворио малену канцеларију, недалеко од уреда бордоског градоначелника, господина Маркеа, који је некад, у ери Думерга, покушао да Француску приведе ка обнови. Око њих двојице, око Пјера Лавала и Адријана Маркеа, ускоро су се груписали сви који нису били сагласни с владом Реноа, који су били за политику маршала Петена и генерала Вегана. Али овај круг људи није још ништа предузимао него је тек расправљао о томе шта би требало да буде, ограничавајући се на то да поједине посланике придобије за гледиште ове групе. Али већ тада било је Лавалу јасно да мора да изиђе из резерве, да је куцнуо час његовог дејствовања.

20 јуни 1940. Маршал Петен затражио је примирје пре три дана, али још није дошло до обавезних преговора, још увек Немци напредују. Беспремерна је пометња: кад је једна немачка оклопна дивизија заузела станицу у Безансону, у истом часу стигао је у њу, тачно по возном реду, воз Д из Марсеља. Многи војници, који су били на осуству, међу њима многобројни виши официри, изиђоше из воза сматрајући Немце за Енглеze — били су заробљени, пре но што су се и снашли шта се с њима збива.

У два часа после подне овог четвртка, позове телефоном претседник републике Лебрен државног потсекретара Алибера. „Не могу дуже да чекам“, рече он, „Немци су све ближе. Моја кола су спремна. Морам се постарати да дођем до Пор-Вандра, одакле ће ме један разарач да пребаци у Алжир“.

Господин Алибер не одговори на то ништа, али његово ћутање било је речит одговор.

„Али молим вас, шта друго да чиним?“ очајно повиче претседник републике.

„Чекајте бар до 5 часова, господине претседниче — тада ћемо имати нове вести!“

Заповест и противзаповест

Тешка срца реши се претседник Лебрен да сачека још ова три часа, да би донео своју нову одлуку. У то време састадоше се посланици, који су боравили у Бордоу, у једној основној школи, где им благајник парламента саопшти следећи званичан коминике: „Претседници (тј. претседник парламента Ерио, претседник сената Жанене и претседник републике Лебрен) полазе на пут да би се укрцали у брод. Маршал Петен остаје у Француској, али је потпретседнику кабинета, господину Шотану, дао потребна наређења, која обезбеђују легално уредовање владе у Алжиру. Поштанска лађа „Масилија“ ће из Вердона (на ушћу Жиронде) да у Мароко пребаци парламентарце који су вољни да прате владу. Ко не жели да крене на пут, слободно му је да остане у Француској“.

Одлазак владе је, према томе, готова ствар, рекоше сами себи посланици — али они су на чисто о замашају овог опасног корака. Зато одоше у већницу, где су знали да ће затећи Лавала, и он одмах преузме вођство једне енергичне акције. На његов предлог крене одмах једна делегација до маршала Петена и изјави му да ће, супротно од онога што му је било јављено, велика већина посланика да остану уз њега, док је ишче-завајућа мањина оних који желе да беже у Африку. Маршал им заблагодари на поверењу, али то није имало дејства на претседника републике Лебрена: још исте вечери он је инсистирао да се одмах отпутује. Маршал Петен пређе на дело: забрани министрима да напусте Бордо пре 22 јуна, до 8 часова. Тако су се укрштала наређења и противнаређења, а ситуација није нипошто постајала јаснијом. Ипак су сви били на чисто да се у овој брови око коначног одласка једног дела владе наставља тешка криза, која је фатално парализовала све владине одлуке од момента немачке офанзиве, и да је претседник државе Лебрен центар акције против маршала Петена.

„Не смете путовати, господине претседниче!“

21 јуни 1940. Господин Лебрен је у великом салону префектуре, леђима окренут прозору. Отварају се врата

према коридору и у салон улази депутација сенатора и посланика. Предводи је господин Лавал; дабоме, господин Лебрен познаје сву господу која су с Лавалом дошла: ту је господин Марке, градоначелник Бордоа, који има репутацију плаховитог човека; ту је господин Бержери, за кога знамо да је гласао са „не“, кад се у француском парламенту, под изликом војних кредита, у ствари гласало за објаву рата; ту је бивши министар спољних послова Боне, који је у последњи час хтео да одложи избијање рата за пола године, по могућности и више; ту је посланик Пијетри, који није могао да постане министар јер се једном приликом неповољно изразио о Черчилу; ту је још седам господа. Претседник републике замоли их да заузму места, па и сам седне. Гости седоше у полукругу, њему насупрот. Не пази се на ранг појединих чланова депутације — ова драматска сцена из ових трагичних дана одиграла се у форми обичне посете из суседства.

„Господине претседниче“, тако је започео Пјер Лавал, „преко стотину сенатора и посланика на мало пре одржаном састанку изабрали су нас као депутацију, коју имам част да вам претставим“.

Господин Лебрен се лагано поклони, али не рече ништа, те Пјер Лавал настави: „Због чега смо овде? Морамо с Вама подробније да разговарамо о Вашој намери да напустите Бордо. Морамо да протестујемо против ове Ваше одлуке. Заклињемо Вас да се оставите тога!“

Господин Лавал застане, не би ли претседнику републике дао времена за одговор. Али господин Лебрен ни мукајет, ћути и седи као да је узет.

„Господине претседниче“, рече Пјер Лавал, „Ви не можете, Ви не смете да одете! Ми не можемо нипошто дозволити да би влада, путем овог готово преварног маневра, из Африке наставила рат, што је уосталом и сасвим немогућно!“

Сад се господин Лебрен тргне. Не може он дозволити да се на његову адресу упућују овакве речи, он мора нешто на то да одговори, а управо зато биле су те речи тако изазивачки формулисане.

„Господо, ситуација није тако једноставна“, промуца господин Лебрен. „Влада је размишљала о овој

ствари, то можете да ми верујете! Ми још увек размишљамо, уистину, још увек мислимо — и мени се чини да то ипак није лоше решење: једни ће да оду, други ће да остану — свако може да ради оно што сматра да је најбоље! Поред тога..."

Пјер Лавал га прекине кретњом руке. „Буду ли председник републике, председници сената и скупштине, као и један део министара, напустили Француску, тада неће министри који овде остану имати никаква ауторитета, они неће моћи да преговарају у име Француске — не схватате ли то, господине Лебрене?!"

Ово последње питање убади Пјер Лавал свом снагом свог темперамента — али се тиме не задовољи. Не, тек сада паде у ватру и одлучно настави: „А ствар је још много гора: председник републике има са собом државни печат, а тиме носи са собом управну власт над Француском — само он, једино он претставља највишу власт! Упамтите, господине председниче: влада је дефинитивно осудила извесну политику — политику Реноа и Черчила. Хоћете ли да одете у Африку, да наставите ову политику? Ни један изговор, ни један трик било које врсте, не даје Вам на то права — дозволите да Вам ово кажем, господине председниче!"

Господин Лебрен је на изглед опет пао у своје упорно ћутање. Он гледа у лице Пјера Лавала, који му је у брк добацио ове темпераментне речи. Гледа га, али остаје непомичан: чини утисак потпуне празнине. Ово доводи готово до беса Пјера Лавала: Зар се одлука о судбини Француске налази у рукама једне лутке?! Његов глас подрхтавао је од унутрашњег узбуђења, кад је наставио да говори: „Два човека, генерал Веган и маршал Петен, имају једини право да одлучују хоће ли се рат наставити или не. Кад су они дошли до уверења да се борба не може даље да води, тада морамо ми сви да се приклонимо пред овим њиховим убеђењем!"

Његов глас постао је тиши, његове очи склапају се од унутрашњег узбуђења: „Долазим из Клермона, прошао сам шосејом — на своје очи видео сам слику нашег пораза. Ми смо побеђени..." Али поново ојача звук његових речи: „Морамо сада да спасавамо што се још може спасти — али не можемо спасти Француску, ако је напустимо!"

На лицу господина Лебрена не запажа се никаква промена; ни једна од Лавалових снажних речи није на њега произвела утисак. Кад је започео да говори, давао је импресију духовно отсутног човека. „Како ће влада да одлучује слободно и суверено“, запита он, „ако остане на територији коју је непријатељ окупирао, ако влада буде сваког тренутка изложена опасности да буде заробљена?“

Један од господа одмах одговори. „Господине председниче, ако Ваша влада напусти усред битке 40 милиона Француза, тада она више не може да буде ни слободна ни суверена. Становништво, које остављате на цедилу, одмах ће да образује праву владу Француске. Јесте, ми ћемо то урадити, ми који смо овде пред Вама! Ми нећемо Француску никада да напустимо! Него реците нам: шта ћете Ви да радите, кад будете у Африци?“

Кад му је маршал Петен поставио ово исто питање, одговорио је председник републике, сав збуњен, следеће: „Могли бисмо, на пример, именовати посланике...“ А сада је на ово питање једноставно ћутао. Пјер Лавал настави свој напад: „Напустите ли Ви француско тле, никада више нећете се овамо вратити. А знате ли зашто? Напустите ли Француску у часу најдубљег понижења земље, са свих уста чуће се једна реч: „Дезертер“ — рећи ће се за Вас још и нешто горе: „Издајица“! Господине председниче, Ваша је дужност да следите маршаловом примеру. Овим Вам изјављујем — а чиним то у пуном сазнању онога што може лично да ме задеси — ја нећу да попустим. Моји пријатељи и ја задржавамо себи слободу акције и предузећемо све што може да користи нашој отаџбини. Желите ли да отпутујете, молим лепо! Али на то имате права једино као приватно лице. У том случају морате најпре да се захвалите на положају председника републике!“

Сад се Пјер Лавал лако наклони пред председником Лебреном и, заклињући га, рече му из дна срца: „Не слушајте више оне који су Француску бацили у понор. Ах, зашто сте их тако дуго слушали?!“

„То је била моја дужност, диктована уставом“, одговори господин Лебреном празним гласом.

На то Лавал узвикне: „Ја их све мрзим, мрзим их — због све несреће и беде у коју су бацили Француску!“

Он скочи на ноге, и остала господа с њиме. Шта може још да се каже, после онога што је већ било речено?

Сви су најдубље потресени. Један за другим поклоне се пред председником републике и оду. Последњи је према вратима кренуо Пјер Лавал. У то господин Лебрен пође за њим, ухвати га за обе руке и без речи их стегне.

Увече 21 јуна сазнало се у Бордоу за услове примирја. Још исте ноћи прочула се и друга новост: председник републике Лебрен дефинитивно је напустио свој план да се пребаци у Африку.

Паника

21 јуни 1940. Живахан је саобраћај преко бордоског моста који води преко Гароне; ко долази са станице, мора њиме прећи за унутрашњост града. Одједном је на том мосту дошло до гужве и трке — пред мостом је стао један немачки војник на мотоциклу, један курир. Он је залутао, распитао се код пролазника како се зове град у који је ушао, и сазнао да је то Бордо. Значи да је знатно скренуо с пута! Јер он није хтео у Бордо, него другуд некуда — зато извуче своју карту, потражи место куда је морао да стигне, схвати да му ваља ударити таман супротним правцем, те окрене своју машину и одјури — што пре треба да напусти варош, која за њ нема друго значење до губитак времена.

Али у Бордоу, из улице у улицу, из једне градске четврти у другу, стреловитом брзином прохуја вест: Немци долазе! Немци су већ овде! Једно моторизовано одељење стигло је на мост! Станица је већ заузета! Једна читава оклопна дивизија надире!

Одједном се префектура испуни мноштвом људи. То су посланици и сенатори који су хтели да путују, али су одлазак стално одлагали, па сад у највећој узбуђености форсирају да им се одмах створи могућност путовања; ту су државни секретари и бивши министри, који се уз вику протискују, јер је њихов хитан одлазак још важнији него ли одлазак посланика. У овој општој гужви и вици мирно стоји господин Алибер, коме је поверен овај задатак, те стално понавља: „Али, господо, ово мора да је нека грешка! Молим вас, умирите се!“

Барон Мориц Рочилд
На једном балу под маскама.

Но узбуђена господа не могу да дођу к себи. Они виде да влада не чини ништа за њих — зато одлазе на врат на нос, узимају већ спаковане куфере, сами себи траже најближи аутомобил, обећавају највише цене за превоз и полазе према западу, према морској обали, не би ли се дочепали спасоносне лађе за Африку. Дотле је немачки мотоциклиста одмакао много километара од Бордоа!

У некој другој провизорној канцеларији налази се барон Мориц Рочилд. Бежећи на врат на нос из Париза, он је заборавио свој пасош. Америчка амбасада приправна је да му изда нов пасош, како би сигурно могао да се пребаци у Сједињене Државе, али и зато су му потребна извесна француска документа — званично уверење, којим ће да докаже свој идентитет. Ово траје неколико дана, чиновници имају пуне руке посла — али сада, кад су већ Немци, како се прича, у Бордоу, крајње је време да добије ово уверење, те је барон Рочилд главом дотрчао у канцеларију. „Тако вам небав“, повиче он, „дајте ми га одмах, одмах!“ И он пружи чиновнику кроз шалтер десет хиљадарки. Кад је чиновник спазио новац, поцепа хартије које је већ испуњавао, дохвати банкноте, отвори шалтер и баци их барону Рочилду у лице.

Полазак на лађу

Поштански брод „Масилија“ (латинско име за Марсел), велика лађа с три димњака, лежи у луци Ле Вернон, која се налази на Атлантском Океану, до ушћа Жиронде. У 7 часова увече осване на броду један морински официр, у пратњи бившег министра морнарице Кампенкиа, и саопшти капетану да на лађи треба да спреми места за стотинак путника, и да крене према Казабланки, највећој лучкој вароши француског Марока. Кроз пола часа стиже до „Масилије“ овећи моторни чамац са стотину људи, 23 сасвим нова аутомобила, очигледно скупочених кола најбоље марке, и с неколико луксузних кучића. Момчад великог брода се брже боље скупиле. Морнари и ложачи гледају преко ограда, и један другоме показују госте, које треба да приме на лађу. Нема спора: екипажа брода није добро расположена према овим људима који се сада лествицама пењу на лађу.

Испред других пење се на брод једна дама. То је јеврејска списатељица Александра Рубе — Јански, чији су романи цењени у париском друштву; она је себи узела за животни задатак да љубав простудира у свим њезиним фазама, и да је прикаже на основу ових својих студија. Она се успиње живахно, њен кратак сиви огртач лепрша тамо-амо, тамноцрвени филцани шешир изазивачки јој стрши над челом, прекривеним капљама зно-

Пријатељица министра Мандела
Беатрис Брети, глумица париског државног позоришта „Комеди
франсез“, пратила је Мандела у бекству за Бордо.

ја; под левом мишком носи она једно бело кученце, коме је крзно фризирано трајном ондулацијом. Морнари је поздрављају гласним узвицима; ако је до тада још имала неке илузије о својим телесним чарима, морала их је у ово неколико минута да изгуби, јер јој морнари, потцикујући, у лице додају, колико је одвратна. За њом наилазе, збијени један уз другог, као да би хте-

ли један другоме помоћи при трчању кроз шибе, поли-
тичари: Едуар Даладје, Жорж Мандел и господи Жан
Зеј, још увек у својој потпоручничкој униформи. До-
чекује их бесна дерњава. Матрози вичу: „Хуље! Вуши-
батине! Плаћене кукавице! Проклети дезертери!“

Нико од министара не одговара; без речи пењу се
они на брод, док се небом витлају облаци, који ука-
зују на скору олују.

После њих, у неописаној гужви, наишли су жене, љу-
бавнице, пси и деца бегунаца политичара, и мноштво
посланика и сенатора. Сви су нервозни. Манделовој љу-
бавници, глумици Брети, кад је стигла на палубу, отвори-
ло се неко куферче, те се сав његов садржај разасуо по
патосу палубе, а поврх свега лежи једна велика Манде-
лова фотографија. Један морнар је подигне и уз гро-
хотан смех својих другова прочита посвету на слици:
„Мојој обожаваној Беатрисе од њеног Жоржа“.

Кад су се сви путници попели на брод, требало је
утоварити и њихов пртљаг — али се момчад устручава
да то учини. „За ову банду нећемо ни да мрднемо!“
вичу они капетану — и избеглице морају сами да се по-
брину за свој пртљаг. Млађи међу њима, на челу са оба
Даладјеова сина, образоваше на бродским лествицама
један ланац, те из руке у руку додају ковчеге, огртаче и
пакете. Природно, тако не могу лепи и нови аутомоби-
ли на брод — а на сва заклињања путника капетан сле-
же раменима: „Кад момчад неће да ради, не могу кола
на брод“.

Путници су се коначно спријатељили с мишљу да ће
остати без аутомобила, те су се разишли, тражећи сво-
је кабине. Али једна дама се врати — била је то баш
она мадам Александра Рубе - Јански, којој се толико
журило да се прва успне на лађу. „Остаћу код својих
кола, остајем код својих кола!“ ускликне она и у нај-
већој журби потрчи, с ондулираним псетанцетом под
мишком, натраг у моторни чамац, а погрдни узвици
морнара захоре се ваздухом, као да је залевају чабро-
вима прљавих помија.

Штрајк на броду

Путници се сместише на лађи. Благајник парламента
обрати се једном официру: „Молим вас, где су овде

челични рафови?" Официр га не разуме — на то благајник покаже велик и врло тежак џак што га је са собом довукао — „ово је новац за дневнице парламентарној каравани“, тако се он дословце изрази.

Нерасположење међу посадом брода, које је дошло до изражаја при „добродошлицы“ гостима, непрестано је расло. Једна њихова депутација упути се до капетана лађе — хоће људи тачно да знају шта је у ствари с овим одласком политичара. Капетан дозове бившег министра морнарице Кампенкија, и овај морнарима одржи двочасовни говор. Предочи им да ће бити тешко кажњени, не буду ли вршили своју дужност, али баш то чини на њих најмањи утисак. Коначно капетану пође за руком, те их наговори да ће бити најбоље ако уопште не воде рачуна о „значајном терету“ лађе, а предводник посаде изјави: „Другови, капетан има право. Досад смо превозили путнике и робу — будемо ли једанпут превозили и ђубре, нека нам то не буде криво!“ Урлици и грохот момчади доказали су да им је овај обрт по вољи.

Следећег јутра доведе моторни чамац једно одељење морнара ратне морнарице на брод, а с њима дође и већи број младих техничара једне избегле инжењерске школе. Војници имају да одржавају ред на броду, а техничари треба да интервенишу, ако би дошло до штрајка посаде. Око поднева „Масилија“ дигне сидро.

Путовање започне уз лоше предзнаке: док је лађа пловила према пучини, наишла је на готово потпуно изгорели теретни брод, који су шлепови вукли у ушће Жиронде; још није „Масилија“ ни стигла на дебело море, кад ли капетан нареди свим путницима да навуку прснике за пливање. Поред тога, брод је пловио сасвим уз обалу, да би избегао минама. У то се на заповеднички мост брода попне бивши министар и актуелни потпоручник Жан Зеј. Он је блед као крпа, те упита првог официра, има ли уистину опасности. „Примирје још није закључено“, одговори официр, „а чујете ли ово?“

Са обале чуле се тешке експлозије. „Напад авиона“, примети официр, „вероватно „штуке“. Примете ли нас, лепо ћемо се провести!“

Панични страх оцртавао се на избличеном лицу Жана Зеја. „Али, тако далеко на југу они ипак још нису никада били!“ промуца он.

Официр ужива што може да подвали овој гротескној прилици: „Не смете заборавити да су већ бомбардовали Марсељ — а не мислите ли на италијанске пилоте? Ми возимо тако полагамо да претстављамо одличну мету за авиатичаре! Па ако и не наиђу авиони, сигурно ћемо да сусретнемо подморнице — овакав велики сандук као што је наша лађа право је весеље за њих! Ту не могу да промаше!“

Без речи врати се господин Жан Зеј у своју кабину. У то Мандел и Даладје потражише капетана брода. Салетеше га да промени правац пловидбе према Енглеској.

„Имам наређење“, одговори капетан, „да пловим за Казабланку, и никакве друге сугестије неких цивилиста не могу да узмем у обзир!“ Тако „Масилија“ не крену на север, него уз шпанску обалу заплочи ка југу.

Тешка одлука

22 јуни 1940. У међувремену стигоше у Бордо услови примирја. Час и по разговарао је на телефону Веган с генералом Енцижером, који је у име француске владе водио преговоре у бившим салонским колима маршала Фоша, која су се и сада, као и 1918, налазила у Компјењској шуми. „Услови су тешки“, рече он. Кроз телефон су услови примирја били издиктовани једноме од Веганових секретара, који их је на машини писао. Како је једна страница била искуцана, преносили су је у другу собу, где су се налазили маршал Петен, министар спољних послова Боден и министар финансија Бутилије. Сваку страницу први је без речи прочитао маршал Петен, те ју је додавао другој господи. Маршал је био сасвим спокојан — али се на министрима видело да су запрепашћени билансом изгубљеног рата. Подрхтавале су њихове руке, док су држале лагане странице. Али један трачак светлости, један једини: није био поднесен захтев да изруче флоту. Противник, који их је победио, није им одузео част. У један час ноћи састане се министарски савет и ту су услови, један за другим, били прочитани. Искрсло је тешко питање: Може ли их Француска потписати или не?

Претседник републике Лебрен седео је сасвим очажан, подбочивши главу о руке, прекривши лице длано-

вима. „Ово се ипак не може примити... ово се ипак не може примити...” уздисао је он стално.

Мишљења министара су подељена. Свако је био на чисто да је рат изгубљен — али шта је то у ствари значило, видело се јасно тек из услова примирја — сад су се поколебали и они који су форсирали да се положи оружје.

Маршал Петен је увидео да овај тренутак није подесан за доношење одлуке. До 9 сати ујутру било је времена за пресудан одговор — то је значило да преостаје још седам часова. Зато он закључи седницу и замоли министре да се поново окупе у 8 часова ујутру — ваља бар неколико часова спавати, рече маршал, да би одморени могли да смисле и донесу одлуку.

Утучени и мрачни, напустише министри дворану. Напољу, у коридору, наиђе министар спољних послова Боден на британског амбасадора, Сер Роналда Кембела, који га је чекао. Овај хладни Енглез био је први пут узбуђен — зашто му нису дали да учествује на овој седници? „Ми смо савезници”, рече он, „па морамо све одлуке заједно да доносимо!”

Господин Боден је потпуно исцрпен. Раздражен замором и чемером, он одговори оштро и огорчено: „Да се британска влада хтела обратити на Немце, и да је издејствовала одлагање, како се не бисмо морали одлучити за услове примирја у тако кратко време, било би то сваке хвале вредно и ја бих Вам морао бити захвалан. Овако, није ми овог тренутка могућно да с Вама дуже времена разговарам”.

Крај

Сад је 8 часова ујутру. Преостаје један сат за одговор...

Држање министарског савета се изменило — сад су сви за то да се услови приме, јер свако увиђа да нема друге могућности. И претседник републике Лебрен не одбија више своју сагласност — али у својој тврдоглавости каже: „Пазите, италијански услови биће неприхватљиви, па ће да буде све узалуд”.

Пресудно „да” сада се саопштава француском преговарачу у Компјењској шуми, но ипак уз извесне нове

предлоге. Дошло је до нових питања и одговора. Било је 4 часа после подне, кад је генерал Веган телефонирао генералу Енцижеру: „Овлашћујемо Вас да потпишете“.

Енглези одлазе

22 јуни, 22,30 часова. Министар спољних послова Бодоен опет је примио енглеског амбасадора Сер Роналда Кембела. Енглец је хладан и коректан као увек. Али долази последњи пут: хтео би да се опрости.

Господин Бодоен је узбуђен. Шта то значи? „Одлазите ли по наређењу Ваше владе?“ упита он узбуђено.

„Мислим да ћу погодити жеље своје владе, ако отпућујем“, одговори флегматично Сер Роналд Кембел. „Треба да Вам кажем да се на ушћу Жиронде налази једна енглеска лађа, која ће да прими мене и цео персонал амбасаде“.

Хладнокрвност Енглеца навела је и господина Бодоена да буде сасвим стваран. „Ми нећемо опозвати нашег амбасадора у Лондону“, рече он и настави: „Претпостављам да ће у Вашем отсуству посланик Јужне Африке да заступа британску владу“.

„И он одлази са мном“, одговори Кембел.

„Ако је тако, хтео бих и с њиме да се опростим“, одговори господин Бодоен. Кроз кратко време наиђе дипломатски претставник Јужне Африке. Он се понео другојачије него Сер Роналд Кембел: срдечно се опрости, пожелевши да се Француска скоро опорави од тешких удараца судбине.

Мало затим, француски министар спољних послова остаде сам.

На обали Африке

Расположење стотине избеглица на „Масилији“, које је је за првих часова на броду било управо потиштено, временом се поправило. Нису наишли ни бомбардери ни подморнице; олуја је попустила, а кад су прошли рт Финистер на северо-западу Шпаније, сасвим се пролепшало време — море је било мирно као уље. Услед тога повећаше се и захтеви путника — све чешће чуле се у разговорима посланика и бивших министара речи: „Ми претстављамо праву владу — људи који су нас натерали из Француске злочинци су, те ће то једног дана платити!“

Три бивша министра Даладје, Кампенки и Мандел седоше на једну клупу и гледају море. Један морнар, бесан на њих, прође и повиче: „Живео Петен!“

„Свако јасно опредељење има нешто за себе“, примети суво Даладје, и њих тројица наставе без речи да гледају на бескрајно море.

Коначно дође крај пријатној возњи морем — искрсне северо-западна обала Африке, и „Масилија“ баца сидро пред Рабатом, главним градом француског Марока — овде је седиште султана и генералног резидента. Готово половина становништва су Европејци, а и гарнизон је јак.

За време возње покушавао је стално Жорж Мандел да путем бродског радија пошље телеграме, али то ни једном није успео — капетан брода је строго забрањено да било који од његових путника ступи у везу са спољашњим светом. Сада је затражио господин Мандел да буде искрцан на обалу — као бивши министар колонија имао је веза међу тамошњим владиним чиновници-

ма и знао је на кога треба да се обрати, у вези са својим немирним плановима. Но опет је капетан уложио свој вето — господин Мандел није био пуштен на суво, јер је одредба гласила да брод мора опасне пасажере да одвезе директно у Казабланку.

Но господину Жану Зеју пошло је ипак за руком да добије дозволу за излазак на копно кроз неколико часова. Да је он знао шта га чека, радије би остао на броду...

После њега покуша и Даладје да оде с брода. Није пре тога ни разговарао с капетаном него енергично сиђе лествицама од ужета до чамца. Али доле се нађе један официр који се без речи испречи бившем председнику владе, тако да Даладјеу није преостало друго него да се лествицама поново успне на брод.

У Рабату

Господин Жан Зеј још носи на себи униформу потпоручника. Посетио је у Рабату пријатеље и хоће поново да се впути на брод. Пријатељи га прате. Но пуче глас о његовом присуству у граду и одједном он се нађе пред масом људи која је хтела да га линчује. „Дезертер! дезертер!“ орили св се бесни поклици против њега. Бржебоље убаце га пријатељи у један такси, уђу и сами у њ, кола одјуре, и тако господин Зеј измаче незгоди.

Ауто стаде на кеј, господин Зеј изиђе и тескобно се огледа — хвала Богу, овде нема масе која би му претила. У то приступи к њему један авијатички официр, зграби бившег министра за груди и распали му два шамара.

„Шта вам је он урадио?!“ ускликнуше пријатељи господина Зеја, али се не усудише да активно интервенишу.

„Мени ова хуља није ништа урадила“, одговори мирно официр, „него милиону и по палих у светском рату — је ли вам позната његова скандалозна песма о плаво-бело-црвеној крпи, за коју се не исплати цркнути?“

Стигоше полицајци и све заједно одведу у комесаријат. Ту је састављен протокол, а официр, који је ишамарао бившег министра, наведе: „Признајем да сам бившем министру Жану Зеју одвалио неколико шамара.

Урадио сам то јер је поменути Жан Зеј у једној својој песми, која је одвратна сваком француском патриоти, на најординарнији начин увредио француску тробојку и успомену палих у борби за отаџбину“.

„Хоћете ли да поднесете тужбу због физичког напада, господине министре?“ запита полицијски чиновник, који је вршио саслушање.

„Не“, одговори Жан Зеј. „Молио бих тек да будем спроведен у нашу лађу“.

„Масилија“ је отпловила из Рабата за Казабланку. Кад су тамо стигли, требало је пуна три дана, од 24—27 јуна 1940, док су путници с лађе били пуштени на кеј. Кроз то време, свакодневно се на лучком кеју сакупљала маса света, да би присуствовала искрцавању нежељених гостију. Кад је коначно маса видела да путници улазе у моторни чамац, који је имао да их пребаци на обалу, почне да урличе и да звижди. Уколико се чамац приближавао обали, утолико јасније разабиху путници какав им се дочек овде спрема.

Мандел је седео у чамцу, замишљен и блед у лицу. Притискивао је к себи једну бронзану статуу, која је претстављала Клемансоа, његовог учитеља — била је то копија споменика старом „тигру“, који се налази на авенији Елизејских пољана, и који приказује Клемансоа како обилази ровове на фронту — у огртачу који лепрша, са згужваним шеширом на глави.

Даладје и бивши министар Делбос не налазе се у моторном чамцу. Они поручише код урођеника један мален чамац на весла, да их пребаци на копно, и тако верују да ће избећи маси. Но све узалуд — препознаше их, и већ из даљине упиру прстом на њих двојицу и урличу.

Не знају куда би. У трку прелазе преко колосека у пристаништу. Спазе неке теретне вагоне и попну се на њих. Хвала Богу — врата вагона су отворена! Даладје и Делбос ишчезну у тами вагона и затворе врата.

Зачуше како маса бучно прилази и како их тражи — али постепено опет завлада тишина — Даладје опрезно отвори врата и погледа напоље — у то га спазише и један глас повиче: „Гледајте — „бик из Карпантраса“ у сточном вагону!“

Следећег јутра освануше код команданта места, генерала Лебрена (звао се попут претседника републике, али није био с њим у сродству), тројица госпoде у испрљаним оделима и подераним кошуљама, те га замоле да им да нешто рубља: светина их је овако удесила и бацила им цео пртљак у море. Ова тројица госпoде били су: Даладје, Кампенки и Мандел.

Али Мандел још није напустио своје планове — и тако се одиграо последњи чин бедног краја бивших управљача државе.

Телеграм из Африке

24 јуни 1940. Мора ли краљевски британски консул нешто званично да депешира у Лондон, ваља свој телеграм да упути на Форин Офис. Ово вреди и за британског консула у Рабату, главном граду француског Марока. Зато је чиновник, који је овај телеграм читао, климао главом, спазивши речи: „Хитно! За претседника владе лично! Одмах предати!“

Шта ли има један незнатни британски консул у Рабату да се директно обраћа на премијера Черчила? Као да господин Черчил, ових узбудљивих дана после француског слома, има још и времена за нека консуларна питања!

Али када је даље читао телеграм, почне чиновник да звижди кроз зубе: ово је уистину важна ствар! Телеграм је безодложно упућен премијеру Винстону Черчилу на Даунинг-стрит бр. 10, у 20,10 часова, четврт часа после доласка у Лондон. Још исте вечери позове телефоном Черчил господина Даф Купера, свог министра информација: „Ваља да се спремите да већ сутра отпутујете у Рабат! Јесте ли разумели, у Рабат, у француском Мароку? Има тамо да се реши једно врло важно питање, које спада у ваш ресор. Разговараћемо подробније о томе сутра рано!“

Одмах затим телефонира Черчил лорду Горту, генералу који се, као поражени врховни командант британске армије, тек био вратио из Француске. „Драги генерале, ви морате сутра најкраћим и најбржим путем у Рабат. Ваља тамо спровести једну акцију која може да буде од пресудног значаја!“

„Значи, с једним хидроавионом“, промрмља генерал у апарат. „Добро, даћу наређење“.

Господину Манделу није било лако да из Рабата пошље телеграм, који је у Лондону изазвао толико пажње. Али то му је ипак пошло за руком, уз помоћ господина Зеја, те има наде да ће да успе и цео његов план — има да се настави рат из француске Северне Африке, уз енглеску помоћ; он има да постане претседник владе, спасилац Француске, попут његовог узора Клемансоа, и тада ће до триста ђавола да најури Петена, Маркеа, Лавала и ко се још све не налази у саставу бордоске владе!

Мандел се налази у хотелу Ексцелзиор, који му је био званично одређен. Попут осталих оборених министара, он сме да остане у вароши, али се мора свакодневно у одређено време да јавља капетану „Масилије“, која се још налази у луци и товари робу. Мандел зна такође да га потајно надзиравају — али шта то значи! Ово стање неће дуго да траје — јер су предуслови за даље вођење рата из француске Африке управо одлични! Пре свега, за ову акцију моћи ће да се употреби генерал Шарл де Гол који је утекао у Енглеску, раскриљеним рукама био примљен од енглеске владе и одмах приступио формирању „Одбора за одбрану Француске“. Де Гол, човек поверења претседника Реноа, који га је у дане катастрофе увео у своју владу, по својој авантуристичкој природи је најогорченији непријатељ владе у Бордоу, која је закључила примирје, те ће свим средствима саботирати и ометати мир, на коме она ради. А главни инструменти, којима ће се де Гол при овоме послужити, биће француска колонијална војска и француска флота.

Још нешто: преко својих агената сазнао је Жорж Мандел, још док је био на тлу Француске (мада надзиран), да су многи занешењаци у француском колонијалном царству присталице де Гола. Један од њих имао би да буде генерал Огист Ногес, који управо овде, у Казабланки, има команду — при томе паде бившем министру Манделу на памет да је, при уласку „Масилије“ у луку, на сидришту запазио много француских ратних лађа. Ово не може да буде пуки случај, генерал Ногес нешто спрема! Успе ли његов подухват, могао би он да

Много именовани генерал

Шарл де Гол, избегли француски генерал, примљен је у јуну 1940 у Downing Street (лондонски владајући дом).

буде спасилац Француске, а не Жорж Мандел... Кад би он знао да је већ неко други тражио везу с генералом Огистом Ногесом — такође један бивши министар, који је путовао на „Масилији“, наиме Даладје!

Брже-боље састави Мандел један проглас у телеграмском стилу: У овом часу највеће националне невоље, он, Жорж Мандел, преузео је вођење државних послова у споразуму с владом савезничке Британије. Француска колонијална армија и флота има да наставе рат до коначне победе.

Овог јунског дана било је управо непријатно топло у Казабланки — сваки разуман човек долази овамо само у пролеће и зиму, да се овде одмори и проведе! — ипак је Жорж Мандел по овој пасој врућини сам пошао до канцеларије агенције „Авас“, не би ли свој проглас објавио свету.

Стигао је на Француски трг; као бивши министар колонија зна да је овде раније било једно одвратно ћоше, које је заударало на клоаке; али сада се овде поносно и у мермерном сјају издижу хотели, банке, канцеларије паробродарских друштава и трговачке куће. Дабоме, није то мермер него тек цемент, али и он отсева у сјају афричких сунчаних зрака. „Булевар четворице Зуава“ био је још пре 15 година пуста и стара марочка улица, а данас га зову Казабланкином „Канебијером“ (Канебијер је марсељска главна улица); на једној страни овог булевара протеже се дуги низ аркада, у којима урођеници продају своју робу; код „Врата часовника“ има Мандел прилике да баци поглед на урођенички део града. Али он то нерадо чини, као што нерадо гледа јеврејски гето. Недалеко се налази, на Тргу Лиоте, „Споменик рата“, који приказује Амазонку на коњу, која театарално витла својим мачем: ово је пријатније за гледање! Споменик је посвећен победи савезника у светском рату; оваком победом свршиће и овај рат, започет 1939: он, Жорж Мандел, постараће се за то — и његов пријатељ Винстон Черчил!

На то је бивши министар прешао у Лиотејев парк, који се раније звао „Централним парком“, али су га прекрстили у част маршала Лиотеја, чувеног гувернера француског Марока, знаменитог али заплотњачког генерала, који се заносио диктаторским сновима и плео потајну мрежу с детронизираним Хабзбурзима, чиме је готово поново бацио Европу у крвав рат.

Коначно господин Мандел стигне до свог циља, до филијале агенције Авас, те брзо уђе.

Ударац по води

Изненадио се Мандел: у великој канцеларији није било никога до једне малене стенотипистике, која је при његовом уласку сакрила своју пудријеру. „Добар дан, малена госпоћице“, рече он, „где је шеф? А где су остали, зар ви немате баш никаква посла?“

Стенотипистика одмахну главом и рече помало увређено: „Мораћете се и са мном задовољити, господине, за сада сам ја агенција Авас. Мушкарци су пошли у војску, а шта може да буде посла у ово време, свега неколико званичних вести...”

„Где је шеф?“ запита Жорж Мандел срдито.

„Код своје јединице, у Рабату“.

„Телефонирајте му: треба одмах да дође овамо! Ја сам претседник владе Мандел и треба да објавим једно хитно, с државног гледишта необично важно, саопштење!“

Девојница запањено погледа узбуђеног господина. Јест, ово је Мандел, сад га је препознала. Али — колико она зна из званичних телеграма — он је смењен, шеф државе је сада маршал Петен у Бордоу — како може Мандел да себи даје титулу претседника владе, овде нешто није у реду...

У то се и господин Мандел предомисли — телефонирати у Рабат, то би за тренутак можда ипак било одвише опасно! „Пишите дакле Ви сами, што ћу да вам диктујем!“ нареди он, а стенотипистица метне одмах у машину један арак: „Молим, господине... претседниче!“

Господин Мандел издиктује свој проглас: Преузимање државне власти од њега — Сагласност британске владе — Даље вођење рата... „Као званичан телеграм, ово треба одмах упутити свим новинама!“ заврши мандел, и неповерљиво дода: „Сад ћете одмах у мом присуству да пошљете телеграм — у мом присуству!“

Малена стенотипистица, која је у овај час заступала агенцију Авас, ипак се понешто уплашила, када је преузела Манделов проглас. Да ли је овај господин шенуо умом — или то одговара стварности? У сваком случају, он јој неће подвалити!

„Господине претседниче“, рече она и постави се пред господина Мандела, „ово прелази моја овлашћења, ја сам само обична намештеница овде, ја ипак не могу без свог шефа, без икаква упутства с његове стране, да издајем државне прокламације“.

„Ја сам држава!“ повиче господин Мандел. „Телеграфирајте!“

Не, девојница се сасвим одлучно противи, она жели телефоном да добије дозволу од свог шефа у Рабату.

У току своје политичке каријере, Мандел је извршио разне трикове, али да телеграфира према свим прописима агенције Авас, то ипак није у стању. Не остаје му дакле друго него да овом антипатичном дериштету дозволи да телефонира шефу, који се налазио у рабатском гарнизону.

Ово је ишло лако и брзо — Рабат је тек 100 км далеко од Казабланке — а шеф агенције Авас показао се разумнији од своје малене намештенице. Мирно је саслушао захтев и проглас Мандела — и на то је забринутој девојци рекао: „Пропустите прокламацију господина председника Мандела“.

Господину Манделу паде камен са срца, те се неobiчно задовољан врати у свој хотел. Сада треба само још Енглези да дођу!

На њихов телефонски позив из Рабата чекао је он наизменце у хотелском холу и у својој соби; из хотела није више излазио, јер телефонски позив — овај уистину пресудан позив! — може сваког часа да дође... Већ је доцкан после подне, не може то дуго да траје, јер ће Енглези да стигну авионом, а нико се радо авионом не спушта у ноћи и мраку...

Одједном се нађе један господин уза њ: „Господин Мандел...”

„Јесте! Телефон....?“ скочи Мандел —

„Не, господине, него полиција. Молим вас да пођете са мном без икаквог отпора и објашњавања...”

„Али то је немогуће, ово је један скандал!...”

„У интересу ваше заштите, господине Манделе, само у вашем сопственом интересу!” рече чиновник врло учтиво. „Надлежне власти сматрају за потребно да вас заштите од напада, који се против вас спремају...”

„Но ко то може да буде? Ја овде немам непријатеља...”

„Становништво узбуђује Ваша појава, господине Манделе, већ јуче сте се могли о томе да уверите. Молим вас, дакле, да пођете са мном. Ваше ствари су већ у аутомобилу”.

Уз ове речи потисне полициски чиновник господина Мандела брзо и снажно из хотелског хола, а већ следећег тренутка седели су они у аутомобилу, који је кренуо „Булеваром четворице Зуава” према луци. „Зар на лађу?” упита Мандел у запрепашћењу.

„Управо тако, на „Масилију””, потврди чиновник. „А „Масилија”, на којој ћете се поново сместити, господине Манделе, испловиће мало из пристаништа — тако ћете бити заштићени од изгреда масе!”

Даладје у невољама

Кад је влада после пада француске наредила ограничење точења алкохолних пића, изашла је ова карикатура Даладјеа са потписом: „Пропалице, хоће да ме убију још пре но што ме осуди државни суд!“

Ко ли га је издао? Ко ли је уопште могао да сазна за његову тајну? О томе је Мандел размишљао, стигавши на брод.

„Јесте ли чули шта се десило с Даладјеом?“ Овим питањем тргне га из размишљања бивши министар морнарице Кампенки, док је шетао тамо амо променадном палубом.

На заповед Мандела ухапшен
„У чему је твој злочин?“
„Ја сам видео унапред, како ће ићи доцније“...

(Француска карикатура)

„Не, шта је с Даладјеом?“ запита он радознало.

„„Бик из Карпантраса“ хтео је још једном да води велику политику“, насмеје се Кампенки, „па му је то пресело. Покушао је да се приближи генералу Огисту Ногесу и да га придобије за државни удар...“

„И...?“ запита грозничаво Жорж Мандел.

„И генерал је известио владу у Бордоу, нашта је дошло хитно наређење да се Даладје и сви ми поново спроведемо на брод и да нас држе под присмотром! Бик ће то лако пребоleti, седи доле у трпезарији уз флашу вискија! Али ми, драги мој, шта ће од нас да буде?“

За тренутак, Мандел није себи постављао ово питање, давио га је бес на тог вечног дилетанта Даладјеа, који му је овде, и не слутећи, подметнуо ногу. Тако је он бар мислио, али је у ствари сам био крив што је био враћен на „Масилију“. Сазнавши наиме за Манделову прокламацију, шеф агенције Авас рече сам себи: или је овај човек зликовац или лудак, у сваком случају

морам да га учиним нешкодљивим! Зато је шеф Аваса остао на телефону, и чим је господин Мандел напустио канцеларију у Казабланки, нареди он маленој секретарици: „Одмах поништите овај проглас господина Мандела на све новине!“ А он сам о томе извести владу у Бордоу. Одатле сместа стигне наређење у Казабланку да целу ову хорду пропалих политичара ваља што пре вратити на „Масилију“ и држати под строгим надзором до даљих наређења.

Енглези долазе

25 јуни 1940. Док је ове вечери Жорж Мандел на палуби „Масилије“ размишљао о свом неуспелом подухвату, лебдео је над рабатском луком један велики хидроавион, један британски Сандерленд. Вероватно је пилоту било тешко да се спусти. „Проклетство!“ псовао је пилот (био је то неки аустралиски авијатички поручник, који је доцније целу ову ствар испричао у лондонском „Тајмсу“). „Проклетство! Не могу да се спустим, читаво пристаниште је заузето чамцима, нигде нема места за нас, изгледа да ова банда није уопште ништа за нас припремила!“

Двојица путника, малени генерал лорд Горт с трапавом главом и господин Даф Купер, који је и овде био снобовски елегантан, почели су да се узрујавају. Шта је у ствари? — хтели би они да сазнају од другог пилота. „Ништа није припремљено!“ довикне им овај. Делегати премијера Черчила се погледају: ништа није спремљено за њихов дочек? То не могу да схвате.

Коначно се аустралиски пилот спусти ван луке, код утока реке Бу Регрег у море. Ово је једна од опасних пустињских река, које су често врло оскудне водом — али је човек коначно ипак морао било где да се спусти!

Била је то права вратоломија.

Али како ће сада на суво?

Гле, стиже један малени обални чамац с француским официрима! Мало чудноват је овај пријем, мисле Черчилови изасланици, али ипак пријем.

Али чамац с официрима прође мимо, ма колико да су Енглези рукама давали знаке! Изгледа као да они за ове Французе и не постоје...

У то спазе како обалом трчи неки господин, цивилиста, старији човек, који сигурно није навикао да тако брзо трчи. „Један тренутак, само један тренутак!“ довикне он на енглеском господи у хидроавиону. „Одмах ћу све да доведем у ред. Пре свега: добро дошли!“

Овај господин који се у спољашњој луци Рабата бринуо да пронађе човека, који би на себе преузео да искрца двојицу путника овог британског хидроавиона који је управо стигао — овај господин у елегантном тропском жакету, који је због његових брзих кретања тамо-амо лепршао, изгледао је врло комично, као неки оперетски јунак. А није то био нико други него стари лорд Дилон.

Као љубитељ арапске и мавританске уметности, он је већ неколико недеља боравио у Алжиру, те је „случајно“ данас стигао у Рабат, да би разгледао и овдашње музеје и џамије.

Тако је он причао сваком ко је хтео да га слуша. У ствари, лорд Дилон био је један од безбројних „експерата“, које британска влада држи на свим странама света; поверљива депеша Форин Офиса наредила му је да данас, 25 јуна 1940, на рабатском кеју, у 18 часова, сачека два изасланика премијера Черчила, који има да стигну хидроавионом, да их одведе у хотел и да с њима отворено разговара о свему што је од значаја.

„Учитиво вас молим, господо“, обрати се лорд Дилон на два млада француска маринска официра, који су управо улазили у неки мален чамац, „да помогнете овој двојици госпode да из хидроавиона коначно пређу на копно. То су високи гости ваше владе, који су овамо позвани“.

Марински поручници исказаше уистину тражену услугу двојици путника, који су већ преко пола часа чекали да буду искрцани, и тако су они коначно могли да стигну до обале и да се претставе лорду Дилону: министар за информације Даф Купер и лорд Горт, генерал и бивши врховни командант енглеске војске.

Генерал Горт — природно, ово политичко путештвије предузео је он у цивилу — припада старој аристократској породици, али то се на њему не види. Он је дежмекаст, четвороугласт, његова дебела и округла лобања прекривена је ретком црвенкастом косом. На

изглед, овај човек је груб, а и псује све у шеснаест: грди Французе, који су најпре молили да се дође, а кад су дошли, нико се за њих не брине.

Даф Купер такође није висок него понешто гојазан, али поред лорда Горта има управо аристократски изглед, јер много полаже на своју спољашност. Злобни људи причају да се на господину Куперу види да је његова супруга, леди Дијана, дуго времена била глумица, јер са својом плавом косом, која је по средини главе подељена, са својим брчићем на пријатном и безначајном лицу, изгледао је он као да га је неки позоришни фризер дотерао. Уосталом — овако мисле његови политички противници — није га Господ Бог, у свом гневу, учинио политичаром, него госпођа Дијана.

То су дакле двојица повереника, које је премијер Черчил послао у Рабат на преговоре с бившим француским министром Жоржом Манделом. Пре него ли су напустили лучко подручје, задржа их један полицајац, затраживши њихове исправе. Пружише му срдито своје дипломатске легитимације, он их површно погледа, прописно поздрави, заблагодари, те им још отвори врата аутомобила.

Када је овај лучки полицајац о томе доцније причао у својој команди, ухвати се за главу његов претпостављени сержан: „Човече! ниси ли читао да је издато строго наређење да се пази на дошљаке из Енглеске! Сва пристаништа, сви аеродроми извештени су: ваља ускратити улазак у земљу сваком Енглезу — мора да хватају неке опасне лопове! — а ти си овде пустио да ова двојица слободно уђу и да се прошетају!“

Бедни полицајац није уистину о том имао појма, ово наређење није њему нико саопштио. Али у то му падне на памет: Енглези су морали да стигну оним хидроавионом, чије покушаје спуштања је он с великим интересовањем посматрао. Вероватно има још некога на том авиону, бар пилот. Зато је сержан с неколико полицајаца пошао до места где се авион спустио.

Но тамо га више не нађоше. „Рекао сам му да треба да изиђе даље ван, напоље“, објаснио је лучки пилот, „јер је ту сметао пловидби. Коначно ми је пошло за руком да га на то склоним. Велик простак је овај пилот! С људима на обали одмах је ступио у свађу и препирку,

тако да је дошло до измене крупних псовки и погрда — зар да нас Енглези још и у Африци узнемиравају!”

Непријатан хотел

„Најпре ћу да најавим телефонски разговор с Манделом у Казабланки”, рече мистер Даф Купер, чим је с лордом Гортон и лордом Дилоном стигао у хотел Ба-лима, те је хотелском боју дао број телефона хотела Ексцелзиор у Казабланки, наредивши да се назове господин претседник Жорж Мандел. И даде се на чекање... Често су господа гледала на своје часовнике — али телефонски позив из Казабланке не долази па не долази.

Позваше директора хотела: „Шта је то с Казабланком? Морала је већ давно да се јави!”

„Извините, господо”, одговори менаџер, „често смо називали и више пута рекламирали, али увек нам је било речено да је господин Мандел отсутан и да га не могу пронаћи. Чинимо све што можемо, господо!”

На то министар пропаганде Даф Купер сам пође у хол, назове хотел Ексцелзиор у Казабланки и рече: „Овде је Даф Купер из Лондона — хтео бих одмах да разговарам с господином претседником Манделом!”

Изгледа да је у Казабланки на телефону неки уистину глуп човек, јер стално пита: „Кога, молим? Господина претседника Мандела? Жоржа Мандела? Претседника?” — и стално уверава: „Нема га овде — не можемо га пронаћи — не можете да разговарате с господином Манделом”.

Додијало је то британском министру пропаганде, он обеси слушалицу и врати се у собу ка лордовима: „Уистину, не може да се добије веза с Манделом, као да је зачарано!”

Генерала Горта спопаде страшан бес, по коме је био чувен у читавој британској војсци, а лорд Дилон, који је поврх тога знао колико је Горт несрећан кад не може да обави своју обичну вечерњу шетњу, дође на спасоносну мисао: „Да нам не прође читав дан узалуд, било би добро да пређемо у наш консулат и да чујемо од консула — он је усталом врло вредан човек — шта има ново”.

Усвојише овај његов предлог и сва трђица госпoде напустише хотел — кад тамо, напољу, одмах пред улазом, изиђе пред њих један полицајац, поздрави и у исто време рече: „Молим госпoду да остану у хотелу!“

У први час била су госпoда управо запањена. Тада плану лорд Горт и у његовим очима засја искра беса, због које је у војсци добио надимак „Тигар Горт“. — „Шта ви ту дробите!“ издера се он на полицајца.

Дотрчао је већ и директор хотела, који жели по сваку цену да спречи скандал. „Заклињем вас, госпoдо“, тако их он замоли, „не излазите, останите у хотелу!“

„Јесмо ли ми овде у лудници?“ повиче генерал. У то се из мрака појави једна нова фигура, један висок и снажан цивилиста, беспрекорног држања. „Полицајац врши своју дужност, госпoдо“, рече он врло коректно Енглезима. „Молим вас, изволите се потрудити натраг у хотел. Ви не смете да напуштате хотел. Ја сам чиновник префектуре и имам задатак да Вам то саопштим!“

Под утиском речи овог мирног и учтивог господина, Енглези се, и против своје воље, врате у хол, и ту им он објасни: „Пре свега, молим вас да извините због тона овог полицајца, а затим, у име господина префекта, част ми је саопштити вам да не смете пре свог одласка да напустите свој хотел! Госпoдин префект је предузео ову меру по вишем наређењу, у циљу ваше личне безбедности, госпoдо — али и ради заштите државе“. На то плане тигар Горт: „Ово је нечувено! Овде нас третирају као у непријатељској земљи! Стигли смо овамо да бисмо преговарали с господином претседником Манделом...!“

„Ни овде ни у читавом Мароку нема неког претседника Мандела!“ оштро га прекине чиновник.

„Француска влада позвала нас је овамо на преговоре!...“

„Ово мора да је нека грешка, господине“, поново рече чиновник најкоректније, „француска влада налази се у Бордоу, не у Рабату. Али, према ономе што сте ми сами малопре рекли, моћи ћу да известим свог претпостављеног, господина префекта, да сте уистину дошли из Лондона да разговарате с господином Манделом. А то ћемо ми да спречимо“.

Генерал је у бесу изгубио дар говора и почео да корача по холу. Министар пропаганде Даф Купер није могао да пронађе ни једну подесну реч у овој непријатној ситуацији. Стари лорд Горт хтео би бар да нешто спасе: „Ваљда ће нам бити допуштено — што се мене тиче, макар у вашој пратњи — да пређемо у наш консулат?“

„Жалим, не, господине!“

„Тада ћемо нашег консула овамо телефоном да дозовемо“.

„Жалим, ни телефонирање није Вам дозвољено. Има да вам се спречи, и биће вам спречено, да за време свог боравка у Рабату ступите у везу било с киме“.

Тигар Горт остаде на месту као укопан; могао је да избаци само једну снажну војничку псовку. У то наступи министар пропаганде, мистер Даф Купер, и запрети: „Констатујем да је ово нечувено брискирање преставника краљевске британске владе, и мислим да ће то имати врло озбиљне последице по кривце“.

Чиновник префектуре наклони се учтиво: „Мој задатак је извршен, рекао сам господи све што сам имао да кажем“, и на то ишчезне.

„Много среће у освајању француске Африке!“ зажелела је леди Дијана свом супругу, краљевском британском министру пропаганде Дафу Куперу, кад је јуче узлетео за Рабат. У место тога, десило се сасвим друго: три џентлмена седела су у једној хотелској соби, пили портер и настојали да себи прекрате време причањем анегдота.

С револвером у руци

Аустралиски авиатички официр, који је управљао хидроавионом са једног узлетишта на југозападној области Енглеске до Рабата, седи — већ је 10 часова увече — још непрестано у свом авиону, пред улазом у рабатску луку и страшно се досађује. Он још никад није био у Рабату, али га замишља као Каиро, где се човек може ноћу врло лепо да проведе. Он сада гледа привлачно ноћно осветљење Рабата, а не може до њега! Толико пута је већ давао знак да га превезу на обалу, али нико се није ни макнуо. Уместо тога, сабрало се на

обали мноштво људи који буље у британски хидроавион. Бог би га знао како је глуп овај народ овде!

Коначно се авиатички поручник реши да сам себи помогне; одвоји од свог авиона малени чамац за спасавање, уђе у њега и завесла... Маса на обали као да је због тога сасвим полудела; уздижу се стегнуте песнице, витла се штаповима, падају претње и псовке, неколико каменица полете на веслача... Није му преостало друго но да завесла натраг ка авиону. Људи на обали ударише у триумфалну дреку.

Но биће да су се преварили. Аустралиски поручник пробуди другог пилота. „Устани и седи за весла, да ме пребациш на обалу!“ рече он и дохвати свој револвер, запретивши онима на обали: „Убићу свакога ко ми се приближи!“

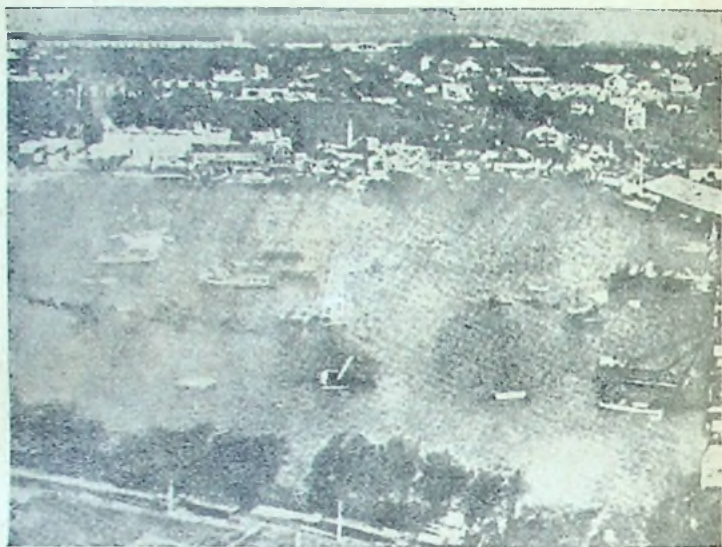
То је Аустралијанац заурликао на енглеском језику, то је поновио кад се чамац приближавао обали; маса на обали не разуме ни речи енглески, али ипак схвата: овај човек је решен да пуца... И тако је авиатичар овог пута доспео на обалу.

Држећи револвером масу у шаху, крене он лагано према оближњој улици, кад ли се из масе издвоји један човек и повиче енглески: „Хало! Ја сам британски консуларни чиновник!“

Они појуре један другоме у сусрет — али пре но што су могли да измене неколико речи, раздвоји их неколико људи који су се у трен ока на лицу места нашли. Пилот није доспео ни да пуца; уосталом, револвер му не би ни помогао, јер се налази пред наоружаним лучким полицајцима.

Британски консуларни чиновник није смео да разговара с авиатичаром, него је од једног полицајца био одмах спроведен кући. Аустралијанац је морао поново да се врати на свој авион, али пре тога му одузеше његов револвер.

Аустралиски авиатички поручник, који је 25 јуна 1940 у Рабату доживео ове чудне ствари, испричао је своје доживљаје авиатичком дописнику „Тајмса“, који их је доцније у свом броју од 25 септембра 1940, објавио. На жалост, овде није авиатичар навео како му је, после свих ових перипетија, за раних јутарњих часова ипак пошло за руком да стигне до хотела Балиме, где

Дакар — свршетак пријатељства
23 септембра 1940, три месеца након пада Француске, гађале
су британске крстарице главни град француске западне Африке.

су лордови Горт и Дилон заједно с министром пропаганде Даф Купером провели ноћ као заробљеници. „После знатних тешкоћа“, писао је лондонски „Тајмс“, „пошло је авиатичару за руком да се дочепа хотела. У самом Рабату објаснили су посвећени овај авиатичарев успех маленом речи „флус“, тј. паре! Помоћу доброг бакшиша пошло је аустралиском авиатичару за руком да у зору прође кроз лучко подручје, пре но што је у њему оживео саобраћај.

Како било да било, пилот је ујутру 26 јуна у хотелу Балими освануо пред изненађеним лордом Гортом, који се управо спремао на своју јутарњу шетњу. „Пођите са мном“, рече он авиатичару, „успут ћемо моћи да причамо“.

Али пред хотелским вратима још се налазио један полицајац, а из неког ходника са стране поново је наишао један чиновник префектуре: „Господо, ви не сме-те напустити хотел!“

Без речи, генерал се врати у хотел и дозове к себи чиновника: „Молим Вас, саопштите Вашем господину префекту да ми не желимо ништа друго но што пре да напустимо Рабат!“

„А ја бих хтео одмах натраг у Алжир!“ дода лорд Дилон.

Већ кроз четврт часа стигло је решење: двојица госпoде могу одмах до свог авиона, а лорд Дилон моћи ће у 13 часова да крене за аеродром одакле сваки дан полази авион за Оран.

Ауто је довезао генерала, министра пропаганде и авиатичара до пристаништа. Неколико тајних полицајаца на мотоциклима пратили су кола. Ово је била пратња коју је француски Мароко дао овим нежељеним британским гостима! Кроз кратко време уздигне се хидро-авион и напусти Африку у правцу Гибралтара.

Дошао је час и за француске госте да буду, против своје воље, на „Масилији“ поново враћени у Европу. Жорж Мандел је враћен као ухапшеник, оптужен за један „подухват против спољашње безбедности државе“; истовремено, против њега је поведено ислеђење због једне спекулације на штету француске валуте. У исто време били су у старом дворцу Шанжерон, који личи на мрачну тамницу, заточени Даладје и бивши генералисим Гамлен — и они ће морати да изиђу пред државни суд, као и министар ваздухопловства Ги Ла Шамбр и претседник владе Пол Рено. Пре тога, овај је доживео страховите часове једне аутомобилске незгоде, у којој је његова љубавница, контеса Де Порт, нашла смрт. Он је задобио неколико озледа по глави, и само он зна није ли ова несрећа претстављала покушај очајне жене да себи и њему одузме живот. Против њега поведен је поступак због присвајања државног новца, јер су они сандуци, које је контеса пред бекство из Париза набила државним хартијама и шипкама злата, на шпанској граници били задржани, отворени и заплењени. Ухапшен је и Леон Блум; господину Шотану пошло је за руком да се пребаци у Сједињене Државе. Први од свију осуђен је бивши министар просвете и потпоручник Жан Зеј: војни суд у Клермон-Ферану утврдио је његово дезертирање пред непријатељем и осудио га на деградацију и депортацију. Његов призив је одбачен. Да француска

влада није пре неколико година престала да шаље робу у злочиначку колонију Кајен, он би сада чекао на транспортовање у ову страшну земљу грознице; овако ће он своју казну да издржи у једном казненом заводу јужне Француске. Казна му је доживотна; само помиловање од стране шефа државе може да је ублажи.

Крај

ПОГОВОР

За период времена до 1938, поред богате француске литературе, која приказује политичаре и догађаје оних година, послужила је париска дневна штампа овог временског отсека.

За догађаје који су се одиграли у Берлину, Москви, и на Оберсалцбергу, употребљене су: немачка Бела књига, енглеска Плава књига и француска Жута књига. Поред тога, одлично су послужили детаљни искази дипломата и чиновника који су били учесници и очевици ових догађаја; аутор је свима њима, као и немачком министарству спољних послова, обвезан на велику благодарност за помоћ и предусретљивост коју су му исказали.

Приказивање рата и ратне епохе у Француској заснива се на немачким Белим књигама, затим на извештајима Француза, који су били објављени до краја 1940 (књиге Фабр-Лиса, Монтинија, Лабискијера; брошура сенатора Ребела, поред тога извештаји Андре Мороа и Жила Ромена у америчким часописима). Обимно су коришћени и париски листови из времена рата и после рата, а пре свега исцрпна усмена обавештења, добијена на лицу места о свему ономе што се дешавало у Паризу, Туру, Бријару и Бордоу.

Франкфурт на Мајни, 30 априла 1941.

Аутор

